AYRINTI

SCHOLA

# Türkiye'de Militarizm

Güven Gürkan Öztan



Güven Gürkan Öztan

İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümünü bitirdi. Yazar, 2009 yılında "Türkiye'de Çocukluğun Politik İnşası" adlı doktora tezi ile İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde doktorasını tamamladı. Tezi, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları'ndan (2011) aynı adla kitaplaştı. Türkiye'de sağ akımlar, resmî ideoloji, milliyetçilik, çocukluk ve militarizm konuları başta olmak üzere çeşitli makaleleri *Toplum ve Bilim, Doğu Batı, Dipnot, Düşünen Siyaset, Eğitim-Bilim-Toplum, Praksis, Mülkiye Dergisi, Toplumsal Tarih, Ayrıntı* gibi dergilerde yayımlandı. Yazarın Serdar Korucu ile birlikte 1950'li yılların İstanbul'una ışık tuttuğu *Tutku, Değişim ve Zarafet;* Ömer Turan ile birlikte yazdığı *Devlet Aklı ve 1915: Türkiye'de "Ermeni Meselesi" Anlatısının İnşası* adlı birer kitabı ve İnci Ö. Kerestecioğlu'yla beraber *Türk Sağı: Mitler, Fetişler ve Düşman İmgeleri* adını taşıyan bir derlemesi mevcuttur. Halen İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü Siyaset Bilimi Anabilim dalında öğretim üyesi olarak çalışan Güven Gürkan Öztan, lisans ve lisansüstü düzeyinde Siyaset Bilimine Giriş, Siyaset Bilimi, Küreselleşme ve Siyaset, Siyaset Sosyolojisi, Ordu ve Siyaset, Etnik Sorunlar ve Milliyetçilik dersleri vermektedir.

Ayrıntı: 1246
ScholaAyrıntı Dizisi: 44

Türkiye'de Militarizm
Zihniyet, Pratik, Propaganda
*Güven Gürkan Öztan*

Son Okuma
*Ahmet Batmaz*

© Güven Gürkan Öztan, 2018

Bu kitabın tüm yayın hakları
Ayrıntı Yayınları'na aittir.

Kapak Fotoğrafı
*Donald Iain Smith/ Blend Images/ Getty Images Turkey*

Kapak Tasarımı
*Gökçe Alper*

Dizgi
*Hediye Gümen*

Baskı ve Cilt
*Kayhan Matbaacılık San. ve Tic. Ltd. Şti.*
*Merkez Efendi Mah. Fazılpaşa Cad. No: 8/2 Topkapı/İstanbul*
*Tel.: (0212) 612 31 85*
*Sertifika No.: 12156*

Birinci Basım *Türkiye'de Militarizm: Zihniyet, Pratik, Propaganda,*
İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., 2014.

Ayrıntı Yayınları'nda Genişletilmiş Birinci Basım: *Kasım 2018*

Baskı Adedi *1000*

ISBN 978-605-314-335-2
Sertifika No.: 10704

AYRINTI YAYINLARI
Basım Dağıtım San. ve Tic. A.Ş.
Hobyar Mah. Cemal Nadir Sok. No.: 3 Cağaloğlu-İstanbul
Tel.: (0212) 512 15 00 Faks: (0212) 512 15 11
www.ayrintiyayinlari.com.tr & info@ayrintiyayinlari.com.tr

twitter.com/ayrintiyayinevi facebook.com/ayrintiyayinevi instagram.com/ayrintiyayinlari

# Türkiye'de Militarizm
## Zihniyet, Pratik, Propaganda

Güven Gürkan Öztan



## ScholaAyrıntı Dizisi

Marx ve Weber'de Doğu Toplumları
*Lütfi Sunar*

Benjaminia: Dil, Tarih ve Coğrafya
*Besim F. Dellaloğlu*

Kamusal Alan
*Der. Éric Dacheux*

İletişim Bilimlerinin Serüveni
*Michel Bourse-Halime Yücel*

Varlık Tutulması
*Ahmet Bozkurt*

İmgeden Yoruma
*Halime Yücel*

Azınlıklar, Ötekiler ve Medya
*Prof. Dr. Yasemin İnceoğlu &*
*Dr. Savaş Çoban*

Orpheus'un Bakışı
*Ahmet Bozkurt*

Yeni Medya Çalışmalarında
Araştırma Yöntem ve Teknikleri
*Der. Mutlu Binark*

Keçi Medeniyeti
Neolitik Dönemden Günümüze
Uzanan Doğa Kültürü
*Cemal Ün*

Türkiye'de Kapitalist Yöneticiler Sınıfı
Kültür, Sınıf ve Sosyal Sınırlar
*Özgür Budak*

Neoliberal Muhafazakâr Medya
*Der. U. Uraz Aydın*

İnternet ve Sokak
Sosyal Medya Dijital Aktivizm ve Eylem
*Der. Prof. Dr. Yasemin İnceoğlu*
*Dr. Savaş Çoban*

Özyönetim Düşüncesi
Rousseau'dan Marx'a Özgürlük Arayışı
*Caner Sancaktar*

Skolastik Fantazya
Hayalden Endüstriye Popüler Kültür
Odağında Masal Çözümlemeleri
*Der. Hüseyin Köse*

Özne Hayatı Konuşunca
*Der. Aytül Kasapoğlu*

Göçler Ülkesi
*Der. Lülüfer Körükmez*
*İlkay Südaş*

Kadın ve Bedeni
Dişilik, Güzellik ve Şiddet Sarmalında
*Yasemin İnceoğlu & Altan Kar*

Hayvan Hakları
*Çetin Nerse*

Roman Tütün İşçileri
*Egemen Yılgür*

Bir Devlet İki Cumhuriyet
Türkiye'de Özyönetim ve
Merkeziliğin Anayasal Dinamiği
*Dinçer Demirkent*

Devrimci Bir Pusula: Gezi
*Derya Fırat & Cihan Erdal*

Bahtin
Diyaloji, Karnaval ve Politika
*Fırat İlim*

Sanatın Gölgedeki Kadınları
Sanat ve Edebiyatta
Tarih Dışında Bırakılanlar
*Der. Özlem Belkıs & Duygu Kankaytsın*

Günahlarımızda Yıkandık
Örneklerle Gazetecilik Meslek Etiği
*Faruk Bildirici*

Dinamik Ahlak
Sezgisel Akılcılık Temelinde
Fenomenolojik Bir Yorum
*Tahir M. Ceylan*

# İçindekiler

Sunuş / *Suavi Aydın* ..... 9

İkinci Baskıya Önsöz ..... 21

Militarizmin Kavramsal Boyutu ve
Türkiye'de Militarizm Tartışmalarına Dair Bir Çerçeve

Militarizmi Tanımlama Sorunu ..... 23
Militarizm Çalışmalarının Kapsamı ve Temel Tartışmalar ..... 30
Militarizmin Farklı Boyutları ..... 35
Kurum ve Aktör Bazlı Militarizm Çalışmaları:
Ordu, Modernleşme ve Strateji ..... 39
İdeolojik-Söylemsel Düzlem: Militarist Zihniyet ve Performans(lar) ..... 44
Militarizmin "Düşman" ve "İşbirlikçi" Portreleri ..... 48
Militarist Propagandada Popüler İzdüşümler ..... 51
Militarizm Karşıtı Deneyimler ..... 53
Militarizmin Bugününü Anlamak 56

Türkiye'de Milli Kimliğin İnşası Sürecindeki
Militarist Eğilimler ve Bunların Tesirleri

Türkiye'de Militarizmin Kökleri, Ordu ve Erkeklik ..... 65
"Yol Gösterici" Subaylar ve Kışlada "Toyluktan Kurtulan" Erkekler ..... 72
Madalyonun Diğer Yüzü: Uluslaşma Sürecinde
"İdeal" Kadının İnşasında Militarist Öğeler ..... 79
Miras Kalan ..... 89

Kore Savaşı: Soğuk Savaşın Başlangıcında
Militarist Örüntünün Oluşma Serüveni

Kore Savaşı ve Militarist Propaganda ..... 98
Militarizasyonda Bir Başka Aşama: Sivillerden Cepheye Destek ..... 108
Kore'den Yaralı Dönen Askerler ve Hiç Dönemeyenler ..... 115
Anılardan Öykülere Kore Savaşı ..... 120
Unutmak ile Yeniden Hatırlamak Arasında Kore Savaşı ..... 124
Kore Savaşı'nın Mirası Üzerine ..... 127

"Milli Dava" Olarak Kıbrıs ve Militarizm

Kore ve Kıbrıs: Benzerlikler, Farklılıklar ..... 132
Kıbrıs'ı "Milli Dava" Hâline Getirmek ..... 134
Türk Milliyetçilerinde Kıbrıs Politikasına Dair Eleştiriler ..... 143
Bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Kuruluşu ve 1960 Sonrası Durum ..... 145
Kıbrıs'a Askerî Harekât Çağrıları ..... 150
"Kıbrıs Barış Harekâtı": Barış Getirmeyen Müdahale ve Yansımaları ..... 154
Harekâtın Sonrası: Amerikan Silah Ambargosu (1975-1978) ve
Milli Savaş Endüstrisi Kurma Çabaları ..... 163
Çözülemeyen Bir Mesele Olarak Kıbrıs ..... 167

Demokrasi Kaybı: Karşılaştırmalı Perspektiften
Türkiye'de Askerî Müdahaleler

Huzursuzlukların Emareleri ..... 175
İlk Darbenin Postal Sesleri ..... 177
"Yumuşama"dan Darbe Tehdidine ..... 182
"En Planlı" Darbeye Giderken ..... 189
Soğuk Savaş Döneminin Askerî Müdahalelerinde
Benzerlikler ve Farklılıklar ..... 194

Siyasal İslam'dan Kürt Sorununa 1990'lar
Türkiye'sinde Kılcallaşmış Militarizm

Ordu ve Resmî İdeolojinin Krizi ..... 200
Siyasal İslam'a Karşı İdeolojik Cephe Kurma Arayışları ..... 203
1990'larda TSK'nın Müesses Nizamı Koruma İddiası ..... 208

"Kim Dost, Kim Düşman?" ..... 218
TSK'nın Değişen/Değişmeyen Stratejileri ve Siyaset ..... 220
Savunmadan Saldırıya: "Düşük Yoğunluklu Savaş Konsepti" ..... 224
Kadim Bölünme Endişesi ..... 230
Suriye ile Savaşın Eşiğinde ..... 235
Güvenlik Devletinin Kıskacında ..... 240
2000'lerde Değişim ve Süreklilik Üzerine Kısa Bir Not ..... 242

Neoliberal Dönemde Türk Milliyetçilikleri Arasındaki
Hegemonya Mücadelesi: 12 Eylül'den AKP Türkiye'sine

Milliyetçiliklerin Tortusunu Keşfetmek ..... 248
12 Eylül'ün Gölgesinde Türk Milliyetçilikleri ve Yeni Osmanlıcılık ..... 251
1990'lı Yıllar: Resmî Milliyetçiliğin Krizi ..... 254
2000'ler Türkiye'sinde Neoliberal Milliyetçiliğin
Hegemonyası ve Resmî Milliyetçiliği Onarma Çabaları ..... 257
AKP'nin Yükselişi ve Neoliberal Milliyetçilik ..... 262
AKP'nin "Makbul Milliyetçiliği" ve Rakipleri ..... 264
Yeni Osmanlıcılık ve İslam-Türk Sentezci Milliyetçilik ..... 270
Yeni Rejimi Kurma Peşinde ..... 274

Bibliyografya ..... 277

# Sunuş

*Suavi Aydın*

Türkiye'de militarizm meselesi, çeşitli çalışmalarda ele alınmış olmakla birlikte, uzun zaman bütüncül biçimde değerlendirilmeyi bekledi. Yapılan çalışmalar militarizmi çeşitli bağlamlar ve araştırma problemleri üzerinden dolaylı olarak ele aldı. Güven Gürkan Öztan'ın çalışması ise meseleyi bütüncül olarak görmemize yardım eden geniş ve bütüncül bir çerçeve sunarak, modernleşmenin en önemli çıktılarından biri olan yaygın militarizmin Türkiye serüvenini kavramamıza olanak tanıdı. Kuşkusuz militarist fikirlerin tarihi ve militarist pratikler modernite öncesine gider. Lakin bu retrospektif bize, kitleleri harekete geçiren ve kontrol eden bir pratik olarak militarizme dair çok fazla fikir vermez. Zira 19. yüzyıla gelene kadar toplumların büyük bölümü savaşın ve askerliğin etkilerinin uzağında kalmış, büyük askerî istilaların etkileri ise genellikle kısa sürmüştür. Maruz kalanlar bakımından "dehşet pratiği" bu yüzden sınırlıdır; galipler bakımından ise, kısa süreli sonuçları dışında, "zafer"in kalıcılığını sağlayacak askerî kurumların sürekliliğine pek ihtiyaç duyulmamıştır.[1]

1. Modernite öncesinin kurumsal (daimi) ordularına baktığımızda çok küçük sayılarla karşılaşırız ve bu durum maruz kaldığımız büyük tarihsel anlatı ile büyük ölçüde çelişir. Klasik döneminde üç kıtaya hâkim görünen Osmanlı İmpa-

Bu serüven modernleşen ve küreselleşen dünyanın içinden geçtiği ana çizgileri barındırırken, bir yandan da özgül görüntüler sunuyor. Militarizm ulus-devletlerin çocuğudur ve ulus-devletin meşruiyetinin kaynağı olan *coğrafya iddiası* ve *vatandaşlık* kavramıyla bağı vardır. Ulus-devletler coğrafi bütünlük iddiasını *vatan* kavramıyla temellendirir. *Vatan* aslında "muhayyel bir ülkedir" ama devletin bütün aygıtlarıyla yayıldığı ve sınırlarını somut biçimde beklediği bir coğrafyaya oturur. Milliyetçilikler bu somut coğrafyayı bir "çekirdek saha" olarak görmüş ve sınırları belirsiz "muhayyel ülke" hedefinin peşini bırakmamıştır. Alman milliyetçiliğinin önerdiği gibi nerede anadili Almanca olan veya kendisine "Alman" diyen varsa orası "Almanya"dır. Ziya Gökalp'ın meşhur "muhayyel ülkesi" de, nerede "Türk" varsa, hatta neresi "Türk geçmişinin sahnesi" ise oraya tekabül eder. Bu yüzden milliyetçiliklerin esas meselesi insanları tanımlanmış bir kimliğe, korunması ve/veya fethedilmesi gereken bir *vatan* fikrine inandırmak olmuştur. Bu yüzden hepsi başlangıçta bir fikir hareketi idi. Kitleler inandıkça ve katıldıkça siyasi hareketlere dönüştüler ve devletlerini kurmaya veya "muhayyel ülke"lerini fethetmeye giriştiler. Dolayısıyla başlangıçta, milliyetçiliklerin taraftarlarına ve milli devletlerin vatandaşlarına vaat ettikleri esasen sürekli bir savaş hâliydi: Bir "ebedî" ve "kutsal" savaş, bir "vatan savaşı"... Milliyetçilik bu savaşın ideolojik kurgusunu temin ederken, ulus-devlet siyasetini yaptı, içte ve dışta bunu müzakere etti ve maddi donatımını

---

ratorluğu'nun sürekli ordusunun mevcudu (yeniçeriler), 12.000 ile 15.000 arasında değişir. Bu ordu İstanbul'da bulunur ve asli görevi kapısını beklediği Sultan'ı korumaktır. Toplumun geri kalanının askere alınması ve bu yüzden de askerliğin erdemleri üzerine kuşatıcı bir söylemin muhatabı olması söz konusu değildir. Hatta asker olmak ve silah taşımak bir imtiyazdır ve toplumun büyük çoğunluğu, kasten bu imtiyazdan yoksun bırakılmıştır. Aksine toplumun silahlandırılması ve daimi bir ordunun parçası olarak asker edilmesi, modernite öncesi devletleri için esaslı bir tehdittir. Muktedirlerin gücü böylesine dağıtmaktan herhangi kazancı olmadığı gibi, askerî yeteneklerin büyük bir kitleye kazandırılması olası tehditler için merkezde birikmiş iktidarın hiç istemeyeceği bir şeydir. Bu yüzden Fransız İhtilali'nin en önemli vaat ve "kazanımları"ndan birisi, askerlik hak ve yükümlülüğünün bütün vatandaşlara teşmil edilmesiydi. Burada hak vurgusu önemlidir. Her tek vatandaşın böylelikle silah taşıma hakkı elde etmesi, onu meşruiyetini o vatandaştan alan bir devletin asli parçası yapıyor ve askerlik mesleği yoluyla tahakküm gücünü elinde bulunduran sınıfın en önemli imtiyazlarından birini ortadan kaldırarak yurttaşlar arasında "eşitliği" buradan da kuruyordu.

sağladı. Siyaseti yapan elbette ideolojik kurgu kadar "cesur" ve "iddialı" olmayacak, olamayacaktır. Ancak ikisi arasındaki sıkı fikrî ilişki ve alışveriş açıktır.

Vatandaşlığın gerektirdiği hak ve yükümlülükler bağlamı ile Rousseau'nun "genel yarar" lehine bir vatandaş hareketi olarak asker olma hâli, yeni ulus-devletlerin sınırlar rejiminin siyasi alana doğrudan dahil edeceği bu sürekli savaş hâlinin ihtiyaç duyduğu askerî motivasyon bakımından yeterli görülmemiştir. Ulus-devletler fazlasını istedi. Zira bu devlet modeli, yurttaşlarının iliklerine kadar hissedebileceği bir tehdit algısı ve yurttaşlarına vaat ettiği muhayyel ülke motivasyonu ile kendi temellerini sağlamlaştırmakta idi. Bu yolla aidiyetler devlet şemsiyesi altında kurulmakta, yine devletin benimsediği kimliğe bitişik bir "ulusal kimlik" inşa edilmekteydi. Bu yeni kimliği, mensup olunan ulusun mağduriyetleri ve hakları üzerinden kurulan bir süper-anlatının geçerliliği ve devamlılığı garanti altına almaktaydı. Böylelikle "şemsiye" sadece güvenliği değil kolektif güveni de temin etmekteydi. Bu devlet fikri ve pratiği, ister istemez Aydınlanmacıların devlet tasavvurundan ve özellikle Kant'ın "ebedî barış" fikrinden temelli bir sapmayı temsil ediyordu. Aydınlanmacıların, bir devlet tercihi ve giderek ideolojisi hâline gelen militarizmin dayandığı orduya/millete sadakat, disiplin, feda gibi kavramlarla uzlaşması, militarist siyaset biliminin bir uzantısı olan "jeopolitik" mütalaalara akıl erdirmeleri mümkün değildi.

Kant'ın *Ebedî Barış* denemesinin birinci bölümünün giriş başlığı "içinde gizlenmiş yeni bir savaş vesilesi bulunan hiçbir antlaşma bir barış antlaşması sayılamaz" idi. Kant devamla "daimi ordular *–miles perpetuus–* zamanla tamamen ortadan kalkmalıdır" der. Zira ona göre daimi ordular her an harekete hazır görünerek diğer devletlerin gözünü korkutur ve onları da daimi ordular tesis etmeye ve asker sayısını sürekli arttırmaya teşvik eder. İzleyen cümleleri çok öğreticidir: "Sınır tanımayan bu rekabet, barışı kısa [süreli] bir harpten daha külfetli yapan bir gider kaynağıdır; aynı zamanda, bu ağır yükten kurtulmak için, devletleri harbe sürükler. Buna, ölmek ve öldürmek için insanlara ücret vermeği de eklerseniz, bu da insanlara başkasının (yani devletin) elinde makineler veya aletler muamelesi yapmak olur ki, insanın kendi kişiliğinde bulunan insanlık

hakkı ile bağdaşamaz."[2] Kant'ın "insanlık hakkı"na karşı konumlandırdığı şey militarizmin ta kendisidir. Kant burada insanın kendi özgür iradesi ile içinde bulunmak istemeyeceği birşeyin içine –zorla– çekilmesi, yani devlet eliyle bir makine veya araç muamelesi görmesi hâline karşı kişinin kendilik hakkına[3] vurgu yapmaktadır. Devletler ise bunun aksine, kişiyi kendilik hakkından, hatta yaşam hakkından vazgeçmeye çağırır, yurttaşı ikna etmeye hatta daha ileri giderek beynini yıkamaya (endoktrine etmeye) çalışır, yurttaşın kişisel konumlanışı ve tercihi ne olursa olsun son tahlilde onu buna zorla mecbur eder. Alman savaş yaklaşımı, bu bağlamda topyekûn savaş doktrinini geliştirerek savaşta ve barışta ulusu askerî açıdan daima müteyakkız tutan ve savaş hâlinde halkın bütünüyle savaşa iştirakını gerektiren bir ordu-millet doktrini yaratmıştır. Burada bir ideoloji olarak militarizm kaçınılmaz biçimde resmiyet kazanır ve halka aktarımı sistematik biçimde planlanır.

Bu bağlamda Rönesans filozofu Grotius'un *haklı savaş* kuramı da etkisiz kalır. Zira Grotius, savaş hâlinde mutlak adaleti arıyordu. Savaşa başvurma hâlinin haklılığı ancak mücbir sebeple açıklanabilir. O mücbir sebep adalete uygunluk ve uyuşmazlıkların çözümü yolunda müzakerenin tamamen tüketilmesi hâlinde, bir tarafın haksızlığa uğramasının kesinleşmesi, tehlikenin kaçınılmaz hale gelmesidir. Bu koşullarda kendini savunmak doğa yasasının bir parçası olduğu gibi, anılan mecburiyetler dışında zora başvurmak vahşi hayvanlara özgüdür ve akıllı varlıkların doğasına uymaz.[4] Oysa topyekûn savaşa doğru giden, bütün halkı "muharip" sayan ve Grotius'un bahsettiği haklı savaş ilkeleri dışında, inşa edilmiş idealler/korkular/tehditler ile bu ideallere ve yaratılmış korkulara uymayan somut durumlarda savaşa girişme potansiyeli taşıyan devletlerin *haklı savaş* doktrini

2. Immanuel Kant, *Ebedî Barış Üzerine Felsefî Bir Deneme*, Çev. Yavuz Abadan, Seha L. Meray, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., 1960, s. 10-11.

3. Benim burada "kendilik hakkı" olarak vurguladığım hak kategorisi, modern anayasalarda "kişinin maddi ve manevi varlığını koruma ve geliştirme hakkı" olarak tanımlanmış ve güvence altına alınmıştır. Buna "isimsiz hürriyet" veya "adı konmamış özgürlük hakkı" diyenler de vardır (bkz. Kemal Gözler, *Türk Anayasa Hukuku*, Bursa, 2000: Ekin Kitabevi Yay., s. 214 ve Oğuz Şimşek, *Anayasa Hukukunda İnsan Onuru Kavramı ve Korunması*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 1999: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 55).

4. Bkz. Hugo Grotius, *Savaş ve Barış Hukuku (De Iure Belli Ac Pacis)*, Çev. Seha L. Meray, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., 1967.

bakımından savaşma meşruiyeti yoktur. Bu yüzden kimilerince Rönesans hümanizmi ile Aydınlanma'nın ürünü sayılan modern devlet aygıtının savaşma ve seferberlik pratiği bakımından bu iki gelenekle de uyuşması pek mümkün değildir.

Antik Yunan'da savaş Platon'un deyişiyle "çatışma" düzeyindeydi ve "işgal" ya da "istila" gibi amaçlarla yapılan savaşlar çok sınırlıydı. Ancak Roma, tam bir savaş aygıtıydı. Militarizmin kaynaklarını bu yüzden Roma'da buluruz. Lakin Roma, militarizmin kutsanmasında yine bir eski Yunan şehir devletine, Sparta'ya dayanmıştır. Sparta'nın insan yetiştirme geleneği bir "savaşçı yetiştirme" geleneğiydi. Sparta bu yüzden bir "zinde erkekler cumhuriyeti" olarak tanımlanabilir.[5] Buna rağmen Sparta istilacı bir güç değildi. Ezelî rakibi Atina ile baş etmenin yolunu burada bulmuştu. Roma bu geleneği alarak yayılmacı siyasetinin merkezine yerleştirdi ve tarihin ilk büyük düzenli istilacı orduları Roma'da doğdu. Buna karşılık Roma'da ordu, büyüyen Roma ekonomisinin istikrarını temin eden bir araçtan ibaretti. Roma yurttaşları, bu yüzden, savaşın sonucundan çok getirileriyle ilgilenirlerdi. Zira savaşlar en önemli ve ucuz köle temin kaynağı olup, savaşlar sonucunda Roma'ya getirilen köleler köle fiyatlarının düşmesine neden oluyor ve Roma yurttaşlarının refahı artıyordu. Cicero'nun Britannia seferi hakkında söylediği gibi, adada gümüş madeni bulunamadığına göre, sabırsızlıkla beklenen sonuç sadece seferden bolca köleyle dönülmesiydi.[6]

Roma deneyimi ve Cin hanedanı dönemi Çin'i (MÖ 221-206) düzenli, daimi ve disiplinli ordu geleneğinin kaynağı sayılır. Lakin bugün bizim "militarizm" dediğimiz olgunun esasını toplumun topyekûn bu fikir ve deneyim etrafında bütünleştirilmesi oluşturur. Bu yüzden böyle bir toplum düzeni için gözler, Roma ve eski Çin'inin öncesine, Sparta'ya çevrilmiştir. Ne var ki Sparta modern anlamdaki militarizm için ne denli

5. Sparta savaşçı ve köleci bir toplumdu. Temel amaç daima güçlü bir ordu muhafaza etmekti. Bu yüzden büyüdüklerinde asker olamayacak sakat çocukları öldürüyor, 7 yaşından itibaren erkek çocuklar askerî kışlalara toplanıyordu. Eğitimin temeli disiplin, güç kazanmak ve askerî yeteneklerin geliştirilmesiydi. Yurttaş statüsündeki Spartalılar 20 yaşında askere alınıyor ve 60 yaşına kadar asker sayılıyordu. Evli erkekler bile zamanlarının büyük kısmını kışlalarda geçiriyordu. Bu yüzden atalarının Herakles olduğunu düşünen Spartalılar pek çok araştırmacı tarafından ilk militarist toplum sayılmıştır.

6. Hasan Malay, *Çağlar Boyu Kölelik*, Gündoğan Yay., 1990, s. 19.

bir kaynaktır? Tartışılır. Stephen Hodkinson'un söylediği gibi, bu fikir antik kaynakların geniş bir okumasından çıkarılmış bir görüş olmanın ötesinde, modern entelektüel ve siyasi iklimin yaratısıdır. Bu yorumlar ağırlıklı olarak Aristoteles'in seçmeci bir okumasına dayanmaktadır.[7] Herbert Spenser *Principles of Sociology*'de Rusya İmparatorluğu ile Sparta'yı karşılaştırmış ve Ekim Devrimi'nden sonra onun bu analizi Sovyetler Birliği'ne taşınmıştı. 1930'larda Alman tarihçileri Nazi Almanya'sını modern Sparta'nın en müstakbel örneği olarak tasvir ediyorlardı. Almanya'nın "indo-Germen" kökleri ile Dor Spartası'nın ırksal ve toplumsal karakteri ortaktı. 1940'ların başında Alman zaferleri peş peşe geldiğinde, Nazi Partisi ideologları, işgal ettikleri yerlerin halklarını "modern helotlar" (Sparta köle sınıfı) olarak görüyor ve "Führer'in yardımıyla büyük bir imparatorluk inşa etme yolunda Sparta bizim ilham kaynağımız olacak" diyorlardı.[8] Dolayısıyla, Sparta militarizmin açık bir örneği olmaktan ziyade, modern çağda geçmişin örneklerini bağlamından koparıp modern çağa devşirmeyi pek seven primordiyalist tarihçilerin ve totaliter tarihçiliğin dayanağı olmuştu.

Bu yüzden militarizm, modern ulus-devletlerin şafağında belirmiş, ulus-devletin meşruiyet kaynağı saydığı yurttaşın adanmış ve sadık bir "savaşçı" hâline getirilmesiyle beraber, savaş olsun veya olmasın toplumun daima savaşa hazır bir ortam ve hissiyatta tutulması, toplumun askerî hiyerarşiden mülhem ilişki, retorik, ritüel ve semboller etrafında şekillenmesi ve en nihayet askerliğin/ordunun kutsanması üzerinden devşirilmiş bir modern zaman fenomeni olarak görülmelidir. Militarizmin hâkim olduğu bir iklimde siyasetin askerî olanı nerede sınırladığı, ordunun siyaset içindeki hareket alanının büyüklüğü ve etki derecesi belirsizdir. Buna göre kısaca, "demokrasi ve hukuk devleti geliştikçe militarizm geriler" denebilir. Hukuk devleti vurgusu burada önemlidir. Zira hukuk devleti, kanunların ve çoğunlukçu dayatmaların ötesinde insan haklarını, sivil toplumun korunmasını ve ordu dahil idarenin mutlak denetimini

7. Stephen Hodkinson, "Was Classical Sparta a Military Society?", *Sparta and War* (Der. S. Hodkinson ve A. Powell). Swansea, 2006: Classical Press of Wales, s. 112.
8. Alvin H. Bernstein, *Soviet Defence Spending: The Spartan Analogy*. Santa Monica, CA., 1989: The Rand Corporation, s. 1.

esas alır. Demokrasinin ve kuvvetler ayrılığı ilkesinin geçerli olduğu memleketlerde bu denetime, kendisini seçen halk adına parlamento da katılır. Askerî harcamaların hukuk ve parlamento denetiminden kaçırıldığı, parlamentonun soruşturma çalışmalarına askerlerin bir türlü getirilemediği veya davete lütfen icabet ettiği yerlerde elbette militarizmin geriletildiğinden bahsedilemez; aksine ordunun iktidara ortak olduğu ve hukuki ve parlamenter denetime tâbi olmayan özerk bir yapı olarak varlığını koruduğu izlenimi güçlenir. Eğer toplum, bu özerk konuma itibar ediyor ve meşru buluyorsa, her halükârda desteğini ordu ve ordunun siyaset içindeki rolü lehine seferber ediyorsa; toplum ve medya orduyu kutsuyor, onu en muteber kurum olarak görüyor ve askerî olana karşı ilgi ve sevgisini canlı tutuyorsa, militarist bir toplumla karşı karşıyayız, demektir. Toplum bunu kendi başına yapmaz; toplum devletin elindeki doktrinasyon mekanizmaları ve medya aracılığıyla bu yolda biçimlendirilir. Tarihte sadece modern devletler bu doktrinasyon gücüne sahip olabilmiştir. Bu yüzden, demokratik görünüm altında, doğrudan askerî olmasa bile, askerî olana paralel bir zihniyetin sivil hayata egemen olduğu, gücün ve savaşın kutsandığı veya daha hafif deyimle önemsendiği, "vatan için ölme ve öldürme"nin neredeyse ilahi bir hal mertebesinde görüldüğü toplumların militaristliği de pek sorgulanamaz.

Vatan fikrinin uğruna ölünesi bir feda öznesi yaratması, modernite içinde hayat mücadelesi veren çokuluslu imparatorluklarda bile orduyu farklı etnik grupları bu fikir etrafında biraraya getirecek (ve tabii dağılmacı fikirleri önleyeceği umuduyla) bir aparat hâline koyan fevkalade bir mecra hâline getirdi. Ancak bu hedefin gerçekleşmesi hiç kolay değildi. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Askerî Mühendislik Akademisi mezunu bir mühendis subay olan Karl Nowottny, "geniş imparatorluğun her yerinden askerî eğitim kurumlarına gelen subay namzetleri, her subayın kendisini Avusturyalı hissetmesini sağlayacak bir ruh etrafında şekillenmiş ortak bir eğitime tâbi idiler... Genç öğrencilerin büyük bölümünü oluşturan ve Avusturyalı karakteri çok daha sağlam olan muvazzaf subay çocukları arasında bile, bir toprak sahibinin oğlundan doğal olarak beklendiği gibi, keskin biçimde tanımlanmış bir vatan sevgisi [henüz] bilinmi-

yordu"[9] diyor. Osmanlı İmparatorluğu için de benzer bir durum söz konusudur. Orduya gayrımüslimlerin de alınması konusu tartışmaya açıldığında Ahmed Cevdet Paşa, böyle muhtelit bir orduda, komutanların muharebenin çetin zamanlarında askerin motivasyonunu yükseltmek ve onları, canlarını feda etmek de dahil, fedakârlığa çağırmak için hangi askerî belagate başvuracaklarını sorar: Müslüman olanlar için bu hususta en etkili olacak laflar "yâ gazâ yâ şehâdet, haydi dîn-i mübîn uğruna çocuklar" sözleridir. Buna karşılık Cevdet Paşa'yı meşgul eden, "dinen karışık bir taburun binbaşısı askerini gayrete getirmek için ne diyecek?" sorusudur. Paşa'nın bu konuda o anki çözümsüzlüğü vurgulayan sözleri şöyledir: "Vâkıa Avrupa'da gayret-i diniyye yerine gayret-i vataniyye kaim olmuş. Lakin bu da feodalite asırlarının inkızâsından sonra çıkmış ve onların çocukları da küçük iken bu sözü işiterek pek çok senelerden sonra 'vatan uğruna' kelâmı, efrâd-ı askeriyyelerine tesir eder olmuştur. Ama bizde 'vatan' denilirse askerin köylerindeki meydanlar hatırlarına gelir. Biz şimdi 'vatan' sözünü ortaya koyacak olursak, mürûr-ı zaman ile bizde de efkâr-ı nâsda yer ederek Avrupa'daki kuvveti bulacak olsa bile gayret-i diniyye kadar kuvvet alamaz... Husûlü de çok vakitlere muhtaç olur. Ol vakte kadar ordularımız ruhsuz kalır[10]" Cevdet Paşa günü için haklıdır. Cevdet Paşa'nın bütün Avrupa'ya teşmil etmesine karşılık tıpkı Avusturyalılar için olduğu gibi, Osmanlılar için de vatan fikri henüz yabancıdır. Vatan fikri ve vatanseverlik ruhu, her ne kadar İhtilal Fransası'na atfedilse de, 19. yüzyıl içinde gelişme kaydetmiş, fakat Osmanlı, Avusturya ve Rusya gibi çokuluslu imparatorluklarının bütünlüğünün korunmasına değil, aksine dağılmalarına hizmet etmiştir. Yani her iki örnekte bahsedildiği gibi işe yaramıştır. Ancak aksi taraftan işlediğinde... Dolayısıyla Türkiye ve bütün ulus-devletler etnik ve dinsel bakımdan homojen bir vatan fikri üzerinde yükselmiş; ordular bu fikrin yayılmasında ve tatbikinde ideolojik ve işlevsel roller oynamışlardır. Bu çerçevede ordu kutsanmış; hem somut

9. Aktaran Tamara Sheer, "Konstruktionen von ethnischer Zugehörigkeit und Loyalität in der k.u.k. Armee der Habsburger Monarchie (1868-1914)", *Transdifferenz und Transkulturalität. Migration und Alterität* in den Literaturen und Kulturen Österreich-Ungarns (Der. A. Millner ve T. Teller). Viyana, 2018: Transcript Verlag, s. 167.

10. Ahmed Cevdet Paşa, *Ma'rûzât* (yayına haz. Yusuf Halaçoğlu), Çağrı Yay., 1980, s. 113-114.

varlığıyla hem de zihniyeti ile ordu toplumu disipline etmiş, her erkeği askere alan ve onu vatan fikri etrafında "bilinçlendirerek" vatana karşı fedakârlığı bütün değerlerin üzerinde bir değer olarak kodlamak suretiyle, vatandaşı askerlik aracılığıyla muhayyel vatanın somut koruyucusu hâline getirmiştir.[11]

2004-2005 yıllarında Türkiye Ermenileri ile yapılan bir saha çalışması, çalışmaya katılan Türkiyeli Ermenilerin, kendilerini "öteki" olarak görmelerine rağmen, ordunun siyasetteki rolünü ağırlıklı olarak iç ve dış düşmanlara karşı ülkeyi korumak ve bunun yanı sıra iç politikayı düzene koymak şeklinde tasvir ettiğini ve bunu olumladığını göstermekteydi (katılımcıların % 71'i böyle cevap vermişti). Onlara göre ordu ülkedeki, en temiz, en prestijli ve güvenilir kurumdu. Orduda subay olmak, onlar açısından tercih edilen ama dinsel-etnik durumları nedeniyle içine girmeleri mümkün olmayan bir kariyer olarak konumlanmıştı. Askerî üniformanın çekiciliği hakkında verilen cevaplar, cevap verenlerin yarısından fazlasının üniformalı bir subayda saygı, zerafet ve çekicilik gördüğünü, yüksek maaş ve parasız eğitim için fırsat anlamına geldiğini ifade etmekteydi.[12] Ermeniler gibi "dışlanan" bir kimliğin bile ordu ile kurduğu bu anlam ilişkisi, militarizmin toplumdaki etkisi ve egemenliği hakkında ciddi fikir vermektedir. Cevap verenlerin araştırmacıya güveninin zayıf olduğu düşünülüp verilen cevapların egemen zihniyeti rahatsız etmemesi için ordu lehine seçildiği akla gelse bile, bu rahatsız etmeme ihtiyatı militarizmin sivil/toplumsal karşılığına ve etkisine işaret etmektedir.

Toplumun bu şekilde biçimlendirilmesinde "ordu-millet" tanımı önem taşır. Bu kavramı pratikte hayata geçiren her ne kadar Napoléon Bonaparte olsa da, ideolojisini yapan ve uzun zamana yayılan bir pratikle toplumu şekillendiren deneyim Prusya deneyimidir. Prusya'nın egemen siyasi zihniyeti, bu yüzden tarihsel olarak Sparta örneğini önemsemiş, her vatandaşı asker

11. Orduların yurttaş yaratma sürecindeki rolüne ilişkin daha ileri bir okuma için bkz. Suavi Aydın, "Toplumun Militarizasyonu: Zorunlu Askerlik Sisteminin ve Ulusal Orduların Yurttaş Yaratma Sürecindeki Rolü", *Çarklardaki Kum: Vicdani Red. Düşünsel Kaynaklar ve Deneyimler* (haz. Ö.H. Çınar ve C. Üsterci), İletişim Yay., 2008, s. 25-48.

12. Bu araştırma için bkz. H. Birsen Örs, "The Perception of the Army by Armenian Minorities Living in Turkey", *Armed Forces and Society*, 36/4 (2010), s. 604-626.

saymış ve küçüklükten itibaren herkesi bu seferberliğin parçası yapacak bir eğitim-öğretim rejimi yaratmıştı. Bunun semereleri alındıkça da (en önemlisi Prusya ordusunun 1870'de Paris'e girişidir) bu ideoloji toplum içinde pekişti ve Prusyalı olmaya bitişik bir özellik hâlini aldı ve militarizm Prusya kültürünün ayrılmaz bir parçası hâline geldi. Colmar von der Goltz'un *Das Volk in Waffen*'i ("Silahlanmış Ulus"u) bu kültürün anıtsal eseridir. Goltz Paşa "yalnız elinde kılıç bağımsızlığını her daim savunmaya hazır olan bir ulus güvendedir" der.[13] Goltz, modern savaşın ordular arasında değil, karşı karşıya gelen ulusların birbirlerine karşı topyekûn seferber olacağı bir çatışma şekli olduğunu söyler. Bu ölüm-kalım mücadelesinde bütün moral güç bir araya gelecek, ulusun ortak aklı oluşacak ve diğerinin üzerine yüklenecektir. Savaşan iki ulus arasında düşmanlık ne derecede yüksek olursa, uluslar bu kuvvetleri o derecede yoğun kullanacaklardır. "Varlığının değerini takdir etmeyi öğrenmiş uluslara, savaştan ne kadar korksalar da, silahlar kadar, bazı durumlarda savaşın zorunlu olduğu ve ortaya çıktığında ondan kaçınmanın mümkün olmadığı duygusu rehberlik edecektir." Goltz Paşa'ya göre, bir insan teki gibi, hayatı boyunca üstlendiği misyonu yerine getirmeyi bir mükellefiyet gibi görmesini sağlayan gizil bir bilinç halkı diri tutar. Zira uluslar kültürel yürüyüşleri esnasında başka uluslarla temas kurup çarpışırlar.[14] Goltz Paşa'ya göre uluslar için hayatın kuralı budur. O zaman, bahsettiği o "gizil bilinç"i ve karşı karşıya geldiklerinde savaşma zorunluluğu duygusunu içinde taşıyan uluslar muzafferiyetlerini garanti eden ve kültürel yürüyüşlerini sürdüren uluslardır. Biz, o "gizil bilinç"in veya Goltz'un "kültürel yürüyüşünü sürdüren" zinde ulusa mündemiç saydığı savaşma refleksinin (duygusunun), militarizm demek olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Bu "ordu-millet" ve topyekûn savaş doktrini Türkiye'ye İttihatçılar eliyle girdi. Osmanlı Harbiyesi'nde hoca olan Goltz'un *Millet-i Müsellaha* (Ordu-Millet)[15] adıyla çevrilen söz konusu kitabı

13. Colmar Freiherr v. d. Goltz, *Das Volk in Waffen. Ein Buch über heerwesen und kriegführung unserer Zeit*. Berlin, 1883: R. V. Decker's Verlag, s. 11.
14. Goltz, a.g.e., s. 463.
15. Von der Goltz Paşa, *Millet-i Müsellaha. Asrımızın Usûl ve Ahval-i Askeriyesi* (Almancadan mütercimi Kolağası Mehmed Tahir Bey). Konstantiniye, 1305 (1890): Matbaa-i Ebüzziya.

geleceğin subayları ve kurmayları için rehber oldu.[16] Bu subay kadrosu içinde İttihatçılar yanında, Cumhuriyet'in kurucuları da bulunuyordu. Hatta İsmet İnönü, anılarında, Almancayı bu tercümeden çalıştığını söyler. Ulusu askerlik yolunda ve askerlerin önderliğinde sevk ve seferber etme ideolojisi, bu kadrolar eliyle devletin ideolojisine, tatbikatına ve mevzuatına nüfuz etmiştir. İttihatçılar iktidarı alır almaz çıkarmaya başladıkları *Asker* mecmuasının ilk sayısına yazan Ali Fuad (Cebesoy), "Ordu ve Millet" başlıklı makalesinde, orduyla millet ilişkisini en yakın, en samimi ve en bağlaşık bir ilişki olarak tasvir ediyordu: Ona göre " milletin en güzide, en temiz ve en necib anâsırından mürekkeb" olan ordu, (...) esasen milletin müsellah bir parçası" idi. Osmanlı ordusu artık "Osmanlı millet-i müsellahası olmuşdu...".[17] Erkân-ı Harb Binbaşısı Ali Fuad, burada, 1908 devrimi koşullarında Goltz Paşa'yı temize çekmektedir. Gerçi bu metin bir "Osmanlı ordusu"ndan bahseder ama bundan "Türk ordusu"na geçiş hiç zor olmamıştır. Bu başlangıç metninden de anlaşılacağı gibi, 1908'in müellifi olan İttihatçılar ordu-millet fikrini egemen kılmak işine hızla giriştiler; Cumhuriyet'i kuranlar da bu fikrin sadık takipçisi oldular ve "ordu-millet" mottosunda özeti sunulan militarizm Cumhuriyet ideolojisinin ruhuna işledi. Elinizdeki kitabın ikinci bölümünde bu nüfuzun serencamı etraflıca anlatılmaktadır. Kore Savaşı'ndan sonra Alman askerî paradigmasından çıkılıp Amerikan doktrinine geçilse de, bu geçişe eşlik eden milliyetçi-mukaddesatçı ideolojik-siyasi çizginin militarist ruhu elden bırakmadığı da kitapta gösterilmektedir. Üstelik bir erkek ideolojisi olarak militarizmin

16. 1883'te askerî okullar umumi müfettişi olarak atanan ve bu görevi 1895 yılına kadar sürdüren Goltz Paşa, Osmanlı ordusunun seçkin kadrosu üzerinde daimi bir etki bırakacak bir konum elde etmişti. Askerî eğitim sisteminde subay namzetlerine yönelik olmak üzere Prusya kalifikasyon sistemini yerleştirmiş, daha önce çok az kaynak ayrılan bu okulların gelişmesi için gösterdiği çabalar Osmanlı idaresinde karşılık bulmuş, eğitimde fizikî ceza uygulamalarını ortadan kaldırarak okullara Prusya anlamında düzen ve disiplini yerleştirmiş ve 1881'de Osmanlı ordusunda 13.000 olan subay sayısı, onun askerî okullardaki reformları sayesinde 1895'te 23.000'e ulaşmıştı. Demektir ki 1895 yılında Osmanlı ordusunda görev yapmakta olan subayların 10.000 kadarı Goltz'un rahle-i tedrisinden geçmişti (bkz. Carl Alexander Krethlow, *Generalfeldmarschall Colmar Freiherr von der Goltz Pascha. Ein Biographie.* Paderborn, 2012: Ferdinand Schöningh, s. 121-122).

17. Bkz. Ali Fuad, "Ordu ve Millet", *Asker*, No. 1 (16 Ağustos 1324/1908), s. 12-16.

somut durumda kadınları ve çocukları nasıl kuşattığı da burada açıkça görülebiliyor.

Bu yüzden elinizdeki kitap, bilhassa Türkiye örneğinde bir fenomen olarak militarizmi, ideolojik-siyasi cereyanlardaki değişmelere rağmen, devletin tercihinde ve devletin yurttaşla kurduğu ilişkide kalıcı olan bu "ortak ruhu", somut örnekleri üzerinden ve derinlemesine analiz etmektedir. Böylelikle bir taraftan da "militarizmin tanımlanması sorunu", bu eser aracılığıyla, onun özel bir örnekte ve modern zamanın belirli bir aralığında, geniş biçimde betimlenmesi ile aşılmış olmaktadır. Modern zamanların Türkiyesi militarizm pratiğinin gözlenmesi için mükemmel bir örnek teşkil eder. Güven Gürkan Öztan, elinizdeki kitapta neoliberal ve Siyasal İslamcı zihniyetlerin hâkimiyeti altında dahi, militarizmin bütün devlet ve siyaset pratiğinde nasıl bir altlık oluşturduğunu mükemmel biçimde aktarıyor. Dolayısıyla Türkiye örneği üzerinden "görünür demokrasi"nin ve "varsayılan hukuk devleti"nin, bu kavramları kullanan ve bu kavramların kastettiği iklimi vaat eden siyasi hareketlerin iktidarı altında hâlâ "görünür" ve "varsayımsal" kalarak, söz konusu hareketlerin bu altlıktan bir türlü vazgeçemedikleri ve elverişli bir araç olarak elaltında tuttukları bu sinik siyaset ortamında devamlılık arz ettiği, elinizdeki kitabın temel çıkarımlarından biri olacak.

# İkinci Baskıya Önsöz

Kitabın ilk baskısından bu yana Türkiye'de ve dünyada doğrudan militarizm tartışmalarını içeren büyük çapta olaylar yaşandı. Tanık olduğumuz çarpıcı ve bir o kadar da üzücü olaylar bizlere militarizmin farklı boyutları üzerine düşünmenin ne denli önemli olduğunu bir kez daha gösterdi. Genişletilmiş yeni baskı, kitabın ilk baskısından önemli farklılıklar içeriyor. İlk baskıda yer alan bölümler baştan sona gözden geçirilip yeni kaynaklara başvurularak büyük ölçüde genişletildi ve yeni iki bölüm ilave edildi. Her ne kadar son gelişmelere spesifik olarak odaklanılmasa da bugünün militarizmini, güvenlik ideolojisini ve siyaset-ordu ilişkilerini analiz ederken faydalanılabilecek kimi ipuçlarına kavramsal tartışmalar kısmında ve 6. ve 7. bölümlerde yer verildi.

Kitabın ikinci baskısı için beni canı gönülden destekleyen, uzun çalışma zamanlarını anlayışla karşılayan, daima yanımda

duran sevgili eşim Burcu Çatal Öztan'a özel bir teşekkür borçluyum. Bütün akademik yaşamımda beni destekleyen sevgili annem ve babama, kitaba sunuş yazmayı kabul eden değerli hocam Suavi Aydın'a, kıymetli dostum Levent Turhan Gümüş'e, yardımlarını esirgemeyen İlbay Kahraman'a bir kez daha teşekkür ediyorum. Kitabın her bir bölümünü titizlikle okuyan Ahmet Batmaz'a, S. Püren Mutlutürk Meral'a, Elif Çağlı'ya ve Ordu ve Siyaset dersi öğrencilerime kitaba katkıları nedeniyle teşekkürlerimi sunuyorum.

İstanbul, 2018

# Militarizmin Kavramsal Boyutu ve Türkiye'de Militarizm Tartışmalarına Dair Bir Çerçeve

## Militarizmi Tanımlama Sorunu

Militarizm, tanımlama problemi açısından belki de modern ideolojiler arasındaki en çetin cevizdir. Kökeni 19. yüzyılın son çeyreğine kadar uzanan militarizmin hangi temel kavramlar, göstergeler ve pratikler çerçevesinde tartışılabileceği konusunda akademide konsensüs oluşabilmiş değildir. Bu durum büyük ölçüde militarizmin doktriner bir yapıdan çok, insan doğası ve siyaset betimlemesine (bilhassa da uluslararası ilişkilere) dair dağınık bir dizi varsayımdan oluşan eklektik bir yapıya ve işlemleştirilmesi/kategorizasyonu zor pratiklere sahip olmasından kaynaklanır. Militarizmin belki ideologları ve başucu kitapları yoktur ama çok sayıda uygulayıcısı ve takipçisi mevcuttur. Merkezine evrensel barış arayışını ve temel hakları koymayan;

örgütlü, kolektif şiddeti ve şiddet araçlarına başvurmayı kategorik olarak reddetmeyen her türlü düşünce geleneğine ve eylem setine eklemlenebilir. Ancak bu eklemlenme yarım asrı aşan bir zamandır militarizm adlandırmasına başvurulmaksızın gerçekleşir. Zira militarizm özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında sıradan/gündelik kullanımında dahi tıpkı faşizm gibi pejoratif bir çağrışıma sahiptir[1] ve iki kutuplu dünyada çoğu zaman ideolojik rakipleri itibarsızlaştırmak maksadıyla kullanılmıştır. Bununla birlikte terime bilimsel literatürde açıklayıcı bir kavram olarak başvurulduğunu da ifade etmek gerekir. Örneğin savaşların nedenlerinin açıklanmasında militarizm kavramına sıkça yer verilmiştir. Kjell Skjelsbaek, terimin pejoratif kullanımı ile bilimsel kullanımı arasında çelişki olmak zorunda olmadığını hatırlatır.[2] Militarizmi, savaşları ve savaşa hazırlığı olağan ve istenen bir toplumsal etkinlik şeklinde değerlendiren toplumsal pratikler ve davranışlar seti olarak tanımlayan Michael Mann'a göre savaşların dehşete düşüren (appalling) ama aynı zamanda ilgi gören, popüler bir şey olması 20. yüzyıl militarizmine özgüdür.[3] Bu çelişkili görülen durum ile başa çıkmak konusunda liberaller de Marksistler de zorlanmıştır.[4]Mann'ın saptadığı zorluğu, aşağıdaki satırlarda liberal ve Marksist kuramın militarizme dair analizlerini okurken akılda tutmak gerekir.

Tarihsel süreç içinde militarizmin kuramsal analizinde ve kavramın serüveninin tanımlanmasında iki önemli ideolojik perspektif –liberalizm ve Marksizm– farklı yaklaşımlar sergilemiştir. Ancak iki düşünsel gelenek de pasifist değildir. Hem liberaller hem de Marksistler modern orduların ulusal ve ulus-

1. L.I. Radway, "Militarism", *Inter-national Encyclopedia of the Social Sciences*, Cilt 10, 1968, s. 300.
2. K. Skjelsbaek, "Militarism, Its Dimensions and Corollaries: An Attempt at Conceptual Clarification", *Journal of Peace Research*, Cilt 16, S. 3, 1979, s. 213.
3. Mann bu sonuca ulaşırken savaşlarla militarizm arasındaki ilişkiyi temel alır ve modern tarihteki savaşları sınıflandırır. Yazara göre ilk aşama 1648-1914 arasıdır. Bu safhada sınırlı savaş (limited war) modeli egemendir. Savaşların süresi kısa, toplumun bütününe etkisi azdır. 1914-1945 arasında ise vatandaş savaşlarına (citizen warfare) geçilmiştir. Savaşların tahrip edici etkisi tüm topluma yayılmıştır. Üçüncü aşama olarak adlandırdığı döneme II. Dünya Savaşı sonrasında geçilmiştir. M. Mann, "The Roots and Contradictions of Modern Militarism", *New Left Review*, I/162, Mart-Nisan, 1987, s. 36-44. 20. yüzyıl militarizmi son iki evreyi kapsamıştır.
4. Mann, a.g.e., s. 40.

lararası politikadaki önemini teslim ederler. Örneğin Marksistlere göre sosyalist devrimin kazanımlarının korunmasında orduya meşru ve kritik bir rol düşer. Ordu, militarizm bağlamı dışında, emperyalist saldırılara karşı devrimi koruyacak bir güç olarak düşünülür; Ancak militarizm kavramı Marksistler için de pejoratif bir kavramdır. Marksist teoride militarizm [burjuva militarizmi], ancak ve ancak kapitalizmin tarihsel gelişimi ve sermaye, ordu ve ulus-devlet arasındaki ilişkinin deşifre edilmesiyle anlaşılabilir. Bu çerçevede militarizm, genellikle "tekelci devlet kapitalizminin bir fonksiyonu"; merkezî olarak örgütlenmiş şiddet vasıtası ile "hâkim sınıfın çıkarlarını korumanın bir yolu" olarak tanımlanır. Ve yine tahakkümünü güçlendirmek ve yaymak isteyen "tekelci burjuvazinin en önemli aracı" olarak telakki edilir.

Bütün modern devletlerin orduya sahip olduğu gerçeği onları zorunlu olarak militarist yapmaz. Militarizm sınıflı toplumda, sömüren sınıfın bilinçli bir biçimde silahlanmayı artırdığı örneklere ait bir kavramdır. Ordu düzeni sıkça işçi sınıfının örgütlü muhalefetini baskılamak için kullanılır. Dolayısıyla hâkim sınıfa güç ve kazanç sağlar.[5] Modern ordunun gelişimine, kapitalizm ve emperyalizm arasındaki ilişkiye eleştirel bir perspektiften yaklaşan Marksist gelenek modern kapitalizmin paradokslarını militarizm üzerinden de gözler önüne serer. Örneğin Rosa Luxemburg *Sermaye Birikimi*'nde askerî harcamaların finansmanının işçi sınıfının omuzlarına yüklendiğini yazar. Sermaye neredeyse hiçbir zaman ordunun finansmanını üstlenmek istememiştir. Hâl böyle olunca ileri kapitalist ülkelerdeki işçi sınıfı hem kendilerini hem de kolonilerdeki halkları sömüren araçları paradoksal bir biçimde finanse etmek durumda kalır. Diğer bir paradoks sermayenin bir yandan devlet harcamalarını azaltmak isterken diğer yandan da devlete ihtiyaç duymasından kaynaklanır. Sermaye milliyetçilik ve dini kullanarak orduya olan ihtiyacını herkesin yararınaymış gibi gösterir.[6] Aynı çelişkiler sosyalizmin hüküm sürdüğü devletlerde bu durum geçerli değildir. Burjuva militarizminden bahsedildiği gibi sosyalist bir

5. Skjelsbaek, a.g.e., s. 217.

6. R. Luxemburg, *The Accumulation of Capital* London and New York: Routledge Classics 2003 (*Sermaye Birikimi*, Çev. Tayfun Ertan, Belge Yay., 1986), s. 434-447.

militarizmden bahsedilemez. Çünkü sınıf çatışmasının olmadığı formlarda ordu herhangi bir sınıfın spesifik bir zor enstrümanı olarak faaliyet göstermez.

Marksist formülasyonda militarizm aynı zamanda, saldırgan kapitalist devletler için emperyalist savaşlara hazırlanmak ve onları yürütmek için aldıkları askerî önlemleri içeren ekonomik, politik ve ideolojik bir sistemdir. Marksist-sosyalist literatürde karşımıza çıkan militarizm analizinde militarist politikaları genişletme ve yoğunlaştırma gereği kapitalizme "içkin" olan genel krizlerden kaynaklanır. Emperyalist güçler, hammadde temin ettikleri kolonileri ve proletaryayı sömürmek için kapitalist ekonominin sağladığı tüm araçları tüketir ve nihayetinde piyasalar çöker. Bu esnada burjuva militarizmi devreye girer ve büyük savaşlar patlak verir.[7] Marksist teorinin modern savaş tarihinde bir kırılma olan I. Dünya Savaşı'nı tahlil etmesi de çok temelde özetlenen çerçeveye oturur. Bu noktada Lenin'in uzun yıllar boyunca sol akımlara damgasını vuracak emperyalizm analizine ve savaş kategorizasyonuna bakmak elzemdir. Lenin, I. Dünya Savaşı atmosferinde yazdığı ünlü *Savaş ve Sosyalizm* adlı risalesinde savaşları "saldırgan savaşlar" ve "reaksiyoner savaşlar" olarak ikiye ayırır. Ona göre tarihsel perspektiften Fransız Devrimi'nden Paris Komünü'ne kadar olan süreçte modern devletin oluşturulması ve ulusal kurtuluş için yapılan savaşların "ilerici" bir özelliği vardır. Çünkü bu savaşlar, feodalizmin ve mutlakıyetçiliğin boyunduruğuna karşı yapılmışlardır. Feodal kalıntılar ve geleneksel iktidar öbekleri devrilmeden proletaryanın sosyalizm için mücadele edeceği zeminin inşası mümkün değildir. Devrim sonrasının Fransa'sının giriştiği savaşların ve Almanya'nın kuruluşuna zemin hazırlayan Sedan Savaşı'nın Lenin için böyle "ilerici" bir anlamı söz konusudur. Sonrasında ise emperyalist yarışın neden olduğu "saldırgan savaşlar" devri başlamıştır. "Reaksiyoner savaş" ise egemenlerin saldırılara ve askerî-politik baskılarına karşı "savunmacı" mahiyetteki haklı bir savaştır. Sömürgelerin emperyal güçleri hedef alarak başlattığı askerî mücadeleler ilk onlar başlatsa dahi haklıdır ve sosyalistler tarafından memnuniyetle karşılanır.[8]

7. Radway, a.g.e., s. 301 ve Skjelsbaek, a.g.e., s. 216, 217.
8. V.İ. Lenin, *Sosyalizm ve Savaş*, Çev. N. Solukçu, Sol Yay., 1970.

İki kutuplu sistemde Marksist yazarlar burjuva militarizminin esas olarak sosyalist kampı hedef aldığını düşünür. Buna göre 1917 Devrimi öncesinde rekabetçi ve kapitalist yönü öne çıkan savaşların yerini antisosyalist niteliği belirgin bir militarizm almıştır. Söz konusu tespit, kapitalist ülkeler arasındaki savaşların tamamen ortadan kalktığı anlamına gelmese de Soğuk Savaş boyunca Batı'nın militarist politikalarının temel amacı sosyalist dünyayı denetim altına almaktır. Ancak bu iddialar Skjelsbaek'ın da altını çizdiği gibi iki kutuplu dünyada sosyalist ülkeler arasındaki askerî boyutlu çatışmaları açıklamaktan uzaktır.[9]

Soğuk Savaş esnasında Sovyet Bloğunun askerî-diplomatik hamlelerinin militarizm başlığı altında değerlendirilip değerlendirilemeyeceği literatürde tartışmalıdır. Sovyet sistemini totaliter olarak sınıflandıran liberal yazarlara göre militarizm reel sosyalizmle iç içedir. Marksist yazarların bir bölümü ise daha önce ifade edilen nedenlerle militarizm ve reel sosyalizm arasına sınır çeker. Fakat İmparatorluk dönemi Rusya'sı ile SSCB dönemi arasında ordu, siyaset ve toplum ilişkileri arasında farkların mevcudiyeti genellikle kabul edilir. Sovyetler Birliği döneminde ordunun yalnızca savunma ve Moskova'nın dış politika hedefleri ile sınırlandırılamayacak işlevleri vardır. Ordu SSCB içindeki uluslar için bir nevi erime potası (melting pot) fonksiyonu görmüştür. Yüksek komuta kademesi genellikle Slav kökenlidir ancak diğer uluslardan subaylar da ordu içinde vazifelendirilmiştir. Askerlik hizmeti ise politik sosyalizasyon sürecinin mihenk taşı olarak düşünülmüştür. Bir başka ifadeyle askerlik hizmeti boyunca erkeklere sadece askerliğin gerekleri değil, ideolojik donanım ve sadakat da aşılanır. Bunun ötesinde SSCB döneminde militarist sembol ve dilin yaygın bir biçimde kamusal alanın bir parçası olduğu iddia edilmiştir. Askerî üniformanın sokaklardaki görünürlülüğünden memurların sorun ve çözümleri betimlerken kullandıkları ifadelere kadar bu çerçevede çeşitli örnekler vermek olasıdır. Ayrıca askerî eğitim ağının yaygınlığı, lise ve dengi okullardaki temel askerî talim faaliyetleri, sivil savunmanın fabrikalar ve kolektif çiftlikler dahil toplumun tümüne yayılması da militarist pratiklere eklenebilir[10] Fakat bu

9. Skjelsbaek, a.g.e., s. 217.
10. D. K. Simes "The Military and Militarism in Soviet Society", *International Society*, Cilt 6, S. 3, Winter, 1981-82, s. 136-140.

tablo liberal yazarların iddia ettiği gibi SSCB'yi II. Dünya Savaşı sonrasında totalitarizm ile militarizmin biraradalığını gösteren bir örnek kılar mı? Michael Mann'ın militarizm üzerine yazdıkları sözü edilen sorunun cevabı düşünülürken dikkate alınmalıdır. Nükleer denge döneminde militarizmin farklı biçimleriyle ilgilenen Michael Mann Batı dünyasındaki militarizm ile Sovyet Bloğundaki kitle militarizmi (mass militarism) arasında önemli farklar olduğunu iddia eder. Mann'a göre 1945 sonrasında Batı Bloğunda (Türkiye ve Franco İspanyası hariç) askerî güçlerin iç siyasetteki ve toplumsal yapıdaki önemi azalmış; Sovyetler Birliği'nde ise artmıştır. SSCB'nin totaliter olmadığını düşünen Mann onu tanımlarken askerileştirilmiş sosyalizm (militarized socialism) tanımını kullanır.[11] SSCB'nin jeopolitik ihtiyaçları da dikkate alındığında Sovyet vatandaşlığının askerî disipline gereksinim duyduğu fark edilir. Fakat kitlesel askerî mobilizasyon ile sosyal ilerleme arasında kurulan diyalektik ilişki nihayete ermiştir. Sosyalizme bir kez ulaşıldığına ve artık onu korumak gerektiğine inanıldığından kitlesel askerî mobilizasyon savunmacı niteliktedir.[12]

Marksistlerin Üçüncü Dünya ülkelerinde hâkim düzene karşı girişilen gerilla tipi silahlı devrimci başkaldırışları militarist eğilimler içersinde değerlendirmediği açıktır. Hatta bu kategoriden mücadeleler, devrimci tarihsel mücadelelerin ve epik sol anlatının ana temalarından birini teşkil eder. Yalnızca 1950'lere değil tüm Soğuk Savaş'a damgasını vuran gelişmelerden biri olan Küba Devrimi bu bağlamda önemli bir örnek konumundadır. Gerilla savaşıyla başlayan sürecin büyük bir halk desteğine dönüşmesiyle iktidarın ele geçirilip emperyalizmin kovulabileceği fikri böylece dünyanın birçok ülkesinde sosyalist mücadele stratejilerinin başına geçmiştir.[13] Bilhassa 1960'lı ve 1970'li yıllarda kapitalist devlet düzenine karşı "gerilla", "gerilla savaşı" ve "öncü savaşı" vurgulayan müstakil bir literatür ortaya çıkmıştır.[14] Özetle Marksist teorisyenlerin eleştirilerinin oda-

11. Mann, a.g.e., s. 44.
12. A.g.e., s. 46, 47.
13. Küba Devrimi'nin etkisi Türkiye solunda da güçlü bir biçimde hissedilmiştir. Bu konuda E. Erkiner, "Küba'dan Türkiye'ye Öncü Savaşı", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Sol*, İletişim Yay., 2007, s. 536-542.
14. Gerilla'nın nasıl seçileceği, ne şekilde eğitileceği, komuta düzeni, iaşe, eylem biçimleri anlatılmıştır. Bu çerçevede Carlos Marighella'nın *Mini-manual of Ur-*

ğına burjuva militarizmini yerleştirdiklerini ifade edebiliriz.[15] Özellikle Soğuk Savaş döneminde sol karşıtı askerî darbelerin incelenmesinde sınıfsal analize başvuran Marksist gelenek, kapitalist birikim krizleri, emperyalizmin güncel hedefleri ve askerî darbeler arasındaki ilişkiyi deşifre etmiştir.

Liberallerin zihni ise militarizm konusunda Marksistler kadar net değildir. Daha önce liberallerin de orduların varlığına karşı çıkmadığı ifade edildi. Klasik liberal teori devlete minimal rol biçerken iç ve dış güvenliğin sağlanmasını devletin görevleri arasında sayar. 20. yüzyıla gelindiğinde liberaller ordunun vazife sınırları konusunda zaman zaman eleştirel tavır alsalar da ulusal güvenlik tezlerini genellikle benimserler. Güvenlik ve özgürlük arasında bir "denge" tesis edilmesinden yana görünürler ancak Mark Neocleous'un ifade ettiği gibi sözü edilen denge arayışı liberalizm tarihinin bir bölümünü perdelediği gibi onun güvenlik toplumunu yerleşik hâle getiren bir çeşit politik rasyonaliteyi beslediği gerçeğini de unutturur. Neocleous liberallerin "denge miti"nin otoriter nitelikteki güvenlik önlemlerinin kabulüne dair bir "arka kapı" açtığını ileri sürerek liberalizme esaslı bir eleştiri getirir.[16]

Liberaller orduları kimi zaman devlet gibi "zorunlu kötülük" olarak görürler, kimi zaman onlara daha olumlu özellikler atfederler. Bununla birlikte liberaller için de militarizm pejoratif bir anlama sahiptir.[17] Liberal teori içinde militarizmi demokrasi ve özgürlükler karşıtı "politik bir strüktür" ve "askerî yönetim tekniği" olarak gören isimler olduğu kadar onu "tam teşekküllü bir ideoloji" olarak tanımlayan geniş bir çevre de söz konusudur. Liberal teorinin militarizm tahlilinde başat olan unsur, askeriyenin kendi profesyonel sınırları dışına çıkması ve demokratik alanda güç kullanımı anlamında "aşırılıktır" (excess). Bu aşırılık;

---

*ban Guerrilla*'sı ve Alberto Bayo'nun *150 Questions for a Guerilla*'sı en bilinenler arasındadır. Bu repertuarın önemli bir kısmı çok geçmeden Türkçeye de çevrilmiştir. Yiğit Akın özellikle Regis Debray'ın *Devrim'de Devrim Mi?* adlı eserinin *foco*culuğun Türkiye'de yaygınlaşmasında önemli olduğunu belirtir. Y. Akın, "Uluslararası Etkileşim Yapısı İçinde Türkiye Sol Hareketinin Önemli Polemikleri", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Sol*, İletişim Yay., 2007, s. 96, 97.

15. Bu konuda etraflıca bir analiz için U. Albrecht, "Red Militarism", *Journal of Peace Research*, Cilt 17, S. 2, 1980.

16. M. Neocleous, *Güvenlik, Şiddet ve Savaş*, Dipnot Yay., 2011, s. 22.

17. Skjelsbaek, a.g.e., s. 217.

liberallere göre "demokrasi", "özgürlükler" ve "liberal çoğulculuğun" önündeki en büyük engellerden biridir. Bu hâliyle liberal gelenek militarizmi azgelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin sorunu olarak tarif eder.[18] Liberal kuramın en zayıf noktası "aşırılık" ölçütünün muğlaklığıdır.

Liberaller militarizm tanımlarında sınıf çıkarlarını dikkate almadıkları gibi ordunun kendi alanını ilgilendiren faaliyetlerden hangisinin meşru hangisinin gayrimeşru olduğuyla da genellikle ilgilenmezler. Belirli bir hedef doğrultusunda kullanılacak askerî gücün niteliğine kimin karar verdiği sorusu onlar için esas önemli olandır. Hükümetin mi yoksa yüksek komuta kademesinin mi güce başvurma zamanını ve yoğunluğunu belirlediğine göre pozisyon alırlar. İlkini kabul edilebilir bulurken ikincisi "aşırılık" çerçevesinde değerlendirirler. Marksistler ise sivil yöneticiler ile yüksek komuta kademesi arasında böylesine bir fark gözetilmesinden yana değildir. Hatta bu ayrımın aldatıcı olduğunu düşünürler. Çünkü her iki otorite grubu da hâkim sınıfın bir aracıdır.[19] Marksist perspektif militarist ideolojiyi ekonomik köklerden bağımsız görmediğinden kültürel boyutu öncelikli olarak dikkate almaz; kapitalist bir düzende militarizmin farklı dışavurumları olduğunu kabul eder fakat hepsinin kaynağını üretim ilişkilerinde bulur. Liberaller ise son tahlilde kimin kârlı çıktığıyla ilgilidir; sermaye, tüketim kültürü ve militarist kültür arasındaki ilişkiyi sorunsallaştırmazlar

## Militarizm Çalışmalarının Kapsamı ve Temel Tartışmalar

II. Dünya Savaşı sonrasında militarizmin sözlük tanımlarında "askerî ruh ile ilgili olan", "askerî ideallerin takibi" gibi muğlak ifadelerle karşılaşmak olasıdır. "Güçlü bir orduya sahip olmanın gerekli olduğu inancı" ve "politik ve ekonomik üstünlük sağlamak maksadıyla orduya öncelikli rol atfetmek" militarizm tanımları içinde yer alır. Yine militarizmi, doktriner olarak "savaşa kıymet atfetmek", "savaşa hazırlanmaya yönelik askerî örgütlenmenin muhafazası siyaseti izlemek" şeklinde

18. Mann uzun süre liberallerin 19. yüzyıldan kalma bir savı tekrar etmekte ısrarcı olduklarını söyler. Buna göre militarizm olsa olsa geleneksel toplumun son nefesini temsil etmelidir. Mann, a.g.e., s. 40.
19. Skjelsbaek, a.g.e., s. 218.

betimleyen ifadelere de rastlanır. "Savaşı ve savaşçıyı kutsamak" militarizmin çok temel bir özelliği olmakla birlikte şüphesiz onu tanımlayacak tek vasıf değildir. Siyasal düzene askerî müdahaleleri ve askerî vesayeti (military tutelage) temel alan çalışmalarda ise militarizm, "devlet ve toplumda silahlı kuvvetlerin mutlak üstünlüğünün kabulü" ve "politik düzlemde siyasaların, ilkelerin vs oluşumunda askeriyenin tahakkümü" şeklinde formüle edilmektedir. Bu hâliyle de aşkerî oligarşi, siyaset ve savaş endüstrisi sarmalında 1931-1945 arası Japonya ve bilhassa II. Wilhelm'in tüm gücü ele geçirmesinden I. Dünya Savaşının son aşamalarına ve daha sonra 1933'ten itibaren de Nazi iktidarındaki Almanya genellikle militarizmin tipik örnekleri olarak literatürde yer almıştır.[20] Yakın zamanda İsrail'in kuruluşundan bugüne militarist yönelimler ve siyaset, savaşın yüceltilmesi, askerlerin işlevleri ve konumu, asker-sivil ilişkileri ve güvenlik algılamaları ile tüm bunların gündelik yaşama etkileri üzerinden yürütülen verimli tartışmalar da unutulmamalıdır.[21] İsrail militarizmi üzerine yazılan metinlerin hem ABD hem de Türkiye ile karşılaştırmalı ve güncel analizler için önemli fırsatlar sunduğunu da not etmek gerekir. Bu çerçevede Türkiye ve İsrail uzun süre "askerî demokrasiler" başlığı altında birlikte tartışılmıştır.[22]

---

20. Radway, a.g.e., s. 300. Militarizm literatüründe Alman ve Japon örnekleri üzerine liberal, Marksist ve Marksgil analiz araçlarını kullanarak yapılan çok sayıda araştırma mevcuttur. Ayrıca her iki örnek özelinde militarizmin politik ve sosyokültürel dayanakları da araştırılmıştır. Örneğin R. J Smethurst, *A Social Basis For Prewar Japanese Militarism*, Berkeley, Los Angles, London, University of California Press, 1974; J. Verhey, *The Spirit of 1914: Militarism, Myth and Mobilization in Germany*, Cambridge University Press, 2000; R. W. Berghahn, *Europe in the Era of Two World Wars: From Militarism and Genocide to Civil Society: 1900-1950*, New Jersey, Princeton University Press, 2006; M. Hane ve G.L. Perez *Modern Japan: A Historical Survey*, Philadelphia, Westview Press, 2009.

21. U. Ben-Elizer, "A Nation-In-Arms: State, Nation, and Militarism in Israel's First Years", *Comparative Studies in Society and History*, Cilt 37, S. 2, Nisan 1995; N. Ben-Yehuda, "The Masada Mythical Narrative and Israeli Army", *The Military and Militarism Israeli Society*, State University of New York Press, 1999.

22. Kamrava 2000 yılında yayınlanan makalesinde Türkiye'nin ve İsrail'in askerî demokrasilerin temel özelliklerine sahip olduğunu ileri sürmüştür. Ona göre askerî demokrasilerin ayırt edici özelliklerinden biri ordunun siyasete etki etmesinin "meşruiyetinin" seçilmişler tarafından ancak nadiren sorgulanabilmesidir. Bir diğer özellik ise ordu içindeki profesyonel disiplinin ve iç bağlılığın aşırı derecede yüksek olmasıdır. Kamrava hem İsrail'in hem de Türkiye'nin bu özellikleri barındırdığını somut olaylara gönderme yaparak ileri sürmüştür. M.

Dikkat edilirse yukarıda sıralanan sözlük anlamları militarizmi öncelikle modern bir kurum olarak ordu ve fonksiyonları üzerinden tanımlama çabasının bir ürünüdür. Bu çerçevede temel aktör ordudur/devletin silahlı kuvvetleridir ve militarizmi analiz etmek için ordunun egemen ideolojisine, örgütlenmesine, içyapısındaki dengelere, askerlerin kendilerini nasıl gördüklerine bakmak şart ve çoğu zaman yeterlidir. Sivil-asker ilişkilerini, ordunun/silahlı kuvvetlerin baskın konumu üzerinden değerlendirmek ise kaçınılmaz görülür. Siviller askerlere ne denli bağlı, sivil kurumlar içersinde askerlerin ağırlığı ne kadar, askerî mekanizmaların denetiminde seçilmiş siyasetçilerin söz hakkı var mı gibi sorular bahsedilen analiz yönteminin asli sorularındandır. Neticede siyasal karar alma ve hedef belirleme süreçlerinin anatomisi politikacı-asker dengesi üzerinden çıkarılır.[23] Batı kaynaklı militarizm literatürü bu eksende özellikle 1960'lı ve 1970'li yıllarda gelişmekte olan ülkelerde ordunun konumu, kapasitesi ve demokratikleşme bağlamında askerî müdahaleleri konu almıştır.[24] Soğuk Savaş ikliminde siyasi yönetimlerin sık sık askerî darbelerle kesildiği bazı Latin Amerika, Güneydoğu Asya ve Afrika ülkeleri uzun süre militarizm araştırmalarının odağı olmuştur. 1991 sonrasında ise Doğu Avrupa ülkelerinde asker-sivil ilişkileri, liberal demokratik normlara uyum çerçevesinde araştırma kapsamına dahil olmuştur. Türkiye de ordunun siyasete fasılalarla doğrudan veya dolaylı müdahale ettiği bir örnek olarak Batılı akademisyenlerin yoğun ilgisini çekmiştir ve bu eğilim bir miktar azalsa da bugün de sürmektedir.[25] Araş-

---

Kamrava, "Military Professionalization and Civil-Military Relations in the Middle East", *Political Science Quarterly*, Cilt 115, S. 1, 2000, s. 70-76.

23. Asker sivil ilişkileri başlığı altında Samuel Huntington'un kurumsal ayrım kuramı, Jantowitz'in yakınlaşma kuramı, Schiff'in uyum kuramı, Feaver'ın vekalet kuramı, Bland'ın müştereklik kuramı, Diamond ve Heywood'un konsolide demokrasi kuramı sayılabilir. S. Akyürek ve diğerleri, *Sivil-Asker İlişkileri ve Ordu-Toplum Mesafesi*, Ankara, Bilgesam, 2014, s. 68-79.

24. Örneğin *The Role of Military in Underdeveloped Countries*, (dahil J.J. Johnson), New Jersey, Princeton University Press, 1962; *Militarism in Developing Countries*, New Brunswick, N.J.: Transaction Books, 1975.

25. 28 Şubat dahil olmak üzere ordunun sivil siyasete yaptığı müdahaleler Batılı akademisyenlerin çalışmalarına konu olmuştur ve olmaktadır. Bu analizlerde daha çok pretoryan militarizm tanımı hareket noktasıdır. Çok sayıda örnek arasında W. F. Weiker, *The Turkish Revolution 1960-1961*, Washington D.C., The Brookings Institution, 1964; W. Hale, *Turkish Politics and the Military*, London, New York, Routledge 1994 (*1789'dan Günümüze Türkiye'de Ordu ve Siyaset*, Çev.

tırma evreninin seçimi şüphesiz rastlantısal değildir. Zira Batı *akademia*sı, militarizmi sık sık kolay gözlemlenebilir nitelikteki siyasal alana yönelik askerî müdahalelerle eşitlemek ve çoğunlukla pretoryenizme indirgemek suretiyle Batı'nın kendisini militarist yönelimlerden ve mekanizmalardan masun görmüş ve göstermiştir. Bu bakış açısına göre Avrupa'da militarizme tesadüf etmek, geç ulus-devletleşme örnekleri (burjuvazinin gelişiminin geciktiği, mutlakıyetçi rejimlerin görece daha uzun soluklu olduğu, otoriter hüviyetteki Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri) ve sonrasında Alman Nazizm'i, İtalyan Faşizm'i ve Stalinizm gibi "totaliter sapmalar" dışında pek mümkün değildir. Modernleşme ve demokratikleşmenin birlikte düz-çizgisel algılandığı dönemin ürünü olan bu eserler, Avrupamerkezci perspektiften ve siyasal değişime dair determinist okumalardan kurtulamamışlardır. Halbuki militarizm konusuna salt ordunun etkinliği ve siyasete ordu müdahalesi temelinde yaklaşmayan ve çok yönlü militarizasyon pratiklerine odaklanan yakın tarihli eleştirel yazın bahsi geçen ordunun temel failliğine dayandırılan konvansiyonel yorumun yetersizliğini ve tek taraflılığını gözler önüne sermiştir.

Militarizme devlet ve kurum bazlı geleneksel yaklaşımların yanı sıra kurum dışına odaklanmak ve daha sosyopsikolojik perspektiften tetkiklerde bulunmak da mümkündür. Militarizmi, "askerî inanç, değer ve davranışları toplumsal yaşama adapte etme, onları övme (glorification), biricik referans hâline getirme çabası"; "militer referanslar etrafında toplumun değerlerinin yeniden biçimlenmesi, kolektif dünya görüşünün bu doğrultuda yönlendirilmesi" şeklinde tanımlamak ifade edilen bakış açısına uygundur. Burada asıl aktör doğrudan ve yalnızca ordu/ordu mensupları değildir. Genel mânâda sivillerin rolü, politik-ekonomik ve kültürel zeminde orduya, savaşa, fiziki güce ve militer değerlere atfettikleri önem daha ön plandadır. Militarizmin sadece savaş hâlinde/silahlı mücadele ikliminde değil çatışmanın olmadığı zamanlarda da inşa edildiğini belirten Alfred Vagts bilhassa iki savaş arası otoriter ve totaliter örneklere bakarak sivillerin nasıl bu denli ölme ve öldürmeye angaje olduklarını anlamaya çalışır.[26]

---

Ahmet Fethi, Hil Yay., 1996); G. Jenkins, *Context and Circumstance: The Turkish Military and Politics*, Oxford, New York, Oxford University Press, 2001.

26. A. Vagts, *A History of Militarism: Civilian and Military*, New York, The Free Press, 1967.

Yakın zamanlarda bu tespiti önemseyen eserlerin bir bölümünde militarizm çatısı altında değerlendirilebilecek unsurlar ve pratikler –militarist örgütlü davranışlar, temsiller vb– ve neticeleri *inter-disipliner* yöntemler kullanmak suretiyle değerlendirilmektedir. Militarist dil, semboller, savaşkanlığı ve şehitliği içeren popüler anlatılar başta olmak üzere gündeliği de biçimleyen unsurlar/söylemler mercek altına alınır. Son yirmi yılda siyaset sosyolojisi, tarihsel sosyoloji ve kültürel çalışmalar kapsamında, edebiyattan sinemaya farklı alanlarda militarist tutum ve örüntülerin izleri araştırılmıştır. Yine toplumsal cinsiyet alanında yapılan araştırmalar bu eksendeki eleştirel çalışmalara büyük katkılar sağlamıştır.[27]

Militarizm ve yansımaları üzerine hazırlanan bir çalışma yukarıda bahsi geçen her iki perspektifin de sorunsallarından ve araştırma metotlarından belli oranlarda istifade etmelidir. Bir başka deyişle militarizmin yapısal unsurlarını; ordunun kurumsal özelliklerini ve bu özelliklerin gösterdiği değişimi, siyaset ve üretim ilişkileri/sermaye ile kurulan ilişkiyi dikkate almalı ve fakat diğer yandan militarizmin sosyolojik temellerini ve gündelik yaşamı kapsayan yeniden üretim mekanizmalarını da ihmal etmemelidir. Bu noktadan hareketle konvansiyonel yaklaşımın ve siyaset sosyolojisi perspektifinin araçlarını beraberce işlemselleştiren ve militarizmin farklı boyutlarına irdeleyen Baruch Kimmerling ve Kjeli Skjelsbaek'in analiz çerçevelerini göz önünde bulundurarak Türkiye özelinde militarizme ve militarist söyleme dair çıkarsamalarda bulunulacaktır. Bu çaba bir ölçüde Türkiye örneğini merkeze almak suretiyle ilgili literatürün tasnifi ve değerlendirilmesi anlamına da gelmektedir.

27. Militarizm bahsinde toplumsal cinsiyet üzerinden yapılan analizlerin kadınların askerliği tartışmalarından kurum içinde yaşanan tecavüzlere kadar geniş bir alanı kapsadığını belirtelim. Örneğin *Feminism, Nationalism and Militarism*, Arlington, VA: Published by the Association for Feminist Anthropology, 1995; J. Cock, "The Feminist Challenge to Militarism", *Agenda*, Cilt 13, S. 36, 1997; M. Adelman, "The Military, Militarism, and the Militarization of Domestic Violence", *Violence Against Women*, S. 9, 2003; C. Enloe, *Maneuvers: The International Politics of Militarizing Women's Lives*, Berkeley: University of California Press, 2000 ve C. Enloe, *Muzlar, Plajlar ve Askerî Üsler*, Çev. Berna Kurt, Ece Aydın, Çitlembik Yay., 2003.

## Militarizmin Farklı Boyutları

İsrail ve Filistin toplumlarında kimliklerin çatışmasını ve bu bağlamda militarizmi irdeleyen Baruch Kimmerling militarizmin şiddet-güç, kültürel ve bilişsel olmak üzere üç farklı boyutu olduğunu ifade eder.[28] Her biri özgül bir militarist formun tekil ifadesi olabileceği gibi farklı ölçülerde birleşerek başka bir militarist örüntü inşa edebilir. Bir kez ortaya çıktıklarında zaman ve mekânın özelliklerine göre etki alanları ve dışavurumları çeşitlilik arz eder. Kimmerling'e göre militarizmin şiddet-güç boyutu askerî yönetimin doğrudan ya da dolaylı bir biçimde tesis edildiği örneklerde göze çarpar. Yüksek komuta kademesi belirli bir süreliğine iktidarı ele geçirir. Yazar bu bağlamda komutanların üniformalarını çıkarıp çıkarmamasının tabloyu değiştirmediğini ifade eder. Eğer yönetim yalnızca ordunun cebrî gücüne dayanıyorsa bunu pretoryan militarizm olarak adlandırmak da mümkündür. Böylesi örneklerde subaylar gündem belirleme, ordunun menfaatine uygun biçimde kaynakları yeniden tahsis etme yetkisine sahip olur. Ayrıca yönetimi elinde bulunduran askerlerin belirli bir etnik ya da mezhepsel grubun içinden çıktığı durumlarda o grubu iktisadi ve toplumsal açıdan ödüllendirdiği gözlemlenir.[29]

Şiddet-güç boyutu yalnızca yönetimi ele geçiren subayların performansına bağlı değildir. Aynı zamanda sistemi sağlama alacak toplumsal mekanizmalara da ihtiyaç duyulur. Siviller arasında askerî yönetimin kaçınılmaz olduğuna inananların oranları arttığı dönemler şiddet-güç boyutunun hegemonik olduğu dönemlerdir. Kimmerling, askerî yönetimin kolonizasyona karşı özgürleştirici bir rol üstlendiği kimi Latin Amerika örneklerinde askerî yönetimin gereksinim duyduğu sosyal mekanizmayı rahatlıkla sağladığını ifade eder. Sivil siyasetçilerin halkın çıkarlarını temsil etmediğine dair inanç sözü edilen örneklerde yaygın bir fenomendir. Hâl böyleyken geçiş nitelikli askerî yönetimler yerlerini sivil idareye değil daha uzun soluklu askerî yönetimlere bırakabilir. Türkiye'deki askerî darbeleri de şiddet-güç boyutu etrafında değerlendirmek mümkündür. Ancak darbe süreçleri uzun soluklu askerî rejimlerin kurulmasını değil,

28. B. Kimmerling, *Clash of Identities: Explorations in Israeli and Palestinian Societies*, New York, Columbia University Press, 2008, s. 136.
29. A.g.e., s. 136.

kapitalist sistemin öngördüğü restorasyonu hedeflemiştir. Bu konu "Demokrasi Kaybı: Karşılaştırmalı Perspektiften Türkiye'de Askerî Müdahaleler" adlı bölümde enine boyuna tartışılacaktır.

Şiddet-güç boyutu militarist propagandayı ve sembolleri içerir ancak bu boyuta her zaman geniş bir törensel dışavurumun eklenmesi şart değildir. Çeşitli örneklerde öne çıkarılan askerî yönetimi kuran liderin kültleştirilmesidir. Askerî lider, toplumun tüm sorunlarını çözecek güce sahip bir portre olarak betimlenir. Ordunun politik hedefleri gerçekleştirmek için manivela olarak kullanıldığı yönetim biçimlerinde hem iç güvenlik hem de dış güvenlik konusunda askerî liderin ve emrindeki Silahlı Kuvvetlerin etkinliğinin arttığı gözlemlenir.

Kimmerling'in şiddet-güç boyutu dışında üzerinde durduğu bir diğer başlık kültürel militarizm (cultural militarism)dir. Bu örnekte askerî kurumlar ve politik kurumlar arasındaki sınırlar bütünleşik ama askerî alan ile kültürel alan arasındaki hat geçirgendir. Genel kanı, kolektif kimliğin bir parçası hâline gelen ama kültürel alanla sınırlı olmaktan çıkamayan bu boyutun iç meseleleri zor marifetiyle düzenleme iktidarından mahrum olduğudur. Kimmerling, Vagts'a atıfla bu boyuta örnek olarak Prusya militarizmini bu formun prototipi olarak tarif eder.[30] Ona göre sözü edilen boyut Nazi rejimi sırasında zirve noktasına ulaşır. Politik elitin nüfuzu altına girmiş olan ordu karar alma sürecini yönetme gücünden uzaklaşır. Fakat kamusal alan militarist sembol ve ritüellerle kuşatılır. Ordu mensupları, paramiliter gruplar, dayanıklılık ve dirilik ile bir tutulan gençlik örgütleri kamusal alanı güç ve disiplin gösterileriyle doldururlar. Askerî zaferleri ve şehitlik başta olmak üzere militer kavramları işleyen sanatsal yapıtlar teşvik edilir, militarist imgelem gündelik hayatı esir alır. Özetle bu süreçte kolektif kimliğin kurucu unsurlarının militarist bir açıdan yeniden inşa edildiği de ileri sürülebilir. Kültürel militarizm olarak adlandırılan formlarda toplumsallığın hedef ve yönelimleri savaş ve güvenlik eksenli tanımlanır. Zira savaş "en büyük gerçekliktir" ve "kaçınılmazdır" Savaşa hazır olmak, savaşmak ve bazı durumlarda caydırıcılık gösterisiyle savaşı ötelemek temel gaye hâline gelir.

Genellikle askerî üniforma giymeyi tercih eden siyasi elit, tüm rütbeli askerleri süreklileştirilmiş bir endoktrinasyon sürecine

30. A.g.e., s. 137.

tabi tutar. Ordunun askerî konularda ne kadar özerk olduğu da tartışmalıdır. Genellikle ordu yalnızca lojistik ve taktik meselelerde otonomiye sahiptir. Burada da sınırsız bir özerklikten bahsetmek güçtür.[31] Üst komuta kademesi belirli bir itibar seviyesine ulaşsa da prestijlerini politik eliti yönlendirmek için kullanamazlar. Politik elit ise militarist sembolleri ve söylemi siyasi ve toplumsal bağlamı tekeline alacak biçimde kontrol eder.

Kimmerling son olarak topluluğun kültürel ve yapısal haletiruhiyesini kapsayan bilişsel boyutu analiz eder ve sivil militarizm (civilian militarism) başlığını kullanmayı yeğler. Sivil liderlerin askerî ve stratejik düşünceleri öncelikli olarak dikkate aldığı ve bu düşüncelerin toplumsal ve politik kararlar üzerinde egemen olduğu durumlarda ortaya çıkan bir formdur. Sivil militarizmin taşıyıcıları ve uygulayıcıları sivil hükümet, sivil seçkinler ve topluluğun üyelerinin çoğunluğudur. Ancak kültürel militarizmde olduğu gibi sivil yöneticilerin askerî üniformayla birer komutan gibi halkın karşısına çıkması, militer ritüellerin kamusal alanı tamamen kuşatması söz konusu değildir. Şiddet-güç boyutundan farklı olarak kurumsal varlığıyla ordunun siyasal alanı doğrudan yönetmesi gerekmez. Askerî zihniyet, devlet adamı ve politikacılardan sivil toplumun büyük bir kısmına kadar içselleştirilmiştir. Bu örneklerde kurumsal ve düşünsel bağlamda bütün toplumsal katmanlar tehdit algılamalarına ve savaşa hazırlığa kilitlenmiştir. Üstüne üstlük bu hazırlığın daimi olduğu ve ulusal bütünlüğü korumak için yapıldığı iddiası siviller tarafından yinelenir. Kimmerling sözü edilen savaşa hazır olma hâlinin politik mücadeleden ve açık tartışmadan ayrı tutularak toplumsal yaşamın rutini hâline getirildiğini ifade eder.[32] İsrail bu çerçevede analiz edilebilecek bir örnektir. Türkiye ise şiddet-güç boyutu ile bilişsel boyutu farklı dönemlerde hem ayrı ayrı hem de birlikte içeren özgün bir örnek olarak değerlendirilebilir. Darbe dönemlerinde baskın olan şiddet-güç boyutudur; tehdit ve çatışma bağlamını kuşatan ise militarizmin bilişsel boyutudur. Askerî olan ile sivil olan arasındaki sınırların ortadan kalkması, sivillerin çoğu zaman asker gibi düşünmesi, hissetmesi ve davranması anlamına gelmiştir. "Siyasal İslam'dan Kürt Sorununa 1990'lar Türkiye'sinde Kılcallaşmış Militarizm" başlıklı bölümde bu konunun farklı boyutları örneklendirilecektir.

31. A.g.e., s. 138.
32. A.g.e., s. 141.

Militarizme ve konu hakkındaki incelemelere kavramsal netlik ve çerçeve kazandırmaya çalışan Kjeli Skjelsbaek ise militarizm kavramının şemsiyesi altında dikkat çeken üç temel başlıktan/alandan söz eder. Bunları "militarist davranış", "militarist zihniyet" ve "yapısal militarizm" olarak özetlemek mümkündür. Skjelsbaek, militarist davranışın şiddetin aşırı kullanımı olarak tanımlanabileceğini ifade eder. Militarist zihniyetin temel unsurları olarak da şiddetten zevk alma, onaylama gibi kavramları sayar. Değerler; insan doğası ve toplumsal ilişkilere dair inançlar; tehdit, intikam, güç, düzen gibi merkezî kavramlar ve empati eksikliği, sosyal sorumsuzluk ve dürtüsellik gibi duygusal karakteristikleri militarist zihniyet içinde değerlendirir.[33] Yapısal militarizmi ise ulusal ve uluslararası olmak üzere iki farklı düzlemde ele alır. Devleti meşru şiddet tekeli olarak gören Weber'i hatırlayarak ulus-devletin tanımlanmasında meşru şiddet kullanımının merkezî bir rol oynadığının altını çizer. Fakat bu gücün uygulanması aşamasında asker ve sivil ilişkileri coğrafyadan coğrafyaya değişiklik arz eder. Militarizmin yapısal boyutu incelenirken Skjelsbaek'e göre iki önemli soru sorulmalıdır. Bunlardan biri bir toplumda askerî sektörün büyüklüğünün diğer sektörlere göre durumu, diğeri ise askerî sektör ile diğer sektörler arasındaki ilişkilerin niteliğidir. Askeriyenin büyüklüğü harcamalardan personel sayısına, iyi eğitimli personelin kariyer tercihlerinden orduda harcanan materyallerin toplamına kadar bir dizi istatistiki veriyle belirlenebilir. Birçok durumda askerî sektörün aşırı büyüklüğü militarizmin varlığına dair kanaati güçlendirir. Askeriyenin diğer sektörlerle ilişkisi bağlamındaki soru ise çok temelde ordu ve sanayi arasındaki ilişkiye işaret eder.[34] Askerî teknolojinin özellikle 20. yüzyılda kaydettiği hızla ilerleme sanayi ile askerî seçkinleri birbirine yaklaştırmıştır. Çoğu örnekte ulusal sanayinin spesifik alanları, askerî hedeflere uygun üretim yapmakla mükellef kılınmıştır. Askerî sanayinin gelişmesinin ekonomik çıktıları ve çıktılardan faydalananlara dair tartışma ise bugün için de canlı bir tartışmadır. Yapısal militarizmin uluslararası aşaması ise askerî ittifaklar mantığına göre düzenlenmiş uluslararası toplumun şifrelerinde gizlidir.

33. Skjelsbaek, a.g.e., s. 219-222.
34. A.g.e., s. 223, 224.

## Kurum ve Aktör Bazlı Militarizm Çalışmaları: Ordu, Modernleşme ve Strateji

Skjelsbaek'in yapısal militarizm unsurları dahilinde tartıştığı başlıklar, aşağıdaki satırlarda kurum ve aktör bazlı militarizm çalışmaları olarak incelenecektir. Bu bakış açısı klasik militarizm literatürünün temelidir ve ordunun/silahlı kuvvetlerin –bir "zümre", "tabaka", "sektör" veyahut en genel anlamda "bütünleşik bir birim" olarak– bahsi geçen hüviyetine ilişkin politik ve ekonomik alandaki etkinliğine odaklanmakta ve bu noktadan hareketle onun ulusal ve uluslararası ölçekteki faaliyetlerinin analizini kapsamaktadır. Bu bağlamda yerel-ulusal zeminde modern bir ordunun yapılanması, büyüklüğü, etkinliği ve profesyonel sahası dışındaki alanları (örneğin siyaseti, ekonomiyi vb) yönlendirme kabiliyeti ile diğer alanlar arasındaki ilişkinin boyutları araştırmanın ana hatlarını oluşturur. Yüksek komuta kademesinin siyasi ve iktisadi seçkinlerle örtüşen ya da çatışan menfaatlerini değerlendirmek kurum-aktör bazlı analizlerin en sık başvurduğu yöntemlerdendir. Uluslararası zeminde ise askerî ittifaklar, operasyonlar, "barış güçleri", "insani müdahaleler", askerî ticari anlaşmalar, askerî teknoloji transferleri bu başlıklar dahilindeki politik ve ekonomik münasebetler ön plandadır. Bu kapsamda Soğuk Savaş döneminde uluslararası ilişkiler disiplinindeki realist kuram dahilinde üretilmiş çok sayıda metin mevcuttur.

Türkiye'ye bakıldığında Batılılaşma/modernleşme tarihini mercek altına alan çalışmalarda üstbaşlık olarak orduya ve ordunun modernizasyonuna özel bir önem verildiğini görürüz. Osmanlı'da devleti kurtarma telaşı içinde modernleşme çabalarının orduda ağırlık kazanması ve yeni subayların yetiştiği askerî ekol (Prusya etkisi) ile politik aktiviteleri bu hususta şüphesiz etkilidir. Ancak ordudaki modernizasyonu, politik ve ekonomik değişimin biricik lokomotifi olarak sunma alışkanlığı orta ve uzun vadede Türkiye'de ister istemez asker-sivil konumlanmasını ilki lehine konsolide etmiş ve militarist önkabulleri beslemiştir. Silahlı Kuvvetleri her hâl ve şartta "gelişmenin temel aktörü", "çağdaşlığın dinamosu", "rejimin asli savunucusu"; subayları da halka "doğru yolu" gösterecek şaşmaz pusulalar olarak gören ve bunu da geçmişi yeniden yorumlayarak yapan asker-sivil bir

çevre/zümre ortaya çıkmıştır. Bahsi geçen eğilimle araya mesafe koymak, onu sorunsallaştırmak ancak eleştirel yazınının gelişmesi ve militarizm üzerine yapılan yeni çalışmaların artışı ile mümkün olabilmiştir. Aşağı yukarı son yirmi yılda adı konsun konmasın militarizm araştırmaları çerçevesinde askerî darbeler, darbe sonrası oluşturulan ya da reorganize edilen kurumlar ve "askerî vesayet" tartışmaları ile ordu içi ve dışı kurumsal etkilerini analiz eden metinlerin[35] yanı sıra Osmanlı'dan 21. yüzyıla ordunun modernleşmesinde evreler ve konjonktüre göre değişen modeller (Prusya ve ABD askerî ekolleri tartışması), kurumsal yapısında yaşanan değişimler, strateji farklılaşmaları, subayların-subay adaylarının kendilerini "konumlandırma" biçimleri ve yaşam ritimleri hakkında çok sayıda çalışma yapıldı.[36] Ümit Cizre'nin Adalet Partisi ordu ilişkilerine odaklanan önemli çalışması[37] başta olmak üzere siyasal partilerle ordu ilişkisini irdeleyen analitik metinler yazıldı. Bu çalışmalar aynı zamanda askeriyenin farklı ideolojik tercihleri, ordu içindeki iktidar odakları, hizipleri ve siyasetle ilişkileri anlamında da önemli ipuçları sundu. Böylece ordunun iddia edilenin aksine "tek parça/yekvücut" bir birim olmadığı anlaşılabildi.

Olgusal verilerin çeşitliliğine rağmen Türkiye'de asker-sivil ilişkileri bağlamında askerler lehine dikey bir ilişkinin süreklilik arz ettiğine dair yorumlara sıkça rastlanmıştır. Halbuki yüksek komuta kademesi ile seçilmiş siyasetçiler ve sivil bürokrasi arasında somut vakalarda somut çıkarlar üzerinden müzakereler yürütülmüştür. Sözü edilen müzakerelerin kurumsal çerçevede gerçekleşen örnekleri olduğu gibi enformel ilişkiler düzeyinde ilerleyen örnekleri de mevcuttur. Genellikle sorunlar iki güç odağı arasında karşılıklı ödünlerin verilmesiyle çözülmüş, kriz

35. Bu kulvardaki önemli metinlerden biri için D. Akyaz, *Askerî Müdahalelerin Orduya Etkisi*, İletişim Yay., 2002.

36. Örneğin M.A. Birand, *Emret Komutanım*, Milliyet Yay., 1986; M. Çadırcı, *Tanzimat Sürecinde Türkiye: Askerlik*, İmge Yay., 2008; L. Ünsaldı, *Türkiye'de Asker ve Siyaset*, Kitap Yay., 2008; G. Özcan, "Türkiye'de Cumhuriyet Dönemi Ordusunda Prusya Etkisi", *Türkiye'de Ordu Devlet ve Güvenlik Siyaseti*, (dahil Akça - Paker), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., 2010; S. Güvenç, "ABD Askerî Yardımı ve Türk Ordusunun Dönüşümü: 1942-1960", Türkiye'de Ordu Devlet ve Güvenlik Siyaseti, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay. 2010, S. Şen, *Silahlı Kuvvetler ve Modernizm*, Su Yay., 2010; S. Şen, *Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Toplum Mühendisliği*, Su Yay., 2011.

37. Ü. Cizre, *A P Ordu İlişkileri: Bir İkilemin Anatomisi*, İletişim Yay., 1993.

dönemlerinde ise politik dinamiklere ilaveten iktisadi parametreler de devreye girdiğinden müzakereler genellikle yetersiz kalmıştır. Böylelikle ordu, kapitalizm ve politika ilişkisine dair çalışmalara mercek tutulabilir.

Asker-sivil ilişkilerini liberal demokratik norma uygunluk açısından ele almanın yetersiz olduğunu düşünen kimi akademisyenler bu ilişkiyi ülkenin genel kapitalist gelişim çizgisi dahilinde sınıfsal analizler ve iktisadi parametreler hesaba katarak inceledi. Bu bağlamda örneğin savunma harcamalarının genel bütçedeki ağırlığı ve değişim seyri analiz edildi.[38] Bazı yazarlar savunma bütçelerinin parlamentoda herhangi bir tartışma olmaksızın onaylanmasını ordunun siviller üzerindeki etkisine bağladı kimi yazarlar ise siyasetçilerin savunma politikalarının teknik detaylarına hâkim olmaması nedeniyle sürecin otomatikleştiğini ileri sürdü.[39] Türkiye'de kapitalizmin krizleriyle askerî darbeler arasındaki ilişkiler, ulusal askerî sanayinin kurulma teşebbüsleri, askerî harcamalar, OYAK başta olmak üzere ordu ile doğrudan ve/veya dolaylı yoldan ilişkili şirketler, ekonomik aktör hâline gelişin ordu ve mensupları özelinde etkisi üzerine analitik ve kapsamlı metinler kaleme alındı, alınıyor.[40] Ordunun kurumsal yapısı ve mensupları özelinde kapitalizm ile kurduğu ilişkinin irdelenmesi, Türkiye siyasal yaşamındaki darbeleri ve darbe teşebbüslerini, katmanlı ordu-burjuvazi ilişkisini anlamının yanı sıra subaylar çerçevesinde bugünkü tüketim alışkanlıkları ve politik eğilimleri açısından gerçekleşen çok yönlü değişimleri izah etmekte faydalı olacağı da muhakkaktır. Askerî kaynak ve dokümanlar, sivil araştırmacılar tarafından daha kolay ulaşılabilir hâle geldiği ve özgürce tartışıldığı takdirde Türk Silahlı Kuvvetlere dair kurumsal bağlamda bilinmeyen başka hususların ortaya çıkacağı aşikârdır.

38. Bu konuda G.G. Şenesen, "Türkiye'nin Savunma Bütçesi: Veriler ve Gözlemler", *Türkiye'de Ordu: Bir Zümre, Bir Parti*, Birikim Yay., 2004, s.271-281.
39. A.L. Karaosmanoğlu, "The Evolution of National Security Culture and Military in Turkey", *Journal of International Affairs*, 54: 1, 2000, s. 215.
40. Örneğin T. Parla, "Türkiye'de Merkantilist Militarizm 1960-1998", *Türkiye'de Ordu: Bir Zümre, Bir Parti*, Birikim Yay., 2004, s. 201-222; L. Ünsaldı, a.g.e., s. 233-261; İ. Akça, "Kolektif Sermayedar Olarak Türk Silahlı Kuvvetleri", *Türkiye'de Ordu: Bir Zümre, Bir Parti*, Birikim Yay., 2004, s. 225-267; İ. Akça, "Ordu, Devlet ve Sınıflar: 27 Mayıs 1960 Darbesi Üzerinden Alternatif Bir Okuma Denemesi", *Türkiye'de Ordu Devlet ve Güvenlik Siyaseti*, (dahil Akça - Paker), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., 2010.

TSK'nın kurum olarak genel hatlarıyla modernist bir çizgide ilerlediği ve bunun siyaset ve toplumla kurduğu ilişkiyi derinden etkilediği doğrudur. Fakat ordunun hem kurumsal hem de kişiler bağlamında toplum ile kurduğu ilişki hep aynı düzeyde ve yoğunlukta olmamıştır. Örneğin erken cumhuriyet döneminde ordu mensupları, daha çok "profesyonel" mânâda askeriye için metinler üretmiştir ve bu metinler ordu dışında çok sınırlı bir biçimde dolaşıma girmiştir.[41] Aynı dönemde sivillerin orduyu ve militer değerleri yücelten çokça yazı kaleme aldığını ve bu sürecin birçok açıdan Balkan Savaşları'yla başlayan döneminin izlerini taşıdığını elbette unutmamak gerekir[42] ama bu hususta dikkat edilirse asıl failler muvazzaf subaylar değil siviller ve/veya sivil yaşama geçmiş asker kökenli ideologlardır. Sözü edilen yıllar Kimmerling'in sivil militarizm ile kültürel militarizm olarak tarif ettiği boyutların iç içe geçtiği bir döneme denk düşer. Ordu, önce Mustafa Kemal Atatürk'ün sonra İsmet İnönü'nün devleti yönettiği ve Fevzi Çakmak'ın Genelkurmay Başkanlığı yaptığı dönem içinde siyasi karar alıcılara sürekli ve doğrudan temas etmemiştir. Zira iktidar pozisyonları ve "yönetim tekniği" açısından buna gerek de yoktur. Muktedirlerin çoğu asker kökenlidir ve üniformayı çıkarmış olsalar da asker gibi düşünmektedir. O nedenle askerler ile "siviller" arasındaki müzakereler bu dönemde daha çok enformel ilişkilerle sürdürülebilmiştir.

Askerlerin sivillere yönelik propagandif faaliyetlerde başı çekmesi ve devlet propagandasını yönlendirme kapasitesinin artması, daha ziyade Soğuk Savaş ikliminde söz konusu olmuştur. Ordunun modernizasyonunda ABD'nin birinci dereceden etkili olması, sürecin önemli ve ayrılmaz bir parçasıdır. Yeni muktedirlerin CHP'lilerden farklı olarak orduyla organik bağının zayıf olması da buna eklenmelidir. Hâl böyleyken Demokrat Parti döneminde ordunun toplum ve siyaset ile görece daha

41. Örneğin C.K. Tunçoğlu, *Askere Okuma Yazma, Hesap ve İnkılâp Dersleri*, Samsun, Ahali Basımevi, 1936; R. Yiğitgüden, *Askerlik Psikolojisi*, Ankara, Genelkurmay Matbaası, 1941; F. Türkmen, *Milli ve Askerî Ahlâk*, 1943.

42. Birkaç örnek Hilmi Malik [Evrenol], "Kışla ve Köy Terbiyesi", *Ülkü*, Cilt 1, S. 3, Nisan, 1933; R. Peker, *Recep Peker'in İnkılâp Ders Notları*, Ankara, Ulus Basımevi, 1936; A.R. Seyfi; *Türklük Demek; Kahramanlık Demektir*, Çeltut Matbaası, 1940. Bu ve benzeri metinlerde genel hatlarıyla ordunun kurucu niteliği, eğitim ve disiplin başta olmak üzere erkek yurttaşa "kazandırdıkları" anlatılmıştır.

yoğun ilişki kurma çabasına girdiği –ve militarist propagandanın araçlarının çeşitlendiği– iddia edilebilir.

Genelkurmay ve TSK ve mensupları, ağırlıklı olarak 1960'lardan başlamak suretiyle 1915 Ermeni kıyımı gibi kritik konu başlıklarında resmî anlatıyı şekillendirmişler[43] ve Soğuk Savaş döneminin ruhuna uygun olarak bilhassa antikomünizmi merkeze alan propagandif metinler üretmişlerdir.[44] Bu süreçte TSK'nın yine antikomünizm şemsiyesi altında toplanmış Türk sağının farklı bileşenleri ile paralel sayılabilecek ve kültürel alanı kuşatacak propagandif faaliyetleri mevcuttur. En azından propagandanın üretildiği politik çerçevenin benzer olduğu iddia edilebilir. 12 Mart 1971 muhtırası ve 12 Eylül 1980 darbesi döneminde askeriye tarafından üretilen metinler ise genellikle askerî müdahaleleri "zorunlu" ve "acil" gösterme ve bu sayede meşrulaştırma gayretini içermiştir.[45] "Dış düşman(lar)" ve onunla hareket ettiği varsayılan "iç düşman(lar)" vurgusu, hem darbeyi gerçekleştiren hem de onlara destek olan kadrolarda rutinleşmiştir. Soğuk Savaş sonrası değişen dinamikler eşliğinde TSK, kurumsal düzlemde bu sefer siyasal İslam'a ve Kürt sorununa karşı –ki her biri dış düşman kategorisiyle ilişkilendirilmiştir–[46] ideolojik üretkenliğini artırmış; üniter devleti ve laik rejimi öne çıkaran mesajlar ve dokümanlar üretilmiştir. Bu esnada da TSK'nın paradigması ile aynı doğrultuda araştırma yapan sivillerle (bireysel ve örgütsel düzlemde) irtibata geçilmiştir. Resmî ideolojinin askerler ve sivillerce yeniden ve yeniden tanımlanmasında aradaki bu karşılıklı ilişkiyi es geçmemek gerekir. Ayrıca bahsi geçen ilişkiler yumağının haritalandırılması Türkiye siyasal yaşamına dair yeni analiz çerçeveleri sunacaktır.

43. Örneğin Ahmet Hulki Saral, *Ermeni Meselesi*, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1970.

44. Örneğin F. Güventürk, *Komünizm ve Maskeler*, Okat Yay., 1965; F. Güventürk, *Komünizm ve Faaliyetleri*, Diyarbakır, Baha Matbaası, 1967.

45. Örneğin Genelkurmay Başkanlığı, *Komünistler Gençlerimizi ve İşçilerimizi Nasıl Aldatıyor*, Genelkurmay Başkanlığı Birinci Ordu ve Sıkıyönetim Komutanlığı, 1973.

46. Bu konu "Siyasal İslam'dan Kürt Sorununa 1990'lar Türkiye'sinde Kılcallaşmış Militarizm" adlı bölümde ele alınacaktır.

## İdeolojik-Söylemsel Düzlem: Militarist Zihniyet ve Performans(lar)

Militarizm araştırmalarında orduya/ordu mensuplarına ve kurduğu ilişkilere odaklanan kurum-aktör bazlı analizler dışında üzerinde durulması gereken diğer bir başlık militarist zihniyet ve performansların (söylem, tutum ve temsiller) militarizm tartışmalarındaki yeridir. Aslında militarist zihniyeti analiz etmek, kurumsal anlamda maddi delilleri ve izlenebilir doğrudan sonuçları görece belirgin olan "klasik militarizm"den ve yapısal çözümlemelerinden çok daha meşakkatlidir. Zira militarizmin yasal dayanaklarının güçlü olmadığı, orduların siyaseti belirleme/yönlendirme gibi müdahalelerden uzakmış gibi göründüğü örneklerde dahi militarist zihniyetin yansımalarını ve militer çözümlere başvurma heveskârlığını tespit etmek mümkündür. Militarist izler taşıyan kutsamaların ve performansların tekrar edilirliği ve içeriğini (düşman temsilleri, katılımcılar, ittifaklar vs) temel alan araştırmalar yapmak sivillerin militarizasyonunu değerlendirmede etkili bir yöntemdir.

Daha önce ifade edildiği üzere Skjelsbaek'e göre militarist tutumun ilk betimlemesi "gücün aşırı kullanımıdır" Ancak bunu mümkün ve uygulanabilir kılan şey, militarist ideolojinin toplumda hegemonya kurmasıdır. Bu hegemonyanın tesis edilmesinde askerler kadar belki de kimi anlarda –onlardan daha fazla– militarist referanslara sahip sivillerin özellikle de kanaat önderlerinin etkili olduğu iddia edilebilir. Değerler, inançlar, itaat-disiplin-ölme-öldürme vb merkezî kavramlar ve duygusal karakteristiklerden müteşekkil militarist dışavurumlara dair Türkiye'yi inceleyen metinlerin yoğunlaştığı dönem Osmanlı'nın son dönemi ve erken cumhuriyet yıllarıdır. Elinizdeki çalışmada da bu bağlamda değerlendirilebilecek "Türkiye'de Milli Kimliğin İnşası Sürecindeki Militarist Eğilimler ve Bunların Tesirleri" başlıklı bir bölüm mevcuttur. Bu durumun nedenleri kolaylıkla anlaşılabilir zira hem İmparatorluğun parçalanma hem de yeni rejimin kurulma sürecinde zamanın ruhunun (zeitgeist) da etkisiyle militarist değer üretimi ve eğilimler çok belirgin ve yaygındır. Bilhassa Balkan Savaşları'ndan II. Dünya Savaşı sonuna kadar olan dönemde resmî ve gayriresmî milliyetçiliklerle eklemlenen militarist savlar ideolojik-kültürel üretimin adeta

yapıtaşıdır. Müfredattan edebiyata, şarkı ve marşlardan milliyetçi ve ırkçı popüler yayınlara uzanan geniş bir spektrum söz konusudur. Ancak militarist zihniyet, tutum ve söylem yoğunluğu bahsi geçen zaman aralığıyla da sınırlı kalmamıştır. Çok partili döneme yayılarak adeta rutinleşen ve müfredatı da içeren resmî düzeydeki militarist endoktrinasyon faaliyetleri[47] ve popüler yayınlar haricinde bilhassa sıcak çatışma ve çatışma ihtimalinin yüksek olduğu zamanlarında militarist dışavurumların etkinliği daha net tespit edilebilir hâle gelmiştir. Bu çalışmanın 3., 4. ve 6. bölümünde bu çerçevede örnekler verilecektir.

Militarist değer ve inançların üzerine inşa edildiği zemin, liberalizmden faşizme kadar modern ideolojilerin içini farklı şekilde doldurduğu "insan doğası"na ilişkin savlardır. Skjelsbaek'in ifade ettiği gibi insan doğasına ve uluslararası ilişkilere dair tehdit odaklı karamsar bakış askeriyenin profesyonel dağarcığının tipik bir özelliğidir.[48] Fakat elbette bu durum sadece profesyonel askerler ile sınırlı değildir. Modern bir ideoloji hüviyetiyle militarizm, insan doğasının saldırgan ve bencil olduğu varsayımını bir gerçeklik şeklinde kabul eder. Uluslar da tıpkı insanlar gibi yalnızca kendi arzularını ve menfaatlerini düşünür. Dolayısıyla uluslararası ilişkiler denilen düzen, tamamen çıkar, güç ve çatışma üzerine kuruludur. Militarizmin ufkunda kuvvetli olmaktan kasıt, güçlü bir orduya/silahlı güce ve her an o ordunun/silahlı gücün parçası olan/olmaya hazır "beşeri kapasite"ye ve ekonomik seviyeye sahip olmaktır. Bu çerçevede Türkiye'ye bakıldığında Sosyal Darwinizm'in militarist zihniyeti beslediğini[49] ve milliyetçiliğin hegemonik hâle gelmesine paralel Türk Silahlı Kuvvetlerinin gücü ve Türklerin savaşkanlığı ile gurur duymanın adeta "Türklüğün makbul şartı" hâline getirildiğini

47. Örnekleri için S. Kaplan, "Din-u Devlet All over Again? The Politics of Military Secularism and Religious Militarism in Turkey following the 1980 Coup", *International Journal of Middle East Studies*, Cilt 34, S. 1, 2002; A. G. Altınay, *The Myth of the Military-Nation: Militarism, Gender and an Education in Turkey*, New Yok, Palgrave Macmillan, 2004; S. Aydın, "Toplumun Militarizasyonu: Zorunlu Askerlik Sisteminin ve Ulusal Orduların Yurttaş Yaratma Sürecindeki Rolü", Çarklardaki Kum: Vicdani Red (Düşünsel Kaynaklar ve Deneyimler), İletişim Yay., 2008.

48. Skjelsbaek, a.g.e., s. 221.

49. H. Ünder, "Türkiye'de Sosyal Darwinizm Düşüncesi", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*, İletişim Yay., 2002.

görüyoruz.[50] Türkiye'deki hegemonik söylemin çokça karşılaşılan tezahürü, militer erdemleri Türklük ile özdeş kılma çabasının bir ürünü olan asker-millet kalıbıdır. Kökleri resmî ideolojinin formülasyonunda yatan "Orta Asya kahramanlıkları"ndan Bağımsızlık Savaşı'na ve yakın tarihte dağda PKK ile mücadeleye uzanan tarihsel bir süreklilik tahayyül edilir. Hâl böyleyken asker millet mitine halel getirebilecek her türlü perspektif (örneğin vicdani ret, barış çağrıları, pasifizim), bilgi ve tecrübe (askerden kaçma, firar, kendini yaralama, hastaymış gibi yapma vb) yok hükmünde ya da vatana ihanet sayılırken[51] Türkiye ordusunun gerçekleştirdiği tüm askerî harekât ve müdahaleler istisnasız kusursuzlaştırılır. Bu şablonda ordu, ulus-devletleşmeye giden yolda aslında hiç yenilmemiştir. I. Dünya Savaşı müttefik Almanya'nın yenilgisi nedeniyle "Türklerin de yenik sayıldığı" bir örnektir. Ardından gelen Bağımsızlık Savaşı ise yenilmezliğin tescilidir. Bu orduyu yenilgilerden ve hatalardan münezzeh kılma alışkanlığı ileriki yıllarda da sürdürülmüştür. Bazı durumlarda yalnızca ordunun değil ve fakat devletin gözetiminde olduğu bilinen paramiliter güçlerin faaliyetlerini "gerekli" ve "kusursuz" gösterme çabalarına da rastlanmaktadır. Kıbrıs sorunu bağlamında Volkan Teşkilatı ya da Türk Mukavemet Teşkilatı (TMT) üzerine inşa edilen literatür bunun en güzel örneklerinden biridir.[52]

Militarizmin tekil insan yaşamını ve insanın acı çekmesini dikkate almayan bir ideoloji olduğu malumdur. Kişi ancak askerî lider ya da kahraman olduğunda müstakil bir konum kazanır. Militarist önkabullere göre hümanizm ve evrensel barış arayışı

50. A.G. Altınay - T. Bora, "Ordu, Militarizm ve Milliyetçilik", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*, İletişim Yay., 2002.

51. Bu minvalde en çarpıcı örnek, bilhassa tarih yazımında uzun yıllar askerden kaçma ve firarilik konusunda suskunluğu muhafaza hatta ret politikasının sürdürülmesidir. Yakın zamanda bu "mükemmelleştirilen" manzaraya akademik itirazlar gelmiştir. Örneğin J. Lucassen – E.J. Zürcher, "Giriş: Zorunlu Askerlik ve Direniş: Tarihi Çerçeve", *Devletin Silahlanması: Ortadoğu'da Orta Asya'da Zorunlu Askerlik (1775-1925)*, (dahil E.J. Zürcher), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., 2003, s. 17-22 ve E.J. Zürcher, "Hizmet Etmeyi Başka Biçimlerde Reddetmek: Osmanlı İmparatorluğunun Son Dönemlerinde Asker Kaçaklığı", Çarklardaki Kum: Vicdani Red (Der. Ö.H. Çınar ve Ç. Üsterci), İletişim Yay., 2008, s. 59-68.

52. Birkaç örnek: İ. Tansu, *Aslında Hiç Kimse Uyumuyordu* (Kişisel Yayın), 2001 ve U. Keser, *Kıbrıs'ta Yer altı Faaliyetleri ve Türk Mukavemet Teşkilatı*, IQ Kültür Sanat Yay., 2007. Bunlara üniversitelerde sivil ve asker kökenli araştırmacıların yazdığı tezleri de eklemek gerekir.

pasifizmi körükleyen, devletleri zayıflatan ve ulusları acizleştiren bir kandırmacadır. Militarizm savaş tanımını kahramanlık, asalet ve zafer parıltıları etrafında tahripkâr içerikten bağımsızlaştırır. Savaşın insanların/ulusların içindeki "dönüştürücü enerji"nin dizginlenmeden ortaya çıktığı tek durum olarak betimlenmesi aslında militarizmin romantik köklerinde gizlidir[53] ve zamanla bu kökler, militarist politik yönelimlerin kullandığı araçları meşrulaştıracak şekilde yeniden yorumlanmıştır. Türkiye örmeğinde, ülkenin taraf olduğu –ya da olmadığı ve fakat Türkiye'yi ilgilendirdiği düşünülen– savaş ve çatışma dönemlerinde savaşı ve orduyu yoğun bir şekilde ve kategorik olarak kutsamak militarist düşünce setinin ürünüdür. II. Dünya Savaşı sırasında Türkiye'yi Almanlar yanında savaşa çekme girişimlerinin ardında militarist savların rolü büyüktür. Bilhassa ırkçı-Turancı yayın organları savaşı Türklük için yeni bir "kurtuluş imkânı" olarak lanse ederek, hükümeti bir an önce Almanlar yanında savaşa girme konusunda sıkıştırmışlar ancak başarılı olamamışlardır.[54] Daha sonraları Kore Savaşı'na dahil olmayı ulusun "erkekliğini" yeniden kazanma fırsatı olarak yorumlayan siyasetçiler ve kanaat önderleri vardır.[55] Yine aynı örnekte olduğu gibi savaşa karşı çıkanların vatan haini ilan edilmesi ve hedef olarak gösterilmesi de bu militarist zihniyet çerçevesinde değerlendirilmelidir.[56]

Militarist ideolojinin eril karakteri, disiplini, dayanıklılığı ve fiziki gücü estetize edip yücelttiğinden "bireysel/kolektif

53. Bu bahiste bir noktayı aydınlatmakta fayda var. Literatürde romantik militarizm" olarak çevirebileceğimiz bir kavram mevcut. "Romantik militarizm" kavramı, Rosenblum'un ifadesiyle Fransız Devrimi, Napolyon Savaşları ve Avrupa'nın tepkisi sürecinde savaşı "kendini ifade etme" ve "adaleti sağlama" aracı olarak gören ve siyasetle çok yakından ilişkili olmayan Avrupalı entelektüeller arasında yaygın bir formda rastlanan yönelişe, psikolojik bir tutuma referans verir. "Yapısal militarizm"den farklı olarak "anti-kurumsal" bir niteliği vardır. Daha detaylı bilgi için L.N. Rosenblum, "Romantic Militarism", *Journal of the History of Ideas*, Cilt 43, S. 2, 1982.

54. J. Landau, *Pantürkizm*, Çev. Mesut Akın, Sarmal Yay., 1999.

55. Bu konuda "Kore Savaşı: Soğuk Savaşın Başlangıcında Militarist Örüntünün Oluşma Serüveni" bölümüne bakabilirsiniz.

56. Tipik örnek Barışseverler Cemiyeti üyelerinin başına gelenlerdir. Barışseverler Cemiyeti, 28 Temmuz 1950'de Kore'ye asker yollama kararının ABD zoruyla alındığını savunan ve kararın Türk milletine herhangi bir "faydası" olmadığı gibi "dünya barışının korunması"na da olumlu bir katkısı olmadığını yazan bir bildiri dağıtır. Bunun üzerine Cemiyetin yöneticileri ve bildiriyi basan matbaacı, halkın hükümete güvenini sarsmak ve "milli mukavemeti" kırmaya yönelik faaliyetlerde bulunmak iddiasıyla tutuklanır.

acı"dan şikâyet bir tür zafiyet gösterğesi olarak düşünülür. Bireysel/kolektif dramların altının çizildiği tek durum intikam çağrılarıdır. Şiddete başvurmayı meşrulaştıran intikam alma tutkusu, militarist değerler yelpazesinde merkezî ve sürekli konumdadır. Skjelsbaek'in ifadesiyle intikam fikriyle ilgili saplantı diğer militarist davranışları besleme, onlara güç verme rolüne sahip olabilir; şiddete dayalı eylemleri teşvik edebilir.[57] İntikam çağrısının Türkiye'de vulgar hâliyle ortaya çıktığı ilk örnekler Balkan Savaşları dönemine denk düşmüştür. Ancak benzer temalı metinleri erken cumhuriyet boyunca tespit etmek de mümkündür.[58] Yine Kore Savaşı ve Kıbrıs Harekâtı'nda intikam vurgusunun antikomünizmle iç içe geçtiği görülmüştür. Güneydoğu'daki çatışmalar sürecinde de intikam alma/kanı yerde bırakmama söylemi çeşitli kanallardan sürdürülmüştür.[59]

Militarizmin eril karakteri, yalnızca intikam temasıyla da sınırlı değildir. Genel militarist söylemin cinsiyetçi motiflerinin[60] izdüşümü olarak Türkiye'deki hegemonik söylemin önemli özelliklerinden biri cinsiyetçi öğeleri yedeğinde tutmasıdır. Zorunlu askerlik uygulamaları ve muhtelif askerî operasyonlar kapsamında yeniden üretilen "erilleştirme" ve "disipline etme" faaliyetleri, farklı örneklere odaklanan araştırmalara konu olmaktadır.[61]

## Militarizmin "Düşman" ve "İşbirlikçi" Portreleri

"Düşman" ve "işbirlikçi" olarak tanımlananı küçültmek/onursuzlaştırmak (humiliation) için eril bir dil kullanma metodu hem sloganlarda hem popüler tarih anlatılarında hem de edebî metinlerde çok yaygındır. Bu söylemin taşıyıcıları ideologlardan çok öğretmenler, gazeteciler gibi orta katman kalem sahipleridir. Erkekliğin güç ve cesaret, dişiliğin ise istisnalar saklı kalmak koşuluyla genellikle acizlik ve kimi zaman

57. Skjelsbaek, a.g.e., s. 221.
58. G.G. Öztan, "Şiddetin Modern Meşruiyet Zemini: "Ulusun İntikamı"", *Doğu Batı*, S. 43, 2007–08, s. 139-148.
59. Örneğin 2011 Ekiminde 24 askerin hayatını kaybetmesi üzerine bizzat Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, "intikamı çok büyük olacak" şeklinde bir açıklama yapmıştır.
60. Ş. Toktaş, "Nationalism, Militarism and Gender Politics: Women in the Military", *Minerva: Quarterly Report on Women and the Military*, Summer, 2002.
61. Örneğin Ç. Akgül, *Militarizmin Cinsiyetçi Suretleri*, Dipnot Yay., 2011.

korkaklık ile bir tutulduğu bu söylemde Türkler erkekleşirken "düşmanları" da kadın(sı)laşır. Zafer "erkek olan"ın "dişi" üzerindeki egemenliğiyle bilhassa "tarihsel" zeminde tescillenir. Türkiye'de dişileştirerek itibarsızlaştırma yönteminin iç siyasete uygulandığı örnekler de mevcuttur. 1950'li yıllarda DP ile CHP arasındaki politik gerginliğin arttığı zamanlarda CHP'ye yakın karikatüristler DP'lileri kadın olarak resmetmiştir. Ancak en çarpıcı örnekler 27 Mayıs 1960 darbesi sonrası "sabık" ve "sakıt" DP'lilerin ve askerlerin resmedilme biçimleridir. Propagandif yanı ağır basan görsellerde, kadın olarak çizilen Adnan Menderes'i, Celal Bayar'ı ve diğer DP'lileri iktidardan uzaklaştıran kentli ittifak (ordu, aydınlar ve gençler) eril gücün sembollerine dönüştürülmüştür.[62] Erkek politikacıları, "kadın" olarak ve/veya "kadınsı" davranışlarla resmetmek sonraki yıllarda da gözlemlenen bir olgudur. Fakat tüm temsillerde Türk askeri, hep "en erkek", hep "en heybetli" kalır. Çoğunlukla milliyetçiliğin sözü edilen tahayyüllerini "doğallaştıran" hegemonik özelliklerinin yanı sıra imgelem çerçevesinde sosyal psikolojide yer tutan ve cumhuriyetçilikten Siyasal İslam'a ve solun bazı fraksiyonlarına uzanan, Türkiye'de farklı siyasi düşünce geleneklerinin imge heybesini dolduran tabiri caizse fallik bir militarizmden (phallic militarism) ve onunla doğrudan ilintili gündelik yaşamda silah-üniforma severlikte cisimleşen güç fetişizminden söz etmek de mümkündür.

Militarist zihniyetin ayırt edici özelliklerinden bir diğeri kolektif sorunları kavrama konusunda takındığı tavırdır. Karşılaşılan tüm problemler, ister ekonomik isterse siyasal olsun direkt ya da dolaylı bir biçimde "güvenlik" ile ilişkilendirilir. Dolayısıyla her biri, varlık-yokluk sorunu olarak değerlendirilir; ya şiddeti-gücü merkeze alarak aşırı basitleştirilir ya da komplo teorileri ile kördüğüm hâline getirilir. Her halükârda belirlenen sorunlara militer referanslar dahilinde acil ve kati çözümler aranır. Güvenlik meselesi hâline getirilen ve "tehditleştirilen" sorunların hallinde ise ilk başvurulan yöntem güçtür. Şiddete-güce başvurma eğiliminin yoğunluğu politik tartışmanın

62. Erkek politikacıları "kadın" gibi resmetmek suretiyle aşağılamak elbette sadece darbe dönemleri ile sınırlı değildir. Bu konuda geniş bir değerlendirme için F.Ş. Cantek - L. Cantek, "Erken Cumhuriyet Dönemi Politik Mizahında Tahkir", *Toplum ve Bilim*, S. 116, 2006.

sınırlarını belirler. Çoğunlukla sorunu yarattığı düşünülenleri/düşmanları imha etmek için harekete geçilir. Bu çerçevede "düşman" imgesinin militarizm için "kurucu niteliği" bir kez daha hatırlanmalıdır. Zira militarizm sürekli olarak, "düşmana" karşı teyakkuz hâlinde olan bir kuvvetin mevcudiyetine ihtiyaç duyar. "İç" ya da "dış "düşman"a karşı bir araya getirilmiş/örgütlenmiş üniformize bireyler, militarist imgelemi yeniden üreten sorgulanamaz ritüeller ve tavizsiz ezberler militarist projelerin ortak amaçlarıdır. Etraf "düşman"la çevrildiğinde militarist perspektiften güce dayalı önlemler alma dışında seçenek kalmaz. Ancak düşmanlaştırma militarizasyon süreçlerinde aslında nihai aşama değildir; eşdeğerlilikten uzaklaştırma "düşman"ın insanlıktan çıkarılması (dehumanization) ile mümkün olur. Düşman, "iblis", "cani", "canavar", "mikrop" vs'dir fakat asla "insan"/eşit emsal değildir. Hâl böyleyken ona karşı başvurulacak şiddetin sınırlandırılmasına da gerek duyulmaz. Bir başka deyişle militarist ideolojide genellikle düşmana karşı "ahlaki bir sorumluluk" hissedilmez. Bu tutum düşmanın cansız bedeni için de geçerlidir. Militarist vurgularla dolu edebî metinler, hemen hemen her yerde bahsi geçen tahayyül etme biçiminin en çarpıcı örnekleridir. Türkiye'deki militarist muhayyile ve diskur, "düşman" olarak imlediğini ekseriyetle kadimleştirir ve/veya kadimleştirilen bir "düşman"la irtibatlandırır. "Düşman" kılınanın ontolojik bir düzlemde ezelî-ebedî bir kategoriye dahil edilmesi "düşman"ın varlığını sorgulan(a)maz kıldığı gibi onun işaret ettiği tehditleri de abartır. Bu eksende çoğunlukla kolektif hafızada yer tutan "düşman" imgelerinden ve tarihsel anlatılardan istifade edilir. Böylece "düşman"a karşı girişilen her türlü şiddet ve militer eylem, "meşru" bir zemine yerleştirilir. Örneğin Soğuk Savaş esnasında "kadim düşman Moskof" adlandırmasıyla kullanılan Rus/Rusya imgesi, antikomünizmin ideolojik hegemonyasının tesisinde ve militarist-milliyetçi diskurun gramerinde adeta köşe taşı olmuştur. Kore Savaşı mevzubahis olduğunda ise tuhaf biçimde "Kızıl Koreliler" ile "Orta Asya Türklerinin kadim düşmanı" Çinliler eş tutulmuştur. Anakronik yorumlama tarzının bu çerçevede sorun teşkil etmediği açıktır. Yine 1950'lerden itibaren milliyetçi kalemlerce Türkiye kamuoyunun gündemine getirilen Kıbrıs meselesi ve sonrasında 1974 Yaz'ında Kıbrıs'a düzenlenen askerî müdahale sırasında ve Yunanistan ile Türkiye

arasındaki diğer gerilimlerde Bağımsızlık Savaşı sürecindeki Yunan savaşları, "düşman" imgesini "kadimleştirmede" askerler ve siviller tarafından sıklıkla kullanılmıştır. 1984 sonrasında PKK'nın epeyce bir süre "Moskof uşağı" ya da "ASALA'nın devamı" göndermesiyle "Ermeni asıllı teröristler" olarak tarif edilmesi ve hatta bunun askerî stratejinin propagandif bir unsuru hâline getirilmesi Türkiye'deki genel militarist diskurun grameri içinde tutarlıdır.

## Militarist Propagandada Popüler İzdüşümler

Türkiye'de militarist propagandanın araçları uzun süre Batı ile kıyaslanmayacak kadar lokal ve yetersiz kalmıştır. Fakat bu tespit, ülkede bahsi geçen amaca uygun çabaların olmadığı anlamına gelmez. Militarist vurgular taşıyan edebî metinler Türkçe yazının hep önemli bir parçası oluvermiştir.[63] Edebî kanon içinde antimilitarist örnek bulmak da oldukça zordur. Edebiyatın dışında uzunca süre radyo yayınları kitlelere ulaşma gücü hesaba katılarak üzerinde en çok yoğunlaşılan propaganda aracı olmuştur. Radyodaki "Ordu Saati",[64] "Ordu Konuşmaları",[65] Kore Savaşı'nda "Memlekete Selam" programı ve Soğuk Savaş'ın hemen başında Amerikan propagandası yapan "NATO Saati", "Marshall Saati" ve daha niceleri bu başlık altında sayılabilir. Bu programların ne kadar kişi tarafından ilginç bulunup dinlendiğini tespit etmek mümkün değildir ama militarist hegemonyaya katkıda bulunduğu kesindir. Sinema ve kısmen müzik sektöründe konjonktürel olarak militarizm propagandasında kullanılabilecek işler yapılmıştır. Bu konuda ABD örneği ile[66] boy ölçüşecek kadar gelişmiş olmasa da Türk sinemasının da çok sayıda örneği içerdiği not edilmelidir. Milliyetçi-militer klişeleri yenileyen tarihsel-epik filmler, Kore filmleri, daha geniş ölçüde Kıbrıs filmleri Yeşilçam repertuarının önemli birer parçasıdır.

63. E. Köroğlu, *Türk Edebiyatı ve Birinci Dünya Savaşı 1914-1918: Propagandadan Milli Kimlik İnşasına*, İletişim Yay., 2004 ve M. Belge, *Militarist Modernleşme: Almanya, Japonya ve Türkiye*, İletişim Yay., 2011, s. 670-673 ve 736-740.
64. *Ordu Saati Konuşmaları*, Ankara, E.U. Personel Başkanlığı, 1957-1958.
65. Örneğin K. Ersoy, *Devrim ve Milli Birlik Ruhu*, Doğan Kardeş Yay., 1960.
66. Hollywood'un muazzam bir militarist film koleksiyonu mevcuttur ve buna sürekli yenileri eklennmektedir. Boggs ve Pollard, 2008. Antimilitarist diyebileceğimiz az sayıda film ise birer başyapıt özelliğindedir. Örneğin *Apocalypse Now* (1970), *Platoon* (1986), *Full Metal Jacket* (1987).

Yakın zamanların *Kurtlar Vadisi* film serisi başta olmak üzere türün yeni örneklerini de listeye eklemek gerekir. Beyazperdede militer kalıpları sorgulayan örnekler ise oldukça azdır.[67]

Sinemanın yanı sıra müzik sektörünü de es geçmemek gerekir. Folklorik özellik taşıyan çoğu anonim asker türkülerini bir tarafa koymak kaydıyla yine bilhassa çatışma dönemlerinde Mehmetçik'i ve kahramanlıklarını öven plaklara/kayıtlara rastlanmıştır. Militarist önkabulleri işleyen şarkıların ağırlığına rağmen barış şarkıları diyebileceğimiz bir kategorinin varlığından kısmen de olsa söz edebiliriz. Televizyonun yaygınlaşması neticesinde militarist propaganda büyük ölçüde TV ekranlarından devam etmiştir. Önce TRT'nin rakipsiz olduğu zaman diliminde özel haber programlarıyla başlayan militer motifli propaganda *reality show*lar ile sürdürülmüştür.[68] Sonra kervana tipik bir örneğini Kemal Sunal'ın Şaban Askerde'sinde gördüğümüz askerî güldürü formatıyla öne çıkan ve bir nevi halkla ilişkiler çalışması sayılabilecek yeni diziler ve milliyetçi-militarist çizgisi belirgin örnekler eklenmiştir.[69] 15 Temmuz sonrasında militarist dizilerde adeta patlama yaşanmıştır.

Birçok TV kanalında ana haber bültenleri, özellikle de "terör", "tatbikat", "askerî teknoloji" ve silah fuarları haberleri (tekrarlanan militer imgeler ve seslerle) militarist propagandaya dönüştürülmüştür; aynı eğilim bugün de sürmektedir. Ana akım gazeteler ise militarist sembol ve dilin dışavurumunda bilfiil görev almıştır. Belirli zamanlarda çoksatan gazeteler, doğrudan veya dolaylı yollardan Silahlı Kuvvetlere destek için bağış kampanyaları düzenlemiştir.[70] Fakat esas etkili olan gazetelerin rutin haber aktarım tercihleridir. Manşetler, kullanılan görsel malzemeler, haber geçişlerinde tercih edilen ifade kalıpları, haber sıralamaları, askerî operasyonlar ile şehit haberlerinin verilme şekli, savaşa destek mesajlarının, cinsiyetçi dilin, militarist değerlerin ve sembolizmin de taşıyıcısı olmuştur. Bugün için doğrudan propaganda için dizayn edilmemekle birlikte askerî gücü-şiddeti

67. Uğur Yücel'in yönettiği *Yazı Tura* (2004) şüphesiz bu bağlamda sarsıcı ve önemli bir örnektir.

68. Akla ilk gelen örnekler arasında 1980'li yılların "Anadolu'dan Görünüm", "Perde Arkası" gibi programlar vardır.

69. Bu konuda ayrıntılı değerlendirme için H. Maktav, "Vatan, Millet, Sinema", *Birikim*, S. 207, 2006, s. 71-83.

70. Bu konuda "'Milli Dava' Olarak Kıbrıs ve Militarizm" bölümüne bakılabilir.

besleme ihtimalinin çok yüksek olduğu sembol mekânlardan sosyal medyaya, oyuncularının kendilerini kahraman asker, savaşçı ya da katil yerine koydukları savaşlı-stratejili popüler bilgisayar/psp oyunlarından yeni mikro savaş oyuncaklarına geniş ve iç içe geçmiş bir dizi alandan bahsetmek mümkündür.

## Militarizm Karşıtı Deneyimler

Türkiye'de geçmişten bugüne bu denli çok militer referansları olan aktör, miting ve eylem mevcutken savaş karşıtı ve genel olarak antimilitarist örnekler de bulabilir miyiz? Soğuk Savaş döneminde NATO ittifakına dahil Batılı ülkelerde ve bu çerçevede Türkiye'de de barış yanlısı tutum takınmak çoğu zaman komünist olmakla özdeş gösterilmiştir. Yine de dünyanın dört bir yanında bilhassa 1960'lı yıllardan itibaren güç kazanan barış hareketleri ciddi bir deneyim biriktirmiştir. ABD'de ve Avrupa'da özellikle Vietnam Savaşı sırasında güçlenerek sesini duyuran, kitleselleşen[71] ve sonrasında da dalgalanmalarla birlikte varlığını sürdüren savaş karşıtı hareketlerin etkinlik ve kapsayıcılık açısından benzerlerine Türkiye'de rastlamak mümkün değildir. Fakat bu tespit Türkiye'nin yakın tarihinde savaş karşıtı hiçbir eylem ve örgütlenme olmadığı anlamına gelmez. Örneğin Türkiye sol siyasetinin farklı kanatları antiemperyalizm teması üzerinden barış arayışlarını teorik bir zemine oturtmaya çalışmıştır.

Türkiye özelinde savaş karşıtı tutumu belirgin olarak görebileceğimiz Barışseverler Cemiyeti başlıbaşına önemli bir örnektir ve fakat siyasi baskıların etkisiyle kitleselleşme imkânına sahip olamamıştır. Kore Savaşı'nı ele alan bölümde Barışseverler Cemiyeti'ne değinilecektir. 1966 tarihinde Barış Derneği adı ile başka bir organizasyona tesadüf edilir. Soğuk Savaşın sert günlerinde "tam taraf sızlık" vurgusu yapan Derneğin "üçüncü dünyacı" eğilimleri gözlemlenir.[72] Kutlay Ebiri'nin başkanı olduğu Der-

71. Vietnam Savaşı gerçekten de bu anlamda kurucu bir özelliğe sahiptir. ABD'de milyonlarca kişi Vietnam Savaşını protesto etmek için meydanlara çıkmış, çok sayıda barış örgütü kurulmuştur. Yine '68 gençliğinin sarsıcı çıkışları arasında savaş karşıtı eylemler önemli rol oynamıştır. Avrupa'nın birçok kenti farklı grupların Vietnam Savaşını lanetlediği gösterilere sahne olmuştur.

72. Barış Derneği'nin kuruluş bildirisinde bu konuda şöyle denmektedir: "Üçüncü dünya yeryüzünde bir ayrı güç olarak belirmeye başladığında Türkiye de Amerika ve diğer emperyalistlerle ilişkilerini sıkılaştırmakla meşguldü. Onun için de Üçüncü Dünya'ya hiç sempati gösteremedi ya da göstermedi. Baş

nek kuruluş bildirgesindeki ifadelere uygun şekilde 14 Ocak 1966'da bildiri yayınlayarak Türkiye'nin NATO'dan çekilmesini teklif edecektir; Ebiri'ye göre Türkiye'nin yeri "üçüncü dünya liderliğidir".[73] Asıl ses getiren örnek ise Türkiye Barış Derneği olacaktır. 1977'de eski Büyükelçi Mahmut Dikerdem başkanlığında kurulan Türkiye Barış Derneği[74] kuruluş bildirisinde tüm nükleer silahların yasaklanmasını ve askerî ittifakların kaldırılmasını talep eden, daimi barış yanlısı bir tutum sergilemiştir. Başta Kıbrıs meselesi olmak üzere[75] birçok sorunda Dernek, barış için kalıcı çözümler dile getirmek amacıyla çalışmalar yürütmüştür.[76] Kuruluşundan iki yıl sonra dernek Dünya Barış Konseyi'ne kabul edilmiş, 12 Eylül 1980 darbesinden sonraları üyeleri yargı süreciyle karşı karşıya kalmıştır.

1970'li yıllarda Türkiye'de de savaş karşıtı temalar içeren, savaşları emperyalist güçlerin çıkar çatışmasının bir ürünü olarak değerlendiren sol/sosyalist yayınlara rastlamak mümkündür. Kadınların Sesi Yayınları tarafından yayımlanan *Savaşsız Bir Dünya İçin* adlı kitapçık bu bağlamda çarpıcı örneklerden biridir. Kadınların dilinden metinde ilk önce savaşların neden olduğu beşerî ve maddi yıkımlar eleştirilmiştir. Kitapçıkta savaş vahşetine karşı çıkan dünyadaki barış hareketleri özetlenmiş akabinde Türkiye'de savaş için ayrılan bütçe payını eleştiren ifadelerle kapitalizm-militarizm ilişkisine dikkat çekilmiştir.[77]

---

tan soğuk başlayan ilişkiler, sonraları da pek düzelmedi. Aslında Türkiye yapısı itibariyle bir Üçüncü Dünya ülkesidir. Geri bırakılma ve emperyalizme karşı bir kurtuluş savaşı veren ülkedir. Bölgesel olarak da Ortadoğu'nun geri bırakılmış ülkeleriyle bir kader birliği içindedir. Barış Derneği Türkiye'nin bağımsızlık politikasının sonucu olarak Üçüncü Dünya ülkeleri ile her türlü işbirliğine girmesini ister." Barış Derneği, *Kuruluş Bildirisi*, Ankara, İş Matbaacılık ve Ticaret, 1966, s. 8, 9.

73. "Türkiye'nin NATO'dan Çıkması İstendi", *Milliyet*, 15 Ocak 1966, s. 3.

74. Dikerdem derneğin amacını şöyle özetlemiştir: "Dünyada adaletli ve kalıcı bir barışın gerçekleşmesine katkıda bulunmak üzere ülkemizde başlatılan barış hareketinin örgütsel birlik ve bütünlüğüne kavuşmasını sağlamak."

75. Örneğin Barış Derneği 1978'in Aralık ayında "Kıbrıs, Ege Sorunları Toplantısı" düzenlemiş ve Yunanistan ile Kıbrıs temsilcilerini buluşturmuştur. Mahmut Dikerdem aynı toplantıda bölgede yaşanan sorunların arka planında emperyalizmin çıkar hesaplarının ve NATO'nun olduğunu söyleyecektir.

76. Dernek, Dünya Barış Günü'nün önemini hatırlatan toplantılar yapmıştır. Ayrıca "Nötron bombasına hayır" kampanyası gibi kamuoyunda farkındalık yaratacak eylemlere girişmiştir. Örneğin "Barış Derneği İzmir Şubesi Nötron Bombasına Hayır Kampanyası Açtı", *Milliyet*, 1 Eylül 1978, s. 14.

77. *Savaşsız Bir Dünya İçin*, Kadınların Sesi Yayınları 1, Gençlik Basımevi, 1977.

İlerici Kadınlar Derneği'nin (İKD) etkinlikleri arasında yer alan "füzelere hayır kampanyası" ve "askerî üslere karşı imza kampanyası" da antiemperyalizmle antimilitarizmi birleştiren ve Türkiye'nin yakın tarihinde barış arayışları çerçevesinde düşünülmesi gereken deneyimlerdir.

1990'ların hemen başında 1. Körfez Savaşı konjonktüründe dünyadaki savaş karşıtı hareketlere paralel olarak Türkiye'de de farklı aktörlerce eylemler[78] gerçekleştirilmiş ve çok imzalı "savaşı durdurun" bildirisi yayınlanmıştır. Eylem yapmalarına izin verilmeyen muhalefet partilerinin İstanbul il başkanları şehrin sokaklarında savaş karşıtı bildiriler dağıtmıştır.[79] "Barış Ağacı Kampanyası" gibi etkinlikler de ses getirmiştir. 1994 yılında İzmir'de kurulan Savaş Karşıtları Derneği[80] ise antimilitarist özellikleri taşıyan en önemli girişimlerden biri olmuştur. Derneğin içinde anarşistlerden özgürlükçü sosyalistlere ve feministlere uzanan geniş bir kadro faaliyet göstermiştir. Dernek, hem 1 Eylül Dünya Barış Günü'nde etkinlikler gerçekleştirmiş hem de çeşitli konferanslar ve atölye çalışmalarıyla antimilitarizmi ve vicdani ret kavramını tartışmıştır.

Kitlesel anlamda "savaşa hayır" kapsamında Türkiye'nin yakın tarihinde belki de en etkili örneklerden biri 2003 yılında Irak krizi esnasında gerçekleşmiştir. 1 Mart tezkeresi öncesi tertiplenen etkinlikler, tezkerenin mecliste kabul edilmemesi

78. İslamcı kanat Körfez Savaşı'nın hedefinin Saddam değil İslam olduğuna inandıklarından özellikle Cuma namazları akabinde Amerika ve İsrail'i kınayan mitingler düzenlemiştir. Sosyalistler ise savaşın emperyalist amaçlarla gerçekleştirildiğini düşündüklerinden "emperyalist savaşa hayır" sloganlarıyla meydanlara çıkmışlardır.

79. ANAP iktidarının ve Özal'ın savaşa dahil olma tutumu üzerine SHP, SP, SBP, DYP, RP, TBKP, HEP, YP il başkanlarının dağıttığı bildiride şunlar yazılıdır: "Bu savaş başta ABD olmak üzere Irak'a her türlü silahı satan büyük devletler ve petrol şeyhlerinin savaşıdır. Bu savaşın amacı barışı sağlamak değil; emperyalizmin Ortadoğu'daki çıkarlarını ve tahakkümünü pekiştirmektir. Halkımızın büyük bir bölümü bu savaşa karşı ama Özal ve ANAP iktidarı adım adım savaşa götürüyor. TRT ve Magic Box Özal'ın savaş politikasının sözcülüğünü yapıyor. Savaşa son verilsin diyen barış yanlısı insanlara olmadık baskılar uygulanıp miting ve gösteri yapmaları engelleniyor. Bizler muhalefet partilerinin İstanbul il yöneticileri olarak bu savaşa derhal son verilmesini, daha fazla insana kıyılmamasını, doğal çevrenin tahribatının önlenmesini ve ülkemizin hiçbir şekilde bu savaşa girmemesini istiyoruz. İşçi ve emekçileri Özal ve ANAP iktidarından kurtulmak için dayanışmaya çağırıyoruz." "İl Yöneticilerinin Eylemi", *Milliyet*, 09 Şubat 1991, s. 14.

80. 1992 yılında İzmir'de kurulan Savaş Karşıtları Derneği İzmir Valiliği tarafından kapatılmış ve 1994 yılında İzmir Savaş Karşıtları Derneği kurulmuştur.

için bizzat yetkiyi isteyen AKP hükümeti ve parlamento üzerinde yoğun baskı kurmuştur. Irak Savaşına karşı dünya çapında yapılan savaş karşıtı gösteriler ile birleşen bu çabalar başarıyla sonuç vermiş ve tezkere meclisten geçmemiştir.

## Militarizmin Bugününü Anlamak

2000'li yıllarda sosyal bilimler alanında militarizm ve eleştirel güvenlik ideolojisi çalışmaları çeşitlenmiştir. Bilhassa militarizm ve güvenlik ideolojisi ile toplumsal cinsiyet, ekonomi, coğrafya-mekân ve popüler kültür ilişkilerini analiz eden ufuk açıcı yeni araştırmalar yapılmaktadır. Asker-sivil ilişkilerine odaklanan araştırmalar yeniden Afrika ve Latin Amerika üzerinde yoğunlaşmakta, küresel kapitalizmle iç içe geçen ve yeni militarizm olarak adlandırılan olguyu tartışan, güvenlik ideolojisine eleştirel yaklaşan araştırmacılar ise daha çok Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve İsrail örneklerini ele almaktadır. Etki kapasitesi açısından ABD'nin rolü şüphesiz çok daha geniştir. 1991 sonrasında ABD'nin kendini tek süper güç olarak nitelendirerek yeni dünya düzenini kurmak istemesi ve bu çerçevede askerî gücünü doğrudan kullanması öncelikle Körfez Savaşı örneği ele alınarak irdelenmiştir. Bu bağlamda dikkat çeken özelliklerin başında askerî teknolojinin ve küresel medyanın yeni militarizmin ayırt edici unsurları olması gelmektedir. Carl Boggs'ın işaret ettiği gibi Körfez Savaşı, CNN ve benzeri medyada temsil edilme şekliyle, yüksek teknoloji tapınmasını beraberinde getiren militarist ideolojinin yüceltilmesi vesilesidir ve bu hâliyle "kusursuz savaş" (perfect war) imgesi üretmiştir.[81] Yurttaşların medyadan izlediği "kusursuz savaş"ta yalnızca tehdit unsurlarının imha edildiği, sivillerin zarar görmediği bir cephe kurgulanır. Böylece yüksek askerî teknoloji ile uygarlık arasında muhayyel bir bağ kurulur.

Clinton döneminde (1992-2000) ABD militarist politikaları serbest ticaret, özelleştirme, yabancı yatırımların serbestliği gibi neoliberal politikaların küresel çapta tatbik edilmesi için kullanmıştır. Her ne kadar Soğuk Savaş döneminde kurulmuş bazı Amerikan üslerinin kapatılması, silahların azaltılması ko-

81. C. Boggs, "Globalization and New Militarism", *New Political Science*, 24: 1, 2002, s. 11.

nuşulmuş olsa da bu dönemde ABD dünyaya askerî açıdan müdahale etme kapasitesini artırmaya devam etmiştir.[82] 11 Eylül saldırıları sonrasında ise yeni bir faza geçilmiştir. İkiz kulelerin vurulmasının ardından ABD'nin uygulamaya koyduğu "küresel terörle savaş" konsepti Amerika'nın dünya çapındaki hegemonya mücadelesine yön verdiği gibi "düşman" algısını da dönüştürmüştür. Düşmanı bir ideoloji ya da coğrafya ile özdeşleştirmekten vazgeçilmiş, onun "her yerde" olduğu varsayımından hareketle tüm dünya savaş alanına çevrilmiştir.[83] Literatürde hâlâ ABD'nin "önleyici savaş" (preemptive war) doktrininin militarist karakteri, askerî operasyonların Soğuk Savaş dönemiyle benzerlik ve farklılıkları, yine bu militarist politikaların eğitim sistemiyle, değişen iktisadi parametrelerle, üretim tarzlarıyla (Fordizm'den Post-Fordizme) ilgisi ve yarattığı militarist kültür-sembolizm tartışılmaktadır.[84] Çok açıktır ki 11 Eylül sonrasında ABD militarizmi, Soğuk Savaş'ın en kritik günlerinden dahi daha canlı ve saldırgandır. Liberal demokratik söylemin arkasına gizlense de ABD hegemonyasını ordu gücüyle yeniden tesis etme çabasının bir ürünüdür. George W. Bush döneminde yeni militarizm tüm araçları ve retoriği ile birlikte inşa edilmiştir. Yeni militarizmin güvenlik ve neoliberalizm arasında kurduğu ilişkinin neticesi olarak özel orduların sayısı hızla artmıştır. ABD hem Afganistan hem de Irak işgallerinde özel orduları Amerikan savunma birimleriyle birlikte sahaya

82. Gerçekten de Clinton yönetiminde, neoliberal politikalara geçiş yapan ama insan hakları ihlalleriyle gündemde olan ülkelere askerî ve mali yardım yapılmasına devam edilmiştir. Kara mayınlarının yasaklanması gibi kritik konularda ABD olumsuz bir tavır takınmış, nükleer sınırlamalar bağlamında isteksiz davranmıştır. Ayrıca küresel gözetleme hedefi doğrultusunda istihbarat teşkilatlarının bütçelerini artırmıştır. Boggs, a.g.e., s. 14, 15.

83. Evren Balta Paker 21. yüzyılın başında düşman algısının değişmesini ve etkilerini şöyle anlatır: "Düşmanın böylesine genişlediği, belirsiz ve asimetrik taktikler kullandığı ve kim olduğunun nadiren tahmin edilebildiği bir 'savaş' durumunda başta ABD olmak üzere küresel güçlerin temel savaş doktrini, gelecekteki tehditleri ortadan kaldırmak için önleyici tedbirler almak olacaktı." E. Balta Paker, *Küresel Güvenlik Kompleksi: Uluslararası Siyaset ve Güvenlik*, İletişim Yay., 2012, s. 113.

84. C. Lutz, "Making War at Home in the United States: Militarization and Current Crisis", *American Anthropologist*, S. 3, Cilt 104, 2002; M. Rupert, "Imperial Consent and Post-Fordist Militarism in USA", *Globalizations*, S. 1, Cilt 6, 2009; D. McCleary - M. Nalls, - R. Williams, "Types of Patriotism As Primary Predictors of Continuing Support for the Iraq War", *Journal of Political and Military Sociology*, S. 1, Cilt 37, 2009.

sürmüştür. Söylemsel bağlamda ise karşımıza çıkan en belirgin nitelik özelde ABD'nin genelde Batı medeniyetinin bir özgürlükler ülkesi/uygarlığı olarak betimlenmesi ve "düşmanın" da bu özgürlüklere saldırdığının ileri sürülmesidir. Yeni militarizm tartışmaları devletlerin güncellenen askerî müdahale teknikleri ve sermaye-ordu ilişkilerinin yanı sıra kültürel alandaki dönüşümü de kapsamaktadır. Bu çerçevede gözetim teknolojileri, internetin etkisi, yeni nesil oyuncaklar, video/pc/psp oyunları başta olmak üzere günlük yaşamın içine giren militer ve güvenlikçi algılar tahlil edilmektedir.[85]

Türkiye'deki ilgili akademik yazın ve asker-siyaset ilişkisini irdeleyen metinler, uzun süre salt darbeler ve darbe girişimleriyle meşgul olmuştur. Askerî darbelere neden olan politik gelişmeler, Soğuk Savaş'ta uluslararası siyasetin dinamikleri, askeriyenin kendi içindeki dengeler, gruplaşmalar ve ekonomik etkenler bu çerçevede irdelenmiştir halen de üzerinde çalışılmaktadır.[86] Askerî darbelerin yıkıcı, sosyal yapıyı ve siyaseti yeniden tanzim edici etkisi ve travmatik mirası dikkate alındığında bu çok da şaşılacak bir eğilim değildir. Ancak askerin siyasete doğrudan veya dolaylı müdahalesine itiraz etmek ile militarizme karşı olmak arasında bire bir örtüşme söz konusu değildir. Ordu ile egemen güçler arasındaki ilişkiler ve militarist zihniyet ve performanslar, askerî müdahaleleri ve "askerî vesayet" kavramını aşan bir hâle karşılık gelir. Hâl böyleyken militarizm farklı boyutlarıyla irdelendiğinde bugün de militarist değer ve dışavurumların, farklı düzlemlerde yeni araçlarla ve yeniden

85. W. Varney, "Playing with Warfare", *Peace Review*, S. 12 (3), 2000; L. Artz, - R. Y. Kamalipour, *Bring'em On: Media and Politics in the Iraq War*, Rowman&Littlefield Publishers, 2004; R. Stahl, *Militainment, Inc.: War, Media, and Popular Culture*, Routledge, 2009; R.G.I. Shaw, "Playing War", *Social and Cultural Geography*, S. 8, Cilt 11, 2010, F. Gagnon, "'Invading Your Hearts and Minds': Call of Duty and the (Re)Writing of Militarism in U.S. Digital Games and Popular Culture", *European Journal of American Studies*, Cilt 5, S. 3, 2010.

86. Bir noktayı belirtmek gerek, askerî darbeler üzerine yazılan tüm metinler elbette eleştirel değildir. Aralarında darbeleri bir nevi meşrulaştırma kaygısı içeren örnekler de mevcuttur. Bu ayrımı yapmaksızın çok geniş sayılabilecek "Türkiye'deki darbeler" literatüründen bazı örnekler: A.F. Başgil, *27 Mayıs İhtilâli ve Sebepleri*, Çeltüt Matbaası, 1966; İ. Cem, *12 Mart Tarih Açısından*, Cem Yay., 1993; B. Örs, *Türkiye'de Askerî Müdahaleler*, Der Yay., 1996; O. Doğru, *27 Mayıs Rejimi: Bir Darbenin Hukuki Anatomisi*, İmge Yay., 1998; T. Demirel, "The Turkish Military's Decision to Intervene: 12 September 1980", *Armed Forces and Society*, Cilt 29, S. 2, 2003; Ünsaldı, a.g.e.

üretildiği tespit edilebilir. Artık militarizm, büyük ölçüde tüm dünyada neoliberalizmin çerçevesini çizdiği, "korku kültürü"nden beslenen[87] bir "güvenlik ideolojisi"ne dönüşmektedir. Sürekli gözetleyen ve gözlenenin; özne ile nesnenin birbirine karıştığı yeni bir "gerçeklik" ve makro ve mikro ölçeklerde ilave mekanizmalar ortaya çıkmaktadır. Türkiye özelinde bu tespitin içeriğini dolduran unsurlar arasında genel hatlarıyla gündeliğin içinde tekrar eden militarist gramer ve militarist imgelemin yanı sıra ona eşlik eden jeostrateji-terör ve güvenlik uzmanlığı gibi alanlarda yoğunlaşan "bilimsel dayanaklar" ve güvenlikleştirme çabaları unutulmamalıdır.[88] 1990'ların ikinci yarısından itibaren sayısı artan "stratejik araştırma merkezlerinin"[89] önemli bir kısmı reel politika kisvesi altında içinde militarist önkabulleri saklayan savları yeniden üretmektedir. Hâl böyleyken militarizm çalışmalarında yoğunluğun bu noktalarda artırılmasının bilimsel ve politik sonuçlar açısından daha yararlı olduğunu ileri sürmek mümkündür. Aynı perspektiften asker-sivil/sivil-sivil ilişkilerine ve askerî darbelere yeniden bakmanın da bu zamana dek nüanslarıyla görülemeyen algı evrenine dair yeni ipuçları ve geleceğe dair projeksiyonlar sunacağı da muhakkaktır. Akılda tutmak gerekir ki; militarizmin "norm koyucu" ve somutta propagandif, kılcallaşmış, gündeliğe dahil olmuş yönleriyle hesaplaşmak ve hem ilkesel düzlemde hem de pratiğe dair tutumlar belirlemek çok daha uzun erimli ve zor bir uğraştır.

87. Frank Furedi, günümüzde "korku kültürü"nün başka veçhelerini de betimlemektedir. F. Furedi, *Culture of Fear: Risk-Taking and the Morality of Low Expectation,* Continuum International Publishing Group, 2005 (*Korku Kültürü*, Çev. Barış Yıldırım, Ayrıntı Yay., 2001).

88. Bu konuda eleştirel bir değerlendirme için P. Bilgin, "'Türkiye Coğrafyasında Yalnız Güçlü Devletler Ayakta Kalabilir': Jeopolitik Gerçeklerin Türkiye'deki Kullanımları", *Türkiye'de Ordu Devlet ve Güvenlik Siyaseti,* Bilgi Üniversitesi Yay. 2010, s. 453-474.

89. Türkiye'de özellikle son on yılda muazzam rakamlara ulaşan stratejik araştırma merkezlerini kaynaklarına göre kamu ve özel olarak ikiye ayırmak mümkündür. Bakanlıkların ve Genelkurmay'ın yanı sıra birçok üniversitenin de bünyesinde faaliyet gösteren benzer kuruluşlar vardır. Bunlara ilaveten hâlihazırda özel stratejik araştırma merkezlerinin önemli bir kısmı da benzer bir "uluslararası ilişkiler" okumasına sahiptir.

# Türkiye'de Milli Kimliğin İnşası Sürecindeki Militarist Eğilimler ve Bunların Tesirleri*

Milliyetçi ideoloji(ler), ulus özelinde beka sorunu etrafında tanımlanan, kendine özgü bir "doğa durumu" tasvir eder. Sözü edilen doğa durumu, düşünsel kökeni T. Hobbes'a kadar uzanan, şiddet ile ahlaki mesafesini kaybetmiş, kaotik bir dünya tasavvuruna dayanır. "Her ulusun bir diğeri ile ölümüne savaştığı", "düşmanların kol gezdiği", insanların "tabiatı gereği" saldırgan ve şiddete eğilimli olduğu bir dünyada, ulusların varlığını ve çıkarlarını sürdürebilmesinin yegâne yolu, "güçlü" ve "caydırıcı" askerî bir potansiyele sahip olmalarıdır. Bu çerçevede ulus-dev-

* Bu bölüm N.Y. Sünbüloğlu'nun derlediği *Erkek Millet Asker Millet: Türkiye'de Militarizm, Milliyetçilik, Erkek(lik)ler* (İletişim Yay., 2013) içinde yer alan "Türkiye'de Milli Kimlik İnşasında Militarist Eğilimler" adlı makalenin gözden geçirilmiş ve yeniden düzenlenmiş hâlidir.

letleşme sürecinde milliyetçi düşünce(ler), ulusal sınırların güvenliği için iktidarın merkezileşerek kurumsallaşmasını, "içte" ve "dışta" nüfuzunu artırmasını ve bunun için de şiddet kullanma tekeline sahip olmasını gerekli görür.[1] Merkezî iktidarın hâlihazırda olası tehlikelere karşı silahaltında tutması gereken yurttaşlardan müteşekkil daimi bir askerî güce sahip olması fikri tarihsel süreç içinde olağanlaşır. Bu bağlamda ulus-devlet örgütlenmesiyle beraber çok geçmeden yeni bir ordu modeli oluşturulur; paralı askerlik sistemine dayanan imparatorluk ordularından zaman içinde askerlik hizmetinin zorunlu olduğu yurttaş ordularına geçilir. Örneğin 1789 İhtilali sonrası Fransız ordusu oluşturulurken devrim şartlarının zorlamasıyla ulusallık prensibi devreye sokulmuş; orduya katılım meselesi, öncelikle "Fransız olanlar" ve "olmayanlar" ayrımına dayandırılmıştır. Avusturya ve Prusya 1792'de Fransa'ya saldırıp Fransız ulusal ordusu savaştan başarıyla çıkınca yeni ordu modeli, adım adım 19. yüzyılda Avrupa'da kurulan ulus-devletlerde egemen form olmaya başlamıştır.[2] Hâl böyleyken yurttaşlık formülasyonları, ordulara atfedilen roller, sivil-asker ilişkisi, savaşların niteliği, bilhassa cephe - cephe gerisi tanımı ve etki alanları değişmiştir. Eskiden maddi güç ve boş zaman gerektirdiğinden soylu sınıfın ayrıcalığı ve eğlenceliği olan savaşkanlık, politik ve kültürel değişimin eşliğinde öncelikle ulusun tüm erkeklerinin (ve erkek adaylarının) "ortak erdemi" ve vazifesi hâline gelmiştir. Savaşlar ise erkek kardeşler birliğinin sınandığı ve yeniden üretildiği mecralara dönüşmüştür. Emperyalist ülkeler erkek kardeşliğini beyaz erkekler birliği olarak görmüş, vatanseverliği ten rengine ve cinsiyete göre sınıflandırmıştır. I. Dünya Savaşı tecrübesi bu konudaki önkabulletin ve yurttaşlık tanımının tartışamaya açıldığı bir süreci tetikleyene kadar sözü edilen sınıflandırmalar geçerliliğini korumuştur.

19. yüzyılın ortalarından itibaren ulus-devletin yeni muktedirleri, disipline dayalı politik sosyalizasyon hedefi doğrul-

1. G. Poggi, *Forms Of Power*, Polity Press, UK, 2001, s. 141–43.

2. 19. Yüzyılın başından itibaren birçok Avrupa devleti birbirinin peşi sıra zorunlu askerlik uygulamasına gitmiştir. 1850'lere henüz gelmeden Prusya, İspanya, İsveç, Norveç ve Danimarka'da zorunlu askerlik modellerinin türevleri mevcuttur. Bu manzaradan görece uzun süre farklı bir durum arz eden örnek ise Britanya'dır. Britanya'da "gönüllüler", askerliğin tüm İngiliz erkekleri için yasayla zorunlu kılındığı 1916'nın Ocağına kadar savaşma işini üstlenmişlerdir.

tusunda sadece orduyu "ulusallaştırmakla" yetinmemiş; eğitimi merkezileştirerek zorunlu hâle getirme yönünde ilk ciddi adımları atmıştır. Ana temaları ve ritüelleriyle ulusallık kriteri ve idealine uygun bir maarif sistemi oluşturmaya çalışmıştır. Bu durum, orta sınıflardan başlayarak eğitim felsefesi ve sistemleri içinde çocukluk ve gençlik kavrayışlarının ve pratiklerinin ne denli değişip çeşitlendiği hakkında ipuçları sunar. Çocuktan başlayarak ulusal disiplini ve sosyal kontrolü sağlama çabası ile homojen bir toplum yaratma gayesinin eşzamanlı denilebilecek bir şekilde gelişmesi mecburi eğitim ve askerliğin, hem ilkesel hem de araçsal mânâda iç içe geçtiğini gösterir.[3] Elbette başat özneler ve öznelerin yetkileri, kontrol mekanizmaları (ödüllendirme, cezalandırma, hizaya sokma vs), örgütlenme modelleri ve fiziki mekânların özellikleri değişiklik arz eder. Lakin arzu edilen "standart", yaygın eğitim ile mecburi askerliğin birbirini tamamlamasıdır. Böylece kitleler, "milli bilinci" keşfedecek, ulus-devletin ihtiyaç duyduğu rol dağılımını benimseyecek ve tam teşekküllü bir ulusa dönüşecektir. Bu bağlamda milliyetçi-militarist ideoloji(ler), ulusal kimlik inşası sırasında çoğu zaman militer çağrışımları olan kavramları ve simgeleri kullanmış; savaşlar, kahramanlık hikâyeleri ve efsaneleri, fedakârlık manzumeleri, "ideal" kadın-erkek kimliğinin kurgulanmasında ve milli pedagojinin tesisinde adım adım önemli birer araç hâline gelmiştir. Milliyetçi bakış açısından bir yurttaş için ülkesine yapabileceği en büyük fedakârlık, belirli bir askerî mantık ve disiplin içinde, milleti ve onun "yüce menfaatleri" için ölmeyi ve öldürmeyi göze almaktır. Zira milliyetçilere göre ulusun devamı ferdin müstakil yaşamından değerlidir, fert ölümsüzlüğü ulusun ebedîyete kadar sürdüğü varsayılan muhayyel varlığında yakalar. Hâl böyleyken ucu açık kahramanlık gösterileri ve tükenmeyen savaşma isteği, ulusun erilliğinin, makbul erkekliğin zamanla da olağanüstü durumları kapsayacak şekilde kadınlığın ve hatta çocukluğun doğal ve ayrılmaz bir parçası oluvermiştir.

Ulus-devletin yöneticilerine itaatkâr erkekler ile erkeklere boyun eğen kadınlar ve makbul terbiye edicilerin (ki ebeveynler ve öğretmenler çocuklara geleneksel yakınlık dereceleriyle ilk sıradadır) hizaya getirdiği çocuklar yaratmanın milli birlik

3. Bu konuda detaylı bir tartışma için G.G. Öztan, *Türkiye'de Çocukluğun Politik İnşası*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., 2011.

ile bütünlüğü, sosyal disiplini ve kalkınmayı temin edecek ve sürdürecek en önemli araç olduğu düşüncesi, militarist yönelimler ile milliyetçilik(ler)i eklemleyen temel unsurlardan biridir. Ulusun; fertleri birbirine gönülden bağlı, büyük ve fedakâr bir aile olarak tahayyül edilmesi, kadının aile reisliği veya erkeğin hamiliği kavramı ile babası/kocası üzerinden eril olan devlete/iktidara boyun eğmesini, teorik düzlemde çocuğun da annelik bağı üzerinden yalnızca içine doğduğu ailenin evladı olmaktan çıkıp tüm "ulusun evladı" olmaya geçişini beraberinde getirmiştir. Böylece ailenin görece pedagojik tercihleri ve serbestliği kâğıt üzerinde de olsa ortadan kaldırılmıştır. Tüm ulusu sanki kan bağı ya da feshi mümkün olmayan bir akitle dahil olunan geniş bir aileymişçesine tasavvur etmesi ve benimsemesi beklenen "milliyetperver" çocuğun, toplumsal hiyerarşiyi ve açık ya da örtük iktidar ilişkilerini verili olarak kabul etmesi arzu edilmiştir. Direktif temelli gündelik yaşam modelinin (bir nevi emir-komuta ilişkisinin) estetize edilip yüceltilerek önce hane içine ve okullara, sonra toplumun tümüne sistematik bir biçimde yayılmak istenmesi, çoğu zaman hem "dıştaki ve içteki düşmanlara karşı uyanık olma" hem de "birlik içinde kalkınma" söylemi ile desteklenmiş ve meşrulaştırılmıştır.

Yukarıda değinilen önkabullerin kolektif güvenlik, asayiş ve ulusal birlik kavrayışını ve bu kavrayışa karşılık gelen davranış şekillerini doğrudan etkilediği yadsınamaz. Askerliğin ulus-devletleşme sürecinde mecburileştirilmesi de bu bağlamda düşünülmelidir. Zorunlu askerliğin "vatan borcu", hatta kimi zaman etnokültürel göndermelerle "namus meselesi" olarak kurgulanması ve savaşkanlığın Sosyal Darwinist temalarla mütemadiyen bir beka ve güvenlik bahsi olarak lanse edilmesi, militarizm ve milliyetçilik(ler)i kesiştirmiştir.[4] Böylece ulusal mevcudiyeti ve bütünlüğü koruma söylemi; militer disiplinin, itaatin, dayanıklılığın ve cesaretin taşıyıcısı hâline getirilmiştir.

4. Batı akademiasında ulus-devlet, milliyetçilik, ırkçılık ve militarizm ile Sosyal Darwinizm arasındaki ilişkiyi analiz eden, ülke örnekleri ve düşünürler çerçevesinde konuyu değerlendiren verimli bir literatür mevcut. Örneğin M. Turda, *The Idea of National Superiority in Central Europe (1880-1918)*, Edwin Melen Press, 2005; M. Hawkins, *Social Darwinism in European and American Thought (1860-1945)*, Cambridge University Press, 1997 ve L.L. Clark, *Social Darwinism in France*, The University of Alabama Press, 1984.

Türkiye özelinde bürokratik kadroların ve aydınların devleti kurtarma telaşı ve buna bağlı olarak da modernleşme süreciyle çakışan milliyetçiliğin gelişimi asker-sivil ilişkilerinden ayrı düşünülemez. Türk milliyetçiliği tarihsel seyrinde ağırlıklı olarak militarist temalar ve anlatılar üzerinden popülerlik kazanmış, kitleselleşmiş ve daha sonraları resmî ideolojinin ve popüler imgelemin temel referans noktası olmuştur. 20. yüzyılın ilk yarısının popüler kavramı olan "halk terbiyesi"nin, yetişkin eğitiminin, sıkı toplumsal denetimin ve yurttaş biçimleme projesinin askerlik ve militer refleksler aracılığıyla gerçekleştirilmesine ve/veya perçinlenmesine duyulan sarsılmaz inanç, militer değerlerin hem resmî hem de gündelik dilde yeniden üretilmesine hizmet etmiştir. Otantik memleket sevgisi, rejime bağlılık ve moderniteyle askeriye arasında uluslaşma sürecinde kurulan doğrudan ilişki, bir yandan orduya kendi profesyonel alanıyla sınırlı kalmayan kurumsal bir üstünlük ve itibar sağlarken diğer yandan da siyasal ve sosyoekonomik sorunları tanımlamada ve aşmada militer yöntemlerin başvurulabilirliğini ve yüceltilmesini kolaylaştırmıştır. Tüm ulusal sorunları acil kılma ve güvenlik ile ilişkilendirme sonrasında da zora dayalı "mekanik" bir çözüm üretme ısrarı bahsedilen militer zihniyetin izdüşümüdür.

Bu bölümde öncelikle Türkiye'de ulusal kimlik inşasında ve onun yeniden üretiminde –bilhassa da II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet dönemine, resmî ideolojinin oluşumu ve yayılmasına uzanan aralıkta– milliyetçi düşünce ve türevleriyle iç içe geçen militarist öğeler ve sözü edilen unsurları beşleyen parametreler üzerinde durulacaktır. Aynı zaman aralığında bir referans noktası olarak kışla düzenine, mecburi askerliğe ve komutanlara atfedilen özellikler irdelenecek; çokça tekrarlanan ordu-millet miti çerçevesinde oluşturulan söylemin başvurduğu tezler ve tesirleri birincil metinler üzerinden analiz edilecektir. Sonrasında ise milliyetçilik-militarizm arasındaki ilişkinin hegemonik kadınlık ve erkeklik rollerinin yeniden üretimine etkisini, "kentlilik-taşralılık zıtlığını"[5] göz önüne alınarak tartışılacaktır. Uluslaşma sürecinde faal olan, hatta yasalar önünde kadın-erkek eşitliği için mücadele eden kentli kadınların, tıpkı aynı sınıfsal

5. Kentlilik-taşralılık, çoğu zaman pratikte İstanbulluluk-Anadoluluk ayrımına denk düşmektedir. Bu bölüm boyunca bu noktanın hatırda tutulmasında yarar vardır.

konumdaki erkekler gibi milliyetçi perspektiften sözü edilen zıtlığı bir şekilde beslediği iddia edilecektir.

Türkiye'de askerî olan ile sivil olan arasındaki ayrımı silikleştiren militarist eğilimler yapısal-mekanik ve kültürel-söylemsel olmak üzere iki düzlemde değerlendirilebilir. Devletin ideolojik örgütlenmesi, siyasal sistemin nitelikleri, askeriyenin kurumsal özellikleri ve askerî müdahalelerle bunların perçinlenmesi gibi yapısal öğeler ve devleti, organik ulus tanımını kategorik olarak kutsayan ve militer değerleri yeniden üreten söylemler, ritüeller, propagandif faaliyetler militarizmin hegemonyasında son derece etkilidir. Bu bölümde hem kültürel-söylemsel hem de yapısal-mekanik düzlem birbirleri ile etkileşim hâlinde ele alınacaktır.

## Türkiye'de Militarizmin Kökleri, Ordu ve Erkeklik

II. Meşrutiyetin ilanı sonrasında yaşanan dinamik ve bir o kadar çalkantılı süreçte militarist değerler ve önkabuller, adım adım resmî ideolojinin mütemmim cüzü hâline gelen milliyetçi düşüncenin en önemli kaynaklarından biri olmuştur. Bunda ordunun rejim değiştiren (meşruti monarşiyi yeniden tesis eden), "ilerici" bir güç olarak tarif edilmesi birinci dereceden etkilidir.

Uluslaşma sürecinde, yalnız zihnen ve bedenen "güçlü" olanların hayatta kalacağını, "zayıflar"ın ise yok olmaya mahkûm olduklarını savunan doğal seleksiyon tezine dayanan Sosyal Darwinist paradigmanın ivedilikle manipüle ve adapte edilmesi, milliyetçi-militarist projeleri alttan alta beslemiş ve zaman içersinde siyasal elitin çözüm önerilerini ve kurtuluş reçetelerini biçimleyen temel referans maddesi hâline gelmiştir.[6] Ayrıca büyük ölçüde, romantik dışavurumlarıyla 19. yüzyılın Alman siyasi ve askerî düşüncesinden ve yer yer Japon modernleşmesinden etkilenen Türk milliyetçiliği, Almanya'nın ve Japonya'nın 20. asrın başlangıcındaki yükselişlerinin ardında, onların militarist

6. Türkiye'de Sosyal Darwinist paradigmanın gelişimi konusunda özellikle H. Ünder, "Türkiye'de Sosyal Darwinizm Düşüncesi", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*, İletişim Yay., 2002, s. 427-435. Sosyal Darwinizm'in özellikle "ırk ıslahı" düşüncesine ve Türkiye'deki nüfus politikalarına yansıması için G.G. Öztan, "Türkiye'de Öjeni Düşüncesi ve Kadın", *Toplum ve Bilim*, S. 105, 2006, s. 265-282.

yapılarının birincil etken olduğuna inanmıştır.[7] Hâl böyleyken Osmanlı'ya gelen Alman komutanların müktesebatının da etkisiyle çıkış yolu, öncelikle milli ordunun güçlendirilerek sosyopsikolojik hegemonyasının artırılmasında ve böylece milletin ordulaşmasına koşut olarak toplumsal disiplinin eksiksiz biçimde inşa edilmesinde görülmüştür.

Balkan Savaşları'nın travmatik atmosferiyle, intikam arzusu ve beka sorunu arasına sıkışan hegemonik söylem,[8] yöntem olarak savaşı/savaşa hazır olmayı kutsayan geleneğe güç vermiş;[9] vatanın, ulusun birliğiyle bütünlüğünü koruma ve geleceğe taşıma adına, ölme ve öldürme üzerinden kendini yeniden üretme yolunu seçmiştir. Kan, gözyaşı, ihanet, kahramanlık ve şehitlik temalarıyla süslenen bir siyasi seslenme üslubu ve ona eşlik eden popüler yazın, toplumsal travmayı hafifletmek şöyle dursun daha da derinleştirmiştir.

"İdeal" erkeklik ve kadınlık tahayyülünden çocuk yetiştirilmesine kadar geniş bir yelpazede yükselişe geçen militarist eğilimler, zaman içerisinde makbul yurttaşlık tanımının ve bunun da ötesinde muhafaza edilmesi şart koşulan, toplumca denetlenen kolektif değerler sisteminin büyük ölçüde içini doldurmuştur. Türklüğün etnokültürel tanımı, vatandaşlık haklarının, ödevlerinin tespiti ve onları kullanma/yerine getirme ehliyeti ile sosyal yaşamda yer edinme, kendini kanıtlama ve itibar/güç kazanma hâkim söylemde çoğunlukla savaşkanlık, kahramanlık, intikam ve itaat temalarını içeren bir şeref tanımı ve "milli menfaatler" ile çatışmayan bir üretkenlik algısı çerçevesinde düşünülmüştür. Bu bağlamda Cumhuriyet döneminde

7. S. Aydın "Türk Düşüncesinde Alman Etkisi", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Dönemler ve Zihniyetler*, İletişim Yay., 2009, s. 959-961.

8. G.G. Öztan, *Türkiye'de Çocukluğun Politik İnşası*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., 2011, s. 49-57.

9. Türk milliyetçiliğinde savaşı kutsayan söylem, genel hatları ile özellikle ırkçı-Turancı kanatta sürekliliğini korumuştur. Savaşların "gayrikabili içtinap bir zaruret" ve "tabiat kanunu" olarak gösterildiği, milletleri "zinde" tuttuğuna inanıldığı ve "medeniyet ölçüsü" olarak tescil edildiği bir anlatı II. Dünya Savaşı esnasında başta olmak üzere farklı dönemlerde yinelenmiştir. Sözü edilen militarist söylemde barış yanlıları ve pasifistler ise genellikle hainlik ile itham edilmiştir. Örneğin R.O. Türkkan, *Türkçülüğe Giriş*, 1940: 175-197; H.N. Atsız, "Savaş Aleyhtarlığı", *Orhun*, S. 12, 1943. Savaşı milliyetçi bir bakış açısıyla zinde ve sıhhatli milletler için olumlu gören bir diğer örnek için T. Ünal, *Türk Askerlik Kültürü*, Berikan Yay., 2001, s. 5.

de milliyetçilik(ler) ile militarizm arasındaki sıkı ilişkinin, yeni rejimin ilkeleri ve popüler motifleriyle harmanlanarak kendini politik diskurda ve etnokültürel zeminde yeniden ürettiği ifade edilmelidir. Öyle ki; hem gündeliğin içindeki hegemonik erkeklik tasavvurunda hem de cumhuriyetçi yurttaşın kitabi tarifinde, milletin "fikri ve bedeni terbiyesi"nde ve milli kalkınma projesinde çoğu zaman komutanların "üstün vasıfları"ndan güç alan idealize kışla modeli ve askerliğini yapmış, çocukluktan çıkmış/olgun erkek örnek gösterilmiştir. Bu süreci meşrulaştırmak adına askerî başarılar, şehitlik/gazilik anlatıları, mistifiye edilmiş askerlik anıları ve hikâyeleri, bireysel ve kolektif hafızada sürekli canlı tutulmuş, hatta kimi zaman yeniden yaratılmış; içteki ve dıştaki "ihanet tecrübeleri" ekseriyetle kategorik mutlaklaştırmalar üzerinden hikâyeleştirilmiştir.[10] Böylece genellikle savaşçı, fedakâr Türkler "mutlak iyi"; "[düşman ile] işbirlikçi Türkler" ve Türk olmayanlar ise "mutlak kötü" cephesini oluşturmuştur. Bu anlatının içinde ne işgalci güçlerle işbirliği yapmayan ve fakat artık cephede savaşmak da istemeyen Türkler vardır ne de yine aynı güçlerin varlığından rahatsız gayritürk ve Müslüman özneler... Militarist hegemonyayı var eden araçlardan biri olarak kemikleşmiş konumlandırma geleneğinin bugün de az çok aynı metotlarla sürdüğünü iddia etmek mümkündür.

Yeni rejim, resmî ideolojisini oluştururken solidarist-korporatist perspektifin ve ondan da güç alan lider kültünün, tüm ülkede inkılapların ve kurumların sosyopsikolojik zeminini ve meşruiyetini hazırlayacağını varsaymış; bilhassa 1929 Buhranı sonrasında halkçı, köycü göndermeleriyle kentli-taşralı arasındaki mesafeyi –salt simgesel düzeyde de olsa– azaltacağını ümit etmiştir. Hâl böyleyken milliyetçiliğin resmî formunun kökleşmesinde iki ana eksen belirlenmiştir. Bunlardan ilki siyasal/bürokratik elit ile rejimin yanında saf tutan entelijansiyanın ideolojik üretkenliği ve bireysel/kolektif çabası; diğeri ise bu vesileyle olgunlaşan seküler milliyetçi fikirlerin bilhassa okul, (popüler yayınlar dahil) matbuat ve ordu kanalıyla halka be-

10. Çanakkale ve Bağımsızlık Savaşı'nı anlatan resmî ve popüler metinlerde ihanet teması sıkça işlenmiştir. Devletin zor günlerinde "soysuzların" (özellikle gayrimüslimlerin) işgalci güçler ile işbirliği yaptığına dair vurgular militarist argümanlar üzeriden yabancı düşmanlığını kamçılamıştır. Örneğin Ş.N. Başar, "Kara Günler, Işıklı Yıllar ve Ant", *Yeni Türk Mecmuası*, Cilt 1(2), S. 11-14, Birinci Teşrin 1933.

nimsetilmesidir.[11] Bu bağlamda resmî ideolojinin içerisindeki militarist kodlar aranırken iki yönlü bir değerlendirme yapmak faydalı olabilir. Öncelikle siyasal seçkinler ve milliyetçi ideologlar tarafından ordu, zorunlu askerlik, güvenlik ve devletin korunması çerçevesinde ileri sürülen resmî/yarı resmî savların deşifre edilmesi ve modernleşme ile militarist öykünmeler arasındaki ilişkinin açığa çıkarılması gerekir. Daha sonra kışla düzenine, militer disipline yapılan pedagojik ve psikolojik atıfların ve askerliğin önemine dair önkabullerin gerekçeleri açıklanmalıdır.

Türk modernleşmesinin ilk ortaya çıkışından itibaren konjonktürel gelişmelerin sarsıcı etkisiyle orduya, "kurtarıcı/kurucu" ve "modernleştirici/devrimci" bir rol biçilmiştir. Ordu modernist-kalkınmacı perspektiften bakıldığında tam mânâsıyla rasyonel ve laik bir kurumdur, geleneği vardır ama geleneksel dünyaya ait değildir. Kurumsal gelenek ise bizzat iktidara eklemlenen seçkinlerin tahayyülünde askeriyeye "milli ruh" katan etmenlerdendir. Ordunun rasyonelliğine "Türk askerî ruhu" da eklendiğinde ilerleme ve zafer kaçınılmaz hâle gelir. Buradan hareketle uluslaşma sürecinin ideologları, maddi mahrumiyetlere ve yılgınlıklara rağmen kazanılan Bağımsızlık Savaşı'na atfen askerî alandaki başarıların ve süreç olarak askerliğin tamamlanmamış siyasi/iktisadi birliği tesis edeceğine, toplumsal motivasyonu güçlendireceğine ve modernleşme/kalkınma projesi için bulunmaz bir itici güç yaratacağına inanmıştır.

Rejimin ve inkılapların bekçisi olarak düşünülen ordunun,[12] bir güvence ve gelecek için bitmez tükenmez bir ilham kaynağı olarak gösterilmesi, sınır koruyuculuğu görevine ek olarak; orduyu orta-uzun vadede siyaseten de sorgulanamaz/yok sayılamaz bir aktör konumuna getirmiştir. Resmî ideolojinin repertuarında askerî terbiyenin "sağlamlığı"nın, militer disiplinin "kusursuz-

11. M.S. Engin, *Kemalizm İnkılâbının Prensipleri*, Cumhuriyet Matbaası, 1938, s. 67.

12. Bu vurgu özellikle CHP'nin 1931 ve 1935 programlarında oldukça barizdir ve orduya sorgusuz sualsiz itaat ve hürmeti telkin eder. Ayrıca ordunun, kendini yeni rejimin bekçisi olarak görmesini etkileyen simgesel dönüm noktaları çerçevesinde zikredilmesi gereken önemli olaylardan biri Kubilay'ın katledilmesidir. Kubilay'ın ölümü, rejime kasteden "iç düşmanlar"ın varlığını tescil etmiş ve ordunun yalnızca dışarıya karşı değil; içeride de "müteyakkız olması gerektiğini" göstermiştir. Sami Sabit Karaman, hemen 1931 tarihinde verdiği bir konferansta tam da bu görüşü yansıtmıştır. S.S. Karaman, *Büyük İnkılâbımıza Dair Eski Bir Konferans*, 1947, s. 7.

luğu"nun ve komuta kademesinin "üstünlüğü"nün, çoğunlukla milli mevcudiyeti, düzeni ve ilerlemeyi mümkün kılan en önemli payandalardan biri olduğu iddia edilmiştir. Erken cumhuriyetin önemli ideologlarından ve siyasetçilerinden M. Saffet Engin'in bu bağlamda köklü politik değişimleri askerlerin eylemliliğine bağlaması ve en vatansever/milliyetçi topluluğun varoluşsal zeminde de askerler olduğunu ima etmesi sürpriz değildir:

> Türkiye'de askerlik ve Türkün bu hususiaki yüksek kabiliyetleri milli cereyanların inkişafında derin bir rol oynamıştır. *Askerlik yüksek bir vatanseverlik ruhu ile birdir. Vatanseverliğin son şekli milliyetçilik suretinde tecelli ettiğine göre, askerin bütün varlığıyla bir milliyetçi olacağı şüphesizdir.*.. 1908 inkılâbını ve birçok felaketleri müteakip en son büyük inkılâbımızı askerî sınıfa borçlu olduğumuz şüphesizdir... Binaenaleyh Türk milliyetçilik cereyanı tarihini yazarken, askerî zümreye eşsiz bir yer verilmesi icap eder.[13]

Cumhuriyet kadroları Balkan Savaşları'ndan itibaren cephede olma hâlinin erkekler üzerinde yarattığı travmatik etkinin farkındadır. Yeniden uygulamaya konan zorunlu askerliğin de savaş yorgunu kitleler üzerinde olumsuz bir çağrışımı olduğu bilinmektedir. Bu olumsuzluk hâkim söylemde askerlik ile "milli ruh" ve inkılaplar arasında sıkı bir ilişkinin var olduğu iddia edilerek hafifletilmek istenmiştir. Hatta kimi zaman, ordunun kurumsal özelliklerinin yansıması olarak "milli ruh"u ateşleyen, devrimin fikri ve maddi kaynaklarını hazırlayan "hakiki zümre"nin subaylar ve emirlerindeki askerler olduğu açıktan savunulmuştur.

Cumhuriyet ideolojisinin kurumsallaşma döneminde (ve elbette değişen dozlarda sonrasında), ordu-millet mitine ve halk-ordu özdeşliğine (ki birçok durumda devlet de bu özdeşliğe eklenir) dair kaleme alınmış çok sayıda metne rastlamak mümkündür.[14] Özellikle 1930'lu yıllarda, hegemonik etnisist

13. (Vurgu bana ait) M. Saffet Engin, a.g.e., s. 75, 76.

14. Bu metinler arasında doğrudan askerler için yazılmış olanlar da mevcuttur. Örneğin C.K. Tunçoğlu, *Askere Okuma Yazma, Hesap ve Inkılâp Dersleri*, Samsun, Ahali Basımevi, 1936, s. 28. Askerlik kurumu ile Türklüğü "ezelî bir birliktelik" olarak elen alan yakın dönem eserlerinden bir örnek: *Türkler ve Askerlik*, (dahil S. Kızıltoprak) İstanbul Yay., 2009. Ordu-millet miti hakkında geniş bir değerlendirme için A.G. Altınay-T. Bora, "Ordu, Militarizm ve Milliyetçilik" *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*, İletişim Yay., 2002 ve A.G. Altı-

karakterli milliyetçiliğin bir yansıması olarak, resmî tarih yazıcılığı ile ders kitaplarına giren ve popüler yayınlarla mütemadiyen desteklenen ordu-millet mitinin askerliği/savaşkanlığı Türklük özelinde etnikleştirerek kadimleştirdiğini ve şehitlik en başta olmak üzere, dinî motifleri de ulusallaştırarak[15] zaman içinde büyük ölçüde kitleselleştiğini biliyoruz. Dönemin yazılı kaynaklarında Türklerin asker ve kahraman doğdukları, yiğitçe büyütüldükleri, gündelik yaşamlarının ve sorun çözme yöntemlerinin askerî başarılara zemin hazırlayan özellikler barındırdığı, savaşma azmi ve zafer kazanma iradesi bağlamında, diğer uluslarla mukayese dahi edilemeyecek derecede üstün bir maharete sahip oldukları[16] ve milli mevcudiyetlerini, cesaretlerine ve cenk etme kudretlerine borçlu oldukları ileri sürülmüştür.[17] Hegemonik söylemde askerlik-savaş-güvenlik ilişkisi mutlaklaştırılarak sorgulanmaz bir niteliğe bürünürken, ordu-millet anlayışı modern çağın dışına, hatırlanamayacak kadar uzak bir geçmişe atılmıştır. Dolayısıyla "altın çağ"-Orta Asya anlatısı içersinde ordunun yüceltilmesi, kahramanlıkların ve zaferlerin övülmesi rastlantıdan ibaret değildir.

Orta Asya'daki "idealize" erkeklik ve kadınlık tasvirinin vazgeçilmez öğesi "öz"deki askerliktir. Savaşkanlığın gündeliğin içinde yer alması, kendi bağlamında göçebe kavimlerin genel bir özelliği olarak değil sadece Türklere has bir durummuş gibi anlatılır. Böylece milli karakterin parçası hâline getirilen askerlik, modern kapitalist devletin bir gereği ya da yaygın uygulaması

---

nay, *The Myth of the Military-Nation: Militarism, Gender and an Education in Turkey,* Palgrave Macmillan, New Yok, 2004.

15. Türk milliyetçiliği, başlangıçtan itibaren, militarist argümanları dinî içerikli göndermeler ile desteklemiştir. Askerliğin aynı zamanda "dinî vazifeler" arasında sayılması ve millileştirilerek kutsallaştırılması, yeni rejimin meseleye daha çok araçsalcı bir bakış açısı ile yaklaştığını destekler mahiyettedir. Örneğin Karaman, 1947, s. 16. Daha sonraki yıllarda da aynı eğilimin izlerini görmek mümkündür. Asker ve ordu için kullanılan Mehmetçik ve peygamber ocağı ifadeleri, basit adlandırmaların çok ötesinde çağrışımsal güce sahiptir.

16. Örneğin M. Tevfik, *Türk Tarihinde Aile Hayatı Evrimi ve Bunda Kadın*, Hüsnütabiat Matbaası, 1936, s. 16, 17. Aynı vurguların yer aldığı daha geç tarihli bir metin için T. Ünal, a.g.e., s. XI, XII.

17. 1930'lu ve 40'lı yılların etnisist karakterli milliyetçi bakış, Türklerin "üstün ırk" olduğuna dair çıkarsamalar yapmıştır. Bu dönemde ordunun üstünlüğünü, "Türk ırkının üstünlüğüne" referans ile açıklayan ifadelere rastlamak mümkündür. Örneğin A.R. Seyfi, *Türklük Demek; Kahramanlık Demektir*, Çeltut Matbaası, 1940, s. 69.

olarak değil Türk kültürünün temel unsuru, yapıtaşı olarak tahayyül edilebilmiştir. Türk Tarih Tezi ile birlikte Batı'ya rüştünü ispat ve özgüven inşa etme çabalarının önemli bir unsurunu oluşturan "Orta Asya kahramanlıkları", sıklıkla yakın tarihteki Çanakkale ve Bağımsızlık Savaşı ile süreklilik ilişkisi içersinde değerlendirilmiştir.[18] Tüm bu atmosfer içinde cengâverliğin ve fedakârlığın "aziz milletin ruhunda ve mazisinde" bulunduğu ve en zor şartlarda dahi kendini tüm dünyaya gösterdiği/göstereceği fikri bir nevi gelecek garantisi olarak askerlerin ve ideologların metinlerinde yinelenmiştir.[19]

Millet ile ordu arasında tesis edilen ilişki, kimi zaman, yine özdeşliğe yakın bir düzlemde fakat daha çok temsiliyet usulüne uygun düşebilecek bir formda da dışavurulur. Ordu, resmî ideolojide sadece üniformalıların askerî faaliyetlerine dayalı profesyonel bir birim değildir; temsil gücü itibari ile uzmanlık alanının çok üzerindedir. Bu eksende erken cumhuriyet döneminin söyleminde ve elbette sonrasında ordunun, tüm ulusu ve onun menfaatlerini temsil ettiği savunulmuştur. Ordu için yapılan tüm fedakârlıkların, orduya beslenen sevginin bizzat devletin, milletin kendisine ve "bölünmez" menfaatlerine yöneldiği iddia edilebilmiştir.[20] Ayrıca temsiliyet savının izdüşümü olarak ordunun bir "bütün" olduğu, "milletin özüne" işaret ettiği ve "milli varlığı" korumanın en iyi yolunun bu "öze" sahip çıkmak olduğu yazılmıştır. Bu bağlamda hem ulusun hem de ordunun, içinde farklılıklar barındırmayan monoblok yapılar olarak telakki edildiği ve tasvir edilen muhayyel hâliyle kutsan-

18. Orta Asya miti ile Milli Mücadele arasındaki muhayyel sürekliliğin resmî ideolojide koptuğu yer –İstanbul'un fethi gibi istisnalar hariç– Osmanlı geçmişidir. Özellikle tüm bir 19. yüzyıl Osmanlısı bu anlatıda "Türk milletinin askerî dehasına rağmen", hanedanın ve çevresinin "beceriksizliği" yüzünden muazzam bir çöküşe mahkûm olmuştur. R. Peker, *Recep Peker'in İnkılâp Ders Notları*, Ankara, Ulus Basımevi, 1936, s. 3-5. Resmî ideolojinin tam merkezinde yer almayan ırkçı-Turancı kanadın da bu konudaki iddiaları resmî anlatıyla benzerlik arz eder. Örneğin R.O. Türkan, *Milliyetçilik Yolunda*, Müftüoğlu Yay., 1944.

19. Örneğin II. Dünya Savaşı yıllarında *Milli ve Askerî Ahlâk* adlı bir kitap yazan Faik Türkmen bahsi geçen yineleme işini şu cümlelerle yapmıştır: "Biz, her şeyden evvel milliyetçi ve asker bir milletiz. Milliyetçilik ve askerlik, Türk ruhunun hakiki hüviyetidir. Türkün imrendiği tablo, harp sahneleri, kahramanlarımızın hoşlandığı müzik at ve kılıç sesleri, Türk annelerinin söylediği ninni harp türküleridir." F. Türkmen, *Milli ve Askerî Ahlâk*, 1943, s. 7.

20. Örneğin "Millet ve Ordu", 1940, s. 52.

dığı gözlemlenir.[21] Ordu, siyasal görüş ayrılıklarından münezzeh olmalıdır. Hâl böyleyken Silahlı Kuvvetlerin içindeki ideolojik bölünmeler, Türkiye'nin politik tarihinde (bilhassa 12 Mart konjonktürde) bir zafiyet ve tehdit şeklinde değerlendirilmiş ve kurum içi tasfiyeleri beraberinde getirmiştir.

## "Yol Gösterici" Subaylar ve Kışlada "Toyluktan Kurtulan" Erkekler

Milliyetçiliğin milli mevcudiyet, güvenlik ve askerliği birleştiren ordu-millet söylemi askerliği ve savaşkanlığı erkekler için doğallaştırmak suretiyle normalleştirmiştir. Bu topraklarda askerlik uzun müddet erkekler için sosyokültürel zeminde sünnetle birlikte yaşamın iki önemli merhalesinden biri olarak kodlanmıştır. O nedenle aralarında sembollerle-ritüellerle güçlendirilmiş bir bağ da tesis edilmiştir. Minyatür subay üniformalarının sünnet kıyafetleri yelpazesindeki yerini uzun süre muhafaza etmesi bu bağın boyutları hakkında ipucu verir. Sünnet ile "erkekliğe" adım atan oğlan çocuğu, askerlik ile adeta toyluktan kurtulur; gerçek hayatı tanır. Askerlik, bir çeşit "ehliyet" sahibi olma, "kalıba girme", erkekliğe dair ortalama itibara kavuşma durumudur; onu elinde tutmadan "düzen kurma iktidarı" (en basit şekliyle sürekli iş ve evlilik) söz konusu dahi olamaz. Bahsi geçen algının içinde, toplumsal mobilizasyonun görece düşük olduğu bir dönemde ailenin, doğup büyüdüğü coğrafyanın dışına zorunlu bir şekilde (hem de sonu belirsizce) çıkmanın izleri mevcuttur.[22] Kışladaki "medeniyet" ve erilleştirilmiş toplu yaşam, erkeği zorlu yaşam koşullarına alıştırarak "adam" edecek nihai süreci kapsar. Toy erkek, üniformalı hemcinsinde eril değerler ile kutsanmış bir

21. Ordu, hem politik hem de sosyolojik düzlemde cumhuriyetin ilk yıllarında dahi homojen değildir. Bu bağlamda, Mustafa Kemal'in muvazzaf subayları siyasetten uzak tutma projesinin nihai amacı, orduyu tamamen "siyaset dışı" bir pozisyona konumlandırmak değil; G. Harris'in de iddia ettiği gibi, askerî yapıyı yalnızca kendisine ve rejime bağlama arzusu olabilir. Bu projenin önemli yapıtaşlarından ve destekleyicilerinden biri Fevzi Çakmak'ın 1944'e kadar yaklaşık 22 yıl süren genelkurmay başkanlığıdır. Benzer bir yorum için S. Şen, *Geçmişten Geleceğe Ordu*, Alan Yay., 2000, s. 23 ve 26.

22. Ordu metinlerinde de zorunlu askerliğin bilhassa köylü erkek için "ufuk açıcı bir imkân" olduğu vurgusu göze çarpmaktadır. Şen, a.g.e., s. 63. Askerliği, erkeğin geleneksel ilişkiler ve düşünce kalıpları dışına çıkmasını sağlayan bir fırsat olarak formüle etme alışkanlığı modernist-kalkınmacı eğilimlerle örtüşmektedir.

otorite görür/görmek zorunda kalır. Otorite sahibi, varoluşsal olarak mutlak itaati gerekli kılar ve bu mutlaklık, hâkim diskurda her yönü ile terbiye edicidir.

Milliyetçi-modernist projelerde bahsi geçen terbiye edilme ve toyluktan kurtulma/adam olma hâlinin doğrudan politik bir veçhesi de mevcuttur. Askere giden erkeğin, birbiriyle dayanışma içinde atalarından miras kalan vatanı ve ailesini layığı ile korumasını öğreneceği iddiası militarizmin romantik bileşenlerinden ve eril hitabetinden vazgeçmeksizin ısrarla dillendirilecektir. Askerliğe atfedilen rasyonellik ve vatansever ruh birleşimi yine devrededir. Buna göre asker, "kutsal amaç" uğruna "bilenmiş süngüsünü", "çelik göğsünü" ve "demir pençesini"; "medeni hayatla", "işlenmiş kafasıyla" ve "sarsılmaz imanı" ile birleştirecektir.[23] Genelkurmay Başkanlığı'nın hazırladığı 1934 tarihli kitabın erata hitabetinde askerlik, "erkeğin özündeki yiğitliği" dışarıya çıkaracak, "milli ülkü"yü ateşleyecek bir süreçtir:

> Asker!
> Şunu da unutma ki! Askerlik, *bir erkeğe lâzım olan* yiğitlik ve kahramanlık vasıflarını, meziyetlerini aşılayan bir meslektir. Zaten her Türk'ün aslında var olan bu vasıf ve meziyetleri askerlik kuvvetlendirir. Bunu ispat için söz söylemek fazladır. Askerlik hizmetin boyunca kendin bunu nefsinde duyacak ve tezkere aldığın zaman hakikaten bunların tamamı ile gelişmiş olduğunu göreceksin.[24]

Sistematik bir biçimde ulusal meziyet aşılamak, mevcudu geliştirmek, modern çağda öncelikle okullara (hem de ağırlıklı olarak seküler okullara) havale edilen bir iştir. Zorunlu askerlik modeliyle kışlalar da okullar arasına eklenmiştir. Türkiye'nin kurucu süreci özelinde kışlanın bilhassa yetişkin eğitiminde mektepleştirildiğine tanık olunur. "Büyük ve kusursuz bir millet mektebi" gibi gösterilen kışlalar,[25] yeni rejimin halka tanıtılma-

23. T. Kıral, *Türk Askerine ve Köylüsüne Yaşayış Öğütleri*, Samsun, Güneş Basımevi, 1937, s. 4.
24. (Vurgu bana ait) *Askerin Ders Kitabı*, Ankara, Büyük Erkânıharbiye Matbaası, 1934, s. 2.
25. 1930'larda CHP, orduyu yetişkin eğitimi bağlamında "halk okulu" olarak niteleyen posterler dahi çıkarmıştır. William Hale, *Türkiye'de Ordu ve Siyaset*, Çev. Ahmet Fethi, Hil Yay., 1996, s. 80. Cumhuriyetin ilk yıllarında, resmî ideolojinin inşası sürecinde "yetişkin eğitimi" konusu ayrı bir yere sahiptir. Çok sayıda bürokrat ve aydın, Halkevlerinin kurulmasına giden aşamada yurtdışında

sında ve benimsetilmesinde asri mektepler ile birlikte en etkili araç olarak tasarlanmış ve askerlik, bilhassa erkeklik etrafında hem biyolojik hem de kültürel kurgunun yapıtaşı olmuştur. Daha genel bir ifadeyle resmî ideolojinin ve hegemonik erkeklik tanımının halka empoze edilmesinde, aile ve okul ile ordu kurumu özelinde tesis edilmek istenen benzerliğin öne çıkarılmasının, dönemin temel metinlerinin ortak özelliği olduğu söylenebilir. Orduya hâkim olan ilişkilerin kendine özgü niteliği ve ceza mekanizmalarının aile ve okulla kıyaslanamayacak ağırlığı, benzerlik söyleminin içersinde yer almamıştır; bugün de yer almamaktadır. Kışladaki komutan-er ile okuldaki öğretmen-öğrenci ya da hanedeki aile büyüğü-küçüğü arasındaki ilişkinin tahakkümü normalleştiren bir hiyerarşi ve disiplin anlayışı üzerinden hegemonik söylemde eşitlenmesi, emir verme yetkisine sahip olana ayrıca öğretici, bilgilendirici, inandırıcı bir görev ve konum atfedilmesi, ülkedeki hâkim kültürel öğelerinin yanı sıra resmî ideolojinin modernist ve militarist kaynaklarından beslenmiştir. Bu nedenle de zamana karşı oldukça dirençlidir. Ordunun "milletin en büyük okulu", "ulusun şeref sembolü"; komutanların Alman askerî ekolünden mülhem rasyonellik ile vatansever ruhu üzerinde taşıyan, "üstün insan", "baba" ve "mürebbi" olduğu resmî ve yarı resmî söylemde;[26] askerlik süresi tüm gençler –özellikle de köy delikanlıları– için disiplinli bir süreçte "cehaletten kurtulma" ve "iyi bir yurttaş" olma imkânıdır:

> Vücutça olgun fakat dimağca ham delikanlıları cehaletin zalim pençesinden, karanlık telkinlerden kurtaracak ve onları ameli bir köy muallimi olarak köylerine, sabanlarına ve tarlalarına gönderecek kışla

tetkiklerde bulunmuşlardır. Bu konuda. G.G. Öztan, "Türk Milliyetçiliğinde Taşra Fetişizmi ve Toplumsal Cinsiyet", *Doğu Batı*, S. 31; *Milliyetçilik I*, Doğu Batı Yay., 2006, s. 77-83.

26. Alman askerî modeli subayların sadece militer özellikleriyle değil profesyonel alanları dışında sahip olmaları gereken diğer üstün vasıflarıyla (entelektüel bilgi, siyaset, sanat vb) da topluma örnek olmasını şart koşar. Bu konuda, Güvenç, 2010, s. 257. Alman ekolünün kuvvetli şekilde tesir ettiği Türkiye'deki militarist-milliyetçi ideolojinin başlıca kaynaklarında ve ordu metinlerinde komutanların sahip olması gereken özellikler uzun uzadıya tarif edilmiştir. Subayların, "değerli yurttaş-neferler" yetiştirilmesi için tam donanımlı olmaları beklenmiş; emri altındaki askerleri hem uzvi hem de manevi açıdan terbiye etmeleri istenmiştir. Örneğin B. Bingül, *Ordu Bilgisi*, Aydınlık Basım Evi, 1935-1936, s. 162-176; R. Yiğitgüden, *Askerlik Psikolojisi*, Genelkurmay Matbaası 1941, s. 5, 6 ve *Komutan ve Nitelikleri*, 1979.

> zabitleridir, kışla âmirleridir. Zabit neferin hem ağabeysi, hem kardeşi, hem de her yeniliğin muallimidir. Neferin sıhhatinden, temizliğinden, gıdasından, giyinmesinden, seciyesinden, okumayı ve yazmayı öğrenmesinden, dimağının inkişafından ve köyüne faydalı bir vatandaş olarak dönmesinden, hülâsa her şeyinden mesul değil midir?[27]

Makro ölçekte tüm ulusun, mikro düzeyde ise erlerin komutanlarına, hem amirleri hem öğretmenleri hem de koşulsuz hürmet bekleyen bir aile büyüğü gibi sadakat ve minnet beslemeleri ve derin bir saygı duymaları beklenmiştir. Zira ulusun komutanlara ve işaret ettiği vazifelere kıymet vermeleri, "milletçe ebedî bir hürriyet için lüzumlu bir inançtır."[28] Bu çerçevede itaatsizlik ile saygısızlığın hemen hemen eşdeğer olarak kabul edildiği anımsanmalıdır. İtaatsizlik, militer rutinde "birlik ve intizamı bozacak tehlikeli bir tavır" olduğu kadar amirin otoritesine karşı işlenmiş bir "vefasızlık" örneğidir ki bu hâliyle Türklük tanımına ve "askerî namusa" yakışmaz. Zaten "Türk askerinin yüksek itaatini, yalnız Türk tarihi değil; dünya milletlerinin tarihleri de tasdik eder."[29] Otoriteye itaatin bu şekilde etnikleştirilmesi mutlak itaatin askerlik dışındaki alanlara da tatbik edilmesinin arzu edildiğinin göstergesidir.

Eğitim kurumlarının tam mânâsıyla yurt çapında nitelik ve nicelik açısından istenen kapasiteye ulaş(a)maması ve okuryazarlık oranının tüm olumlu çabalara rağmen özellikle kırsal bölgelerdeki düşüklüğü sebep gösterilerek askeriyenin uzun vadede yurttaş eğitimindeki rolünün canlı ve işlevsel tutulduğu hatırlanmalıdır. Hâl böyleyken ordunun, erkek-yurttaşı özellikle de "ordunun temiz ve tükenmez kaynağı" olarak görülen köylü erkeğini,[30] bedenen ve zihnen güçlü ve kavi kılacağına;[31] yurdunu tanıtacağına, onu elzem bilgilerle donatıp hayata hazırlayacağına dair ileri sürülen tüm savlar,[32] resmî ve popü-

27.Hilmi A. Malik [Evrenol], "Kışla ve Köy Terbiyesi", *Ülkü*, Cilt 1, S. 3, Nisan 1933, s. 238. Daha sonraki yıllara ait ve fakat benzer ifadeler için M. Özgüç, *Askerlik Psikolojisi Ders Notları*, Harp Okulu Basımevi, 1953-54, s. 135.

28. K. Eker, *Millet Morali ve Ordu*, Ankara, Ayyıldız Matbaası, 1960, s. 37.

29. *Askerin Ders Kitabı*, s. 23.

30. Ali Rıza Seyfi, a.g.e., s. 69.

31. Örneğin O. Şerafeddin, "Bir Irkın Islahı", *Yeni Türk Mecmuası*, Cilt 2, S. 23-24, 1934, s. 1558.

32. "Dünya görmek" ile özetlenen bu durum ikili bir fonksiyona sahiptir: Bir yandan "medeni bilgiler" ile donanmak ve mesleki beceriler kazanmak diğer

ler söylemde tartışılmaz bir gerçek olarak dillendirilmiştir.[33] Ancak yeni rejimin ideologlarına göre ordunun, sözü edilen özellikleri erkek-yurttaşa kazandırabilmesi için askere giden vatan evladının önceden –asgari düzeyde de olsa– eğitilmesi (vatan tahayyülü, askerliğin önemi vs) gerekmektedir. 1930'ların ikliminde Halkevleri mensuplarından köy öğretmenlerine geniş bir kadro vazifelendirilmiş olsa da taşra bağlamında bu ön endoktrinasyonun araçları, işlerliği ve kapsamı net değildir. Açık olan şudur ki muhit (aile/topluluk vs), erkek evladının olgunlaşmasını; vatanına ve ulusuna azami ölçüde faydalı olacak şekilde biçimlenmesini arzu ediyorsa çocukluğundan itibaren "milli faziletleri" telkin etmeli ve onu askerliğe hazırlamalıdır:

> ... millet orduya bu kıymetli Türk evladını teşbih caiz ise yani pırlantasını, elmasını yerden, ocaklardan çıkarıldığı tozla, toprakla vermesin ki üzerinde mahdut ve en lüzumlu ameliyatlarda işlenerek istenen şekil ve kıyafet muayyen müddette verilebilsin ve yalnız üzerinde onu şekillendirmekle uğraşılacak bir hâlde tertemiz ve tam ebatta meydana getirilsin de hiçbir sarsıntıdan eşkâli bozulmaz, çok intizamlı bir varlık ile kendisine yani millete, vatana iade olsun.[34]

Nazariyede "işlenmeye (adam olmaya) hazır" bir şekilde askere gitmesi istenen erkeğin, kışlada katı/tavizsiz bir program dahilinde eğitilerek "kıvama gelmesi" ve akabinde terhis olması ile süreç nihayete erer gibi görünür. Fakat başta askerler olmak üzere militarist-modernist perspektiften meseleye yaklaşanlar için eğitilme süreci terhisle sona ermemelidir. Militarizasyon kavramının bir sürece işaret ettiği akılda tutulduğunda, terhis edilen erkeğin eve (bilhassa köye) dönüşünün de genel şablondan bir kaçış/kopma olmadığı zaten açığa çıkar. Öyle ki, kışla ve köy terbiyesini anlatan satırlarda, "askerlik vazifesi"ni ifa

---

yandan doğduğu yerden bir başka yerde belirli bir süreliğine kalmak. Örneğin Kerim Ömer, *İnkılâp Bilgisi*, Ankara Halkevi Neşriyatı, S. 3, 1933. İfade edilmelidir ki yurdu tanımak/tanıtmak meselesi, resmî ideolojinin kuruluş dönemi şartları dikkate alındığında oldukça önemli bir mevzudur. Zira toplumsal hareketliliğin düşük olduğu bir konjonktürde ulusal sınırlar dahilindeki başka bir bölgede, askerî alan ile kısıtlı bir mevcudiyet dahi, erkek yurttaşın bakış açısının değişmesinde etkilidir.

33. Örneğin Eker, a.g.e., s. 28.

34. "Millet ve Ordu", *Konuşmalar*, Ankara, CHP Halkevi Neşriyatı, Birinci Teşrin 1940, s. 62.

eden erkeğin evine döndükten sonra da askerde öğrendiklerini unutmaması ve komutanları ile irtibatını sürdürmesi gerektiği sıklıkla vurgulanmıştır. Böylece komutanları, sivil yaşamda da onun rehberi ve gözetmeni olabilecektir. Terhis olanlar, çevresinde gördüğü noksanları, ailelerinden başlamak suretiyle "milli menfaatlere ve amaçlara" uygun bir şekilde tamamlamalıdır.[35] Karşılaştığı sorunların çözümünde bir referans noktası olarak komutanlarını ve/veya kışladaki tecrübelerini göstermesi yeterlidir. Olgunlaştığı –"milli bilince" kavuştuğu– varsayılan erkek, evinin komutanı olarak, erkek-hegemonik erkeklik ilişkisini ve "kadın-erkek hiyerarşisi"nin şartlarını pekiştirecek bir iktidar sahibidir. Ayrıca başta eşine, çocuklarına ve sonra yakın çevresine hem nazari hem de pratik boyutta "doğruları" ve "gerçekleri" öğretmek hatta öğretileni denetlemek ile mükelleftir. Denetlemenin "gerektiğinde" şiddet kullanma ve "ceza verme ehliyetini" de içinde barındırdığı da iddia edilebilir:

> ASKER! Sen bu ocağa çağrıldığın günden memleketine varacağın güne kadar seni memleket müdafaasına hazırlayacak olan milletin malı ve ordunun misafirisin. Bu ocakta kaldığın günün her saat ve dakikası yemen, içmen, gezmen uyku ve istirahatinle çalışman bir programla çizilmiştir. Kışlada onbaşı vekilinden tut da en yüksek komutanlarına kadar hepsi senin bu program içindeki düzgün yaşamana iyi yiyip içmene, çalışmana ve dinlenmene dikkat edecekler ve çelik gibi sağlamlaştırılacak vücudunu yarının en şiddetli muharebelerine dayanacak kadar kuvvetli bulunduracaklardır. *Terhisinde bu ocakta yaptığın, gördüğün ve öğrendiğin düzgün yaşamayı köyünde evinde çocuklarına öğreterek askerlikte kazandığın kudreti kendinde ve çocuklarında sonuna kadar yaşatacak ve ilerleteceksin.*[36]

Görüldüğü gibi resmî ideolojinin tesisi sırasında hâkim paradigma, güçlüyü "tam güçlü" karşısındakini de "zayıf" kılan militarist kültürün öğelerini arkasını alarak, özellikle yurttaş/yetişkin eğitimi meselesinde kusursuz bir program dahilinde işlediği farz edilen orduya çok boyutlu işlevler yüklemiştir. "Halk

35. Evrenol, a.g.e., 1933, s. 237-240.

36. (Vurgu bana ait), Kıral, a.g.e., s. 3. Serdar Şen, köylü erkeğin kışlada milli semboller ve teknik bilgiyle tanıştırılması hedefinin sadece rejimin kurumsallaşması döneminde değil sonraki yıllarda da devam ettiğini hizmete özel *Türkiye'de Ordu* (1970) adlı kitaba referansla aktarır. Buna göre terhis olan erkek köyünde ilk tamirhane ya dagarajı kuracak kişi olarak tarif edilir. Şen, a.g.e., s. 31.

terbiyesi"nin tamamlanması, taşraya yeni rejimin ilkelerinin, inkılapların erkekler aracılığı ile götürülmesi (ki bu erkeğin iktidarını merkeze koyan ve meşrulaştıran bir varsayımdır) ve merkezî denetim ve yerel güçlerle ittifak sürecinin hızlandırılmasında zorunlu askerlik görece kilit bir rol oynamıştır. İlaveten, üniforma üzerinden geçici süreyle de olsa erkekler arası simgesel bir "eşitlik" yakalama, bu "eşitliği" işaret ederek farklı zümreler arasında ulusal birlik duygusu inşa etme projesi, militarist uygulamaların ve eğilimlerin tesirlerini keskinleştirmiştir. Bugün gelinen nokta itibari ile toplumsal yaşamda şahit olunan tüm değişimlere rağmen "asker millet" vurgulu aynı paradigmanın zorunlu askerlik ve politik, sosyoekonomik sorunlara militer çözümler önermek çerçevesinde benzer savlarla muhafaza edilmeye çalışılması ise başlıbaşına üzerinde durulması gereken bir konudur.[37] Farklı pencerelerden konuyu ve neden olduğu alt sorunları dillendirenler de genellikle millet ile ordunun arasını açmayı arzulayanlar olarak resmedilmektedir. Albay Nusret Baycan'ın şu cümleleri tam da bu ruh hâlinin bir yansımasıdır:

> Türk ordusu ile Türk milleti arasındaki ilişkiler de ayrıca bir güçlülük ifade etmektedir. Dünyanın hiçbir milletinde ordusuna karşı bağlılık bu derecede değildir. Doğuştan asker bir karaktere sahip büyük Türk milleti, ordusu üzerinden dikkatini eksik etmez, daima onunla beraber ve ilgilidir. *Bu kuvvetle bağı koparmak için her devirde hainler faaliyet göstermişler; fakat her seferinde hüsrana uğramışlar; bu tutumları ile tersine etki yaparak bu bağı daha da kuvvetlendirmeye sebep olmuşlardır.* Çünkü Türk milleti bu konuda çok hassastır ve bilinçlidir. Bilmektedir ki, ordusu yalnız bir zümreden ibaret değildir. *Türk vatanı tümü ile bir kışla, o kışlanın askerleri de bütün Türk milletidir.* İşte bunun içindir ki, Türk milleti çok güçlüdür. Bu güçle bütün tehlikelere göğüs germiş ve Türk vatanı bütün tehlikeleri atlatmıştır. Türk Silahlı Kuvvetleri dendiği zaman akla asıl bu gelir; yalnız silâhaltındaki evlatları değil. Zaten Türk ordusunun esas gücü, dünyayı korkutan asıl gücü de budur.[38]

---

37. Suavi Aydın, örneğin emekli Kara Kuvvetleri Komutanı orgeneral Aytaç Yalman'ın "postmodern ordu"ya karşı "milli ordu"yu savunan beyanatını tam da bu çerçevede emsaller arasında tahlil eder. S. Aydın, "Toplumun Militarizasyonu: Zorunlu Askerlik Sisteminin ve Ulusal Orduların Yurttaş Yaratma Sürecindeki Rolü", Çarklardaki Kum: Vicdani Red (Düşünsel Kaynaklar ve Deneyimler), İletişim Yay., 2008, s. 46.

38. (Vurgular bana ait), N. Baycan, "Atatürk ve Türk Silahlı Kuvvetleri" *Atatürk Dizisi, S. 18, Atatürk Haftası Armağanı*, 10 Kasım 1985, s. 67.

## Madalyonun Diğer Yüzü: Uluslaşma Sürecinde "İdeal" Kadının İnşasında Militarist Öğeler

Hegemonik erkeklik ve militarizm ilişkisinin deşifre edilmesi, ancak bu erkeklik tasavvurunu besleyen ve yeniden üreten "ideal" kadınlığın inşa sürecinin ve karakteristiğinin analiziyle mümkündür. Bilindiği üzere ulus-devletin egemen form hâline gelmesi ve akabinde cephe - cephe gerisi ayrımının silikleşerek savaşların kitleselleşmesi ve topyekûn savaş doktriniyle birlikte kadınlar (hatta çoğu zaman çocuklar; özellikle de erkek çocuklar) da savaşların etkin bir unsuru olmuştur. Bir kadın için asker-evlat –ki müstakbel kahraman ile eşdeğerdir– yetiştirmek ve onu vatan uğruna yitirmeyi göze almak hâlâ başlıbaşına değerlidir ve çeşitli coğrafyalarda kültürel olarak da kutsanmaktadır ancak bu fedakârlık, özellikle çok cepheli ve topyekûn bir harp olan I. Dünya Savaşı ile birlikte savaşan dünyada tek başına yeterli olmamaya başlamıştır. Milliyetçi-militarist söylemde ulusal varlık tehlike altındaysa kadınlar artık sadece, evladını/kocasını savaşa yollayan, onun arkasından gözyaşı döken, şehit düştüklerinde bağırlarına taş basan, sakat döndüklerinde kol kanat geren ketum varlıklar olamazlar. Onlar aynı zamanda savaş hâlinde, sivil yaşamda erkeğin bıraktığı işi devralan, üreten ve satan, askerî sahada ise cepheye lojistik yardımda bulunan, mermi taşıyan, yara saran ve gerektiğinde bilfiil çatışmaya katılan dişi kahramanlardır. Kadınlar, savaş dolayımıyla ve yine savaş süresince erkeklerin dünyasında meşru bir kamusal etkinliğin parçası olurlar. Bu etkinlik I. Dünya Savaşı'nda endüstriyel ülkelerde fabrikaları ve atölyeleri de içine alır. Cepheye giden erkek işçilerin yerine düşük ücretlerle istihdam edilen kadınlar işyerlerinde örgütlenir ve ekonomik hakları için mücadele ederler.[39] Bu mücadele birçok örnekte siyasi hak mücadelesiyle birleşir ve yurttaşlığın yeniden tanımlanmasını beraberinde getirir. Erkekler ise savaş bitip normal yaşama geçilince kadınların genellikle "olağan" –eski– konumlarına dönmelerini arzu eder. Dönmeyenler, savaş döneminde elde ettiği pozisyonu korumak isteyenler ise genellikle yeni kurulan sistemin dışına itilir ve/veya itibarsızlaştırılır. Ulus devlet ideolojisinin bahsi

39. D. Thom, "Gender and Work", *Gender and the Great War* (dahil S.R. Grayzel - T.M. Proctor) New York, Oxford University Press, 2017, s. 47.

geçen rol tanımı ve gelecek projeksiyonu, fonksiyonel olarak hem milliyetçi-militarist amaçlara uygundur hem de bilhassa görece uluslaşma sürecine geç dahil olan ülkelerde modernlik/kalkınma iddiasının simgesel bir uzantısıdır. Milliyetçi-militarist düşünceye göre kadınların savaşta etkin bir rol alması ulusal birlik ve bütünlüğün eşi bulunmaz bir göstergesi ve milliyetçi anlatıda yeni ulus devlet formunun kadın-erkek ilişkisi özelinde "çağ açan eşitlikçi doğası"nın da bir yansımasıdır.[40] Türkiye gibi bağımsızlık mücadelesi ile rejim değişikliğinin peşi sıra yaşandığı ve böylece referans dünyasında birbirleriyle ayrılmaz kılındığı uluslaşma örneklerinde bu durum daha da belirgindir.

Türkiye'deki egemen kültürel formlar içinde askerlik, ordu ve kadın/kadınlık ilişkisi, mecburi askerliğin gündelik yaşama etkileriyle yakından alakalıdır ve bu anlamda belli bir süreklilik arz eder. Zorunlu askerlik kadını, anne/eş/kardeş ya da evlat olarak bekleyen konumunda tutan bir zamansallığa tekabül eder. Erkeğin kışlaya vatan uğruna gittiği, kendini bekleyenler için evine sağlıklı bir şekilde döneceği varsayılır. Bekleme pozisyonu, ataerkil ilişkilerin halen güçlü olduğu coğrafyalarda bir yoksunluk hatta eksiklik hâlidir. Çoğu zaman bu yoksunluk hâli belirsizlikten doğan endişeleri de üretir. Sıcak çatışmaların vuku bulduğu dönemlerde endişeler sessizce (sessizliğin muhafazası yönündeki telkinler bu bağlamda iktidarın söylem bazında yeniden üretimine hizmet eder) katmerleşir. Fakat aynı zamanda asker yolu gözlemek, kültürel olarak kadın dünyasına ait onurlu bir özlem ve sabır göstergesidir. Askere giden erkeğin sağ salim eve dönmesi için dua etmek de daha çok kadınlara ve aile büyüklerine atfedilen bir özelliktir. Bu süreç içinde, ailenin erkekleri ve yaşlı kadınları vasıtasıyla kadınların üzerindeki ataerkil baskının ve toplumsal denetimin arttığı söylenebilir. Militer bir disiplinle toyluktan kurtulan erkeğin sivil yaşama dönmesi/kendini bekleyenlere kavuşması ile onun yolunu gözleyen kadın(lar)ın gündelik hayatı adeta "tamamlanır". Erkeğin gazi ya da şehit olması hâlinde ise kadınlardan ilk beklenen bu elim durumu metanet ile karşılamaları hatta "haklı bir gurur" duymalarıdır. Kadınların metaneti ve ketumluğu erkeklik yitimi ile karşı karşıya kalan erkeğin erkekliğini sürdürme çabasının bir

40. A.G. Altınay, "Ordu-Millet Kadınlar: Dünyanın İlk Savaş Pilotu Sabiha Gökçen", *Vatan, Millet, Kadınlar*, İletişim Yay., 2000, s. 271.

parçasıdır. İsyana, itiraza katiyen meşru bir alan açılmaz. "Vatan sağ olsun" demeyen kadın(lar), sakatlanan eşten, nişanlıdan ayrılanlar çoğunlukla kolektif biçimde ayıplanır ya da en azından yok sayılır. Erkeğin bedensel olarak "eksilmesinden" ya da kaybından duyulan acı, genellikle milliyetçi-militarist duyguları ve öç alma isteğini beslediği ölçüde politik eğilimlerin ve sosyal dışavurumların ilgi alanına girer.[41]

Zorunlu askerlik pratiği ve yarattığı atmosfer başlığı etrafında tarif edilen kültürel algılamalarla birlikte, kadınlar için doğrudan savaşlara –özellikle de topyekûn savaş mantığına– ilişkin bir geçmişin mevcudiyetini de es geçmemek gerekir. Tarihsel perspektifte Türkiye'de milliyetçilik ve militarizmin kesişmesinin kadınların yaşamına ilk ciddi yansımaları daha çok Balkan Savaşları dönemine rastlar. 1912-13 Balkan Savaşları ve hemen akabinde I. Dünya Savaşı, tıpkı birçok Batı ülkesinde olduğu gibi, kadınların sadece hane içinde değil erkeklerden boşalan sanayi dahil olmak üzere birçok işkolunda istihdam edilmelerine kapı açmıştır.[42] Savaş esnasında kadınların işgücünden istifade etmek maksadıyla devlet gözetiminde yeni örgütlenmelere gidilmiştir. Enver Paşa'nın girişimiyle kurulan *Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyyesi* böylesine bir örnektir. Cemiyet, İstanbul'daki 1. Ordu tarafından desteklenen Birinci Kadın İşçi Taburuna gönüllü kadın askerler toplamıştır. Zafer Toprak, orduda işçi statüsünde çalışacak kadınlarda kuvvetli ve sağlam olmak, 18'inden büyük olup 30 yaşını aşmamış olmak, iffetli olduğu yerel makamlarca belgelenmiş olmak ve kucakta taşınır bebeği olmamak şartlarının arandığını yazar.[43] Bahsi geçen şartlar, adeta zihinlerdeki –savaş sonrasına da uzanan– "ideal kadın" tahayyülünün bir özeti niteliğindedir.

41. Bahsi geçen durumun yakın tarihi kapsayan en belirgin örneği şüphesiz "şehit anneleri"dir. Şehit annelerinin acıları, toplumun "milliyetçi tepkileri"ni artırmada kullanılan unsurların başında gelir. Şunu da not etmek gerekir. Şehit annelerinden beklenen tavırlar milliyetçi-militarist ve dinî argümanlarla standartlaştırılır. "Standarda" karşı çıkmak ise hem politik hem de kültürel nedenlerle oldukça zordur. Bu konuda E. Gedik, "Türkiye'de Şehit Annelerinin Savaş ve Çözüm Algıları", *Fe Dergi*, Cilt 1, S. 2, 2009, s. 29-43.

42. F. Berktay, "Türkiye'de Kadın Hareketi Tarihsel Bir Deneyim", *Kadın Hareketinin Kurumsallaşması: Fırsatlar ve Rizikolar*, Metis Yay., 1994, s. 19.

43. Z. Toprak, "Kadın Askerler ve Milli Aile: Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyeti", *Tarih ve Toplum*, Cilt 9, S. 51, Mart 1998, s. 34, 35.

Diğer savaşan ülkelerde olduğu gibi Osmanlı topraklarında da kadınlar I. Dünya Savaşı esnasında hane içi işler dışındaki işlerle uğraşmıştır. Osmanlı Devleti o dönemde hâlâ büyük ölçüde bir tarım ülkesi olduğu için kadınların büyük bir bölümü tarımsal faaliyetlerde ailenin savaşa gitmeyen diğer üyeleriyle birlikte çalışmıştır.[44] Kentlerde ise tarımsal faaliyetlerin yanı sıra ticaret de gündeme gelmiştir. İzmir gibi liman kentlerinde kadınların mal alım satımla uğraştığı da bir gerçektir. Kadın Tüccarlar Pazarı payitahta kısa bir süre de olsa faaliyet göstermiştir.[45] I. Dünya Savaşı sırasında kadınlar hem fabrikalarda hem de çeşitli memuriyet işlerinde sorumluluk üstlenmiştir. Bu noktadan hareketle Emine Semiye ve Aliye Esad gibi kadın yazarlar, kadınların kamusal alana katılımını bir milat olarak görmüşler ve bu süreci kadın inkılabı nitelemesiyle metinlerinde kullanmışlardır.[46] Ancak cumhuriyet Türkiye'sinin tarih yazımında kadınlar için asıl dönüm noktası Milli Mücadele dönemidir. Milli Mücadele sırasında Sivas Kongresi'nden hemen sonra kurulan ve kısa sürede üye kaydeden *Anadolu Kadınları Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti* kadınların bağımsızlık mücadelesine dahil olması bağlamında gösterilen ilk örgütlenmelerden biridir.[47] Aynı süreçte iddia edilenin aksine İstanbul'daki kadınlar da savaş şartlarına uyum sağlamış; yardım dernekleri kurmaktan cephe için mühimmat toplamaya, yetimleri ve yoksulları himaye etmekten hastabakıcılığa kadar birçok alanda bilfiil çalışmıştır. Tüm bu faaliyetler, ilerleyen yıllarda kısmen tarihsel bağlamından koparılarak yeniden yorumlanacak ve

---

44. İrlanda, Avusturya-Macaristan, Rusya, Yunanistan, Romanya ve Bulgaristan gibi birçok tarım toplumunda durumun benzer olduğunu ifade eden Deborah Thom sözü edilen örneklerde kadınların tarımsal üretime katkısını ölçebilecek kayıtların olmadığının da altınız çizer. Thom, a.g.e., s. 47.

45. Z. Toprak, "The Family, Feminisim and the State During the Young Turk Period, 1908-1918", *Workshop on Turkish Family and Domestic Organization*'a sunulan tebliğ, New York, 23-25 Nisan 1986.

46. Y. Zihnioğlu, *Kadınsız İnkılâp*, Metis Yay., 2003, s. 81, 82.

47. Mustafa Kemal Atatürk, Anadolu Kadınları Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin kurulmasının Batı dünyasında Türklerin *"asil bir zihniyete malik ve atiyen her türlü kabiliyet-i terakki ve kuvveti haiz"* olduğunu kanıtlayacağını söyleyerek kadınların atfedilen sembolik gösteren rolü ifade etmiştir. Sadi Borak, *Resmî Yayınlara Girmemiş Söylev, Demeç, Yazışma ve Söyleşileri*, Ankara, Halkevleri Atatürk Enstitüsü Araştırma Yay. 2, 1980, s. 305, 306. Ayrıca Fevziye Abdullah Tansel, *İstiklal Harbinde Mücahit Kadınlarımız*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yay., S. 21, 1998, s. 23.

"cumhuriyet kadınlığı"nın köşelerini belirleyen ve kimi zaman da militarist söylemin farklı boyutlarını besleyen politik birer referans noktası olacaktır.

Bağımsızlık Savaşı, resmî anlatıya göre kadın-erkek, genç-yaşlı herkes için "eşsiz bir uyanış" ve "bilinçlenme sürecidir". Kadın-erkek yeni rejimin kalemlerinden çıkan metinlerde harp Türk milletine "Türk" olduğunu anlatan bir dönüm noktası ve "milli terbiyenin menşei" olarak tasvir edilir.[48] Tanıklıkların taze olduğu bir dönemde anlatının bu şekilde formüle edilmesi, uyanışı sağlayan önderler-aktörler için siyasal-toplumsal hareket alanlarını genişletme imkânı sunmuştur. Cumhuriyet tarihinin miladı olarak ele alınan Bağımsızlık Savaşı'nın farklı dönemlerde ilave çağrışımlarla donatılarak temel referans olma özelliği sürdürülmüştür.[49] Kurucu sürece yapılan referans, devletin bekası için zorunlu olduğu varsayılan güç odaklı mekanizmalara farklı perspektiflerden ama aynı doğrultuda söylemsel destek sağlamaktadır.

Milli Mücadele dönemine ilişkin resmî anlatı, erkeklik bahsinde olduğu gibi "ideal" kadın ve çocuk kimliğinin kurgulamasında da çok önemli bir yer tutmuştur. Bağımsızlık Savaşı, bizzat kent kökenli faal kadın yazarların kaleminde Türk kadınları için "özünü keşif" sürecidir. Kadınların savaşta bilfiil mücadelesi anlamında ise[50] aynı bakış açısına göre

48. Bağımsızlık Savaşının Türk milletinin ataletini kaldıran bir "uyanış" olarak nitelendirildiği metinlerden biri Süreyya Temel'e aittir. Temel şunları yazar: "Bu seferki savaş [Bağımsızlık Savaşı]; sözlerini tutmayanlara, hadlerini bilmeyenlere zulme karşı isyan eden bütün bir milletin savaşı idi. Memleketimizi paylaşmaya gelenler milletin kanını oynatmış, ona kimlerden olduğunu hatırlatmış, meskenet içinde geçen hayatın nelere mal olacağını göstermiş, onu çok uzun süren uykusundan uyandırmıştır. Anadolu'da her şehir, her ilçe ve köy, her sokak ve her ev yıkılmaz, geçilmez bir kale olmuş; şöyle bir gezintiye çıktıklarını sananlar, yaman bir müdafaa karşısında şaşırmışlar, sonunda başkumandanları ile birlikte teslim olmak zorunda kalmışlardır..." S. Temel, *Harp ve Sosyal Dâvalarımız*, İstanbul, İktisadi Yürüyüş Matbaası ve Neşriyat Yurdu, 1947, s. 15.

49. Milli Mücadele dönemi, hem milliyetçi sağ hem de sol düşüncede farklı vurgular ile atıfta bulunulan nadir öğelerden biridir. Sağ cenah savaş yorumlarında Türklüğü ve İslam'ı öne çıkarırken; Kemalist sol, mücadeleyi "ezilen ulusun başkaldırışı" olarak nitelendirmiştir. Özellikle 1960'lardan itibaren çeşitli Kemalist sol gruplar, Bağımsızlık Savaşını, ilk antiemperyalist başkaldırış olarak yeniden yorumlamışlardır. Örneğin A. Çeçen, "Kemalist Halkçılık" *Gönlümüz Atatürkçülük Ülküsü'yle Dolu ve Yolumuz Kemalist Devrim Yolu*, Halkevleri ve Kemalist Devrimciler Birliği Ortak Yay. 2, 1971.

50. İzmir'in işgalinin hemen sonrasında Halide Edip [Adıvar] ve Meliha Hanım'ın Fatih'teki mitingde söz almaları ile başlayan süreç, Sabahat Hanım'ın Üs-

dünya çapında bir ilktir; bu hâliyle de başka uluslara ilham kaynağıdır. 1930'lu ve 1940'lı yıllarda üretilen metinlerde Milli Mücadele, Türk kadının "ilk şuurlu hareketi" olarak görülmüş; kahramanlaştırılan kadın figürler kimi zaman isim isim anlatılmış[51] ve kadınların savaştaki mevcudiyetleriyle zafere katkıları, Türk kimliğinin epik inşasında kullanılmıştır. Geleneksel düşüncede bir kadın için en değerli varlığının çocuğu olduğu düşüncesinden hareketle, Türk kadınının vatanı uğruna kundaktaki bebeğini bile gözden çıkarmaya hazır olduğu; böylece yurdunu her şeyin üstünde tuttuğunu kanıtladığı hem resmî hem de popüler yayınlarda hikâyeleştirilmiştir.[52] Bu çerçevede Sakarya Savaşı sırasında cepheye mermi taşıyan hamile bir kadının cephe gerisine gönderilmeyi reddetmesinden, arkasında yeni doğmuş bebeğiyle siperlere erzak taşıyan köylü kadının kahramanlıklarına kadar birçok anonimleşen öykü cumhuriyetin yeni kuşağınca iftihar vesilesi olarak bir ölçüde içselleştirilmiştir. Cumhuriyetin kuruluş döneminde kadın hareketi içinde yer alan yazar Efzayiş Suat'ın [Yalçın] aşağıdaki satırları bunun adeta kanıtıdır:

> Türk kadını, ilk şuurlu hareketini İstiklal harbinde gösterdi. Köyünü ve bağını terk ederek buzlu dağlar, yalçın kayalar üstünden, bitmez tükenmez yollardan topları harp meydanına kadar sürükledi. Bu hareketiyle pazusunun kuvvetini ve ölçülmez seçaatini ispat etti. Fakat yağmurun altında uyuyan çocuğunun üzerinden çekip aldığı örtüsüyle asker cephanesini setrederken fevkelbeşer yükseldi.[53]

---

küdar'da *Asri Kadınlar Cemiyeti* adına yaptığı konuşmayla devam etmiş, Kadıköy'de bir üniversite öğrencisi olan Münevver Saime'nin ayaklanma çağrısı ile kadınların cepheye katılacağının ilk sinyalleri verilmiştir. Direniş esnasında Gördesli Makbule Hanım'ın eşiyle birlikte kurduğu çeteden güney cephesindeki Tayyar Rahmiye Hanım'a, Adana'daki Hatice Hanım'dan İzmit'te Fatma Seher'in birlik komutanlığına kadar birçok örnek çalışmalarda zikredilir. Örneğin B. Caporal, *Kemalizm'de ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını*, Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılı Dizisi 9, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 1982, s. 167-182.

51. C. Çaka, *Tarih Boyunca Harp ve Kadın*, Ankara, As. Fb. Basımevi, 1948, s. 40-78.

52. Örneğin Ünal, a.g.e., s. 200.

53. (Vurgu bana ait), Efzayiş Suat [Yalçın], *Türk Kadını: Müsbet-Menfi*, İstanbul, Milliyet Matbaası, 1932, s. 6, 7. Benzer ifadeler Milli Mücadele dönemini anlatan epik manzumelerde de sıkça tekrarlanmıştır. Örneğin. *Ankaralı Âşık Ömer'in Cumhuriyet Destanı*, Ankara Halkevi, 1938, s. 7 ve A. Refik [Altınay], *Çocuklara Türk İstiklal Harbi*, İstanbul, Hilmi Kitaphanesi, 1929, s. 21-25.

Bağımsızlık Savaşı, aynı zamanda yeni rejimin kadın-erkek eşitliğine verdiği simgesel önemin temellendirilmesinde ve ordu-millet mitini öne çıkaran resmî tarihin yaygınlaştırılmasında kullanılmıştır. Bu bakış açısına göre, savaşta tıpkı *erkek gibi* mücadele eden, cepheye erzak ve mermi taşıyan kadının azmi ve kuvveti tüm vatandaşlar tarafından tartışmasız kabullenilmelidir.[54] Kadınların vazifede eşitliği modernist iddialara, milliyetçi-kalkınmacı bir amaca ve aydınlık bir gelecek tahayyülüne hizmet edebileceği gibi geçmiş ile kurulacak mitsel bağın da söylemsel bir uzantısı olabilmiştir. Mustafa Kemal Atatürk'ün ifadesiyle kadınlar, tıpkı "ataları" Etiler, İskitler, Amazonlar gibi, askerlik hizmeti dahil olmak üzere tüm vazifelere iştirak ederse Türkler, kendi ırkından başka hiç kimseye muhtaç olmayacaktır.[55]

Ancak Bağımsızlık Savaşı'ndaki fedakârlıklarıyla yüceltilen Türk kadın kimliğinin kurgusal bazı sınırları vardır ve bu sınırlar Osmanlı-Türkiye modernleşmesinin temel akslarından biri olan "kozmopolit kent"-"dokunulmamış taşra" kategorilerinden beslenir. Resmî ideologların ve birçok kadın yazarın kahraman Türk kadınından kastı nüfusun büyük bir kısmını oluşturan "otantik" Anadolu köylü kadınıdır. Anadolu kadını, anlatıda hem üretkenliği ile ulusu besleyen hem de kararlılığı ile şehirli kadına örnek olandır.[56] Dönemin milliyetçi söyleminde Milli Mücadele'ye destek olmanın yolları bellidir: Savaşa lojistik destek sağlamak, erkeğin yokluğunda çift sürmek, tarla ve bahçe ile uğraşmak, ürünü pazara götürüp satmak vs. Sözü edilen fedakârlıkların şehirli kadının faaliyet alanından uzak olduğu açıktır. Muhayyel şehirli kadın, genellikle övgülerden pay almadığı gibi sürekli olarak da eleştiriye muhatap olmuştur. Bizzat Mustafa Kemal'in dilinden Anadolu kadının mücadelesinin dünyada eşi benzeri olmayan bir iradenin ürünü olarak resmedildiği ise bilinen ve her vesileyle hatırlatılan bir kalıptır.[57]

---

54. N.A. Küçüka, *Kadın Hukuku*, Hâkimiyet-i Milliye Matbaası, 1931, s. 189.
55. T. Arıkan, *Atatürk'ün Türk Kadını Hakkında Görüşlerinden Bir Demet*, Ankara, TBMM Yay., 1984, s. 14. Benzer ifadeler için Ünal, a.g.e., s. 200, 201. Türk kadının savaşkanlığını, Amazonların muhayyel "Turani kökleri"ne kadar uzatan bir başka örnek için N. Gültepe, *Türk Kadın Tarihine Giriş: Amazonlardan Bâcıyan-ı Rûm'a*, Ötüken Neşriyat, 2008.
56. Yalçın, a.g.e., s. 12
57. "Bu son senelerin inkılâp hayatında hummalı fedakârlıklarla mahmul mücadele hayatında milleti ölümden kurtararak halasa ve istiklale götüren azm-ü

Milli Mücadele dönemi devlet kurucu bir süreç olarak aynı zamanda memleket sınırlarını anlamlandırır. Yurt algısının daha çok yerellikle sınırlı olduğu bir dönemde Anadolu'da yaşayan halkın vatanı bir bütün olarak tahayyül etmesinde anonimleşen kahramanlık anlatılarından yararlanılmıştır. Anadolu kadını bu anlatının "otantik" bileşenidir. Otantiklik ile ulusallık prensibi arasında kurulan yeni ilişki yurttaşlığın siyasi ve kültürel boyutunu da biçimlemiştir. Türklükle özdeş kılınan yurttaş kimliğinin solidarist-korporatist niteliği Anadolu kadınında cisimleştiği farz edilen üretkenlik ve fedakârlıkla tarif edilmiştir. Böylece rejimin okuryazar kesimiyle taşranın kaynaşması hedeflenmiştir.

Politik platformda Bağımsızlık Savaşı'nda sergilenen kahramanlık, bizzat kentli, okuryazar kadınlar açısından ise cumhuriyetin ilk yıllarında (ve hatta daha sonraları) talep ettikleri sosyopolitik hakları savunmalarında önemli bir dayanak olmuştur. Savaştaki fedakârlıklar, kadınlar için bağımsızlık yolunda erkeklerle eşit rollere sahip olunduğunun ve rüştün kazanıldığının ispatıdır. Zor zamanlardaki ve bilhassa cephedeki "kader birliği" olağan dönemde de sürmeli ve yeni rejim, mücadeleci kadınlara "vefasını" göstermelidir. Kadın hakları mücadelesinin simge isimlerinden Nezihe Muhiddin dahi kadınların siyasal haklar kazanmasını engellemek üzere ileri sürülen savlara karşı, Anadolu kadınının Milli Mücadeledeki yararlılıklarına gönderme yapmıştır. Dönemin kimi önde gelen siyaset ve fikir adamları ise buna mukabil yine "eşitlik" ilkesine referans yaparak siyasal hak talep eden kadınların bu arzularına kavuşması için tıpkı erkekler gibi askerlik yükümlülüğü altına girmeleri gerektiğini iddia etmiştir.[58] Bu fikrin savunulmasında artık topyekûn savaş

---

faaliyet hayatında her ferdi milletin mesaisi, gayreti, himmeti, fedakârlığı sebkeylemiştir. Bu meyanda en ziyade tebcil ile yâd ve daima şükran ile tekrar edilmek lazım gelen bir himmet vardır ki o da Anadolu kadının ibraz etmiş olduğu çok ulvi, çok yüksek, çok kıymetli fedakârlıktır. Dünyanın hiçbir yerinde, hiçbir milletinde, Anadolu köylü kadınının fevkinde kadın mesaisi zikretmek imkânı yoktur ve dünyada hiçbir milletin kadını 'Ben Anadolu kadınından daha fazla çalıştım, milletimi halasa ve zafere götürmekte Anadolu kadını kadar himmet gösterdim' diyemez." Aktaran Arıkan, a.g.e., s. 12.

58. 1920'li yılların sonlarına doğru başlayan bu tartışma, hem siyasal zeminde hem de entelektüel boyutta 1930'ların ortalarına kadar devam etmiştir. Söz konusu tartışmanın siyasi düzlemde patlak verdiği belki ilk olay, 21 Haziran 1927'de Büyük Millet Meclisinde Askerî Mükellefiyet Yasasının görüşülmesidir. Hakkı Tarık Us, kadınlara ancak zorunlu askerlik karşılığı siyasal hak verilebile-

anlayışının yerleşmesinin yanı sıra kadınların taleplerini dolaylı yoldan geciktirmek gibi bir taktiğin rol oynadığı söylenebilir. Neticede kadınlar, zorunlu askerlik sistemine dahil olmadan seçme ve seçilme hakkını elde etmiştir ancak ortaya çıkan sonuç, o gün de bugün de topluma daha çok yeni rejimin kadirbilirliğinin bir yansıması olarak sunulmuştur.[59]

Tüm bunlara ilaveten, yukarıda aktarılan politik tartışmalarda kendini tekrarlayan bir önkabul vardır ki o da 1920'li ve 1930'lu yıllarda halkçı-köycü yönelimleri olan resmî milliyetçiliğin ve köycü türevlerinin "kahraman-asker kadını" Anadolu köylü kadını ile özdeş kabul edip, şehirli hemcinsini ürkek, pasif hatta çoğu zaman ahlaksız ve gayrimilli görmesidir. Buna göre kadınlar eğer seçme ve seçilme hakkına sahip olacaklarsa, bunu talep etmek savaşta varlık göstermeyen, Batı mukallidi kadınlara (şehirli-bilhassa da varsıl kadınlara) değil cephede savaşan, ulusu besleyen Anadolu kadınlarına düşmektedir.[60] Tartışmanın alevlendiği dönemde, kentli kadınların köylerdeki hemcinsleri adına konuşma yetkisine sahip olmadığı erkekler tarafından sıkça dillendirilmiştir.

Kadınlar, seçme ve seçilme hakkına sahip olduktan sonra dahi farklı meselelerde bu anlayışın içten içe sürdüğü gözlenmektedir. Türkiye'de kadınların sahip oldukları siyasal ve sosyal hakların miladı olarak Kemalist reformları işaret eden düşünce gruplarının ve araştırmaların nerede ise tümü, cumhuriyetçi kadın kimliğinin yeniden üretilmesinde Milli Mücadele dö-

---

ceği tezini öne sürmüş, Recep Peker ise buna karşılık annelerin evlat yetiştirerek bu "hizmeti" şimdilik yerine getirdiğini savunmuştur. 1930'lu yıllarda kadınların askerliği konusu, basında da sıkça tartışılmıştır. *Cumhuriyet Gazetesi*'ndeki (özellikle Yunus Nadi'nin yazıları) ve *Yeni Adam Mecmuası*'ndaki yorumlar (Dr. İzzeddin Şadan, İ. Hakkı Baltacıoğlu, Füruzan Hüsrev Tökin ve İrfan Beydeş dergide birbirlerine açık mektuplar yazarak konuyu tartışmışlardır. Dr. İ. Şadan kadınların asker olamayacağını "tıbbi tetkiklerle" açıklamaya gayret ederken ona destek İ. Beydeş'ten gelmiştir. Fürüzan H. Tökin ise Bağımsızlık Savaşındaki Türk kadınını, İspanyol kadın direnişçilerini ve Rus asker kadınlarını örnek göstererek kadınların askerliğini eşitlik penceresinden savunmuştur) bu mevzunun polemik hâline getirildiğini gösterir.

59. Örneğin Lemi Aksoy, *Yaşayan İnkılâp*'ta şunları yazar: "Sapana sarılan, savaşta dövüşen, Türk evini kuran ve düzenleyen Türk kadınının bulunmaz hasletlerini ve gerçek değerlerini tanıtmanın yolundaki Kemalist rejim, Türk kadınını lâyık olduğu yere yükselterek *kadirbilirliğini* göstermiştir (Vurgu bana ait). L. Aksoy, *Yaşayan İnkılâp*, Ankara, 1946, s. 18.

60. Zihnioğlu, a.g.e., s. 103.

nemine, kurucu lidere ve özellikle cumhuriyetin ilk on yılına referans yapma gereği duymuşlardır.[61] Bu eğilim, çoğunlukla popüler olarak kategorileştirilebilecek yayınlarla da desteklenmiştir ve desteklenmektedir. Kadın kahramanlıklarını konu alan milliyetçi-militer içerikli edebî metinler azımsanmayacak kadar fazladır.[62]

Geçmişten bugüne sözü edilen anlatıdaki en önemli fark, sosyolojik değişime uygun olarak, kentli kadın köylü kadın arasında, bahsi geçen konumlandırmayı esas tutarak kurulan gerilimli ilişkinin yumuşatılmasıdır. Hâlihazırda nüfusun kompozisyonu hayli değişmiştir. Fakat buna rağmen "makbul kadın" ve "olmayanı"nı modernist kaygılar saklı tutularak militer değerler ve çağrışımlar üzerinden kategorileştirme geleneği milliyetçi çevrelerde devam etmektedir. Bu durum, tıpkı erkeklik bahsinde değinildiği gibi, temel referanslar bağlamında bugüne dair kimi sorunlar üretmektedir. Sosyopolitik yaşamda kadınların konumu üzerine yapılan tartışmalarda, hak ve özgürlük arayışlarında meşruiyet zemini olarak yalnızca kurucu döneme atıf yapma, oradan "dersler çıkarma" geleneği, siyasi mücadele alanını daralttığı gibi çoğu kez milliyetçi eğilimleri de güçlendirmektedir. Zeki Sarıhan'ın "2006 Yunus Nadi Sosyal Bilimler Ödülü" almış *Kurtuluş Savaşı Kadınları* adlı eserinin son satırlarında yazdıkları bu çerçevede konunun nerelere kadar uzanabileceğini göstermesi açısından dikkate değerdir:

> Kadınların Kurtuluş Savaşında gösterdiği olağanüstü çaba, medeni haklarına kavuşmaları konusunda verilen mücadelede onlar için büyük bir sıçrama yaratmıştır. Gene de erkek egemen bir kültürün 21. Yüzyılda da sürüp giden derin etkisinden ötürü bu haklar bir çırpıda alınamamış, cumhuriyet devrimleriyle adım adım kazanılmıştır.

---

61. Sözü edilen bu eserler, resmî ideolojinin oluşumu sırasında yazılanlar ile içerik yönünden hemen hemen aynıdır. Türk kadının Milli Mücadele sürecindeki askerî başarılarıyla yeni rejimdeki kazanımları arasında bağ kurma geleneği bir şekilde sürmektedir. Örneğin Burhan Göksel bu konuda şunları yazar: "Gazi Mustafa Kemal İstiklal Savaşı'nı yönetirken güç aldığı, yaslandığı Türk kadınını, Türk anasını hiç unutmamış, vefa duygusunu daima belirtmiştir. Belki de reformları arasında kadın haklarına öncelik tanıması ve çok önem vermesinde, bu duygusunun etkisi vardır." B. Göksel, *Çağlar Boyunca Türk Kadını ve Atatürk*, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1993, s. 148.

62. Yakın tarihli çok sayıda örnekten biri; O. Alagöz, *Milli Mücadele'de Kınalı Eller*, Kaynak Yay., 2006.

> Dünya bugün de bir yanda ezenlerin diğer yanda ezenlerin yaşadığı; ezenlerin ekonomik, politik, kültürel, askerî araçlarla ezenler üzerindeki baskı ve bağımlılık ilişkilerini sürdürdüğü emperyalizm çağını yaşamaktadır. Bu nedenle, benzer uluslar gibi Türkler için de tam bağımsızlıklarını güçlendirerek korumak en başta gelen görevdir. Bu mücadelede Türk kadınlarına büyük görevler düşmektedir. Türk kadını ve Türk kızı, erkekleriyle birlikte yurdun bağımsızlığı ve halkın özgürlüğü ile son derece ilgili olmak ve bunun için gerekli her türlü araçla mücadele etmek zorundadır. Türk kadınlığı için gerçek kurtuluş ancak tam bağımsız ve özgür bir Türkiye'de mümkündür. *Ulusların tam bağımsızlığı ile ilgilenmeyen, Batı ülkelerinden akıtılan fonlarla "sivil toplumculuk" yapan postmodern bir feminizm, kadının kurtuluşuna yardım etmeyeceği gibi, onun ve bütün ulusun emperyalizmin kölesi olmasına hizmet etmekten başka bir işe yaramayacaktır.*
> Türk kadınlığı, ancak Kurtuluş Savaşı kadınlığının mirası üzerinde mücadele ederek yurduna, halkına ve dünya kadınlığına hizmet edebilir.[63]

## Miras Kalan

Bölüm boyunca Türkiye'de resmî ideolojinin ve popüler izdüşümlerinin ilk ortaya çıkış ânından günümüze kadar içlerinde sürekli olarak değişen dozlarda militarist denebilecek unsurlar barındırdığı ileri sürüldü. İlk aşamada Balkan Savaşları ile yükselişe geçen ve sonrasında kemikleşen siyaset yapma tarzının bu karakteristiğin oluşumunda etkisi yadsınamaz. Dönemin koşullarının etkisiyle resmî ideoloji militarist bir söylem repertuarıyla popülerleşmiş; Sosyal Darwinist temalar, hem solidarist-korporatist siyasi projeyi/projeleri hem de günlük hayatı kapsayacak biçimde dolaşımda tutulmuştur. Metanet, mertlik ve kimi zaman acımasızlık, milli mevcudiyeti ve rejimi muhafaza eden vasıflar olarak açıkça ya da zımnen zikredilmiş ve çoğu zaman egemen kültürel formların da etkisiyle doğrudan "erkeklik" ile ilişkilendirilmiştir. Cumhuriyetin ilanıyla birlikte ordu, resmî ideolojide kurumsal bağlamda öne çıkmadan ayrıcalıklı yerini korurken; bağımsızlık ve kalkınma ile disiplin ve dayanıklılık arasında militer çağrışımları olan sosyopsikolojik bir bağ inşa edilmiştir. Bu bağ, sürekli olarak muhayyel düşmanlara ve işbirlikçilerine işaret edilerek pekiştirilmiştir. Bilhassa 1950'den sonra antikomünizmden Kürt sorunu ve siyasal İslam'a

63. (Vurgular bana ait), Z. Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Kadınları*, Remzi Kitabevi, 2007, s. 354.

farklı başlıklarda ordunun "kurucu-kurtarıcı" rolü ve ideolojik tahkimatı gündemde tutulmuş; ulusal güvenliğe dair tekrarlanan askerî açıklamalara, projeksiyonlara ve yöntemlere ekseriyetle koşulsuz inanç beslenmiştir.

İnkılapların peşi sıra uygulanmaya konması ve kurumsallaşma yönünde hızlı adımların atılmasını takiben milliyetçiliğin, yeni rejimin ilkelerini ve siyasal iktidarın meşruiyetini tesis etmede nüfuzunun arttığı tecrübe edilir. Askerî kurumlar ve mensupları bu süreçte hem resmî ve gayriresmî milliyetçiliklerden doğrudan etkilenen hem de onu bizatihi biçimleyen unsurlar arasındadır. Rejimin ideologların kaleminde, "ordu eşittir mektep"; subaylar ise "çağdaşlaşma ülküsü" için üstün meziyetlerle donanmış ve kumandanlığın yanı sıra öğretici vazifesini de yüklenmiş aktörlerdir. Türkiye siyasal hayatına bakıldığında subaylarca üstlenilen öğreticilik sıfatının askerî alanla sınırlı olarak algılanmadığı, sosyopolitik platforma da taştığı rahatlıkla tespit edilebilir. Sivil yöneticilerin müzmin talebelermiş gibi algılanması, bir ölçüde muhalif sivil inisiyatiflere karşı güvensizlik besleme ve şüpheyle bakma alışkanlığını yerleştirmiştir. Orduya atfedilen kurtarıcı, modernleştirici, devrimci rol askeriyenin kurumsal kimliğine baştan beri "yeni rejimin ve çağdaşlığın bekçisi vasfı"nı ilave etmiştir. Dolayısıyla ordunun itibarını ve kurumsal üstünlüğünü korumak, rahatlıkla devleti, rejimi ve ulusal değerleri muhafaza etmekle özdeşleştirilebilmiştir. Sivil siyasete askerî müdahalelerin "meşruiyeti" de bahsi geçen "özdeşleşme" ile şüphesiz ilişkilidir. Hemen hemen her müdahale sonrasında orduya atfedilen olumlu sıfatlar militarist sembollerle popülerleştirilmiş ve orduya yönelik imtiyazlar pekiştirilmek istenmiştir.

Yukarıda aktarılmaya gayret edildiği gibi Türkiye'de "ideal" kadınlık ve erkeklik rollerinin içini dolduran özelliklerin ve müstakbel yurttaş olarak çocukların sahip olması istenen yönelimlerin belirlendiği düzlem de çoğunlukla milliyetçi-militarist düşünceyle çakışmıştır. Kahramanlık ve sadakat temelli militer bir dil "makbul" erkekliğin kurucu unsurlarından biri olarak süreklilik kazanmıştır. Bugün de aynı eğilim, konjonktürel gelişmelerin ve farklı parametrelerin desteğiyle sürmektedir. Yine bu bahiste madalyonun diğer yüzü olarak ulusal kimliğin inşasında taşralı kadının, "üretkenliği" ve "savaşkanlığı" ile kentli hemcinsi

karşısında yüceltildiğinden bahsedilmiştir. Bu söyleme bizzat erken cumhuriyetin kadın yazarları da katılmıştır. Şehirde belirli bir yaşam standardına sahip, okumuş kadınların kendileriyle benzer konumda olanları bu şekilde eleştirmesi, büyük ölçüde, kamusal tartışmada rağbet gören mevcut tenkitlerden kendilerini korumaları yönündeki iradenin bir yansımasıdır. Şunu da ilave etmek gerekir; kadın kimliğinin çeşitlenmesine rağmen kadınların siyasal projelerinde Milli Mücadele bir atıf noktası olarak genellikle muhafaza edilmiştir. Zaman içersinde bahsi geçen vurgular, milliyetçiliğin çeşitli tonlarından antiemperyalist okumalara ve de İslamcı eğilimlere kadar birçok farklı siyasal söylemin ortak paydaları arasına girmiş ve güncelle bağlantılandırılmıştır. Öyle ki Bağımsızlık Savaşı'nın fedakâr kadınlarından şehit annelerinin metanetine uzanan imgesel süreklilikler oluşturulmuştur. Çocukların da aynı söyleme muhatap olduğunu hatta salt çocuklara yönelik olduğu varsayımıyla metinlerde verilen mesajların çok daha keskin olduğunu iddia etmek mümkündür. Askerî başarılar ve kahramanlıklar, militarist içerikleriyle dünden bugüne çocuk yazınının en gözde temaları arasında yerini korumaktadır.

Mustafa Kemal Atatürk'ün başkumandanlığı ve askerî dehayla çevrelendiği düşünülen şahsi özellikleri üzerinden Kemalizm ile birleştirilen militarist vurguların kriz dönemlerinde siyasi yaşamı büyük ölçüde belirlediği söylenebilir. Ayrıca Gazi imgesi ile birlikte (ya da alternatif anlatılarda kimi zaman onsuz), Çanakkale ve Bağımsızlık Savaşı'nı, ulusal birlik sorunlarını aşmak için kolektif hafızada canlı tutmaya yönelik çabalar, dolaylı olarak milliyetçi kalıpları ve militarist değerleri kutsamıştır, kutsamaktadır. Bu şablonun içinde seküler milliyetçilerden İslamcılara uzanan geniş bir siyasal yelpaze vardır. Geçmişten bugüne kimi zaman Kore'deki kimi zaman Kıbrıs'taki, yaklaşık son otuz küsur yılda da Güneydoğu'daki çatışmalarda "ulusun erkekliği" özdeşleştirilen ve mitleştirilen kahramanlık ve şehitlik öyküleri, haberleri, anıları ve tüm bunlar üzerinden oluşturulan kamuoyu sözü edilen süreci bir diğer yandan beslemiştir. Şehitlik kavramından hareketle militer çözümler hem "vicdani bir mesele" hem de kolektif eylemlerin milliyetçi tezahürlerini kuvvetlendiren "meşru" bir etken hâline gelmiştir.

Bugün de Türkiye'de ordu, eleştirilere ve toplumsal yapıda yaşanan değişimlere rağmen resmî söylemde kendini salt bir iç

ve dış güvenlik aktörü olarak değerlendirmekten ziyade erkekler üzerinden ulusun kahramanlığını tescilleyen bir okul, erkekler arasında vazifeyi temel almak suretiyle eşitliği sağlayan bir kurum şeklinde göstermektedir. Silahlı Kuvvetler sivillere atfedilen kurumsal/kişisel menfaat ilişkilerinin dışında, müesses nizamın gerçek koruyucusu olduğu iddiasını kısmen sürdürmektedir. Ancak ordunun Batıcı ve laik bir kurum olma iddiası 12 Eylül askerî darbesinden bugüne büyük ölçüde erozyona uğramıştır. Bu erozyonun arkasında hem ordu içindeki kadroların niteliğindeki değişim hem de son yıllarda müesses nizamın kendisinin İslam-Türk sentezci bir dönüşüme tabi tutulduğu gerçeği saklıdır.

# Kore Savaşı: Soğuk Savaşın Başlangıcında Militarist Örüntünün Oluşma Serüveni*

Türkiye'de militarizmin çeşitli görünümlerine odaklanan bir çalışmanın Kore Savaşı'na yer ayırmaması mümkün değil. Türkiye'nin yakın tarihinde önemli dönüm noktalarından biri olan Kore Savaşı son zamanlara dek genellikle uluslararası ilişkiler disiplini ve askerî tarih çerçevesinde ve/veya Demokrat Parti'nin (DP) siyasal kronolojisinde bir altbaşlık şeklinde ele alınmaktan kendini kurtaramadı. Bu nedenle de Kore Savaşı'nın ülkenin iç siyasetine etkisi ve sürecin çetrefil sosyopolitik boyutları göz ardı edildi. Halbuki savaşın Türkiye'deki izdüşümleri, silahlı çatışma

* Bu bölüm *Toplum ve Bilim Dergisi*'nde yayımlanan "Militarizm ve Anti-komünizmin Kesiştiği Nokta: Kore Savaşı" (T. Öztan ile), (Sayı 123, 2012) başlıklı makalenin yazar tarafından kaleme alınmış bölümünün gözden geçirilmiş ve genişletilmiş hâlidir.

ve savaş durumlarında belirlenecek pozisyonlara dair askerler ve siviller tarafından inşa edilen yeni bir gramerin parçasıdır. İlaveten 1950'li yıllarda uykuda olduğu iddia edilen Türk milliyetçiliği için kendini kamusal alanda militer sembollerle gösterme ve örgütlenme sürecidir. Savaş öncesinde siyasetçilerin, askerlerin ve milliyetçi çevrelerin tutumu, savaş esnasında ve hemen sonrasında uygulanan propaganda teknikleri ve oluşan ittifaklar yalnız 1950'leri değil sonraki dönemleri de anlamada istifade edilecek derecede zengin malzeme sunar. Bu noktadan hareketle aşağıdaki satırlarda Kore Savaşı, militarizm ve Soğuk Savaş boyunca Türk sağının şemsiyesi olacak antikomünizm propagandasının buluşturulduğu örnek bir vaka olarak irdelenecek.

Türkiye siyaseti II. Dünya Savaşı sonrasında iç ve dış dinamiklerin etkisiyle oldukça çalkantılı ve değişken bir kimliğe evrilmiştir. Tek parti iktidarının sürdürülebilir olma niteliği kaybolurken, müesses iktidara farklı kanallardan muhalefet eden odaklar da çeşitlenmiştir. Bu süreçte II. Dünya Savaşı boyunca yaşanan sosyoekonomik sıkıntıların ve iktidara karşı biriken memnuniyetsizliğin etkisi şüphesiz büyüktür. DP kurulduğu andan itibaren bu memnuniyetsizliğin kendi lehine siyasallaşması için çaba sarf etmiştir. Ayrıca 1947'den itibaren Soğuk Savaş iklimine girilmesiyle birlikte sivil ve askerî bürokrasi "komünizm tehdidini" merkeze alan bir idare anlayışını benimsemiştir. Bu süreçte milliyetçi ve muhafazakâr örgütlenmeler antikomünizme eklemlenmiş ve siyasal etkinliklerini artırmışlardır. İstanbul'da ve Anadolu'nun birçok kentinde lise ve üniversitelere kadar uzanan milliyetçi-mukaddesatçı öğrenci teşkilatlanmalarına rastlanmaya başlanmıştır. Bu derneklerde faal olan öğrencilerin önemli bir kısmı 1960'lı ve '70'li yıllarda Türk sağının parti ve örgütleri içinde önemli konumlara gelecektir. Değişimler bunlarla sınırlı değildir. 1940'ların sonlarına doğru Batı ittifakına dahil olmak adına kurumsal-yasal düzenlemeler yapma "aciliyeti" gündeme gelmiştir. Politik kurumlar ve aktörler gibi TSK da bu "değişim rüzgârı"nın dışında değildir. Değişime konu olan ordu, II. Dünya Savaşı esnasında ve savaş sonu itibari ile silahaltındaki asker sayısı fazla fakat silahları ve teçhizatı eski, iaşe imkânları kısıtlı bir yapıdır. Ordudaki taşıma işlerinin büyük bir bölümü o tarihlerde hâlâ hayvanlar yardımıyla yapılmaktadır. Subayların ve erlerin kıtadaki maddi koşulları –iaşe, barınma vb– da

çok ağırdır.[1] Subayların bir bölümü ordunun içinde bulunduğu durumdan dolayı 22 yıl genelkurmay başkanlığı yapan Fevzi Çakmak'ı, bir bölümü de CHP iktidarını itham etmiştir. İkinci kategorideki subaylar DP'nin bir siyasi alternatif olarak ortaya çıkmasını memnuniyetle karşılasa da TSK'nın yüksek komuta kademesi İnönü'ye ve CHP'ye bağlı görünmektedir.

19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren adım adım Prusya/Alman modelini benimseyen ordu hem I. Dünya Savaşı'nda hem de sonrasında bu modelden taviz vermemiştir. Genelkurmay'ın güçlü pozisyonu, kara ordusuna verdiği özel önem, katı hiyerarşik örgütlenmesi, subayların profesyonel alanları dışında da eğitilmesini şart koşması ve kıt kaynaklarla yetinebilen taktik ve stratejik yapısı TSK için İttihatçı dönemde olduğu gibi erken cumhuriyet yıllarında da "ideal" bir modeldir. Somut koşulların yanı sıra subaylar ve milliyetçi ideologlar, sosyopolitik etkilerini bildikleri millet-i müsellaha (silahlı millet/asker millet) anlayışından vazgeçmek niyetinde de değildir. Fakat ABD, II. Dünya Savaşı neticesinde hem savaştaki başarısı hem de sonrasındaki politik konumuyla Batı'daki hegemonik askerî ve siyasi güç olunca ve TSK içinden modernizasyon talepleri yükselince Alman modeli yerine, Soğuk Savaş'ın Batılı "ihraç paketi" hâline gelen Amerikan askerî modeli Türkiye'de de popülerlik kazanmaya başlamıştır. ABD askerî yardımı ufukta göründüğünde her ne kadar askeriye içinde Amerikan ordu modeline –bilhassa da esnek hiyerarşi anlayışına– karşı çekinceler olsa da Amerika'nın askerî yardımına karşı somut bir direnç oluşmamıştır. Hatta subaylar arasında gelen yardımları memnuniyetle karşılayanların ekseriyeti oluşturduğunu iddia etmek mümkündür. Asıl sorun ABD'li uzmanların direktiflerini hayata geçirmek ve sahra talimnamelerini yeniden yazmak gibi teknik başlıklarda ortaya çıkmıştır. Adaptasyon sürecine karşı geleneksel alışkanlıkları sürdürmek isteyen subaylar bir müddet direnmiştir. Sonuçta ordu, teknoloji yoğun Amerikan modeli ile Alman ekolü arasında[2] "karma" bir

1. D. Akyaz, *Askerî Müdahalelerin Orduya Etkisi*, İletişim Yay., 2002, s. 46. Ü. Özdağ, *Atatürk ve İnönü Dönemlerinde Ordu-Siyaset İlişkisi*, Bilgeoğuz Yay., 2006, s. 133.

2. Alman ve Amerikan askerî ekollerinin ufuk açıcı bir karşılaştırılması için S. Güvenç, "ABD Askerî Yardımı ve Türk Ordusunun Dönüşümü: 1942-1960", *Türkiye'de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti*, (dahil Evren Balta Paker - İsmet Akça), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., 2010, s. 256, 257.

model yaratmıştır; hem de millet-i müsellaha fikrinden ve katı askerî hiyerarşiden pek de ödün vermeden.

1950 seçimlerinde tek başına iktidara gelen DP, tıpkı CHP gibi Amerikan askerî yardımlarını sadece ordu açısından değil iktidarları için de büyük bir fırsat olarak değerlendirmektedir. Ötesinde DP, Türkiye ile ABD ilişkilerinin yoğunlaşmasından ekonomik avantajlar da beklemektedir. Hava Harp Okulu'nun açılış töreninde Başbakan Adnan Menderes, orduyu överken Amerikan yardımlarının TSK'nın modernizasyonunda ne denli önemli ve iktidarları için de memnuniyet verici olduğunu anlatmak için şöyle der:

> Burada konuşurken aynı zamanda büyük ve şanlı Türk ordusunun manevi huzurunda bulunduğumu hissederek büyük bir heyecan ve bahtiyarlık duymaktayım. *Türk ordusu bütün tarih boyunca şeref destanları yaratmış olan ve büyük Türk milletinin cevherini temsil ve özünü teşkil eden büyük kutsi bir varlıktır. Türk ordusu memleketimizin hudutlarını teminat altında bulundurmanın yurdun istiklâl ve hürriyetini koruyabilmenin yegâne amilidir. Ordusunu sevmeyen, ona karşı en derin hürmet beslemeyen bir Türk olamaz.* Bir vazifeli olmak hasebiyle Türk ordusuna karşı ayrıca alaka ve mesuliyetlerin bulunduğu şüphesizdir. Türk milleti, ordusu için hiçbir fedakârlıktan çekinmemiştir. Ancak deruhte ettiği mesuliyet ve vazifenin ehemmiyeti ve azameti ile uygun olarak ordumuzun hakkını almasıdır. Bunun manası Türk ordusunun silâh, vasıta, talim ve terbiye bakımından bugünün şartlarına uygun bir seviyeye ulaştırılması demektir. Bu münasebetle şimdiye kadar büyük dostumuz Amerikan milletinin yapmakta olduğu değerli yardımları huzurunuzda anmaktan memnunluk duymaktayım.[3]

Orduda "ekol değiştirme" tartışmaları, siyasi iktidarla ilişkiler ve kurum içi dengelerin de bir ürünü olarak dışa yansır. Aynı tarihlerde DP, iktidarını tahkim etmek için ordunun üst rütbeli kompozisyonunda "rötuş" yapacaktır.[4] Amaç İsmet İnönü, CHP

3. (Vurgular bana ait), "Menderes'in Ordu Hakkındaki Nutku", *Milliyet*, 2 Ekim 1951, s.1 ve 7.

4. Birinci Menderes Hükümeti, 2 Haziran 1950'de TBMM'den güvenoyu aldıktan sonra 6 Haziran'da TSK'nın yüksek komuta kademesinde değişikliğe gider. Genelkurmay Başkanı A. Nafiz Gürman, Askerî Şura'dan Salih Omurtak, Kâzım Orbay, Hakkı Akoğuz siyasi iktidar operasyonuyla emekliye ayrılmıştır. Deniz Kuvvetleri Komutanı Mehmet Ali Ülgen ve Hava Kuvvetleri Komutanı Zeki Doğan merkeze alınmıştır. Ayrıca hükümet 15 general ve 150 albayı birkaç ay içinde emekli etmeyi kararlaştırmıştır. M. Albayrak, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*, Phoenix Yay., 2004, s. 190, 191.

ve ordunun bir kısmı arasındaki geleneksel ilişkiye karşı yeni iktidarın kontrolünde olan askerî bir yönetim kademesi oluşturmaktır. Kore Savaşı, böylesine bir tarihsel zeminde, hem siyasal iktidar hem de askerî ekol ve kurum içi dengelerde değişimin sancılı dönemine denk gelmiştir. DP'nin politik hegemonya kurma ve askerlerle ilişkilerde kendini tek muhatap olarak konumlandırma arayışı Menderes ve arkadaşlarının Kore Savaşı'nı bir fırsat şeklinde değerlendirmelerine yol açmıştır. Ayrıca savaş, sivil örgütlenmelerin militarize olmasında ve hükümetin antikomünizm uygulamalarını genişletmesinde birinci derecede etkili olmuştur. Bu nedenle Kore Savaşı sırasında ve akabinde oluşan askerî ve sivil konumlanışları deşifre etmek Türkiye'nin Soğuk Savaş yıllarını analiz etmek için önemlidir.

Bu bölümde ilk önce Kore Savaşı'nı temel alan ve fakat onunla sınırlı kalmayan militarist propagandanın karakteristiği ve araçları belirlenmeye çalışılacaktır. Daha sonra cepheye destek adı altında kamuoyunu yönlendiren sivil inisiyatiflerin resmî aktörler ve militarist söylemle nasıl eklemlendiğine dair örnekler verilecektir. Nihayetinde Kore Savaşı'nın şehitlik kültü başta olmak üzere militarist değerleri yeniden üretmesindeki fonksiyonel ve simgesel öneminden bahsedilecektir. Bu amaçla ulusal basından[5] edebiyata, radyodan sinemaya kadar geniş bir alanda, daha çok 1950'li yıllarda dolaşıma sokulan "Kore Savaşı literatürü"ne başvurulacaktır. Yeniden doğuş teması ve erkek kardeşler birliğinin tesisi bu literatürün asli birer parçası olarak betimlenecektir. Bu bölümün esas iddiası ise Kore Savaşı ile oluşturulan militarist örüntünün kendi özgül koşullarının ötesinde silahlı çatışma ve savaş durumlarında başvurulan uzun soluklu bir davranış seti yarattığıdır.

5. Kore Savaşı esmasında basının tutumunu ele alan bir dizi akademik çalışma mevcuttur. G. Doğan, *Kamuoyunda Kore Savaşı*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi SBE Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı, Ankara, 2004; A.E. Yaman, "Kore Savaşının Türk Kamuoyuna Yansıması", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 37, 38, Ankara, 2005; S. Sipahi, *Kore Savaşı ve Türk Kamuoyu*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İzmir, 2007. Bu nedenle gerekli yerlerde daha çok bahsi geçen ikincil kaynaklara başvurulmuştur. *Milliyet* Gazetesi Arşivi'nden de sıkça yararlanılmıştır.

## Kore Savaşı ve Militarist Propaganda

Türkiye'nin politik aktörlerinin önemli bir kısmı için Kore Savaşı'na katılmak, sadece uzak ve bilinmezlerle dolu bir coğrafyaya Birleşmiş Milletler bayrağı altında asker göndermek değildir. Bunun çok ötesinde sembolik ve pratik karşılığı vardır. Öyle ki Kore Savaşı, 1947'den itibaren şeklen Amerikan askerî modeline geçme sancısı yaşayan TSK ve bu dönüşümü daha çok politik ve ekonomik nedenlerle destekleyen siyasetçiler için bir çeşit kendini gösterme vesilesidir. Ordu içindeki şahin subay grubu, Türk ordusunun 1922'den o tarihe kadar herhangi bir savaşa girmemiş olmasını, "özgüven kaybı" ve "atalet" nedeni saymıştır. II. Dünya Savaşı yıllarından bu yana Türk milliyetçilerinin önemli bir kısmının da böyle düşündüğü ortadır. Savaşlarda ulusun tümüyle kenetlendiğine, askerlerin motivasyonlarının ve konsantrasyonlarının arttığına, "güçlü" ve "yetenekliler" ile böyle olmayanların ayrıldığına ve ikinci grubun cephede elendiğine dair önkabuller bu bakış açısının yaygınlaşmasında etkilidir. 1950'ye gelindiğinde, Türk ordusu –Dersim'de ve diğer Kürt isyanlarında olduğu gibi– içerideki ayaklanmaları şiddetle bastırmak dışında yaklaşık 28 senedir savaşmamıştır. Milliyetçi-militarist aktörlere göre "fırsat doğmuş", "beklenen an" gelmiştir. Kore Savaşı'yla beraber ulus adeta bir kez daha doğacak, temsilcisi TSK içine düştüğü (kimilerine göre düşürüldüğü) atalet örtüsünü yırtacak ve muharip gücüne yeniden kavuşacaktır. Dünya çoktandır unuttuğu "Türk'ün gücünü ve kahramanlığı"nı,[6] bizatihi Türk milleti ise İsmet İnönü'nün "öl-

6. Savaş başlayıp Kore'deki kahramanlık haberleri çoğalınca bahsi geçen hatırlatma misyonunun gerçekleştiği düşünülür. *Milliyet* gazetesinde yer alan "Kore'de Türk Askeri" başlıklı yazı bu eksende çarpıcı bir örnektir: "Türk tugayının Kore'de cesaret ve kahramanlık harikaları yaratmakta olduğunu ajanslar haber veriyorlar. O yazıları okuyanlar Homer'in Truva harplerini hatırlasalar yeri vardır. 4.500 kişinin günlerce devam eden fasılasız harplerinden sonra etrafını saran dört beş misli kuvveti süngü hücumuyla darmadağın ederek kendine yol açmasını ve kendisini esir etmek isteyenlerden yüzlercesini öldürdükten sonra yüzlerce de esir alarak müttefiklere iltihakı anlatan bu destanları okurken yalnız takdir değil aynı zamanda hayret etmekten de kendimizi alamıyoruz. Hâlbuki biz onları yakından tanıyan kimseleriz. Yabancılar üzerinde bunun yapacağı tesir uyandıracağı akis hudutsuz bir şeydir. Galiba dünya son senelerde bizi artık kâfi derecede tanımıyor. Türk'ün kim olduğunu, ne yapmaya kadir bulunduğunu, senelerin ve vakayiin sisi arkasından tam bir vuzuhla göremiyordu. Bugün 4.500 evlâdımız Kore'de yalnız üstün kuvvetleri ezmek ve perişan etmekle kal-

dürmek istediği erkekliğini" hatırlayacaktır. Böylece Kore Savaşı, iç politikada DP'nin CHP dönemini eleştirmesi için aradığı malzemelerden birine dönüşür ve iki parti arasındaki rekabetin bir parçası hâline gelir. DP iktidarının Devlet Bakanı Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu'nun şu sözleri; savaşkanlık-erkeklik ilişkisi üzerinden Menderes'i ve DP'yi övme; İnönü'yü ve CHP'yi ise yine aynı temelden itham etme düşüncesinin bir yansımasıdır:

> bir devlet adamı memleketi harbe sokmamakla övünmemelidir. Memleketin erkekliğini öldürmeye, yiğitliğini söndürmeye çalışmak herhalde övünülecek bir şey değildir. Yeni iktidarın Kore'ye gönderdiği ve böyle yapmakla çok iyi ettiği tugayımızın kahramanlığı, eski iktidarın memleketi II. Dünya Harbine sokmaması neticesinde; Allah'a şükür, erkekliğimizin ölmediğini ve yiğitliğimizin sönmediğini ispat etmiştir.[7]

Kore Savaşı'nın ardında, II. Dünya Savaşı sonrasında Kore yarımadası üzerinde oluşan iki ayrı devletin iki büyük güç tarafından desteklenmesiyle tırmanan gerilim yatar. ABD, Güney Kore (Güney Kore Cumhuriyeti) ile SSCB ise Kuzey Kore (Demokratik Kore Halk Cumhuriyeti) ile askerî anlaşmalar yapar. Kuzey Kore birlikleri 25 Haziran 1950'de sınır olan 38. enlemin güneyine doğru harekât başlatınca büyük güçler vakit kaybetmeden sürece müdahil olur. Yarımadada savaş başladığında, CHP iktidarına sandıkta son verdiği için "beyaz devrim" yaptığına ve liberal dünyanın bir parçası olduğuna inanan DP'liler komünizmin "hürriyet içinde yaşamak isteyen" Güney Kore'yi tehdit ettiğini düşünürler. Bir yandan da NATO üyesi olmayı dış politika riskleri karşısında teminat olarak görürler. Aslında Türkiye, NATO'ya üye olmak için resmî başvurusunu CHP iktidarının son günlerinde (11 Mayıs 1950) gerçekleştirir. Bu başvurunun arkasında hem güvenlik kaygısı hem de NATO üyeliğinin ülkenin "Batılı kimliğini" teyit edeceği beklentisi vardır.[8]

---

mıyor. Birleşmiş milletler ordusunun hâlasını ve selametini temin eden sert bir kaya, bir çelik kalkan gibi komünist akınını tehir edebiliyor, durduruyor." "Kore'de Türk Askeri", *Milliyet*, 1 Aralık 1950.

7. Akt: Doğan, a.g.e., sayfasız.

8. Yılmaz ve Bilgin, Soğuk Savaş boyunca Türkiye'de siyasi karar alıcıların Avrupa-Atlantik kurumlarına katılmayı "Batılı kimliğin" kabulü için bir fırsat olarak gördüklerini anlatır. ABD'nin Ortadoğu'da "demokrasiyi geliştirme" projesi de bu çerçevede Ankara'da heyecanla karşılanmıştır. E. Yılmaz, P. Bilgin, "Constru-

Ancak İngiltere başta olmak üzere bir dizi Batılı güç NATO'nun Doğu Akdeniz'e kadar genişlemesini riskli ve Türkiye'nin askerî gücünü de yetersiz gördüğünden üyeliğe soğuk yaklaşır. Kore Savaşı esnasında oluşan atmosfer bu soğukluğun aşılması adına DP hükümeti tarafından bir imkân olarak değerlendirilir.

Batı dünyası Avrupa'yı içeren yeni bir savaş riskini gündeme almıştır. Stalin'in Güney Kore ile savaşan Kim Il Sung'a açık desteği Batılılar tarafından Doğu Avrupa'ya uzanması beklenen saldırılar için başlangıç ya da şaşırtmaca olarak yorumlanmıştır.[9] DP hükümeti de ABD'nin ve Avrupalı güçlerin Kore Savaşı'na dair bu yorumunu benimser, hem dış politika tercihini hem de propaganda sürecini bu yorumun üzerine inşa eder. ABD öncülüğünde bir araya gelen BM Güvenlik Konseyi, SSCB'nin Çin'in temsil sorunu nedeniyle toplantıları boykot ettiği bir dönemde iki kritik toplantı gerçekleştirir. 25 Haziran tarihli ilk toplantıda Kuzey Kore'nin askerî birliklerini derhal Güney Kore'den çekmesi gerektiği söylenir. 27 Haziran'daki ikinci toplantıda ise BM üyelerine barışı yeniden kurmak için Güney Kore'ye yardım etmeleri çağrısı yapılır. DP hükümeti bu ikinci karara binaen 25 Temmuz 1950'de 4.500 kişilik bir birliğin Kore'ye gönderilmesi için karar alır. Böylece Türkiye ABD'den sonra Kore'ye askerî birlik sevk etme kararı alan ilk ülke konumuna gelir.

Karar Cumhurbaşkanı Bayar'ın başkanlığında bakanların ve kuvvet komutanlarının dahil olduğu Yalova'daki bir toplantıda alınır. Askeri, Kore'ye gönderme işlemi meclisin onayı alınmadan yapıldığı için şekil şartları itibarıyla akademik bir tartışmanın konusu olur.[10] Ama asıl itiraz muhalefet partisi CHP'den gelir. CHP'li vekiller BM kararının bir mecburiyet değil tavsiye niteliğinde olduğunu söyler. 1924 Anayasası'na göre savaş ilanının TBMM'nin görevleri arasında olduğunu hatırlatır. DP ise asker sevki kararının "savaş" kapsamında değil barışı muhafaza çabası

---

cting Turkey's 'Western' Identity during the Cold War: Discourses of the Intellectuals of Statecraft", *International Journal*, Cilt LXI, S. 1, 2005-06, s. 39.

9. Tony Judt bunu "hesap hatası" olarak tanımlar. ABD'liler ve Avrupalı siyasetçiler Stalin'in asıl hedefinin Almanya olduğunu düşünürler. T. Judt, *Savaş Sonrası: 1945 Sonrası Avrupa Tarihi*, Çev. Dilek Şendil, YKY, 2009, s. 194.

10. DP'nin Kore'ye asker göndermesi kararı üzerine Anayasa hukukçuları arasında görüş ayrılığı ortaya çıkar. Hükümetin kararının destekleyen Ali Fuat Başgil Fransa'yı emsal gösterirken Bülent Nuri Esen kararın anayasaya aykırı olduğu konusunda ısrarlıdır. Albayrak, a.g.e., s. 412, 413.

çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiğini iddia eder. Hükümete gensoru veren CHP'ye göre hükümet TBMM'siz iş görme çabasındadır.[11] Muhalefet, hükümetin bu tutumunun bir yönetme biçimine dönüşmesinden endişelidir. Ayrıca bu büyüklükte bir askerî birliğin ülke dışına gönderilmiş olmasını yurt savunması bağlamında da tedirgin edici bulurlar. DP sözcüleri ise memleket güvenliğinin müşterek güvenceleri artırmak suretiyle temin edileceğini söyleyerek NATO üyeliği amacıyla Kore'ye asker sevki arasında dolaylı bağ kurarlar. CHP'ye yakın çevreler uzun bir süre böylesine önemli bir kararda askerî ve diplomatik açıdan tecrübeli İsmet İnönü'ye danışılmamış olmasını eleştirmeye devam eder ve meselenin aslını değil genellikle "teknik" boyutunu tartışmakla yetinir. Bir başka deyişle kurumsal muhalefet çevresinde de Kore Savaşı'na katılınmasına ve savaşa eşlik eden propagandaya esastan bir karşı çıkış mevzu bahis değildir.

DP'nin asker sevki kararı sonrasında "hür dünya" sloganı ve milliyetçilik şemsiyesi altında ciddi bir militarizm ve antikomünizm propagandası başlar. Halk daha önceden hazırlanmadığı yeni bir durumla karşı karşıyadır ve hükümet ile askerî bürokrasi olası soru işaretlerini militarist propagandayla gidermek niyetindedir. ABD'yi eleştirmenin ve savaşa karşı çıkmanın vatan hainliği olarak kodlandığı politik iklimde Barışseverler Derneği dışında Kore'ye asker gönderilmesine karşı çıkan örgütlenmenin olmaması ve başta Behice Boran ve Adnan Cemgil olmak üzere Barışseverler Derneği üyelerinin hemen tutuklanması[12]

11. H.L. Akgül, "DP Hükümeti'nin Kore Savaşı'na Asker Gönderme Kararı Karşısında CHP Muhalefeti", *Kore Savaşı: Uzak Savaşın Askerleri,* (Der. M.A. Tuğtan), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., 2013, s. 112-114.

12.Behice Boran'ın kurucu başkanlığındaki Barışseverler Cemiyeti, DP'nin Kore'ye asker gönderme kararını almasından 11 gün önce kurulmuştur. Hükümetin kararının hemen ardından Cemiyet Meclise dilekçe gönderip Türkiye'nin savaşa dahil olmasına itiraz etmiştir. 28 Temmuz 1950'de ise İstanbul'un çeşitli yerlerinde Barışseverler Cemiyeti'nin bildirisi dağıtılır. Bildiride Cemiyet, Kore'ye asker yollama kararının ABD zoruyla alındığı savunulur. Buna göre kararın Türk milletine herhangi bir faydası olmadığı gibi "dünya barışının korunması"na da olumlu bir katkısı yoktur. Hükümetin ve milliyetçi çevrelerin Barışseverler Cemiyeti'nin sözü edilen bildirisi dahil tüm savaş karşıtı ve Amerikan aleyhtarı çabalardan rahatsız olduğunu tahmin etmek güç değil. Başbakan Adnan Menderes açıklama yapar ve sol muhaliflere baskının kapıda olduğunun sinyallerini verir. Bu eksende hemen göze çarpan uygulamalardan biri, "halkın hükümete güvenini sarsmak" ve "milli mukavemeti kırmaya yönelik faaliyetlerde bulunmak" iddiasıyla Cemiyetin yöneticilerinin ve bildiriyi basan matbaacının tutuklanmasıdır.

söz edilen militarist ve antikomünist propagandanın etkinliğini artırmıştır. Militarist propagandanın bir yönü doğrudan Kore'ye gönderilecek askerlere yönelmiştir. Amaç Kore'ye seferin "acil" ve "gerekli" olduğunu onlara kanıtlamaktır. Bir yandan komünizmin ne denli "korkunç bir düzen" ve "tehdit unsuru" olduğu işlenirken diğer yandan Türk ordusunun ABD ile birlikte Kore'ye "barış ve huzur" götüreceği iddia edilmiştir. Fakat bu genel şablon tek başına yeter derecede motive edici bulunmamış olacak ki, önceki savaşlara katılmış askerlerden yardım alınmıştır. Militarizmin önemli araçlarından biri olan savaşlara dair epik anı aktarımı artık devrededir. Muharip askerlerin anlattığı kahramanlık hikâyeleri ve anıları, askerin moralini yükseltmek ve paralelinde özcü bir yaklaşımla cengâverliğin Türklüğe içkin olduğunu kanıtlamak için bolca kullanılmıştır. Batı özellikle de Amerikan kaynaklı propaganda materyalleri de başvurulan önemli vasıtalar arasındadır. Kore Savaşı'ndaki cephelerin ilk günlerine ait seçilmiş görsel malzemelerin sunumu, "Kızıl Korelilerin" savaşma yöntemlerini/vahşetini anlatan filmler ve yabancı birliklerin Kore'deki yerli halk ile "sıcak" ilişkisine dair verilen konferanslar bu cinstendir.[13] Subaylar ve erler, Kore'de "kurtarıcılarını" dört gözle bekleyen ve onlara kucak açmaya hazır bir yerli halkın varlığına inandırılmak istenmiştir. Böylece belki de yaşamlar sonlanacak ve fakat hâlihazırda herhangi bir sosyopsikolojik bağ bulunmayan yabancı bir coğrafya ve onun insanları bir nebze olsun yakınlaşacaktır. Kore'yi "yakınlaştırma" faaliyetleri her iki halkın dilleri arasında benzerlikler icat etmeye kadar varacaktır.[14]

---

Yine 1951'in başında komünist tutuklamalarına şahit olunur. Amaç daha önce olduğu gibi Batı dünyasına "biz içimizde komünist barındırmıyoruz" mesajını vermektir.

13. Tahsin Yazıcı anılarında bu sürecin ilk basamağını şöyle anlatır: "... 18 Ağustosta Etimesgut garnizonu talimhanesinde yapılan ilk toplantıda hususi bazı hasbıhallerden ve ruhi okşamalardan sonra Kore'ye gidiş maksadı, milli faydaları, şeref ve iftiharı, Kore'de yapılacak muharebelerde muvaffak olmak için lâzım olan maddi, manevi şartlar, fedakâr ecdadın torunlarının da onlar gibi tarihimize şanlı sahifeler eklemesi lüzumu hakkında bir hitabede bulunulmuş, bunun iyi tesirleri görülmüştü." T. Yazıcı, *Kore Birinci Türk Tugayında Hatıralarım*, İstanbul, Ülkü Basımevi, 1963, s. 64, 65.

14. İlginç bir örnek CHP'nin Parti Genel Sekreteri olan Kasım Gülek'in Kore Savaşının ilk günlerinde *Cumhuriyet*'e verdiği beyanattır. Gülek, Kore dili ile Türk dili arasındaki "benzerliklere" işaret eder. Ona göre Türklerin kullandıkları birçok kelime Koreliler tarafından da kullanılmaktadır. Bunun üzerine ortada

Militarist propagandanın radyo, matbuat ve mitingler üzerinden yürütülen veçhesi ise kapsam açısından çok daha geniştir ve bu hâliyle ABD'de olduğu üzere Türkiye'de de yalnızca Kore'ye gidecek askerleri ve yakın çevrelerini değil tüm kamuoyunu içermiştir. Hiyerarşik düzende askerler emir gereği, mecbur oldukları için Kore yarımadasındadırlar ya da Kore'ye gideceklerdir. Ancak asker aileleri ve Türkiye kamuoyu tarafında mesele bu denli net değildir. Dolayısıyla çok katmanlı ve çok araçlı bir rıza üretimine ihtiyaç vardır ki bu çerçevede fonksiyonel açıdan en büyük pay ulusal basınındır.[15] *Hürriyet* başta olmak üzere cepheye muhabir gönderen ulusal gazeteler, savaşın ilk günlerinden itibaren hem Kore'deki Türk birliğinden haber aktarır hem de cephedeki askerlerle memlekette onları bekleyenler arasında dolaylı bir iletişim kanalı işlevi görür. İmkânları kısıtlı olan yerel basın ise kendi bölgelerinden Kore'ye gitmiş askerler ve aileleri hakkında haber yapar.

II. Dünya Savaşı ikliminde antikomünizm rüzgârına kapılmış Türkiye basınının savaşı –Amerikan ana akım matbuatı gibi-[16] "insanlığı ve barışı koruma mücadelesi" olarak yansıttığına şahit olunur. Buna göre "Hür Dünya", komünizmin saldırılarına karşı "özgürlük" ve "refah içinde" yaşamak isteyen masum halkları fedakârca korumalıdır. O gün Güney Kore'nin başına gelen saldırılar yarın bir başka özgür ülkeye (bir Avrupa ülkesi ya da Türkiye diye okuyabilirsiniz)[17] yönelebilir. Üstüne üstlük

somut herhangi bir ilişki olmamasına rağmen mesele dilciler arasında dahi tartışılır hâle gelir. H. Eren, "Kore Diliyle Türk Dili Arasında Bir Akrabalık Var Mıdır?", *Türk Dili* (7), 1952.

15. Kore Savaşı, Türkiye basınının gündemini adeta ele geçirmiştir. Gazetelerde muhabirinden yazarına herkes Kore ile ilgili haber ve yorum yapma telaşındadır. C. Arcayürek, *Demokrasinin İlk Yılları (1947-1951)*, Bilgi Yay., 1985, s. 217-219.

16. S. Casey, *Selling The Korean War: Propaganda, Politics and Public Opinionin the United States (1950-1953)*, New York: Oxford University Press, 2008.

17. Örneğin: "Kore'ye gitmek kızıllarla dövüşmek hususundaki arzu hemen her Türkün vicdanı ve muhakemesinde şu suretle mânâlaşmıştır: Bugün Kore'ye yarın bize, ateş çıktığı yerde söndürülmelidir..." T. Ergüngör, *Korede Birinci Türk Tugayı*, tarihsiz, s. 5. Ayrıca Kore'ye gönderilecek askerî kuvvetin büyüklüğünün tartışıldığı günlerde *Cumhuriyet* gazetesinden Abidin Daver şunları yazar: "Yarın memleketimize karşı yapılacak bir taarruz üzerine bütün Birleşmiş Milletlerin yardımımıza koşacağına inanmak lâzımdır. Bu itibarla [Kore'ye] sembolik bir yardım yapmakla iktifa etmeyi düşünmek doğru olmaz." Akt. A. Öymen, *Değişim Yılları*, Doğan Kitap, 2004, s. 547.

Türkiye'nin Birleşmiş Milletler çerçevesinde yükümlülükleri de vardır, uluslararası kamuoyunda Türkiye'nin "devlet ağırlığı" mevzu bahistir. Türkiye "büyük devletler" arasında yer almayı ve yakın gelecekte Batı'nın "güvenlik şemsiyesi"nden (NATO'dan) istifade etmeyi istiyorsa sözünü tutmalıdır.[18] Olup bitenlere bu pencereden bakıldığında çokça dillendirilmeye müsait "Türkiye'nin Kore Savaşı'nda ne işi var" sorusunun meşruiyet zeminini kaybetmesi en azından yüksek sesle ifade edilmesinin önüne geçilmesi beklenmiştir. Siyasal muhalefetin Kore'ye asker gönderme kararına dair meclis başkanlığına gensoru önergesi verdiği tarihlerde DP milletvekili ve gazeteci Mümtaz Faik Fenik, CHP'yi eleştirir. Fenik'e göre Türkiye'den barışı korumak için giden askerler Kore'de "tıpkı kendi vatanları için savaşır gibi" azimle savaşmalıdır/savaşmaktadır:

> Kore'ye niçin asker gönderdiğimize dair TBMM'ye gensorular verildiği şu günlerde kahramanlarımız Kore'ye neden geldiklerini, canlarını dişlerine takıp dövüşerek bütün cihana bir defa daha anlatmışlardır. Türk askerlerinin, Kore topraklarında herhangi çetrefil isimli bir geçidi tutarak, *tıpkı Kars'ı müdafaa eder gibi, tıpkı Edirne'yi müdafaa eder gibi*, şehit rütbesine erişmeyi dahi göze alıp savaşmalarının manasını daha nasıl izâh etmek kâbildir? Onlar, altına imza koyduğumuz bir ahdin şeref borcunu yerine getirirken insanlığı ve barışı korumak için dövüştüklerini hakkıyla bilerek öyle silahlarını kullanmışlardır.[19]

DP ile organik bağı olan *Zafer* gazetesinin başyazarı Mümtaz Faik Fenik bu düşünceyi dile getiren tek isim değildir. *Vatan* gazetesinde yazan Ahmet Emin Yalman'dan *Milliyet*'ten Ali Naci Karacan'a hatta *Ulus*'ta yazan meşhur kalem Peyami Safa'dan Hüseyin Cahit Yalçın'a Türkiye basının prestijli isimleri uzun uzun Kore'de savaşan Türk askerlerini öven yazılar kaleme almıştır. Gazetelerin ilk sayfasındaki görsel mesajlar da yazılardaki söyleme uygundur. Türk askerinin "Kızıl Korelileri" nasıl kahramanca bertaraf ettiğine dair illüstrasyonlar, askerlerin korkusuzca poz verdiği kareler gazetelerin ilk sayfalarına taşınır.[20] Savaşta Türki-

18. ABD'li senatör Hary Cain basına verdiği demeçlerde Türkiye'nin Kore Harbi'ne katılması hâlinde NATO kapılarının açılacağını ima etmiştir. Albayrak, a.g.e., s. 411. Ayrıca Öymen, a.g.e., s. 545.

19. (Vurgular bana ait), M. F. Fenik, "Kore'deki Kahramanlarımız", *Zafer*, 2 Aralık 1950. Akt: Doğan, a.g.e., sayfasız.

20. Örneğin "Kore'de Birliğimizin Yeni Bir Muvaffakiyeti", *Milliyet*, 21 Kasım 1950;

ye'den giden askerlerin varlığının uluslararası mecrada duyulduğu Kunuri Muharebeleri'nin ayrı bir yeri vardır. Türk birliklerinin ağır bir çatışmaya sürüklendiği Kunuri Muharebeleri (26 Kasım - 6 Aralık 1950) Çin hududunun hemen güneyinde tuzağa düşen ve Çin birliklerinin destek olduğu Kuzey Koreli güçlerce yenilgiye uğratılan Amerikan kuvvetleri için geri çekilme imkânı yaratmıştır. Muharebe üzerine anlatılanlar kısa zamanda Türk askerinin "eşsiz savaş gücü" vurgularıyla bezenmiş askerî bir efsaneye dönüşmüştür. "ABD askerlerini kurtaran Türk" imgesi bir diriliş ve özgüven kaynağı hâline gelmiştir. Türk süngüsü artık militarist propagandanın taşıyıcı sembolleri arasındadır.

Kore kahramanlıkları basında milli gururun nişanesi olarak işlenirken; Silahlı Kuvvetlerin modernizasyonu, ordunun yaptığı tatbikatlar, üst rütbelilerin açıklamaları, askerî toplantılar, motorize birliklerin geçit törenlerindeki fotoğrafları ve hatta komutanların cenazelerinden kareler gazetelerin ilk sayfalarında kendine yer bulur. Ordunun azametine ve gücüne işaret edecek her nokta militer estetiğin ve propagandanın bir parçasıdır. Türk ordusuyla ilgili dış basında çıkan yazılar abartılarak ulusal basında yayınlanır. Kaynak kimi zaman *Washington Post* kimi zaman *Amerika'nın Sesi Radyosu*'dur. Amaç korkusuzluk ve savaşkanlık üzerinden "hür dünyanın bir parçası" ve "vazgeçilmez bir uluslararası aktör" olunduğunun iç kamuoyuna kanıtlanmasıdır. TSK'nın tüm Ortadoğu'yu ve çevresini Ruslardan koruduğuna dair haberler bu doğrultuda ilk göze çarpanlardır.[21]

Türkiye basınının, Kore Savaşı sırasında militarizmi ve antikomünizmi besleyen propagandif faaliyetlerinin okuryazar kesimde bir etki yarattığı muhakkak. Militarist propagandanın diğer aracı olan radyo ise özelliği itibari ile basından daha geniş bir kesime ulaşabilme gücüne sahiptir. II. Dünya Savaşı yılları,

"Birliğimiz Çeteleri Başarı ile Temizliyor", *Milliyet*, 22 Kasım 1950; "Kore'deki Nihai Taarruza Girdik", *Milliyet*, 25 Kasım 1950; "Birliğimizin Parlak Muvaffakiyeti", *Milliyet*, 28 Kasım 1950; "Birliğimiz Anudane Çarpışıyor", *Milliyet*, 30 Kasım 1950; "Tugayımız Wawon Kesiminde Kızıllarla Göğüs Göğüse Çarpışıyor", *Milliyet*, 1 Aralık 1950; "Tugayımız Muharebe Nevilerini Maharetle Tatbika Muvaffak Oldu", *Milliyet*, 8 Aralık 1950. 1951'in başlarında da benzer haberlere rastlanır. Örneğin "Birliğimizin Kore'de Yeni Muvaffakiyeti", *Milliyet*, 28 Ocak 1951; "Kore Birliğimiz Harikalar Yarattı", *Milliyet*, 29 Ocak 1951, "Birliğimiz Kore'de Yeni Yeni Muvaffakiyetler Kazanıyor", *Milliyet*, 1 Şubat 1951; "Kore Savaş Birliğimiz Yeni Bir Destan Daha Yarattı", *Milliyet*, 26 Nisan 1951.

21. *Milliyet*, 15 Kasım 1950 ve 6 Mart 1951.

radyonun politik gücünü ve propaganda kabiliyetini tüm dünyaya kanıtlamıştır. Bu gerçeğin farkında olan asker-sivil bürokratlar ve siyasetçiler, Soğuk Savaş boyunca radyoyu devlet politikalarının meşruiyetini tahkim edecek bir araç olarak kullanırlar.[22] Ankara radyosu 1950 Sonbahar'ında Kore Savaşı'na dair haberlerin ulaştırılacağı bir mecra hâline getirilir. İlk adım Ankara Radyosu'nun 15 Ekim 1950'den başlayarak Kore Savaşı için özel yayına başlamasıdır. Uzun dalga marifetiyle ülkenin tümüne ulaştırılması hedeflenen programa gösterişli bir törenle start verilir. Açılış merasiminde milletvekilleri, basın mensupları, Kore'ye asker gönderen ailelerden temsilciler ve dönemin Milli Savunma Bakanı Refik Şevket İnce ile Genelkurmay Başkanı Yamut hazır bulunur. "Memleketten Selam" programı ve benzerleri Kore Savaşı anlatısının birer parçasıdır. İç kamuoyunu Kore'deki birliklerin başarısı etrafında birleştirmek isteyen bu söylem, çatışma/savaş koşullarında özellikle desteklenen solidarist-korporatist bakışın bir yansımasıdır. Radyoda hamasi konuşmalar yapan, uzak ve yakın geçmişten kahramanlık efsaneleri aktaranlar arasında olan Kıdemli Topçu Yüzbaşı Mustafa Kepir'in şu sözleri anlatının temel motiflerini göstermesi açısından kayda değerdir:

> Kore savaşlarının ünlü kahramanları, insanlık idealinin iftihar yıldızları; sizler büyük milletimizin şerefi, hürriyet ve insanlık idealinin ebedîyeti uğruna sıcak yuvalarınızdan ebedîyetler kadar uzak ülkelerde şan ve şerefle dövüşmek bahtiyarlığına erdiniz. Sizler bu kutsal vazifeye seçilmekle daha yurt içindeyken bahtlı, Uzak Doğu yollarında heyecanlı, gaza meydanlarında imanlı idiniz. Sizler, tarihi yaratan ve sayısız zaferlerle taçlandıktan sonra insanlığa armağan eden Türk'ün asil çocukları, Kore dağlarındaki ordugâhınızda sabırsızlanıyor ve bir an evvel meydan muharebelerine atılarak ecdat tarihine parlak bir fasıl eklemenin hasretiyle tutuşuyordunuz... Bize gelince; köylü, şehirli, genç, ihtiyar, zengin, fakir bütün Türk milleti, 21 milyonluk kütle, tek iman, tek hasret ve tek kalp olarak sizde birleşiyor, sizde kaynaşıyoruz.[23]

22. Ankara Radyosu, 1948 yılında Marshall Saati ile yayın yapmaya başlar. Türkiye'de Amerikan yardımlarının duyurulması ve ülkenin neden Batı Blok'unda olmayı tercih ettiğinin açıklanması propagandanın ana konularıdır. Ankara radyosu daha sonra NATO Saati ve BM Saati gibi programlarla devlet merkezli propagandayı sürdürecektir. Radyonun propagandif kapasitesini artırmaya yönelik ıslahatlar 1950 Yaz'ında artmıştır.

23. M. Kepir, *Kore Kahramanlarına Radyodan Seslenişler*, Ankara, Emek Basım, 1952, s. 16, 21.

Savaşa dair önemli bilgiler devlet radyosu ve *Amerika'nın Sesi Radyosu* üzerinden halka ulaşsa da, cepheden haber bekleyenlerin kulaklarını doğrulttukları başka bir mecra daha vardır: *Moskova Radyosu*. Resmî kanalların kayıpları aktarma konusundaki isteksizliği Moskova Radyosu'na başvuranların sayısını artırmıştır. Aileleriyle iletişim kurma arayışındaki askerler ise devlet radyosundaki Kore ile ilgili programları dinleyememekten şikâyetçidir. Savaşın, halkın en önemli gündem maddelerinden biri olduğu günlerde ABD'de çekilen Kore Savaşı filmleri Türkiye'de izleyici bulur. Türkiye'nin Soğuk Savaş boyunca Amerikan yumuşak gücünün "istekli bir müşterisi" olması antikomünizmin taşıyıcısı işlevini gören Hollywood filmlerinin ülkede yaygınlaşmasını hızlandırır.[24] Yerli sinema üreticileri de Hollywood filmlerine benzer filmler yapmaya karar verir. Birbiri ardına çekilen Kore Savaşı temalı filmler hem kâr hem de propaganda aracı hâline gelirken aynı dönemde tarihsel kahramanlık anlatılarını ve Milli Mücadele dönemini konu edinen savaş filmleri de beyazperdeye yansır. Bahsi geçen filmler kategorik olarak bir düşman tipolojisinin yaratılması ve savaş, şiddet ve intikam söylemlerinin diri tutulmasına aracılık etmiştir. Şüphesiz ki 1950'li yıllarda yerli sinemanın ülke çapında ne ölçüde kitleselleşebildiğine dair elimizde kesin veriler yok ve üstelik hem maddi imkânlardan dolayı hem de erişebilme olanağı açısından sinemanın radyo kadar görece geniş bir kitleye hitap etmediği de aşikârdır. Bununla birlikte sinemanın görsel gücü hesaba katıldığında kitleleri etkileme konusunda yüksek bir ikna yeteneğine sahip olduğunu da unutmamak gerekir.[25] 1950'nin

24. Soğuk Savaş'ta devlet Amerikan filmlerinin Türkiye'ye kabulünü kolaylaştıracak çeşitli düzenlemeler yapar. Mevzuatı iki kutuplu dünyaya uyarlar ve karşı kampın filmlerini ulusal birliğe tehdit olarak kodlar. Sovyet etkisini sınırlandırmak adına Sovyet yapımı filmlerin ülkede gösterilmesine mâni olur. Ayrıca savaş karşıtı filmleri askerliğin onurunu aşağıladığı gerekçesiyle yasaklanır. Hâl böyleyken 1950'lerden itibaren Amerikan filmleri Türkiye'deki yabancı sinema gösterimine egemen olur. S.B. Karademir, "Turkey as a 'Willing Receiver' of American Soft Power: Hollywood Movies in Turkey during the Cold War", *Turkish Studies*, 13: 4, 2012, s. 636, 637.

25. Yerli sinema üzerine çalışan Erman Şener, Kore Savaşı'nın Yeşilçam için bir kırılma olduğunu yazar. Şener'e göre ilk kez yerli sinema içerisinde yaşanılan ânın gerçekliğine kulak kabartmış, onunla ilgilenmiştir. E. Şener, *Yeşilçam ve Türk Sineması*, Kamera Yay., 1970, s. 51. Bir olgusal gerçeklikten yola çıkan Türkiye sinemasının, olguyu ne ölçüde yansıttığı ya da gerçekten yansıtma gayesinin olup olmadığı üzerine ayrıca düşünmek gerekmektedir.

sonbaharında İskenderun'dan Kore'ye doğru yola çıkan ilk Türk birliğinin hemen ardından 1951 senesinde peş peşe çekilen ve milliyetçi-militer simgeleri yücelten propagandif filmler "komünizmle mücadele davasının" da müdafileri olarak rol oynar.[26]

## Militarizasyonda Bir Başka Aşama: Sivillerden Cepheye Destek

Kimmerling militarizmin bilişsel boyutundan bahsederken sivillerin askerî zihniyetin taşıyıcısı olduğu durumları merkeze alır.[27] Skjelsbaek'in militarist zihniyet başlığı altında tarif ettiği "değerler"[28] militarizmin bilişsel boyutunda sivillerce içselleştirilmiştir. Askerî olan ile sivil olan arasındaki ayrımı belirsizleştiren bir ideoloji olarak militarizm çatışma ve savaş dönemlerinde toplumun farklı katmanlarını etkileyecek bir kapasiteye ulaşabilir. Kore Savaşı esnasında karşımıza çıkan cepheye destek ritüelleri militarizmin sözü edilen boyutlarıyla birlikte düşünülmelidir. Siviller cephede çatışan askerlere öykünmekte, onlar gibi davranmakta, askerî güçten gurur duymakta ve kendilerini muharip birliklere destekle kamusal alanda var etmektedirler.

---

26. Bu minvalde Maraş Savunması'ndan İstanbul'un fethine ve elbette Kore Savaşı'na ilk akla gelen film örnekleri: Faruk Kenç/*Hürriyet Şarkısı* (1951), Aydın Arakon/*İstanbul'un Fethi* (1951), Faruk Kenç/*Kendini Kurtaran Şehir* (1951), Seyfi Havaeri/*Kore Gazileri* (1951), Seyfi Havaeri/*Kore'de Türk Kahramanları* (1951), Vedat Örfi Bengü/*Kore'de Türk Süngüsü* (1951), Nurullah Tilgen/*Kore'den Geliyorum* (1951), Aydın Arakon/*Vatan İçin* (1951), Kenan Erginsoy/*Mehmetçik Kore'de* (1952), Nedim Otyam/*Yurda Dönüş* (1952), Vedat Örfi Bengü/*Dokunulmaz Bu Aslana* (1952), Seyfi Havaeri/*Zafer Güneşi* (1953)... Diğer yerli film örnekleri için G. Scognamillo, *Türk Sinema Tarihi*, Kabalcı Yay., 2003, s. 120, 121. Yerli üretim milliyetçi militer savaş filmleri modası günümüzde her ne kadar Kürtlerle ve "Terörle Mücadele" üzerinden devam ediyor olsa da Kore Savaşı film sektöründe hâlâ önemli ve etkili bir yere sahiptir. Bunun en belirgin örneği 2017'de vizyona giren ve Türkiye'den Oscar'a aday gösterilen *Ayla* isimli filmdir. Film Türklerin Kore'deki varlığını meşrulaştıracak öğelerin yanı sıra fedakârlık, askerî yetenek üstünlüğü, kahramanlık, cesaret, sahiplenme gibi öğeleri dramatik bir biçimde işler. Bunun yanı sıra arka planda Koreli bir çocuğun milliyetçi değerleri özümsemiş Türk çocuğuna dönüşüm hikâyesi eleştiriye açık olmayan "gurur tablosu" örneği olarak izleyiciye yansıtılır.

27. B. Kimmerling, *Clash of Identities: Explorations in Israeli and Palestinian Societies* New York, Columbia University Press, 2008.

28. K. Skjelsbaek, "Militarism, Its Dimensions and Corollaries: An Attempt at Conceptual Clarification", *Journal of Peace Research*, Cilt 16, S. 3, 1979.

Savaşın ilk günlerinden itibaren bir yandan Meclisten Kore'deki askerlere şükran duyguları ve selam gönderildiğini[29] diğer yandan da meydanlarda Kore'ye destek mitinglerinin düzenlendiğini vurgulamak gerekir. Tan matbaası baskınından sonra müstakil olarak kendini nadiren gösteren milliyetçi-muhafazakâr aktörler için Kore Savaşı ile beraber yeni bir fırsat doğmuştur. Kore Savaşı'ndaki askerlere destek mitingleri, belirli bir söylemsel ortaklığı yürütmesi bağlamında benzer bir mekaniği paylaşır.[30] 1946'da Türk Talebe Birliği adıyla yeniden faaliyete geçen ve bir yıl sonra Bakanlar Kurulu kararıyla adı Milli Türk Talebe Birliği (MTTB) olan gençlik örgütlenmesi, Kore Savaşı sürecinde milliyetçi dernek ve kuruluşlar arasında lokomotif vazifesi görür. MTTB'nin bu ikinci döneminde ideolojik çizgisi aslında net değildir, kimi zaman Osmanlı-İslam motiflerini öne çıkaran bir milliyetçiliği kimi zaman ise etnisist Türk milliyetçiliğini hatırlatan açıklamalarda bulunur. Ancak Çağatay Okutan'ın belirttiği üzere yalnızca "irtica karşıtlığı çerçevesinde bir Atatürkçülük" ve komünizm düşmanlığı MTTB'nin faaliyet ve söylemlerine damgasını vurur.[31] Kore Savaşı'na angajman da daha çok bu ikinci başlık üzerinden gerçekleşir. Birlik, 9 Aralık 1950'de İstanbul'da Kore mitingi düzenler. Miting kapsamında Beyazıt'tan önce Taksim'e oradan da Abide-i Hürriyet'e kafileler hâlinde Türk bayraklarıyla yürüyüş yapılır. "Yaşasın Mehmetçikler, kahrolsun komünistler" sloganı atılır; rütbeli askerler omuzlara alınır. Miting boyunca antikomünizm diskuruyla iç içe geçmiş militer referanslı konuşmalara, şiirlere ve marşlara rastlanır. "Mehmet İzindeyiz", "Tarih Canlanıyor: Türkler Tekrar Çin Seddi Önünde" gibi pankartlar Soğuk Savaş boyunca

29. Buna göre Meclis'te Konya ve Erzurum milletvekillerinin ortak imzasıyla Kore'deki askerlere selam gönderilmesi hakkındaki takrir kabul edilmiştir. Takrir metninde Kore'ye asker göndermekle ne kadar "doğru" bir iş yapıldığının altı çizilmekte, Türk askerlerinin fedakârlığının dünya kamuoyunca takdirle karşılandığı iddia edilmektedir. "Meclisten Kore Birliğimize Selam", *Milliyet*, 28 Kasım 1950. Bir başka "şükran iletme" haberi için "Meclis Kahramanlarımıza Yeniden Şükranlarını Bildirdi", *Milliyet*, 5 Aralık 1950.

30. 1950'nin Aralık ayının ilk haftasında Eskişehir'den Sivas'a Türkiye'nin birçok kentinde Kore'deki askerler için destek toplantıları yapılmıştır. Toplantıların genel seyri birbiriyle benzerdir. İstiklal marşı ile başlanır, saygı duruşunda bulunulur, şiirler ve konuşmalar sonrasında cephedeki askerlere destek telgrafları çekilir.

31. Ç.M. Okutan, *Bozkurt'tan Kur'an'a Milli Türk Talebe Birliği: 1916-1980*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., 2004, s. 107.

muhayyel Türk-İslam tarihinin komünizme karşı mevzi olarak kullanılmasının örnekleri arasındadır. Türkiye'den çok uzaktaki bir savaşa dahil olmayı anlamlandırmak için Orta Asya günlerine atıf yapmak ve buradan mevcut durumla ilintilendirilen bir anlatı oluşturmak başlıbaşına ilgi çekicidir.[32]

DP dönemi boyunca hem politik hegemonya kurma hem de antikomünizm bağlamında İslam'ın kamusal alanda görünürlüğünün desteklendiği ifade edilmelidir. Kore Savaşı esnasında da militarist söylemin milliyetçiliğe ilaveten dinî argümanlarla da beslendiğine tanık olunur. Diyanet İşleri Başkanlığı bu çerçevede resmî söylemin inşasına katkıda bulunur. Kore'ye savaşmaya gitmenin "dinî ve siyasi bir zaruret" olduğu bizzat Diyanet tarafından ayet ve hadislerle bezenmiş müstakil bir kitapla savunulur. Diyanet'in kitabı aslında zihinlerdeki Kore'de Türk askerinin ne işi var sorusuna dinî (ama elbette en az o kadar da siyasi) bir cevap verme teşebbüsüdür. Kore'de ölen askerlerin şehit sayılmayacağına dair rivayetlerin dolaşımda olduğu iddiasına karşı Diyanet Kore'de "hürriyet" için şehit düşmenin "mukaddes mânâsını" açıklamaya koyulur.[33] İncil'den *Kuranıkerim*'e dinî referanslar gösterip dünya barışı ve kardeşlikten bahsettikten sonra resmî söylemde ittifak edilir. Diyanet'in yazılı faaliyetleri, yine kurumun başaktör olduğu Mevlit mitingi ve benzeri etkinliklerde başvurulacak söylem için rehber niteliğindedir.

Kore'de yaşamını kaybeden askerlerin ardından okunan mevlitler kimi zaman kendi olağan akışı içinde seyreder kimi zaman da gazete ilanlarıyla geniş çaplı etkinliklere dönüşür. 10 Aralık 1950'de Diyanet İşleri Başkanlığı'nın organizasyonu ile Süleymaniye Camisi'nde okutulan mevlit ikincisine örnektir. Türkiye Anıtlar Birliği, Kore'de şehit düşen askerlerin ruhuna ithaf edilmek üzere Mevlit okutmaya karar verir.[34] Askeriyeden

32. Benzer bir örnek için C. Canbulat, *Kore'de Mehmetçik*, İstanbul, Anıl Matbaası, 1951, s. 14.

33. Buna göre: "1- Kore'ye yolu dahi bir Allah yoludur. 2- Kore'ye asker sevki (ilây'ı kelimetullah) emir ve mükellefiyeti hududuna giren ve iktizasına uyan bir harekettir. 3- Kore harekâtına iştirak cihat ve gaza mahiyetinde mukaddes vazife cümlesindendir. 4- Kore'de vefat edenler şehittir. Sağ kalanlar Allah yolunda hizmet etmiş şerefli gazilerdir." *Kore Savunmasına Katılmamızda Dinî ve Siyasî Zaruret*, (yayan İlahiyat Kültür Telifleri Basım ve Yayım Kurumu), İstanbul, Acun Basımevi, 1950, s. 50, 51.

34. Dora'nın aktardığına göre Süleymaniye Camisi'nde okutulan ve "mübarek şehitlerimizin ruhuna ithaf edilmiş" Mevlit aynı zamanda filme çekilmiş ve Ko-

1. Ordu Müfettişi Şükrü Kanatlı, Süleymaniye'ye gelir. Suriye, Lübnan, Afganistan, Pakistan, Suudi Arabistan ve Irak'ın Türkiye sefirleri ve Mısır Başkonsolosu oradadır. Buluşmada yapılan konuşmalarla Mevlit etkinliği siyasi bir mitinge dönüşür. Radyo Süleymaniye'deki toplanmayı ve konuşmaları, ulaşabildiği her eve taşımak üzere yayın yapar. Ankara'dan gelen, dönemin Diyanet İşleri Başkanı Ahmet Hamdi Akseki kalabalığa hitaben yaptığı konuşmada Kore Savaşı'nı "inananlarla inanmayanlar arasındaki bir savaş" olarak takdim eder. Antikomünizmin Türkiye'deki en başat teması olan komünizmi "Tanrıtanımazlık" ve "dinsizlik" ile eşdeğer gösterme çabası, Müslüman ülkelerden diplomatların hazır bulunduğu bir zeminde yeniden tekrarlanır. Ahmet Hamdi Akseki'ye göre Kore Savaşı'nda netice bellidir; savaşı er geç "inananlar" kazanacaktır. Aslen Topçu Binbaşı görevinde bulunmuş Mustafa Kepir'in bu toplantıyı anlatış tarzı militarizmin dinî argümanlarla nasıl ustalıkla hercümerç edildiğinin adeta bir kanıtıdır:

> İbadetler sizin için... İşte milli tarih ve milli kültürümüzün hazinesi, güzellikler meşheri; Fatih yadigârı, güzel İstanbul... Günlerden Cuma... Müminlerin mübarek günü... İşte milli dehanın ebedîyetlere armağan ettiği muhteşem Süleymaniye Camii... Avlusunun mermer methalinden, mihrabının mübarek yuvasına kadar vecd ve istiğrak içinde fevc fevc gelmiş olan müminlerle dolu... Minberde aksakallı, nur yüzlü, mübarek bir din adamı... Diyanet İşleri Reisi muhterem Ahmet Hamdi Akseki... Mücessem bir mahşeri andıran cemaat arasında bütün Müslüman devletlerin siyasi mümessilleri, memleketin en mümtaz hafızları ve din adamları var. Semavi bir siper hâlinde 40 binleri örten muazzam ve müzeyyen Süleymaniye kubbesi, şehitlerimizin ruhları, gazilerimizin hatıraları ile dolu.[35]

Kore Savaşı, antikomünizmin okullara ulaşmasında kritik bir dönemeçtir. Hem ABD'de hem Türkiye'de okullar adeta cephenin bir uzantısı hâline getirilmiştir. Milli Eğitim ve ordu arasındaki ilişkiler okullardaki faaliyetlerin organize edilmesi esnasında yoğunlaşır. Milli Eğitim Bakanlığı okullarda öğrencilere Kore'de savaşan Türk birliklerinin rolünün anlatılması için tamim

---

re'de bulunan Türk tugayına da izlettirilmiştir. C. Dora, *Kore Savaşında Türkler*, İstanbul, İsmail Akgün Matbaası, 1963, s. 399.

35. Kepir, a.g.e., s.21,22

yayınlar. Ancak eğitim kurumlarındaki Kore Savaşı etkinliklerinin öğretmen ve öğrencilerin tamamen kendi girişimleriyle yapıldığına dair bir izlenim oluşturulmak istenmiştir. Basındaki haberlere bakılırsa liselerdeki, enstitülerdeki, üniversitelerdeki talebeler ve kurdukları öğrenci birlikleri Kore'deki askerlere destek olmak için birbirleriyle yarışmaktadır. Okullardan cepheye yazılan mektuplar, paketlenen armağanlar, Kore Savaşı temalı şiir yarışmaları ilk akla gelenlerdir. Kore'de "hür dünya" ve "insanlık" için savaşanlara ve yaralananlara gönderilmek üzere, örneğin Kars Lisesi öğrencileri kanlarıyla Türk haritası çizerler. Boyanmadık yerde ise tahmin edilebileceği gibi ay-yıldız belirir. Konya'daki Türk Gençlik Teşkilatı (ki komünizm ile mücadele için kurulan milliyetçi örgütlenmelerden biridir)[36] üyeleri, "şehitlerimizin yanında bizim de kanımız bulunsun" diyerek yaptırılan özel bir vazoya kanlarını doldurup göndermeye kalkışırlar. Ankara'daki Üniversite Talebe Birliği ise kanlarıyla ıslattıkları toprağın içine Anafartalar'dan getirilen boş kovanı koyup gönderirler.[37] Erkek öğrenciler böylesine yeni ritüeller inşa ederken, kadın öğrencilerin de boş durduğu söylenemez. Fakat onların milliyetçiliğinin tezahürleri, kendilerine biçilen rol dahilinde daha çok biçki dikişle ilgilidir. Öyle ki Kız Enstitüleri tarafından dikilen bayrakların ve işlemeli *Kuranıkerim* kılıflarının haberleri basında hemen yer bulur.[38] Bunların dışında İstanbul'da bazı öğrencilerin İstanbul Üniversitesi Talebe Birliği adıyla Kore'ye üniversite sancağı göndermesi ve daha sonra Kore'den gönderilen Türk bayrağının törenle MTTB'deki gençlere teslim edilmesi gibi sembolik olaylar,[39] Milli Savunma Bakanlığının ülke içindeki ve dışındaki askerî anıtları onarma kararı, savaş, kahramanlık ve şükran duyguları etrafında kamuoyunun militarizasyonunda etkili olmuştur.

---

36. İlhan Darendelioğlu, Türk Gençlik Teşkilâtı'nın Türk kültür Ocağı ve Türk Kültür Çalışmaları Derneğini pasif bulan bir grup üniversite öğrencisi tarafından 1947 tarihinde kurulduğunu yazar. Anadolu'da örgütlenen Türk Gençlik Teşkilatı kısa zamanda 40'a yakın şube açmıştır. E.İ. Darendelioğlu, *Türkiye'de Milliyetçilik Hareketleri*, Toker Yay., 1968, s. 161, 162.
37. Sipahi, a.g.e., s. 153-155.
38. A.g.e., s. 153.
39. İstanbul Üniversitesi sancağının Kore'ye gönderilmesi olayı için *Milliyet*, 10 Mart 1951; Kore'den gönderilen bayrağın teslim haberleri için *Milliyet*, 1 Mayıs 1951.

Türkiye Malul Gaziler Birliği gibi örgütlenmeler, Kore Tugay komutanı Tahsin Yazıcı'ya ve askerlere destek mesajları göndermeyi sürdürmüştür. Aşağı yukarı yakın zamanlarda General Yazıcı da ülkeye teşekkür mektupları yollamıştır. Basın, Yazıcı'dan gelen her açıklamayı bir propaganda metni hâlinde manşetlere taşımaktadır.[40] Kore'deki askerlerden gelen ya da onlara gönderilen mektuplardan seçilip basılanlar ise savaş atmosferinin ülke topraklarındaki etkisini lirik ve patetik bir boyuta taşır. Genelkurmay Başkanlığı çeşitli rütbelerden emekli ve muvazzaf askerlerin ve bazı milletvekillerinin konuşmalarından oluşan *Kore Kahramanlarına* adlı bir kitap çıkarır. Kitabın içinde yer alan İpek Kaya imzalı "Kore'deki Mehmed'im" manzumesi yukarıda anlatılan propaganda sürecinin özeti gibidir. İçersinde buram buram militarizm, şiddet ve antikomünizm vardır. Şiirde dikkat çekici dizeler şöyledir:

> Dört bin beş yüz Mehmet gitti Kore'ye,
> Vurun kızıllara dönmem geriye,
> Sorun onlara yolu nereye,
> Biriniz binine yeter Mehmedim.
>
> Kuzeyden yürümüş kızıl sürüsü
> Bu sürü içinde hain birisi
> Buna kızıl derler var mı gerisi
> Vurun kızıllara vurun Mehmedim.
>
> Düşünmen burayı vazife orda,
> Karşınızdaki kızıl göz diker yurda
> Yirmi milyon Mehmet hazır burada
> Düşmana Gözünden Vurun Mehmedim.[41]

Bu manzumenin benzerleri dönemin ırkçı ve milliyetçi mukaddesatçı yayın organlarında (Nihal Atsız'ın *Orkun*'u bunlar arasında başı çeker) ardı sıra yayımlanmıştır. İsimlerden yola çıkarak kadın yazarların kaleme aldığı iddia edilebilecek şiirlerin önemli bir kısmında, savaşan eri "erkekliği" ile motive

40. Örneğin "Tahsin Yazıcı'nın En Son Beyanatı", *Milliyet*, 14 Aralık 1950; "Gl. Yazıcı'nın Millete Teşekkürü", *Milliyet*, 24 Ocak 1951; "Gl. Tahsin Yazıcı'nın Yeni Bir Mesajı", *Milliyet*, 2 Mart 1951.
41. İ. Kaya, "Kore'deki Mehmed'im", *Kore Kahramanlarına*, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1952, s. 30.

etme eğilimi söz konusudur. Bunun da iki veçhesi mevcuttur ilki erkeğin "gücü"ne ve "cengaverliği"ne yapılan methiyeler diğeri de onu "ev"inde bekleyen kadının özlemidir.[42] Kore'deki askerlere destek şiirlerinin içerisinde "Allah Allah nidaları" ile komünistlere saldırı çağrısı yapanlar; "Moskof"a, "Kızıl Çin"e doğrudan hakaret dolu ifadeler içerenler hiç de az değildir.[43] Hatta bazıları o kadar çok "Moskof" merkezlidir ki Kore Savaşı sadece bahane gibidir.[44] Şiirlerde ekseriyetle bir yandan komünistler aşağılanırken Türk askeri ve "komutan babaları" Tahsin Yazıcı ile Celal Dora övülmüştür.[45] Babalar komutan olarak nitelenmiş, (kara) toprak ile annelik özdeşleştirilmiş,[46] böylece militarist diskurun klişeleri tamamlanmıştır. Hükümetin Kore Savaşı'na asker göndermesi bağlamında ABD'nin Türkiye'den Batı ittifakına verilen askerî desteğe bakışını hicveden Nâzım Hikmet ise Kore Savaşı şiirleri literatüründe istisnai bir örnek oluşturur. Nâzım Hikmet 1953 tarihli "23 Sentlik Asker" başlıklı şiirinde, hem hükümeti hem de Türk askerinin "çok ucuza geldiğini" (günde 23 sente) söyleyen ABD'li yetkilileri ironik bir dille eleştirmiştir.

---

42. Nadire Ünalan'ın şiirinin şu mısraları tam da bunun örneğidir: "Asileri tepele, incir dik ocağına/Nur yağacak vatanın dönersen kucağına/Itır kokulu bahçen, gül benizli sevgilin/Meftundur biliyorsun, muhtaçtır sıcağına." N. Ünalan, "Kore'ye Seslerimiz", *Orkun*, S. 10, 1950, s. 6.

43. Örneğin a.g.e., s. 6; S.H. Bozkurt, "Kore Kahramanlarına", *Orkun*, S. 17, 1951, s. 2; Çobanoğlu, "Kore Belinde", *Orkun*, S. 17, 1951, s. 7.

44. Örneğin Kore Savaşı ile kaleme sarılan ortaokul Türkçe öğretmeni Cevdet Canbulat şunları yazar: "Mehmedim, yarattığın kahramanlık destanları cihanın dört bucağında övüle övüle bitirilemiyor. İnsanlığın selameti, istiklâlinin emniyeti için komünist köpeklerine dayak atıyorsun. Vur, kalbindeki iman, ruhundaki inanç aşkına vur... Allah seni iki cihanda aziz etsin. Vur yiğitim, Moskof ayısına senin şimşirden sağlam kızılcıktan can yakıcı sopanı göster..." C. Canbulat, *Kore'de Mehmetçik*, İstanbul, Anıl Matbaası, 1951, s. 13.

45. Kore'deki askerlere hitaben yazılmış Mehmet Çakırtaş imzalı şiirin şu dizeleri komutan güzellemelerine örnektir: "General babanız Tahsin Yazıcı/Düşmana Kore'de mezar kazıcı/Her cenkte düşmanı Türktür ezici/Aldırma yağsa da kar Mehmetçiğim/Türkleri yıldıramaz kar ile bora/Bir arslan kesilir gelince zora/Belinde sancakla savaşmış Dora/Yiğit albayını gör Mehmetçiğim." M. Çakırtaş, "Mehmetçiğim", *Orkun*, S. 17, 1951, s. 2. Ayrıca. N.Y. Gençaydın, "Türk Askeri Kore'de", *Orkun*, S. 17, 1951, s. 9; K. Berksü, "Mehmede Selam", *Orkun*, S. 18, 1951, s. 2; Z.M. Akdağ, "Komutanı Huzurunda Mehmetçik", *Orkun*, S. 18, 1951, s. 10; Z.N. Alpsü, "Mehmetçik Türküsü", *Orkun*, S. 20, 1951, s. 2.

46. Canbulat, a.g.e., s. 15.

## Kore'den Yaralı Dönen Askerler ve Hiç Dönemeyenler

Hükümetin Kore Savaşı'na dair propagandası devam ederken savaşın başta kestirilenden ve cepheye gidenler dahil tüm kamuoyuna yansıtılandan daha uzun süreceği gerçeği de netleşmektedir. Kısa zamanda büyük ve kesin bir zaferle neticelendirileceği sanılan savaş[47] bilinmeze doğru gitmektedir. Bu duruma Amerikalılar dahil Kore'de "antikomünist cephe"de savaşan ülkelerin halkları çok da anlam verememektedir. Çünkü Amerikan ordusu daha beş yıl önce, II. Dünya Savaşı'nda Japonya'nın ve Almanya'nın savaşı kaybetmesinde büyük rol oynamıştır.[48] Ayrıca savaşın uzamasıyla birlikte Amerikalıların ve müttefiklerinin kayıpları artmaktadır; Türkiye'ye de Kore'den peşi sıra şehit ve yaralı haberleri gelmektedir.[49] Bu durum kamuoyunun çok da alışık olmadığı ya da en azından uzunca bir süredir unuttuğu savaş-ölüm-eksilme ilişkisinin travmatik yanlarını gündeme taşır. Bağımsızlık Savaşı'ndan bu yana şehitlik kültünü yüceltecek birçok metin ve konuşma dolaşımda olsa da ülke genelinde harp nedeniyle toplu kayıplar verilmemiştir. Şehitlerin ve yaralıların artmasının kamuoyunda böylesine bir rahatsızlık yaratabileceği düşünülmüş olmalı ki resmî makamlar meseleye el atar. Siyasetçiler ve mülki amirler tarafından şehitlerin geride bıraktıklarının "sahipsiz" kalmayacağına dair konuşmalar yapılmaya başlar. "Sahipsiz bırakmama" iddiasının ise iki boyutu vardır; biri ailelere maddi yardım vaadidir diğeri ise sembolik düzeydeki "şehidi yüceltme" uygulamalarıdır. O nedenle şehit ve gazi ailelerine yardım edileceğine dair taahhütlerin aynı dönemde basında sıkça haberleştirilmesi şaşırtıcı değildir. Milli Eğitim Bakanlığı bazı ortaokullara Kore şehitlerinin isimlerini vermeyi kararlaştırırken;[50] "sahip çıkma" sözünün bir nevi "somut/abidevi

47. Çin kuvvetleri savaşa dahil olana kadar genel kanı savaşın birkaç ayda bitirileceği yönündedir. "Kore Harbi 1951'de Sona Erecek", *Milliyet*, 23 Ağustos 1950, s. 1.
48. M. Brennan, *Wives, Mothers and The Red Menace*, Colorado: University Press Of Colorado, 2008, s. 59.
49. "Kore'de Birliğimiz On Zayiat Verdi", *Milliyet*, 6 Aralık 1950; "Kore'deki Yaralılarımızın İlk Listesi Neşredildi", *Milliyet*, 7 Aralık 1950; "İkinci Şehit Listesi", *Milliyet*, 20 Aralık 1950; "Yaralı Gedikli ve Erler", *Milliyet*, 24 Aralık 1950. Liste 1951'in başlarında uzayıp devam eder.
50. *Milliyet* gazetesi bu haberi "çok yerinde bir karar" başlığı ile verir. *Milliyet*, 23 Ocak 1952.

kanıtı" olarak ülkedeki şehitlikler hızla onarılmaya ve yeniden tanzim edilmeye başlar. Şehitlikleri İmar Cemiyeti'nin[51] kongre toplama, Edirnekapı şehitliğinde Mevlid okutma gibi faaliyetleri ise savaş atmosferinde es geçilmeyen haberlerdir. Mesaj açıktır: "Çanakkale'den İnönü'ye daha öncekiler dahil tüm şehitlerimize ve gazilerimize değer veriyoruz." Bunlara ilaveten, vaatlere, mesajlara ve imar faaliyetlerine eşlik eden ve Kore şehitlerine ithaf edilen edebî eserleri de unutmamak gerekir.[52]

Kore Savaşı'ndan dönen ilk gazi kafilesi 1951'in Ocak ayında hastanelere yerleştirilir. "Dünya barışı" ve "hürriyet" için kan döktüğü savunulan askerler artık memleket topraklarındadır. Yaralıdırlar fakat hegemonik söylemin savaşkan Türk tahayyülüne uygun olarak iyileşip tekrar savaşmak için can atmaktadırlar.[53] Resmî propaganda devletin yaralı ve sakat askerler için her türlü fedakârlığı yaptığını kanıtlamak üzerine kuruludur. Bir başka ifadeyle Kore'de savaşıp yurda dönen askerler "sahipsiz" değildir. Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Başbakan Adnan Menderes derhal hastaneye, Kore'den dönen yaralı askerleri ziyarete gider. Genelkurmay Başkanı Nuri Yamut'un hastane ziyareti manşetlerden verilir. Yaralı ve sakat askerleri ziyarete gelen ister yüksek komuta kademesinden bir subay isterse de DP'li bir yönetici olsun askerlerin büyük bir disiplin içerisinde ziyaretçileri karşılamasına özen gösterilir. Çünkü askerler yaralı ya da sakat bedenleriyle de askerî itaati ve "ulusun dirayetini" temsil etmekle vazifelidir. N. Yeşim Sünbüloğlu, temsil ödevinin yurtdışına tedaviye gönderilen askerlere de yüklendiğini ifade eder. Bu çerçevede estetik, sağlık ve zihinsel kapasite bir bütün olarak temsil kabiliyetini yükseltmek için kullanılır.[54] Fotoğraflarda meşhur ziyaretçilerle birlikte poz veren doktorlar ve hemşeriler görülür. Doktorlar ve hemşireler mağrur; yaralı askerler ise aynı

51. Cemiyetin kökeni aslında 3. Kolordunun girişimiyle 1924'te kurulan Şehitlikleri İmar Komisyonuna dayanır. Komisyon 9 Temmuz 1926 tarihinde cemiyete çevrilmiş; Cemiyet de 1969'da Türk Şehitlikleri İmar Vakfı adını almıştır.

52. Örneğin S.F. Ülkü, *Kore Mucizesi ve Şehidin Sesi*, İstanbul, Ülkü Basımevi, 1951.

53. *Milliyet* gazetesi "Kore'den ilk yaralımız dün şehrimize geldi" başlıklı haberin altına hemen şunu yazar: "Yaralı kahraman tekrar çarpışmak için can atıyor" *Milliyet*, 7 Ocak 1950.

54. N.Y. Sünbüloğlu, "Militarist Ezberi Tahkim Etmek: Basındaki Temsilleri Üzerinden Kore, Kıbrıs ve Güneydoğu Gazileri", *Erkek Millet-Asker Millet: Türkiye'de Militarizm, Milliyetçilik ve Erkek(lik)ler*, İletişim Yay., 2013, s. 422, 423.

karelerde genellikle tam vücut ve mütebbessimdirler.[55] Gazilerin arasında uzuvlarını kaybedenlerin olduğu bilgisi satır aralarına saklanır. Zira bedensel eksilmenin görsel ifşası, "fedakâr erkek/asker imgesi" etrafında bir toplumsal destek sağlayabileceği gibi aksine kahraman erkek imajının altını oyarak resmî anlatıyı sarsma potansiyeline sahiptir.[56]

Yaralı askerlerin getirildiği hastaneler, kendilerine makbul bir konum elde etmek isteyen sivil aktörler için varlıklarını gösterme yeridir. 1951'in ilk günlerinden itibaren yaralılar ve hastane ziyaretleri üzerinden milli bir sorumluluk tarif edilir. Coşkuyla başlayan ziyaretlerle birlikte yaralı askerlere kan vermek için sıraya girenler, Gülhane Askerî Tıp Öğrencilerinin düzenlediği "Kore günü", birer kahramanlık ve vefa gösterisi olarak sunulur. Üniversitelerde Kore gazilerine ve şehit annelerine Genelkurmay'ın onayıyla ve törenle madalya verilmesi kararlaştırılır. Cephe ile kampüs arasında kurulması istenen bu bağın arkasında amaçlanan üniversite gençlerinin "hürriyet" için hayatını feda edenlere duyduğu minnettarlığı göstermesi ve böylece de "milli hislerin" kuvvetlenmesidir. Minnettarlığın dışavurumunda Kore'ye gönderilen "vatan toprağı" ise başlıbaşına bir gündemdir. İstanbul gençliği ilk önce 10 Kasım vesilesiyle[57] Anıtkabir'den alınan toprağı Kore'ye gönderir; toprak Kore'deki Türk şehitliğine konur. İstanbul Teknik Üniversitesi öğrencilerinin Kore'deki şehitliğin içerisindeki bayrak direğinin

55. *Milliyet*, 12 Mayıs 1951, s.1.

56. Nitekim General Mark Clark, Rüştü Erdelhün adlı komutanın kendisine gelerek Türkiye'den aldığı raporlarda Kore'den dönen bazı Türk askerlerinin tahta bacaklarla dolaştıklarını ve bu durumun kamuoyunda olumsuz etki yaptığını söylediğini yazar. İsteği Türk askerlerinin de malul Amerikalılar gibi Amerika'da tedavi görmesi ve onlara da protez takılmasıdır. Clark, bu önerinin kendisi tarafından memnuniyetle karşılandığını ve hükümetin de teklifi kabul ettiğini ayrıca belirtir. M. Clark, *Tuna'dan Yalu'ya*, Ankara, Yıldız Matbaacılık ve Gazetecilik T.A.Ş., 1957, s. 191, 192.

57. 10 Kasımlarda ve de elbette 29 Ekimlerde Kore'deki birlikte de tören yapıldığını anımsatayım. Celal Dora'nın şu sözleri meselenin sadece bayram kutlamaktan ibaret olmadığını gösterir nitelikte: "Yurdumuzdan binlerce kilometre uzakta yabancı bir muhitte Cumhuriyet Bayramının 27. yıldönümünü ilk defa olarak Taygu şehrinde kutlayacaktık. Buradaki bayramımız elbetteki daha içten duygulu bir şekilde ve heyecan içinde kutlulanacaktı. Bizi bu uzak diyarlara sürükleyen sebep ve âmil Türk yurdunun ve cumhuriyetinin korunması değil mi idi. Uğrunda kan dökeceğimiz bu mukaddesatımızın yıldönümünü bizlerden daha iyi anlayışla kutlulayacak kim bulunabilirdi", Dora, a.g.e., s. 68.

dibine konsun diye Türkiye'den toprak göndermesi de benzer bir militarist ritüelin savaşın sonrasına denk düşen tezahürüdür. Milliyetçi-mukaddesatçı çevrelerin tahayyülünde Kore'ye gönderilen toprak şehitleri vatanlarında ve Atalarının yanında hissettirecektir.

Bir süre sonra hastaneden taburcu olan Kore gazileri ve ülkeye dönen komutanlar, Kore'deki askerlere destek için düzenlenen toplantılara katılarak anılarını anlatmaya başlarlar; artık savaşın canlı tanıkları organizasyonların içindedir.[58] Her gelen subaydan "Türk askerinin kahramanlığı"na ve "komünistlerin acımasızlığı"na dair anlatıyı desteklemesi beklenir. Bir yandan yeni gelen yaralılar diğer yandan Kore'ye gönderilen takviye birlikler savaş haberlerini gündemde tutmaya devam eder. Öyle bir hava estirilir ki sanki kadın-erkek, yaşlı-genç herkes Kore'de savaşmaya gitmek için yanıp tutuşmakta, gönüllüler listesine adlarını yazdırmaktadırlar.[59] Sabiha Gökçen'in Kore'ye askerî pilot olarak gitme isteği ise gündemi epey bir süre meşgul eder.[60] Gökçen cumhuriyet tarihinin "savaşkan kadın" figürüne en uygun örnektir ve onun irade beyanının yalnızca kadınlara değil tüm topluma emsal teşkil etmesi beklenir. Sabiha Gökçen Kore'ye

58. Celâl Dora, Kore'den döndükten sonra 1951 Ekiminde Türk Milliyetçiler Derneği'nin Ankara Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi salonunda konferans vermesini istediklerini yazar. Yoğun ilgiden dolayı Dora üst üste iki gün konferans verdiğini belirtir: "... Bu akşam mezkûr fakülte salonunda verdiğim konferansı dinlemeye gelen binlerce Ankaralıların yarısından fazlası salon dışında sokaklarda kaldıklarından bu konferansın ertesi günü tekrar edilmesini rica etmişler ve tarafımdan kabul edilerek ertesi günü akşamı ikinci bir konferansla Ankaralıları kısmen tatmin edebilmiştim. Coşkun Ankara gençliği Mehmetçiğin Kore'de yaptıklarını dinlemek heyecanı ile çırpınıyorlardı. Birliğimizin Kore'deki zaferlerinden ve bu zaferi kazanan kahramanlarımızın menkıbelerinden anlattıkça milli hisleri kabına sığmayan Türk milleti duyduğu gururun heyecanı ile alkış tufanları içinde salonu çınlatıyorlardı." A.g.e., s. 482-484.

59. Örneğin "Kore'ye Gidecek Takviye Birliklerimiz", *Milliyet*, 6 Şubat 1951. S. Sipahi, basında Milli Savunma Bakanlığı Kore Bürosuna akademisyenlerin, öğretmenlerin, yedek subayların ve bakanlıklarda görevli memurların gönüllü gitmek için başvuruda bulunduklarına dair haberleri sıralar. Hatta emekli amiral olan Kırşehir Milletvekili Rıfat Özdeş savaşa katılmak istediğine dair meclise ve bakanlığa dilekçe dahi verir. Sipahi, a.g.e., s. 151.

60. Gökçen'in Kore'ye gitme arzusunun sadece Türkiye'de değil, dünya genelinde ve özellikle Amerikan ve İngiliz basınında yankı bulduğuna dair haberler yapılır. Örneğin *Milliyet*, 8 Şubat 1951, s. 5. Sabiha Gökçen, Kore Savaşına katılma dileğiyle Milli Savunma Bakanlığı Kore Bürosuna gider fakat olumlu cevap alamaz. Olayı aktaran kaynaklar genellikle Amerikan hava kuvvetlerinde kadın pilot olmadığı için Gökçen'e onay çıkmadığını ileri sürerler.

gidemez fakat cesareti nedeni ile dönemin cumhurbaşkanı Celal Bayar tarafından bizzat tebrik edilir. Hamasi ve dinî motifli metinleriyle tanınan Feyzullah Sacit Ülkü'nün *Kore Mucizesi ve Şehidin Sesi*'nde yer alan "İlk Kadın Pilotumuz Sabiha Gökçen'e" adlı manzumede yer alan aşağıdaki mısralar bu "misyon tamamlama hâli"nin örneklerinden biridir: "Ey 'Hürriyet!' deyip kendinden geçen!/Ey zulme şahlanan 'Sabiha Gökçen'/Koştun 'Ya şehidim ya gazi' diye/Kore'de yükselen büyük ülküye."[61]

Militarist söylemin vazgeçilmez öğesi olan savaşa koşma betimlemesinin, yine aynı propagandanın önemli dışavurumlarından intikam alma temasıyla yakın ilişkisi vardır. Basında savaşa gönüllü yazılanların Kore'ye "kızıllardan şehitlerin intikamını almaya" gittiği yazılır.[62] İntikam yeminin edildiği, öfke içeren manzumeler dergilerde ardı ardına yayınlanır.[63] Böylece "milli intikam"ın kendisi bir kez daha kolektif bir ayin ile kutsanır. Askerlerin Kore'ye hareket edişi ve limanlardan uğurlanışları ise tam mânâsıyla bir milliyetçi mobilizasyon vesilesi hâline getiriliverir. Gözü yaşlı kadınlar, el sallayan gazetelerdeki fotoğrafların ortak noktasıdır.

Basının Kore Savaşı heyecanının hep aynı seviyede kalmadığını söylemek gerekir. Örneğin 20 Aralık 1951'de Kore'deki Türk askerleri ihtiyata alınmış ve bu dönemde Türkiye basınının Kore Savaşı'na ilgisi azalmıştır. 1952'nin ilk aylarında ülkede aslen NATO'ya dahil olma sürecinin hamasi rüzgârı esmektedir. NATO'ya girilmesi DP tarafından kamuoyuna "büyük bir Türk zaferi" şeklinde lanse edilir. Kore'deki Tük askerlerinin kanı "boşuna akmamıştır";[64] Türkiye artık "uluslararası güvence" altındadır. Türkiye'nin NATO'ya kabulünü tek başına Kore Savaşı'na bağlamak ise doğru değildir. NATO, Batı'yı bütünleşik bir savunma alanı olarak tayin edip, Rusya'nın etrafını askerî üslerle ve bölgesel paktlarla çevirmeye karar verdiğinde Türkiye ittifak denklemine girmiştir. Ali Gevgilili'nin de belirttiği üzere, "Ankara'nın NATO'ya alınmasının Kore Savaşı'na katılma kararı ve oradaki kahramanlık destanları gibi etkenleri aşan, çok daha derin ve köklü nedenleri vardır."[65]

61. S.F. Ülkü, *Kore Mucizesi ve Şehidin Sesi*, İstanbul, Ülkü Basımevi, 1951, s. 23.
62. "Kore'ye Gidecek Üç Kahraman", *Milliyet*, 7 Şubat 1951.
63. Örneğin F.A. Azgur, "Kore'de: Şehit Ağabeyim Oktay'ın Aziz Ruhuna", *Orkun*, S. 17, 1951, s. 8; T.C. Başer, "Kore'de Hıncım Var", *Orkun*, S. 17, 1951, s. 8.
64. Albayrak, a.g.e., s. 422.
65. A. Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, Bağlam Yay., 1987, s. 85.

Türkiye'nin NATO'ya resmen üye kabul edildiği günlerde, İkinci Değiştirme Tugayı, 24 Şubat 1952'de ordunun doğu kanadındaki Amerikan Kolordusunun emrinde savaşmaya başlar. 1952'nin Ağustosunda İkinci Değiştirme Tugayı Kurmay Albay Sırrı Acar komutasındaki Üçüncü Değiştirme Tugayı'na görevi devreder. Bu değişimler basında uzun uzadıya yer bulmuştur. Türk Tugayı 20 Ağustos 1952 ve 3 Mayıs 1953 tarihleri arasında yeniden ihtiyata alınmıştır. Bu süre zarfında kayda değer bir muharebe yoktur; basındaki Kore haberleri ise çatışmanın olduğu günlere oranla görece azdır. Türk tugayının katıldığı 28-29 Mayıs 1953 tarihindeki muharebelerde basın yeniden savaşa odaklansa da aynı muharebelerde 151 asker hayatını kaybetmiş, 239 kişi yaralanmıştır. Savaş Temmuz 1953'te fiilen sona erdikten sonra da Türkiye'den giden tugay Kore'de bir süre daha kalmıştır. 1960 yılında önce bölüğe, 1965'te ise bir mangaya indirilmiştir. Savaşın bilançosu insani açıdan Türkiye için oldukça ağırdır. Öyle ki savaş boyunca çok sayıda subay ve er yaralanmış, yaşamını kaybetmiştir.[66]

## Anılardan Öykülere Kore Savaşı

Kore Savaşı cephede bittiğinde de Türkiye'deki politik etkileri sürer. Hem subaylar hem de cephede görev yapmış erler Kore'nin sıcak anısını yaşatmaktadır. "Milli dava" hâline getirilen Kıbrıs gibi başlıklara dair yaratılan milli infial ve hatta İstanbul'un fethinin 500. yılı vesilesiyle oluşturulan milliyetçi-muhafazakâr törensellik Kore Savaşı'yla ivme kazanan militarist propagandayla eklemlenmiştir. Savaş esnasında toplumun militarizasyonunda etkili olan milliyetçi örgütler de faaliyetlerini sürdürürler.

1950'lerin ikliminde Yeşilçam'dan, Kore'de savaşan subayların anılarına kadar uzanan geniş bir alandan bahsetmek mümkündür. Sinemada savaş sonrasına dair en ilgi çekici örnek Atıf Yılmaz'ın yönettiği Şimal Yıldızı'dır. Film, benzerleri arasında en başarılısıdır ve hatırı sayılı gişe yapar.[67] Kore Savaşı'nın sona ermesinin ardından çekilen film, savaşçı erkek kahramanlar

66. Türkiye'de Genelkurmayın ve Amerikalı askerî kaynakların ölü ve yaralı sayılarına dair verdiği rakamlar birbirinden farklıdır. Bunun için Albayrak, a.g.e., s. 416.

67. Şener, a.g.e., s. 53 ve F. Özgüven, "Uzun Ömürlü Usta Atıf Yılmaz Batıbeki", *Adı: Atıf Yılmaz*, Dost Yay., 2006, s. 85.

üzerinden erkeklik, fedakârlık ve ulus arasında kurulan ilişkiyi ele alan külliyatın bir parçasıdır. Başında ve bitiminde TSK'ya teşekkür edilen ve Kore şehitlerine ithaf edilen film, Kıdemli Yüzbaşı Nusret Eraslan'ın danışmanlığında militer göndermelerle dolu bir örnek olarak Yeşilçam'ın tarihine geçecektir.

Cepheden dönen subaylardan bir kısmı savaş anıları hakkında röportajlar verir ya da anılarını kaleme alır. Ünlü komutanlar Tahsin Yazıcı ve Celal Dora'nın kendi aralarındaki çekişmeleri ifşa eden anıları ise ancak 1960'lı yıllarda gündeme gelir.[68] Demeç ve anılarda ABD ordusuna ilişkin Türk subaylarının izlenimlerini bulmak mümkündür. Kore'de savaşan komutanlar genellikle Amerikalılar tarafından hak ettikleri saygıyı görmediklerini düşünmektedir. ABD'li komutanlar ile Türk komutanların eşit bir biçimde ödüllendirilmediğine, Amerikalıların kayrıldığına dair eleştirileri vardır. TSK mensupları ayrıca Amerikalıların söz verdikleri modern silahları temin etmediğini ifade ederler.[69]

Subayların hatıraları, daha sonraki yıllarda Kore Savaşı üzerine Türkçe tarih yazımında ve edebî metinlerde belli bir ağırlığa sahiptir. Anılara hâkim olan dil oldukça eril, militer ve serttir; antikomünizm ise bu çerçevenin güzide temasıdır. Örneğin Yüzbaşı Nazmi Özoğul kitabı yazmakla "komünistlerin alçaklığının maskesini yırtmak" istediğini belirtir.[70]Kore Savaşı'na katılmak bu hedef doğrultusunda sanki sadece bir vesiledir. Özoğul'un hatıratının içi, ABD propaganda yayınlarında çokça örneği olan "komünistlerin mezalimleri"nin fotoğrafları ve cephe hikâyeleriyle doludur. Bilhassa kadınlara ve kız çocuklarına yapıldığı iddia edilen işkenceler antikomünist propagandanın asli unsuru olarak ön plandadır. Kore'de savaşın bitmesine rağmen "kızıl/komünist" olarak imleneni *dehümanize* etme taktiği had safhadadır.[71] Dolayısıyla okurda "komünistlere ne yapılsa azdır"

68. DP'de milletvekilliği de yapan Tahsin Yazıcı'nın anıları *Son Havadis* gazetesinde yayınlanan anılarında anlattıklarına Celal Dora –ki o da CHP'de milletvekilliği yapmıştır– tepki göstermiş ve aralarındaki polemik bir süre Türkiye basınını meşgul etmiştir. İkili arasındaki tartışmalar ve Kore Savaşı günlerine uzanan ihtilaflar için Öymen, a.g.e., s. 575-580 ve s. 602-604.

69. J.M. Vander-Lippe, "Forgotten Brigade of the Forgotten War: Turkey's Participation in the Korean War", *Middle Eastern Studies*, 36: 1, 2000, s. 99.

70. N.Özoğul, *Kore'de Niçin Savaştım?*, Ankara, Karınca Matbaası, 1954, s. 5.

71. Tahsin Yazıcı, erler arasında şahit olduğunu iddia ettiği bir konuşmayı aktarır: "Mehmet: Bu komünistler hayvan cinsinden mi? Diğeri cevap veriyordu: Komüniste değer verme. Hayvanda insaf vardır. Görmedin mi kadınları nasıl öldürmüş-

fikri uyandırılmak istenirken bir yandan da ona "bu mücadele Kore Savaşı" ile sınırlı değil mesajı verilir.

*Kore'de Niçin Savaştım?*'da Nazmi Özoğul sıkça Türk askerinin kanaatkârlığı ve yiğitliğinden, yaralıların ketumluğundan, şehit düşenlerin cesaretinden, Amerikalı komutanların Türk erlerinin savaşkanlığına duyduğu hayranlıktan söz eder. Yazar kitabın son bölümünde ise "komünizme karşı gizli savaş" başlığı altında "komünist ajanlar"ın hedef ve stratejilerini açıklamaya koyulur. Sonrasında ise yazar kendini doğrudan "hakikati bilen" yerine koyar ve "vatanperver öğrenciler"e milliyetçi nasihatler verir.[72] Kitap 1960'lı ve '70'li yıllarda benzerlerine çokça rastlanan milliyetçi bir manzume ve akabinde Mustafa Kemal'in söylediği rivayet edilen "komünizmi gördüğünüz yerde yok edin" ifadeleriyle sona erer. Nazmi Özoğul'un kitaptaki sloganlarla dolu son cümleleri şöyledir:

> Ulu Atatürk müsterih ol. Türk vatanperverleri senin yolundadır. Komünisti gördüğümüz yerde yok edeceğiz komünizme karşı yaptığımız açık savaşta şerefle vazifemizi yaptık. Gizli savaşta da muvaffak olacağız. Komünizme ölüm... Zafer hür milletlerindir... İstikbal Türk milletindir... Tarih şahidim olacaktır.[73]

Daha 1950'ler sona ermeden TSK, kurumsal yapısıyla yine kendi perspektifinden Kore Savaşı'nın Türkler için resmî tarihini yazar. Harp Tarihi Dairesi resmî yayınlarından olan 1959 tarihli *Kore Harbinde Türk Silahlı Kuvvetlerinin Muharebeleri (1950-53),* Kore Savaşı'na dair bilgilerle harita ve krokilerin yer aldığı, anılarla karşılaştırıldığında oldukça "teknik" bir metindir.[74] Daha sonraki yıllarda ordu, Kore kahramanlıklarını hatırlatmak için popüler yönü ağır basan birkaç girişimde daha bulunacaktır. Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı tarafından hazırlanıp Kültür Bakanlığı Yayınları Gençlik ve Halk Kitapları serisinden çıkarılan *Kore'de Türk Askeri* (1990) bu teşebbüslere

---

ler/Bunlar hayvan ama galiba kuduz mikrobunu almışlar. Bir yılana benziyorlar/ Allah her zaman bizim yardımcımızdır. Bu yılanın kafasını kırmak inşallah bize nasip olacak." A.g.e., s. 102.

72. A.g.e., 210-229.

73. A.g.e., 230.

74. *Kore Harbinde Türk Silâhlı Kuvvetlerinin Muharebeleri,* Ankara, E.U. Basımevi, 1959.

örnektir. Yukarıda değinilen Türkçedeki "Kore literatürü" içinden anı ve olaylar kısaltılarak bahsi geçen metne konmuştur. Yine bir tür "vefa örneği" olarak tasarlanan ve Genelkurmay Başkanlığınca çıkarılan *Kore Savaşı Şehitlerinin Biyografileri* de listeye eklenmelidir.[75]

Yetişkinler için bu denli çok şey yazıldığına göre Kore Savaşı'nın çocuk edebiyatı içine bir şekilde dahil edilmemesi şaşırtıcı olurdu. Türkiye'deki çocuk edebiyatı, ilk örneklerinden başlayarak sürekli bir biçimde militer değerleri kurgusunun içine katmıştır. Şevket Bilgisel'in (ki çocuklar için çok sayıda kahramanlık öyküsü yazmıştır) *Kore'de Türk Süngüsü* adlı çocuk kitabı bahsi geçen repertuarın içinde düşünülmelidir. Benzerlerine sıkça rastlanan örneklerdeki gibi yazarın da amacı askerî kahramanlıklar üzerinden "Türk olma gururunu" çocuklara empoze etmektir. Bilgisel, kitabın önsüzünde çocuklara hitaben şöyle yazar: "Bu kitap Kore tarihi değildir. Kore'de dövüşen, zaferler yaratan Mehmed'in iç ve dış varlığını değişik çizgilerle gösteren bir levhadır. Türk çocukları bu levhada görecekleri ve okuyacakları ile kendilerini daha iyi öğrenecekler, göğüslerini kabartarak 'Ne mutlu bana Türk'üm!' diye öğüneceklerdir. Bu kitabın asıl maksadı da budur."[76] Kitaptaki öykülerde Amerikalıların hayran kaldığı ve Kuzey Korelilere korku salan, kahraman Türk imgesi sürekli işlenmiştir. Düşman stereotipi ise yine *dehümanizayon* üzerinden inşa edilir. "Çingene maşaları", "mendeburlar", "domuzlar" vb. Kuzey Koreliler için en çok kullanılan aşağılama sözcükleri olarak tekrarlanıverir. Kore'ye hürriyet getirme iddiasından yerli halkın Türk askeri sevgisine, şehitlik kültünden intikam alma temalarına, yetişkinlere benzer eserlerde sunulan her türlü argüman çocuklar için de rafineleştirilmeden, aynı vulgar dile başvurularak kullanılır.

Kore Savaşı, savaş sonrasında da böylesine bir militarizm ve antikomünizm propagandası için referans noktasıyken konunun insani boyutu için aynı şeyleri söylemek mümkün değildir. Çünkü Kore'de savaşıp dönenler, kısa bir süre sonra, özellikle 1950-53 arasında estirilen hamasi rüzgârın, konu somut kazanımlar elde etmek olduğunda bir anlam ifade etmediği gerçeğiyle yüz

75. K. Önal, *Kore Savaşı Şehitlerinin Biyografileri*, Ankara, TC Genelkurmay Başkanlığı, 1992.
76. Ş. Bilgisel, *Kore'de Türk Süngüsü*, İstanbul, Akın Kitabevi, 1965.

yüze kalmışlardır. 1951 boyunca ABD'nin Kore gazilerine ve yaşamını kaybeden askerlerin ailelerine törenle madalya verilirken DP hükümeti gazilere devlet namına madalya verilmesi konusunda hızlı davranmaz. Üstüne üstlük 1960'lar boyunca ve 1970'lerin ilk yıllarında Kore gazilerine özel bir ilgi de söz konusu değildir. Bir grup eski asker, hak mücadelesi ve itibar için *Kore'de Savaşanlar Derneği* adı ile 1973 yılında örgütlenmiş[77] ve akabinde bir yasa taslağı hazırlayarak Milli Savunma Bakanlığına vermiştir. Kore gazileri kendilerine maaş bağlanma, toplu ulaşım araçlarından ve devlet ile askerî hastanelerden ücretsiz yararlanma hakkına ancak 1976 yılında kavuşmuşlardır. Sözü edilen sürecin de militer motiflerle süslü, ulusal vefa teması üzerinden yürütüldüğünü not etmek gerekir.[78] Zaten Kore'de Savaşanlar Derneği hak arama süreci dışında kriz anlarında milliyetçi çıkışlarıyla devletin yanında konumlanmıştır. 1970'lerin en hararetli dış politika başlığı olan Kıbrıs meselesinde Dernek, dönemin Başbakanı Bülent Ecevit'e ve hükümete "Kore Gazileri devletin hizmetinde" mesajı vermiş;[79] hastanede Kıbrıs'tan yaralı dönen askerleri derhal ziyarete gitmiştir. Dernek temsilcileri Amerikan ambargosu sırasında ABD'ye "Kore'de döktüğümüz kanın pişmanlığı içindeyiz" diyerek Batı'ya sitem etmişlerdir.

## Unutmak ile Yeniden Hatırlamak Arasında Kore Savaşı

Tüm bu anlatılanlar dışında Soğuk Savaş'ın henüz birincil referans olma özelliğini sürdürdüğü 1980'li yıllarda, İslamiyet'in komünizme nasıl etkili bir "panzehir" olduğunu anlatırken, Türklerin İslam diniyle "Koreli kâfirleri" nasıl tanıştırdığını ayrıntılandıran metinler dolaşıma girmiştir. Yukarıda özetlenen

77. *Kore'de Savaşanlar Derneği Muhtırası,* Ankara,1974.

78. Daha sonraki yıllarda Kore gazilerinin (ve diğer gazilerin) yaşadıkları sıkıntıları anlatan gazete haberlerine hâkim olan dil de tahmin edilebileceği gibi vefasızlık teması üzerinden üretilmiştir. Örneğin *Milliyet*, 26 Ocak 1987, s. 7; *Milliyet*, 15 Kasım 1988, s. 12; *Milliyet*, 20 Haziran 1991, s. 9.

79. Ecevit'e Dernekten gönderilen telgraf şöyle: "Kıbrıs'ta yaşanan olaylar üzerine hükümetimizin bu konudaki tutum ve davranışını, aldığı kesin kararları güven ve takdirle izliyoruz. *Elli yıllık Cumhuriyetimizin ilk savaşçıları olan biz Kore gazileri* ulusumuzun ve Kıbrıs'taki arkadaşlarımızın hak ve hukukunun bahis konusu olduğu her sahada devletin emrinde ve yanındadır" (Vurgu bana ait). *Milliyet*, 18 Temmuz 1974, s. 7.

Kore'ye savaşmaya giden askerlere ve kamuoyuna yöneltilen propagandanın dinî motifleri bu çalışmaların arka planında yine mevcuttur. Fakat artık asıl mesele, süren bir savaşa dair rıza üretimi değil; İslamiyet'in Uzakdoğu'da yayılmasına ilişkin Türklere asli bir rol biçmektir. Bu amaca uygun olarak Türklerin Kore halkına bilhassa da Koreli çocuklara yardımları (ki çocuklarının propagandif faaliyetlerde ne denli sembolik önem taşıdığı bellidir) genellikle İslamiyet ile ilişkilendirilmiştir. Bu bağlamda çarpıcı bir örnek, İbrahim Eminoğlu'nun *Savaşla Gelen Umut Kore'de İslamiyet* adlı 1983 tarihli kitabıdır. Çok sayıda dinî eser basmış olan Madve yayınlarının kitaba yazdığı takdim dahi kendi başına açıklayıcıdır:

> Komünizme karşı kapitalizmi korumaya yahut kurtarmaya giden laik asker ama Müslüman asker. Her ne sebeple olursa olsun mezkur mahal'e giden Müslüman'ın ilahi mesajı, ilahi merhameti. Müslüman'a olan ilahi müjdenin paylaşılması ve Müslüman olmayana hazırlanan elim azaptan dolayı kâfire dahi duyulan merhametin tablosu. İşte Müslüman'ın her an tebliğ edici oluşunun bir yönü, ancak Kore'de en önde gelen yönü. Ve Allah'ın lütfuyla yanan, sönmemek üzere yanan bir meşale. Türkiye askerlerinin Allah'ın inayeti ile imanlarından dolayı, yaşayışlarından, davranışlarından, tebliğlerinden sebeplenen Kore'deki iman nurunun bütün insanlığa meşale olması ve her Müslüman'ın imanının gereğini her an her şartta yaşamasını Cenabı-ı Allah'tan niyaz ederiz.[80]

Türk askerlerinin BM bünyesindeki diğer askerî güçlerden çok daha yardımsever olduklarını ve bu karakter özellikleriyle de dost-düşman tüm dünyanın takdirini kazandıklarını tekrarlayan Eminoğlu, sıkça Osmanlı geçmişi ve İslam geleneği ile bağ kurar.[81] Argümanları arasına Osmanlı'nın "yüksek maneviyatı" kadar fetihçiliği de dahil olur. İbrahim Eminoğlu'nun temel iddialarından biri Kore'deki Türk askerlerinin dinî vecibelerini her koşulda aksatmadan yerine getirdiği ve çevrelerine emsal oluşturduğudur. Türk askerinin savaşçı özelliğinin ayrılmaz parçası İslamiyet'tir. Yazarın ikinci iddiası ise İslamiyet'in Kore'ye 1950'de başlayan savaşla girmiş olmasıdır. Yazara göre savaştan sonra Müslüman olan Koreliierin sayısı muazzam bir biçimde artmıştır:

80. İ. Eminoğlu, *Savaşla Gelen Umut Kore'de İslamiyet*, Madve Yay., 1983, s. 8.
81. A.g.e., s. 35.

> Korelilerin İslam dinine girmeleri Türkiye Müslümanları açısından daha anlamlı bir sevinç kaynağı olan mutlu bir hadisedir. Çünkü bu hayırlı hadiseye, Korelileri düşman saldırılarından kurtarmak amacıyla savaşa katılan Müslüman Türk askerleri vesile olmuşlardır. Kore'ye İslamiyet'in girmesi, belki de bu ülkede akan Müslüman kanlarının mücerret bedelidir.[82]

Kore Savaşı'na ilginin 2000'li yıllarda yeniden arttığını not etmekte yarar vardır. Her ne kadar Kore Savaşı'nın kendisi kolektif hafızada derinlere gömülmüş olsa da savaşın 60. yılı münasebetiyle bir hatırlatma faaliyetinin dolaşımda olduğu tespit edilebilir. Bu çerçevede ABD'de, Kuzey ve Güney Kore'de ve de Türkiye'de çok sayıda metin üretildi, üretiliyor. Yakın dönem Kore Savaşı temalı eserlerin bir bölümü tıpkı yukarıda örneklendirilenler çerçevesinde kahramanlık, mitler, fedakârlık ve savaşkanlık vurgusunu içinde barındıran metinlerdir.[83] Milliyetçi-muhafazakâr perspektiften yazılanlar; Çanakkale cephesi, Kurtuluş Savaşı ya da Sarıkamış üzerine popülerleşen epik anlatıların bir uzantısı niteliğindedir.[84] Fakat Kore Savaşı'nı merkeze alan metinler hamasi örneklerle sınırlı değildir. Akademisyenler, öncesi ve sonrasıyla Kore Savaşı'nı sözlü tarih araştırma yöntemine başvurarak yeniden yorumlamak ve bilinmeyenleri açığa çıkarmak için çaba sarf etmektedirler. Buna paralel olarak Koreli yazarların benzer çalışmaları da bir süredir Türkçeye çevrilmektedir. Hâl böyleyken başta son dönem olmak üzere Kore Savaşı'na dair yazılanları eleştirel gözle analiz edecek yeni çalışmalara ihtiyaç vardır.[85]

---

82. A.g.e., s. 47, 48.

83. Örneğin A. Akay, *Kore'de Dirilen Şehit*, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 1985; T.Seçer, *Kore Savaşı'nın Bilinmeyenleri*, Toplumsal Dönüşüm Yay., 2008; M.S. Arıcı, *Kore Dağlarında Aslanım Yatar*, Kastaş Yay., 2010.

84. Bu bağlamda Piyade Kurmay Kıdemli Albay Turhan Seçer'in hem Kore Savaşı hakkında hem de Çanakkale üzerine yazmış olması oldukça manidardır. T. Seçer, *Destanlaşan Çanakkale Savaşları*, Kastaş Yay., 2005.

85. Bir yakın dönem belgeseli olan *Şimal Yıldızı Son Kore Gazileri* üzerine Foti Benlisoy'un yazdıkları eleştirel örnekler arasında ifade edilmelidir. F. Benlisoy, "Şimal Yıldızı: Kore Savaşı Vatan Müdafaası Olunca", http://wwww.bianet.org/bianet/bianet/126969-simal-yildizi-kore-savasi-vatan-mudafaasi-olunca, 2011.

## Kore Savaşı'nın Mirası Üzerine

Türkiye'nin yakın tarihi açısından incelendiğinde Kore Savaşı'na katılmanın ve bu esnada oluşturulan atmosferin Batı'nın askerî güvenlik şemsiyesine dahil olmakla özetlenemeyecek sosyopolitik sonuçları olduğu görülür. Kore Savaşı deneyimi, başta Kıbrıs harekâtı olmak üzere sonraki yıllarda askerî operasyon ve çatışma durumlarında ortaya çıkacak davranış kodlarının bütünlüklü bir şekilde tesis edildiği ilk örnektir. Bu kodlar hem kurumlar bazında gözlemlenebilir hem de yönetenler ile milliyetçi gençlik örgütlenmeleri arasındaki ilişkide tespit edilebilir. Kore Savaşı sırasında yapılan tartışmaların zeminini oluşturan politik stratejiler ve mekanizmalar militarist karakteri belirgin bir politik gramerin temel taşları olacaktır.

Kore Savaşı, ABD'den ve Batı'nın liberal demokrasilerine, Güney Kore'den Türkiye'ye antikomünizm propagandasının imkânının genişletilmesi için zemin oluşturmuştur. Bu dönemde militarist amaçlar, Kore'ye müdahalenin gerekçesi olarak sunulan "barış" ve "özgürlük" sloganlarıyla ve liberal demokrasi savunuculuğuyla meşrulaştırılmak istenmiştir. II. Dünya Savaşı yıllarında ilk izlerine rastlanan ve Soğuk Savaş döneminde çeşitlenen propaganda teknikleri bu yoğunlukta Türkiye'de ilk kez Kore Savaşı sırasında uygulanmıştır. Etkinliği artan, savaşa doğrudan muhabir gönderen basın, *Amerika'nın Sesi* dahil olmak üzere radyo yayınları ve yerli sinema örnekleri militarizm propagandasının taşıyıcıları hâline gelmiştir.

DP'nin Kore Savaşı'nı Türk askerî için bir yeniden doğuş/diriliş olarak tarif eden tutumu hükümetin ötesinde hem bürokratik kadrolarca hem de kanaat önderlerince paylaşılmıştır. Cepheye giden askerler dirilişin sembolü olarak kutsanırken onlara destek veren aktörler de millileştirilmiş kutsallıktan pay almıştır. Militarist propagandaya katılan ve kimi zaman bizatihi propagandanın yürütücüsü vazifesi verilen sivil örgütlenmeler bilhassa gençlerin resmî söyleme eklemlenmesinde etkili olmuştur. Savaş esnasında gençliğin militarizasyonunda beklenen sonuç büyük ölçüde alınmış; gençlik örgütlenmeleri dahil farklı milliyetçi-mukaddesatçı gruplarla resmî görevliler aynı toplantılarda antikomünizm propagandasında buluşmuştur. Bu birliktelik 1950'lerin ortasında Kıbrıs'ın "milli dava" hâline getirilmesinde sonrasında "ya taksim

ya ölüm" tezinin kitleselleştirilmesinde ve politik kutuplaşmanın arttığı 1960-80 arasında sosyalistlere karşı örgütlenen saldırılarda sürmüştür. Ortak politik alanları ve söylemi paylaşma deneyimi, 1960'lı ve 1970'li yıllarda Türk sağının gençlik örgütleriyle sivil ve askerî bürokrasi arasında kurulan organik ilişkiyi anlamada önemli bir noktadır. Soğuk Savaş sonrasında bahsi geçen ilişki dönüşüme uğrasa da farklı biçimlerde sürecektir.

Cepheye gönüllü yazılma, kan ile bayrak çizme/boyama gibi sembolik yanı güçlü militarist ritüeller Kore Savaşı'nda peşi sıra hayata geçirilmiş ve sonraki yıllara miras kalmıştır. Kore Savaşı bağlamında incelenmeye değer bir başka konu cephedeki ölümler ile söylemsel olarak nasıl baş edildiğidir. Şehitler için intikam çağrısı yapan ve bu çağrıyı meşru politik dağarcığın içinde kullanan geniş bir söylem birliği söz konusudur. NATO üyeliğine/ "kolektif güvenlik" hedefine ulaşıldığında akan kanların boşa gitmediğinin siyasal iktidar ve muhalefetçe ilanı, vatana borçluluk üzerinden popüler kılınan militarist zihniyetin ne denli içselleştirildiğinin de bir göstergesidir. 1990'lı ve 2000'li yıllarda çokça duyulan şehit anneleri gibi bir kategoriye Kore Savaşı sırasında güçlü bir biçimde rastlandığının altını çizmek gerekir. Şehit annelerini yarı resmî törenlerle taltif etme ve şehitlik bakım ve tanzimleri gibi mekânsal düzenlemeler dahil uzun erimli bir "ulusal sahiplenme" havası estirme yöntemi militarist propagandanın asli araçlarından biri olacaktır. Ancak bu propagandayla gerçeklik arasında belirli bir mesafe de söz konusudur. Örneğin hükümet Kore yarımadasında özellikle de kuzey topraklarda yaşamını kaybeden askerleri ülkeye getirme konusunda girişimde bulunmamıştır. Şehit haberlerinin sıklaştığı dönemlerde tepki çekmemek adına kamuoyunu başka konularla meşgul etmeye çalışmıştır.

Diplomasi tarihi ve askerî tarih bağlamında çokça işlendiği gibi Kore Savaşı vasıtasıyla ABD ile "yakınlaşma" politikasının meşru zemini de kurulmuştur. Türkler ve Amerikalılar aynı cephede "ortak dava" için kan akıtmıştır. Amerikan ordusu ile birlikte savaşmak, rütbeli-rütbesiz askerler ve de kamuoyunu yönlendiren kanallar için aslında oldukça farklı ve yeni bir durumdur. Cephedeki askerî pratik açısından bakıldığında bahsi geçen birlikteliğin zor yanları mevcuttur.[86] Hatta temel ihtiyaç-

86. S. Güvenç, "ABD Askerî Yardımı ve Türk Ordusunun Dönüşümü: 1942-1960", Türkiye'de Ordu Devlet ve ..., s. 258, 259.

ların giderilmesi dahil askerlerin günlük yaşamını doğrudan etkileyen kültürel farklar da söz konusudur. Bu farklar kimi zaman Amerikan askerleri için birer eğlence vesilesi olmuştur.[87] Tüm bunlara rağmen, her ne kadar BM bünyesinde savaşılsa da asıl muharip gücün ABD olduğunun bilinmesi, basında Amerikalıların askerî açıdan yüceltilmesini beraberinde getirmiştir. Amerikan askerî sistemine şüpheyle bakan subayların bir kısmı da fikrini bu süreçte değiştirmiştir. Vander Lippe'nin belirttiği üzere Amerikan zenginliğine ve teknolojik üstünlüğüne hayranlık artmış ancak ABD'li subayların Türk subaylarına yönelik kibirli davranışlarından rahatsız olunmuştur.[88]

Türkiye basınında yine aynı konjonktürde Truman'ın antikomünizm içerikli açıklamaları manşetlere çıkarılırken; Amerikalı subay ve diplomatlarla el sıkışan bürokratların memnuniyet ifadeleri, ABD yardımının ülke için ne denli önemli ve vazgeçilmez olduğunu gösterecek şekilde haberleştirilmiştir. ABD'nin dostluğu bu denli önemsenince Amerikalıların gözünden Türkiye'nin nasıl göründüğü bir kez daha gündemin başköşesine oturur. Özellikle Amerikan basınında (ancak genel anlamda Batı basını da buna dahildir) Türk askerlerine dair sürekli övgü dolu haberlerin çıktığı iddiası,[89] kendi varlığını imrenilen bir öznenin bakışı üzerinden kurma eğiliminin bir kanıtı olarak uzun süre devam edecektir.

Kore Savaşı sırasında oluşturulan milliyetçi-militarist atmosferin kısa ve orta vadede en belirgin etkilerinden biri antikomünizmin popülerleşmesindeki fonksiyonudur. TSK içinde de bu süreç yaşanmıştır; bahsi geçen popülerleşmenin ordunun üst

87. General Mark Clark bu bahiste şunu anlatır: Türkiye'den giden askerler, iyi hazırlanmış duşlar olmasına rağmen bir türlü duş yapmamaktadır. Buna anlam veremeyen Amerikalılar nihayetinde Türklerin neden yıkanmadığını öğrenir. Başkalarının yanında soyunmak istemeyen askerler, emir gereği duşlara gittiklerinde de iç pantolonlarını çıkarmadan duş yaparlar. Bu durum Amerikalılarca alay konusu olur. Clark, a.g.e., s. 191.

88. Vander-Lippe, a.g.e., s. 100.

89. İddia diyoruz zira tespit edildiği kadarıyla sadece Kore'ye Türkiye'den askerler sevk edilirken ve Kunuri sonrasında bu tip haberler çıkmış fakat onların da ömrü uzun olmamıştır. Batı kamuoyunda Kore'deki Türk ordusuna ve üstlendiği role dair ileri sürülenin aksine büyük ilgi mevzu bahis değildir. Amerikalı sivil bürokratlar ve askerler daha çok taktiksel nedenlerle Türklere dair gönül okşayıcı açıklamalarında bulunmuştur. Dolayısıyla bu haberler aslında "dış"tan çok "iç" propagandanın birer parçasıdır.

kademelerindeki etkileri ise özellikle·1960'ların ortalarından itibaren su yüzüne çıkacaktır. Kore Savaşı iklimi, uzun vadede ise tehdit odaklı militer ajandanın gündemi belirleyecek hâle gelmesine zemin hazırlayacak sinyalleri vermiş; şehitlik kültünün yeniden üretilmesinde, askerî önkabuller üzerinden "milli değer" muhafızlığı yapılmasında rol oynamıştır.

# "Milli Dava" Olarak Kıbrıs ve Militarizm

Kıbrıs meselesi Türkiye'nin yakın tarihine damgasını vurmuştur. Yarım yüzyılı aşan bir süredir hem sivil ve askerî bürokrasinin hem de kamuoyunun gündeminde yer tutan Kıbrıs, dış politika stratejilerini ve tercihlerini etkilediği kadar iç siyasal dinamiklere de tesir etmiştir. Menderes ve İnönü'den Ecevit ve Erbakan'a Türkiye siyasal yaşamının liderleri, hükümetleri döneminde Kıbrıs sorunu ile imtihan olmuşlar, milliyetçi ve muhafazakâr örgütlenmeler Ada'daki gelişmelere dair reaksiyoner eylemler örgütlemişlerdir. Kıbrıs Harekâtı ise Ada'nın yakın tarihi için bir dönüm noktasıdır. Harekât, Türkiye kamuoyunda sağ ve sol siyasetler arasındaki gerilimi aşan bir mutabakat inşa etmiştir. Fakat 1974'ü takip eden zaman diliminde harekâtın etkisiyle Türkiye, dış politikada yalnızlaşmış; Kıbrıs sorununun kronik bir hâl alması neticesinde hükümetlerin Kıbrıs politikaları eleştirilmeye başlamıştır. Bu bölümde hedeflenen Kıbrıs soru-

nunun kendine özgü dinamiklerini göz ardı etmeden meseleyi militarizasyon pratikleri bağlamında tartışmaktır. Aşağıdaki satırlarda öncesi ve sonrasıyla "Yavru Vatan Kıbrıs" imgesinin (ki anavatan - yavru vatan betimlemesinin bizatihi kendisi himayeyi esas tutan bir tahakküm ilişkisine referans verir) oluşumu ve Kıbrıs Harekâtı üzerinden militarizm propagandası ve yansımaları üzerine değerlendirmeler yapılmaya çalışılacaktır.

## Kore ve Kıbrıs: Benzerlikler, Farklılıklar

1974 Kıbrıs Harekâtı, Kore Savaşı ile beraber cumhuriyetin ilanı sonrasında ulusal sınırların ötesine uzanan ve kolektif hafızada yer tutan iki temel askerî olaydan biridir. Kore Savaşı sırasında oluşturulan milliyetçi-militarist kalıplar Kıbrıs sorunu ve harekâtı için de genel hatlarıyla geçerlidir. Bürokrasi ve milliyetçi sivil toplum arasındaki karmaşık ilişkilerin süreklilik kazanması bağlamında da her iki başlığın tarihi bir rolü olduğu söylenebilir. Bununla birlikte Kıbrıs'ı ve Kıbrıs'a askerî müdahaleyi, Kore'den ve Kore Savaşı'ndan farklı kılan bir dizi özellik vardır. İlkin askerî müdahale gerçekleştirilen topraklar "yakın", en azından aşinadır; bu yakınlık ve aşinalık hem coğrafi anlamda hem de –her ne kadar kısmen sonradan yaratılmış/imal edilmiş olsa da– toplumsal psikoloji alanındadır. İkincisi Kore Savaşı esnasında ve Kıbrıs gündemiyle gerçekleştirilen mitinglerde komünizmle mücadele repertuarı kullanılmıştır. Ancak Kıbrıs özelinde antikomünizm söylemi Rum karşıtı milliyetçi bakiye ile birleştirilmiştir[1] ve sık sık Yunanistan'ın Osmanlı'dan ayrılmasına ve Milli Mücadele günlerine gönderme yapılmıştır. Üçüncüsü Kore'den farklı olarak Kıbrıs "bir anda" patlak veren ve ülke gündemine gelen bir olay değildir; ardında 1950'li yıllardan itibaren kimi zaman yükselişe geçen kimi zaman unutulacak kadar sakinleşen bir mazisi vardır. Kore örneğinde sıcak çatış-

1. 1923 sonrasında Yunanistan'ın Türkiye için doğrudan bir tehdit oluşturduğunu söylemek zordur. Ancak Yunanistan'ın tüm Helenleri bir bayrak altında toplama projesine dair endişeler ve Batı Anadolu'nun işgali günlerinden kalan travmalar Yunanlara karşı şüpheci tavrın sürmesine neden olmuştur. Yunan milliyetçiliği açısından bakıldığında da Osmanlı hâkimiyetindeki yılları bir baskı dönemi olarak hatırlama eğilimi dikkat çekicidir. O.A. Evin, "2 Changing Greek Perspectives on Turkey: An Assessment of the post- Earthquake Rapprochement", *Turkish Studies*, 5: 1, 2004, s. 6, 7.

manın nihayete ermesinden sonra, konu tarihin tozlu raflarına kaldırılmıştır ancak Kıbrıs meselesi, özgün niteliğiyle 1974 Harekâtı'ndan sonra da Türkiye'nin gündemini meşgul eden bir başlık olmayı sürdürmüştür. 1974 sonrası meydana gelen fiili durumu ve duruma sabitlenen "ulusal menfaati muhafaza" kaygısı bu bahiste kuşkusuz etkilidir.

Kıbrıs'a askerî operasyonun meşruiyet dayanakları açısından Kore Savaşı'ndan farklı bir durum göze çarpmaktadır. 1974 müdahalesinin ikinci fazı, Türkiye'de resmî söylemde her ne kadar aksi iddia edilse de siyasi açıdan uluslararası meşruiyeti tartışmalı bir konudur. Ayrıca Kore'ye BM bayrağı altında, askerî bir ittifakın parçası olarak gidilirken, Türkiye Kıbrıs'a düzenlenen askerî harekâtı kendi başına gerçekleştirmiştir. Belki de bu nedenle bizzat dönemin Genelkurmay Başkanı Semih Sancar tarafından "cumhuriyet döneminin ilk askerî başarısı" olarak ilan edilmiştir.[2]

Türkiye, Nikos Sampson darbesi sonrasında Kıbrıs'a askerî harekât düzenleme konusunda oldukça süratli davranmıştır. CHP-MSP koalisyon hükümetinin nasıl bu kadar seri müdahale kararını alabildiğini anlayabilmek için daha gerilere, Kıbrıs'ın "milli dava" hâline getirildiği ve Yunanistan ile Türkiye arasındaki gerilimin hızla arttığı döneme kadar gitmek gerekir. 1950'lerin ikinci yarısından itibaren Türkiye'nin Ada'ya askerî müdahalesini teşvik eden Türkiye ve Kıbrıs'taki faal milliyetçi-mukaddesatçı odakların, konunun "milli dava" hâline getirilmesindeki payı büyüktür. Kıbrıs'taki çatışmaların ve yükselen tansiyonun yanı sıra I. Dünya Savaşı ve Bağımsızlık Savaşı esnasında iki ülke arasında yaşananların kolektif hafızada canlandırılacak milliyetçi reaksiyonu kuvvetlendirmek için kullanıldığı da gerçektir.[3] Hâl böyleyken 1950'lerin ikinci yarısından itibaren kamuoyu adım adım Kıbrıs'ı sahiplenmiş, Ada'ya askerî operasyon seçeneğinin mevcut olduğuna ikna edilmiştir.

Aşağıdaki satırlarda önce Kıbrıs'ın Türkiye halkının gündemine bir "milli mesele" olarak gelişi/getirilişi üzerinde durulacaktır. Sonrasında nüfuz mücadelesinin bir parçası olarak Kıbrıs ile

2. *Milliyet*, 26 Ağustos 1975, s. 10.
3. Bu tespit genel olarak Rum milliyetçileri için de geçerlidir ve etkisini Kıbrıs meselesinde net bir şekilde göstermiştir. Bu konuda P. Loizos, "Intercommunal Killing in Cyprus", *Man, New Series*, Cilt 23, S. 4, 1988, s. 639-653.

Türkiye arasındaki aidiyet ilişkisinin hangi argümanlarla kurulduğu incelenecektir. Ada'daki politik gerginliğin ve çatışmaların Türkiye'ye yansıtılma biçimi bu bölümün başlıklarından biridir. Resmî makamların bu çerçevede ülkedeki Rum vatandaşları Yunanistan'a karşı bir nevi koz olarak kullandığı ve yaşananların özelde Yunan/Rum, genelde gayrimüslim karşıtı hissiyatı beslediği iddia edilecektir. Askerî açıdan gurur kaynağı olarak sunulan 1974 Kıbrıs Harekâtı'na ise ayrı bir başlık açılacak ve askerî harekâtın kamuoyuna nasıl sunulduğu üzerinde durulacaktır. Ayrıca Türkiye'nin pozisyon alışının Ada'daki Türklerin militarizasyonunda da etkili olduğu ileri sürülecektir. Nihayetinde Kıbrıs harekâtı sonrasında ABD silah ambargosu karşısında kökleri Johnson mektubuna uzanan ulusal savaş endüstrisi kurma öneri ve çabalarına değinilecektir. Bu çabaların aynı zamanda TSK'nın kapitalist ekonomiye eklemlenme sürecinin ve yerli burjuvazi ile kurduğu ilişkideki yoğunlaşmanın önemli bir parçası olduğu savunulacaktır.

## Kıbrıs'ı "Milli Dava" Hâline Getirmek

1974 Kıbrıs askerî müdahalesine giden süreçte iki önemli tarihsel durak tespit edilebilir. İlki Londra Konferansı (29 Ağustos - 7 Eylül 1955) ve hemen sonrası, ikincisi 1963-64 Kıbrıs "iç savaşı"dır. Kıbrıs konusu, 1950'lere kadar Türkiye kamuoyu için pek önemsenecek, üzerinde durulacak bir konu olmamıştır.[4] Ada ile siyasi münasebetler zayıf, ekonomik ve kültürel ilişkiler de düzenli ve yoğun değildir. Erken cumhuriyet döneminde yeni rejimin ideologları ve takipçileri açısından bakıldığında da durum benzerdir. Kıbrıs erken cumhuriyet aydınının ve hatta onlardan bağımsız radikal milliyetçilerin siyasi ajandasında uzun süre müstakil bir yer tutmamıştır.[5] Devlet politikaları açısından

4. Örneğin Necdet Yurdakul, 1950'nin başlarında Yunanistan'da yoğunluk kazanan Kıbrıs mitinglerine kadar Türkiye'deki ve Ada'daki Türklerin Kıbrıs meselesi üzerine herhangi bir fikre sahip olmadıklarını yazar N. Yurdakul, *Tarih Işığında Kıbrıs Davamız*, Garanti Matbaası, 1968, s. 5.

5. Tanıl Bora bu durumu veciz ifadelerle anlatır: "Kıbrıs en geç Birinci Dünya Savaşı'nın bitiminden itibaren resmî Türk milliyetçiliğinin menzili dışında kaldı. Misak-ı Milli sınırlarına dahil olmadığı gibi Milli Mücadele'yle ilişiği de çok sınırlıydı... Türk milliyetçiliğinin 'gönlünde' de ne Balkanlar gibi büyük acılarla yiten bir yurt ne Musul-Kerkük gibi Anadolu'yla iktisadi ve toplumsal ilişkileri süren ve üstelik Lozan'ın son aşamalarına dek ihtilaflı bir toprak ne de Orta

da aynı tespiti tekrarlamak mümkündür. Soğuk Savaş'ın kendini gösterdiği 1950'nin başlarında Türkiye Kıbrıs'ta statükonun devamından yanadır. Çünkü hem DP hükümeti Yunanistan ile iyi ilişkileri sürdürmek istemiş hem de Ada'daki İngiliz varlığı SSCB'ye karşı bir güvence olarak görülmüştür.[6]

Kıbrıs'taki Türkler arasında uzun müddet etnik aidiyetten ziyade dinî aidiyet kolektif kimliği biçimleyen öğedir. Ada'da seküler Türk milliyetçiliğinin popülerleşmesi epey geç bir vakitte ve tedrici bir biçimde gerçekleşmiştir. 1920'lerden itibaren Kemalist modernleşmeden etkilenmeye başlayan Ada'daki Türk milliyetçileri[7] daha çok kendi pozisyonlarını Rumlara karşı güçlendirmek ve politik projelerini yürürlüğe koymak için Türkiye'nin Kıbrıs'taki sürece müdahil olmasını istemiştir. Kıbrıs'ta İngilizlere karşı anti-sömürgeci söylem içeren milliyetçiliğin Rumlar arasında etkin ve yaygın olmasından hareketle[8] reaksiyoner milliyetçi bir tutum takınan Kıbrıslı Türklerin bir bölümü temel politik stratejilerini Enosis'i (Kıbrıs'ın Yunanistan'a bağlanması) engelleme üzerine inşa etmişlerdir. 1940'lı yılların sonlarına doğru Türkiye'deki ırkçı-Turancı kanat ile iletişime geçen bazı Kıbrıslı Türkler, bir dizi politik ve kültürel faaliyet sonucunda Kıbrıs'ı adım adım Türkiye kamuoyunun gündemine

---

Asya gibi 'vadedilmiş ülke' hayallerini süsleyen Kıbrıs'ın yeri yoktu. Türk milliyetçileri sadece resmî yüzüyle değil radikal ve ırkçı kanatlarıyla da Kıbrıs meselesine uzak kaldı." T.Bora, *Medeniyet Kaybı: Milliyetçilik ve Faşizm Üzerine Yazılar*, Birikim, 2006, s. 117.

6. Örneğin Fuat Köprülü, 1951'de "hür milletlerin kayıtsız şartsız dayanışmasının" gerekliliğine vurgu yaptıktan sonra o günün koşullarından Kıbrıs gibi bir meselenin olmadığını dahi söyleyecektir. S. Bölükbaşı, "Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Bileşmiş Milletler: 1954-1996 Arası Barışçı Çözümsüzlük", *Türk Dış Politikasının Analizi*, Der Yay., 2001, s. 283.

7. Nergis Canefe, İngilizlerin 1914 yılında Kıbrıs'a resmen el koymasından sonra Kıbrıslı Müslüman orta sınıfın ayrıcalıklı bir konum elde etmek adına İngilizlerle işbirliği yaptıklarını fakat bu durumun Türkiye'de Bağımsızlık Savaşı'nın yaşandığı ve cumhuriyetin kurulduğu 1919-1923 arasında yerini Kemalist milliyetçiliğe ve modernite projesine öykünen bir değişime bıraktığını kaydeder. Böylece 20. yüzyılın ilk çeyreğinde İngiliz yönetimine muhalefet eden milliyetçi bir Kıbrıs aydın sınıfı oluşmuştur. N. Canefe, *Anavatandan Yavruvatana Milliyetçilik, Bellek ve Aidiyet*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., 2007, s. 367, 368.

8. Niyazi Kızılyürek, kökleri 19. yüzyıla uzanan Ada'daki Rum milliyetçiliğinin izlediği seyri etraflıca anlatır. Ayrıca Kıbrıs'ta Rumlar arasındaki milliyetçilik ile Yunanistan'daki milliyetçiliklerin birbiriyle etkileşimini de tarihsel süreçte analiz eder. N. Kızılyürek, *Milliyetçilik Kıskacında Kıbrıs*, İletişim Yay., 2005, s. 73-141.

sokmayı başarmıştır.[9] Böyle bir atmosferde Milli Türk Talebe Birliği (MTTB) 16 Ocak 1950'de İstanbul Üniversitesi önünde Kıbrıs için toplanmış ve Yunan hükümetini eleştirmiştir.[10] İlerleyen yıllarda Türkiye ile Kıbrıslı Türkler arasında siyasi hedeflere hizmet edecek şekilde sportif ve kültürel ilişkiler inşa edilecektir.[11] 1950'lerin ikinci yarısında Ankara ve İstanbul radyoları Kıbrıslı Türklerin milliyetçi şiirlerini[12] peşi sıra yayınlayacak duruma gelmiştir.[13]

DP hükümeti, iktidardaki ilk üç yılında Yunanistan ile ilişkilerin bozulmaması için bir dizi önlem alır. Hatta İstanbul'un fethinin 500. yılı kutlamalarında dahi Yunan tarafını rahatsız edecek nitelikteki gösterilerden kaçınır. Ancak aynı tespiti Yunanistan için tekrarlamak zordur. Enosis'e ulaşmak için şiddete başvurma fikri Yunanistan'da ve Kıbrıs'ta Rum milliyetçileri arasında rağbet görmeye başlamıştır. Asker kökenli Aleksandros Papagos'un başkanlığındaki Yunan hükümeti bu fikirlerin hayata geçirilmesi için atılan adımlardan haberdardır fakat

9. 1946'da Kıbrıs Okullarından Yetişenler Cemiyeti, 1947'de Kıbrıs Türk Kültür Derneği, 1948'de ise Türkiye'deki Kıbrıslı Türkler Cemiyeti kurulmuş ve bunları çok sayıda dernek izlemiştir. Aynı konjonktürde Kıbrıs'tan Türkiye'ye, Türkiye'den de Ada'ya öğretmen ve öğrenciler gitmiştir. Buna paralel olarak Kıbrıs'taki köy okullarının Türkiye'nin himayesine girdiği görülmektedir. 1949'da kurulan Kıbrıs Türk Kurumları Federasyonu ise etkinliğini sürekli artırmıştır. E. Copeaux, C.M. Copeaux, *Taksim!: Bölünmüş Kıbrıs (1964-2005)*, Çev. Ali Berktay, İletişim Yay., 2009, s. 37, 38; Kızılyürek, a.g.e., s. 225, 226.

10. Okutan bu mitingde "Megalo İdea'yı Sakarya'ya Gömdük", "Arş Yiğitler Vatan İmdadına", "General Kanatlı Hazırız" vb dövizlerin taşındığını aktarır. Ç.M. Okutan, *Bozkurt'tan Kur'an'a Milli Türk Talebe Birliği: 1916-1980*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., 2004, s. 117, 118. Bu sloganların benzerleri ilerleyen yıllarda da Kıbrıs mitinglerinin bir parçası olacaktır.

11. Ada'daki Türk milliyetçiliğinin güçlenmesi örneğin spor diplomasisine de yansımıştır. Bir Kıbrıslı Türk futbol takımının antrenörü 1955 yazında Türkiye'yi ziyaret etmiş, hükümetten tesis yardımı talep etmiş; milliyetçi örgütlenmeler üzerinden üniversite futbol takımını Kıbrıs'a davet etmiştir. D. Irak, "From Battlefields to Football Fields: Turkish Sports Diplomacy in the Post Second War Period", *Turkey in the Cold War: Ideology and Culture* (dahil C. Örnek - Ç. Üngör) New York, Palgrave Macmillan, 2013, s. 166.

12. Türkiye'den Kıbrıs'a giden öğretmenler arasında Halid Akarca, Mehmet Durulgan, Hüseyin Gürtunca ve Arif Nihat Asya gibi edebiyatçıların ağırlığı dikkat çekicidir. Bu isimlerin birçoğu, Kıbrıs'taki milliyetçi şairleri etkilemiş aynı zamanda onlardan da etkilenmiştir.

13. Kıbrıs için müstakil radyo programı hazırlama çabası Ada'da olayların ve Türkiye'de Kıbrıs mitinglerinin arttığı 1958 Yaz'ında neticelenmiş ve Ankara Radyosu "Kıbrıs Saati" adlı bir programı 1958 Temmuz'undan itibaren yayınlamaya başlamıştır.

durdurmak için ciddi bir girişimde bulunmamıştır.[14] EOKA'nın kurulması ve faaliyete geçmesi bu döneme denk düşmüştür.[15] 1954'ün sonlarında her iki ülke arasındaki siyasi ilişkiler, Yunanistan'ın Kıbrıslı Rum milliyetçilerinin de etkisiyle Ada'nın "kendi kaderini tayin hakkı" için bir karar taslağı hazırlayıp konuyu uluslararası kamuoyunun önüne getirmesiyle gerginleşir. Bu gerilim Türkiye ve Yunanistan'da Kıbrıs'ın birer "milli dava" hâline gelme sürecini hızlandırır. 1954 Bahar'ında Türkiye Milli Gençlik Teşkilatı [Komitesi][16] tarafından düzenlenen "Kıbrıs Meselesi ve Türkiye" başlıklı toplantı Kıbrıs konusunun ne kadar hızlı siyasallaştığını göstermesi açısından dikkate değerdir. Bu toplantıda yer alan konuşmacılar[17] meselenin ele alınış biçimine dair uzun yıllar yürürlükte olacak bir çerçeveyi dile getirmiştir. Toplantının açılış konuşmasını yapan teşkilatın genel sekreteri İsmail Hakkı Zarakolu Kıbrıs hakkında şunları söyler:

> Bugün sizleri milli bir dava için buraya topladık. Öyle bir dava ki her Türk, hele her Türk genci bu dava için bir şeyler yapmak arzusu içinde bulunuyor. Bu dava KIBRIS DAVASI'dır... Kıbrıs davası artık herhangi bir zümrenin davası olmaktan çoktan çıkmıştır. Kıbrıs Davası, Türk gençliğinin, Türk basın âleminin dolayısıyla Türk efkârı umumiyesinin birinci derecedeki davaları arasına girmiştir.[18]

Yunanistan'ın Kıbrıs'a dair diplomatik hamlesiyle, konu DP hükümetin dış politika gündeminde önemli bir yer tutmaya başlar ve bunun yansımaları iç siyasette de izlenir. Başbakan Adnan Menderes'in Londra konferansının hemen öncesinde,

14. C. Dodd, *The History and Politics of the Cyprus Conflict*, Palgrave Macmillan, 2010, s. 20.

15. Grivas'ın liderliğindeki EOKA'nın başlarda yalnızca İngilizlere yöneleceği düşünülmüştür. Makarios da yalnızca askerî tesislere yapılacak saldırılara izin vermiştir. Ancak bir süre sonra saldırılardan Ada'daki Türkler de payına düşeni almaya başlamıştır. Bu saldırılar Türkiye kamuoyunda büyük tepkiye yol açmıştır. A.g.e., s. 20, 21.

16. 1951 yılında Türkiye Milli Talebe Federasyonu (TMTF), Türk Kadınlar Birliği, Türk Milliyetçiler Derneği ve Yeşilay Gençlik Kolu tarafından kurulan komite, bir süre sonra iç organizasyonunda değişim geçirmiştir. 1954 yılı itibarı ile TMTF, Türk Kadınlar Birliği Gençlik Kolu, Türk Devrim Ocakları ve TEKSİF, teşkiltın ana unsurları olmuştur.

17. Toplantıda dikkat çeken konuşmacılar arasında Derviş Manizade, Hikmet Bil, Hasan Nevzat Karagil, Hasene Ilgaz ve Hıfzı Timur gibi isimler vardır.

18. İ.H. Zarakolu, "Açış", *Kıbrıs Meselesi ve Türkiye*, İstanbul, Anıl Matbaası, 1954, s. 5.

24 Ağustos 1955 tarihinde verdiği Kıbrıs nutku, Ada'nın ülke siyasetinde açık bir şekilde "devlet meselesi" hâline getirildiğinin kanıtıdır. Adnan Menderes'in, "Kıbrıs'ın Anadolu'nun bir parçası" olduğunu ve Ada'daki "soydaşların" yalnız bırakılmayacağını söylediği konuşması geniş yankı uyandırır. Konuşmanın akabinde özel ve tüzel kişilerden Başbakana ve hükümete destek mesajları gelir. Mezkûr mektup ve telgraflar içinde Kıbrıs'a derhal askerî müdahale gerçekleştirilmesini savunanlar mevcuttur.[19] Başbakanlık arşivinde bulunan 1950-1970 arasındaki Kıbrıs temalı mektup ve telgrafları inceleyen Yamak, Söylemez ve Aykoç, Menderes'in nutkunun gelen mesajlara etkisini şöyle dile getirir. "... 30 Ağustos ve 9 Eylül kutlamalarının da yaklaştığı bir ortamda bu nutuk Yunanlılara karşı ikinci bir 30 Ağustos zaferi yaşanması arzusu uyandırmış, hatta nutkun kendisi bizzat böyle bir zafer olarak da değerlendirilmiştir."[20]

27 Ağustos 1955'te başlayan Londra Konferansı, İngiltere'nin Kıbrıs sorunu çerçevesinde Türkiye ve Yunanistan'ı aynı diplomatik mecrada buluşturma girişiminin bir sonucudur. Yunanistan masada Kıbrıs'ın bir bütün olarak kendilerine bırakılmasını savunur, Türk hükümeti ise tam aksine işaret eder.[21] Konferans aşamasında her iki hükümetin de teşvikiyle Kıbrıs protestoları düzenlenir. Örneğin Kıbrıslı Türkler, Londra'da 4 Eylül'de Kıbrıs'ın Türkiye'ye bağlanması için eylem yapar. Mitinglerin bir ayağı ise Türkiye'de gerçekleşir. DP hükümetinin konferans esnasında pazarlık gücünü artırmak adına devreye giren Kıbrıs Türktür Derneği gibi çeşitli dernekler sivil ve askerî bürokrasiyle birlikte hareket ederler. Kıbrıs Türktür Derneği "Kıbrıs Türk'tür Türk kalacak" sloganıyla başlayan ve gayrimüslim vatandaşların örgütlü saldırıya uğradığı 6-7 Eylül Olayları'nda organizatör rolü oynar; olaylar kontrolden çıkınca hükümet tarafından ka-

19. Demokrat Parti'nin eski ilçe başkanlarından birinin telgrafı askerî müdahale taleplerinin bazılarının arkasında irredentist amaçların olduğuna örnektir: "... Haritamızı evvelce ünsiyet ettiğimiz yeni yeni ülkelerce tevsi ve tezyin edeceğiz. Andımız andımızdır. Türkiye'nin giydiği gömlek dar kumaştan yapılmıştır. Bu gömleğin normal olması için epeyce parçaya ihtiyaç vardır. Bunu bütün dünya böyle bilmelidir.." Akt. S. Yamak, S. Söylemez ve E. Aykoç, "Başbakanlık Arşivindeki Mektup ve Telgraflarda Kıbrıs: 1950-1970, *VI. Uluslar arası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi Bildirileri,* 2007, s. 240 .

20. A.g.e., s. 239.

21. A. Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, Bağlam Yay., 1987, s. 135, 136.

patılmak zorunda kalır.[22] Fakat Kıbrıs meselesinde gayrimüslim yurttaşlar bilhassa Rumlar üzerinden Batı'ya ve Yunanistan'a gözdağı verme alışkanlığı müteakip yıllarda devam eder.

Kıbrıs meselesi, 6-7 Eylül pogromu sonrasında kısa bir süre nadasa bırakılsa da Türkiye'nin Enosis'e ve EOKA şiddetine karşı Ada'da "taksim tezi"ni resmen benimsemesiyle yeniden gündemin ilk sırasına yerleşir. Bilindiği üzere taksim tezinin kaynağı İngiliz Sömürgeler Bakanı Lennox Boyd'un Avam Kamarası'nda yaptığı bir konuşmadır.[23] Ada üzerinde mutlak egemenlik isteyen Türkiye ve Yunanistan'ı bir başka çözüme zorlama çabası olarak da değerlendirilebilir. Taksim tezi, dinî cemaatler temelinde Kıbrıs'ın ikiye bölünmesini ve Müslümanlara kalan kesimin Türkiye ile birleşmesini hedeflemiştir.[24] Bu formül, DP tarafından da bir nevi "çözüm reçetesi" hâline getirilir; bu doğrultuda atılan yeni adımlar hem Kıbrıs iç siyasetini hem de Türkiye'deki politik iklimi derinden etkiler. Artık Ada'da ve Türkiye'de taksim tezine karşı çıkanlar dışlanacak, ardı ardına milliyetçi-mukaddesatçı örgütlerin düzenlediği "Ya Taksim Ya Ölüm" mitingleri başlayacaktır. Bu mitinglerin ilki, 1958 Mayıs'ının son günü Lefkoşa'da gerçekleştirilir. Mitingin göze çarpan iki özelliği vardır. Birincisi Ada'da taksim tezinden başka seçeneğin kabul edilemeyeceğinin kitlesel biçimde vurgulanmasıdır. İkincisi ise Soğuk Savaş'ın politik dilinin mitinge damgasını vurmasıdır. Ada'daki sol siyasetin, antiemperyalist ve üçüncü dünyacı söylemi belirgin olan Makarios'a dolaylı desteği mitinglerdeki antikomünist atmosferin nedenlerinden biridir. Mitingde katılımcılar tarafından sürekli "kahrolsun komünizm" sloganları atılır ve taksim tezine şüpheyle yaklaşan Türkler komünistlikle itham edilerek telin edilir.[25] Aynı tarihlerde Türkiye destekli paramiliter Volkan teşkilatı alenen "iç düşman" gördüğü "komünist Türkleri" ölümle tehdit eder. Teşkilata göre 10 Haziran 1958 tarihine kadar komünist teşekküllerden ayrılmayan Türkler

22. Derneğin başkanı Hikmet Bil, 6 Eylül günü ajitatif bir konuşma ile fitili ateşlemiş; Kıbrıs Türktür Derneğinin üyeleri sokaklarda Atamızın evi bombalandı manşet ile çıkan İstanbul Ekspres gazetesini dağıtarak "misyonlarını" yerine getirmiştir. Bu konuda doyurucu bir analiz için D. Güven, *6-7 Eylül Olayları*, İletişim Yay., 2006.
23. Gevgilili, a.g.e., s. 137.
24. Canefe, a.g.e., s. 371.
25. "Ada Türkleri Büyük Bir Miting Yaptılar", *Milliyet*, 1 Haziran 1958.

öldürülecektir.[26] Kıbrıs'ta kimlerin benzer tehditler sonucunda zarar gördüğünü bilmiyoruz ancak Kıbrıslı Türklerin kendi arasında yaşananlar sonraki yıllara miras olarak kalmıştır.

Kıbrıs başlığının NATO içinde de ele alınması gündemdeyken miting maratonu devam eder. İstanbul'da 6-7 Eylül pogromundan sonra belki de ilk kez Kıbrıs için "Ya Taksim Ya Ölüm" sloganıyla toplanılır. Kıbrıs'tan gelen EOKA tedhişi haberleri iç kamuoyundaki tepkiyi artırmıştır.[27] İÜTB'nin çağrısı ile organize edilen İstanbul mitingine diğer milliyetçi-mukaddesatçı gençlik örgütleri de dahil olur. Beyazıt'ta toplanan kalabalık "Kıbrıs Türktür" sloganları atar. "Kıbrıs Türktür" diyerek haykırmak ile taksim formülünde ısrar etmek arasında çelişki olduğu düşünülebilir fakat taksim formülünün bir tür son fedakârlık şeklinde kamuoyuna yansıtıldığı da unutulmamalıdır.[28] Mitinge getirilen dövizlerde ise çoğunlukla şunlar yazılıdır: "Kahrolsun Enosis", "Sakalının Her Telinden Kan Damlayan Papazla Övünen Palikarya!", "Çanakkale'yi Babana Sordun Mu?"... Miting boyunca kürsüde üniversite öğrencilerinden öğretim elemanlarına, Türk Kadınlar Birliği temsilcisinden Hukuk Fakültesi Talebe Birliği Başkanına kadar birçok isim Kıbrıs konusunda hükümetin arkasında olduğunu ima eder. Miting haberlerinin başköşesinde yer alan Behçet Kemal Çağlar'ın konuşması üzerinde ayrıca durmakta ise fayda vardır. Kurtuluş Savaşı'ndan Kore Savaşı'na uzanan epik bir anlatı kuran Çağlar, Türkiye aleyhine siyaset yaptığı iddia edilenlere özellikle de İstanbul'daki Fener Rum Patriğine[29] eleştiri oklarını yöneltir:

---

26. "Ada Türkleri Büyük Bir Miting Yaptılar", *Milliyet*, 1 Haziran 1958, s. 3.
27. Örneğin "Rumlar Bir Türk Okuluna Hücum Etti", *Milliyet*, 5 Haziran 1958.
28. Başbakan Adnan Menderes'in "taksim tezi"ne olumlu yaklaşımını sonraki yıllarda da "dünya barışı için büyük bir özveri" olarak niteleyen örneklerden biri için M. Şahinler, *Türkiye'nin 1974 Kıbrıs Siyaseti*, İstanbul, Yeni Karar Matbaası, 1979, s. 25.
29. Kıbrıs meselesinde Fener Rum Patrikhanesinin tutumu resmî makamlarca ve MTTB başta olmak üzere milliyetçi odaklarca farklı zamanlarda çokça eleştirilmiştir. Patrikhanenin Ada'daki şiddet olaylarını beklendiği ölçüde kınamaması Türk milliyetçilerinin tepkilerini artırmıştır. Örneğin MTTB 30 Aralık 1957 tarihinde yayınladığı bildiride Rum Ortodoks Kilisesinin adının Türk Ortodoks Kilisesi olarak değiştirilmesi gerektiğini açıklar. Okutan, a.g.e., s. 106. Birliğin bu çıkışı Kıbrıs sorunundan ayrı düşünülemez. Patrikhane hakkında çıkan olumsuz haberler 1960'lı yıllarda yeni boyutlar kazanır. "Patrikhanenin Siyasi Faaliyeti Üstünde Duruldu", *Milliyet*, 25 Nisan 1964; "Gençler Patrikhaneye Siyah Çelenk Koydu", *Milliyet*, 18 Kasım 1967.

> Dünya efkârı umumiyesine seslenerek kararımızı bildiriyoruz. Kıbrıs meselesi Türk milletinin milli haysiyeti meselesidir. Dokunulmaz. Sizin adınıza sesleniyor ve diyorum ki Haçlı seferlerinden beri çeşitli kahpeliklerle karşılaşan Türk milleti ölmemiştir. Ayaktadır. Bükemediğiniz eli öpüp başınıza koyduğunuz günleri unutmayınız. Kore'de bile dünya Türk süngüsüne dayanarak ayakta kalabildi. Sayısız fedakârlıklarla demirperde gerisinden milletleri kurtarmaya çalışan Amerika'ya koskoca bir adayı komünizm kucağına atmayı yakıştıramıyoruz. Kıbrıs'ta gizlice bir Türk okuluna girerek Atatürk'ün resmini parçalayan küstahlar uğruna dövüştüğünüz bayrağınız daha dün Sakarya'da o büyük insanın ayakları altına serilmiş ve tarihin henüz bir eşini kaydetmediği o büyük insan düşmanın dahi olsa bir bayrağa hürmet edilmesi gerektiğini açıklayarak bayrağınızı yerden kaldırıp kumandanınıza teslim etmişti. Resmî yırtan hainler bir gün gelecek o resmi başınıza koyacaksınız. Son olarak Fatih'ten Atatürk'e kadar Türk büyüklerinin himayesine sığınan Patrik efendiye seslenmek isterim. Bir din adamı olarak kalırsan sana hürmet duyanlar olacaktır. Ama haddini bil ve aklını başını al. Hareketlerini ona göre tanzim et.[30]

"Ya Taksim Ya Ölüm" sloganıyla Türkiye'de yapılan ikinci büyük miting ise başkent Ankara'dadır. Katılımcılar neredeyse İstanbul mitingi ile aynıdır. Hâl böyleyken nutukların içeriğinin ve kullanılan sembollerin de benzer olduğu tahmin edilebilir.[31] Kıbrıs'taki Türklerin siyasi lideri Dr. Fazıl Küçük, Ada'nın Rumlar için sadece "başlangıç", Rumların asıl hedeflerinin ise tüm Anadolu olduğunu ileri sürer. Böylece sonraki yıllarda sıkça dillendirileceği gibi Kıbrıs'ın geleceğiyle Türkiye'nin bekası/toprak bütünlüğü bir kez daha birleştirilir. "Yunan tehdidi" tıpkı "Moskof tehdidi" gibi kapıdadır. Bu esnada Milli Türk Talebe Federasyonu, Gönüllü Kıbrıs Ordusu kurmak için kampanya başlatır. Kore Savaşı'nda olduğu üzere "gönüllü savaşçılar" militarist propagandanın asker-millet mitini tahkim eden bir unsuru olarak kullanılır.[32] Türkiye'de aşağı yukarı on beş günlük zaman diliminde İzmir, Antalya, Adana, Konya, Hatay, Kayseri, Samsun

30. "Ya Taksim Ya Ölüm", *Milliyet*, 9 Haziran 1958, s. 5.

31. Mitinge "temaşa" açısından bakıldığında ise daha sonraki yıllarda benzerleri tekrarlanacak performanslara rastlanır. Örneğin Anıtkabir'deki bu mitingde 3 tane kara sakallı papaz kuklası kullanılır. İlki Fazıl Küçük konuşurken yakılır, diğerleri ise sloganlar eşliğinde asılır.

32. *Milliyet*'te çıkan habere göre "gönüllüler ordusu" için kısa sürede beş bini aşkın genç başvuru yapar. "Ankara Mitngi Bugün Yapılıyor", *Milliyet*, 12 Haziran 1958, s. 1 ve 3.

ve Çanakkale'de Kıbrıs için ant içilen mitingler devam ederken[33] hükümetin bu mitingleri Yunanistan başta olmak üzere Batı kamuoyuna karşı mesaj olarak gördüğü açıktır.[34]

1958 boyunca Türkiye genelinde yabana atılmayacak sayıda Kıbrıs konulu toplantı yapılır. Tıpkı mitinglerde olduğu gibi bu toplantıları düzenleyenler de Türkiye'den ve/veya Kıbrıs'tan milliyetçi örgütlerdir. Çok sayıda örnekten sadece biri olan Milliyetçiler Derneği'nin örgütlediği Kıbrıs toplantısında gür sesle "savaş çağrısı" yapılır; ordunun kahramanlığına, "Mehmetçiğin süngüsü"ne atıfta bulunulur. Kürsüye gelen meşhur kalem Peyami Safa meseleyi "130 senelik Yunan hayallerinin devamı" olarak niteler. Türk-Yunan barışına dair yakın tarihli tecrübe sanki bir parantezdir ve kapanmıştır. Safa'nın bakış açısının sonraki yıllarda milliyetçi-mukaddesatçı aktörler ve kimi devlet yetkilileri tarafından paylaşıldığını ileri sürmek mümkündür.[35] Yunanistan ile topyekûn savaşı arzulayan, sadece Türkiye'deki değil Kıbrıs'ta ve Batı Trakya'daki Türkleri de yakın gelecekteki savaşa hazır olmaya çağıran ifadeler popülerlik kazanır.[36]

Yunan ve Türk hükümetlerinin karşılıklı olarak birbirini itham ettiği siyasal konjonktürde Ada'da şiddet günbegün artmıştır. Kıbrıs'ın çatışmalı ve kaotik günlerinde Ada'da yaralanan ve hayatını kaybeden Türklerin fotoğraflarını ilk sayfadan veren Türkiye'deki matbuatın, tüm Rumları koşulsuz, çekincesiz EOKA destekçisi[37] gösteren tavrı ve haber bombardımanı iç kamuoyunda milliyetçi tepkileri beslemiştir.[38] Yunanistan'ın

33. "Hatay ve Kayseri'de Kıbrıs İçin Miting", *Milliyet*, 15 Haziran 1958; "İzmir ve Adana Mitingi Çok Muhteşem Oldu", *Milliyet*, 16 Haziran 1958; "Antalya'da Kıbrıs İçin Ateş Yakılıyor", *Milliyet*, 19 Haziran 1958; "Kıbrıs İçin Dün son Mitingler Yapıldı", *Milliyet*, 23 Haziran 1958.

34. Bunun güzel bir örneği için "Kıbrıs Mitingleri Devam Ediyor", *Milliyet*, 24 Haziran 1958.

35. Bu minvalde en çarpıcı örneklerden biri Alparslan Türkeş'tir. A.Türkeş, *Dış Meselemiz*, Berikan Yay., 2000.

36. Çok sayıda benzeri arasından bir örnek: "Ey Yunanlı şunu bil, aslan çözerse bağı/Atina ortasında dikildi Türk bayrağı/Ey Kıbrıs'ta, Trakya'da yaşayan kardaşlarım/Hazır ol emri aldık geliyor dadaşlarım/Ey Allah'ım Yunan'a belalarını yağdır." A. Öztürk, *Kıbrıs Duyguları*, İstanbul, Çelikcilt Matbaası, 1958, s. 7.

37. Bu bahiste Peter Loizos EOKA'nın Kıbrıslı Rumların büyük bölümünden destek aldığını belirtir fakat yine Rumların, örgütün silahlı mücadeleyi yöntem olarak seçmesi ve hedefleri konusunda çekincelerinin varlığını da inkâr etmez. Loizos, a.g.e., s. 640.

38. "Kıbrıs'ta Durum İç Harp Şeklini Aldı", *Milliyet*, 10 Haziran 1958.

ana akım medyası da çok farklı bir tutum içinde değildir. Atina başta olmak üzere Yunanistan'ın birçok yerinde Türkiye aleyhtarı milliyetçi-militarist dozajı yüksek mitingler ve konferanslar tertiplenir. Yunan hükümeti ise bu süreçte Türkiye'yi doğrudan Güvenlik Konseyi'ne şikâyet eder. 1960'dan itibaren de Türkiye'ye NATO ve ABD askerî yardımının yapılmasına karşı çıkarlar.[39] Yunan hükümetinin Türkiye aleyhtarı diplomatik atakları ve Yunanistan'daki milliyetçi mitingler Türkiye'de resmî tezin kitleselleşmesine katkıda bulunur.[40]

## Türk Milliyetçilerinde Kıbrıs Politikasına Dair Eleştiriler

Basın ve milliyetçi yayınlar hararetli bir şekilde Kıbrıs haberleri yapar, mitingler ve toplantılar biteviye sürerken Türkiye'de Kıbrıs için müstakil bir literatür oluşturulmaya başlanmıştır. Sözü edilen literatürün içinde tarih kitapları da vardır kahramanlık hikâyeleri ve manzumeleri de. Milliyetçi yazarlar, 1950'lerin ortalarından itibaren Kıbrıs'ın Osmanlılar tarafından fethini ve fethin "milli ve dinî gerekçelerini" uzun uzadıya anlatan metinler kaleme almıştır. Ada'nın alınmasını anlatan satırlarda, Osmanlı ordusunun dönemin ordularından ne denli üstün olduğu anlatılmıştır. Ayrıca Kıbrıslı Türk milliyetçilerinin yazdıkları bahsinde değinileceği gibi Kıbrıs'taki Osmanlı hoşgörüsü ve nizamı bu kategorideki eserlerin ortak noktasıdır. Ada'daki Rum milliyetçilerinin tarih anlatısı ise bu içerik ile taban tabana zıttır. Kıbrıs'ın Türkler tarafından işgal edildiği, tarih boyunca Rumların aşağılandığı hatta dinlerini değiştirmek zorunda kaldıkları iddia edilir. Kıbrıs'ta topluluklar arası evlilikler, gönüllü din değiştirmeler ve her türlü kültürel alışveriş inkâr edilir.[41] Türk milliyetçiliğinde nasıl sadece hâkim milletin hoşgörüsü ön plana çıkıyor ve huzursuzluklar Rum kaynaklı tarif ediliyorsa Rum milliyetçi tarih yazımında da iki toplumun birlikte barış içinde yaşadığı dönemler yok sayılır.

Türk tarafında üretilen metinlerde Ada'nın Müslüman Türk nüfusunu tarihsel süreçte Rumlardan sayıca çok gösterme eğili-

39. Evin, a.g.e., s. 7.
40. "Yunan Küstahlığı", *Milliyet*, 15 Haziran 1958.
41. Loizos, a.g.e., s. 642.

mine ve buradan nüfus ve nüfuz ölçekli bir aidiyet manzumesi çıkarma çabasına tanık olunur. Dünden bugüne sıkça vurgulanan Ada'nın Türkiye için "askeri-stratejik önemi"ne dair savlar da ilkin bu konjonktürde yüksek sesle dile getirilmiştir.[42] İki kutuplu uluslararası sistemde üçüncü bir dünya savaşının patlak vermesinden duyulan endişe, korku ve yinelenen komünizm tehdidi anlatısı meselenin güvenlik perspektifinden ele alınmasını normalleştirmiştir.

Benzer eserlerin azımsanmayacak bir kısmında hükümetlerin Kıbrıs politikasına dair eleştirel ifadeler mevcuttur. Örneğin Lozan Anlaşması'nda Ada'nın Türkiye'nin ellerinden kaydığı ve sonrasında Kıbrıslı Türkler ile "yeteri kadar" ilgilenilmediği iddia edilir. Kıbrıs'taki nüfusu ve etkinliği artıracak önlemler alınmadığı için hem tek parti dönemi hem DP hükümetleri üstü kapalı bir biçimde itham edilir. Örneğin yayıncılık faaliyetleriyle ile bilinen ve Türkiye Köylü Partisi'nin kurucularından olan Tahsin Demiray şunları yazar:

> Lozan'dan sonra Kıbrıs Türkleriyle pek az alâkalanmışızdır. Onların talim ve terbiye işleriyle hemen hiç denecek kadar az meşgul olmuşuzdur... Tahsil için bilmecburiye Türkiye'ye gelen Kıbrıslı gençleri, çocukları İngiliz tebaasıdır diye okullarımızda barındırmamışızdır. Bu gençler tahsil edebilmek için Türk tabiiyetine geçmişler ve bu yüzden Kıbrıs'ın yetiştirdiği en iyi gençler, münevverler Kıbrıs'a dönerek orada Türklüğü geliştirmek imkânını kaybetmişlerdir. Kıbrıs bu suretle adeta boşalmış, orada mahalli meclislere hakkıyla girecek ve otorite tesis edecek elemanlar bulunamaz hâle gelmiştir. Eğer bu farmalist zihniyetimiz böyle menfi tatbiklerle vakit geçirmese ve Türkiye'nin geleceğini berrak bir surette görebilseydik bu gençleri burada evlendirerek gönderir; Adada Türk nüfusunu kendi elimizle azaltacak yerde normal seyri dahilinde çoğalmasını sağlardık.[43]

Türkiye'de ve Kıbrıs'ta milliyetçi tırmanış sürerken Ada'daki iç savaşı andıran gelişmelerin uluslararası kamuoyunun ilgisinden uzak kalamayacağı kısa bir süre sonra belli olur. Başta İngiltere olmak üzere Batılı devletlerin Türkiye üzerindeki baskılarını

42. N. Karagil, "Türk Kıbrıs", *Kıbrıs Meselesi ve Türkiye*, İstanbul, Anıl Matbaası, 1954. T. Demiray, *Tarihin Işığı Altında Kıbrıs ve 3. Dünya Harbinde Türk Stratejisi Bakımından Önemi*, İstanbul, Türkiye Basımevi, 1958.
43. A.g.e., s. 21, 22.

artırması[44] ülkedeki milliyetçi-mukaddesatçı çevrelerin konjonktüre göre dalgalanan Batı karşıtı söylemini daha yüksek sesle ifade etmesi için zemin oluşturur. Bu söylem Türkiye siyasetinde 1964 tarihli meşhur Johnson mektubundan sonra ABD'yi içine alacak şekilde çok daha popüler hâle gelecektir.[45] Aynı süreçte milliyetçi örgütler tüm kanallardan Türkiye'nin Kıbrıs'a kapsamlı bir askerî müdahale gerçekleştirmesini teşvik etmeyi sürdürür.

## Bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Kuruluşu ve 1960 Sonrası Durum

1950'lerin ikinci yarısında yaşanan gerilimler sonrasında 25 Kasım - 5 Aralık 1958 arasında Kıbrıs konusu BM'de tartışmaya açılır. "Barışçıl, demokratik ve adil bir çözüme ulaşılması için tarafların çaba göstereceğine itimat edildiğine dair bir karar" BM'de oylanmaksızın kabul edilir. 1959'un Şubat ayında Yunanistan ve Türkiye dışişleri bakanları Zürih'te görüşmelere başlar ve bağımsız devlet statüsündeki Kıbrıs'ın temelleri atılır.[46] Nihayetinde Niyazi Kızılyürek'in tabiriyle "NATO'cu bir Soğuk Savaş uzlaşması"yla[47] 16 Ağustos 1960'da Bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti kurulur.[48] Fakat çok geçmeden Ada'daki politik sorunlar ve taraflar arasındaki sürtüşmeler yeniden canlanır. Yeni devletin kuruluş felsefesi itibari ile Kıbrıs'taki Rumları ve Türkleri ortak değerler ve gelecek ümidi etrafında birleştirici bir motivasyona sahip olmadığı söylenebilir.[49] Bunun ötesinde her iki tarafın siyasi liderleri de temel politik hedeflerinden taviz vermemekte

44. Örneğin İngiltere Dış İşleri Bakanlığı, diplomatik kanallardan Türkiye'ye Kıbrıs Türk cemaatini durdurun uyarısı yapar. İngiliz diplomatlar, bilhassa Ankara Radyosu yayınının adadaki huzursuzluğu artırdığını ileri sürer. "İngiltere Bize Kıbrıs İçin Bir Nota Verdi", *Milliyet*, 10 Haziran 1958. Türkiye'deki hükümet ise buna mukabil İngiltere'yi "Kıbrıs Türklerini Ada'daki Rum camiasının taarruzlarından korumakta aciz davranmakla" itham eder. "İngiltere'yi Şiddetle Protesto Ettik", *Milliyet*, 11 Haziran 1958.

45. T. Bora, "Türkiye'de Siyasal ideolojilerde ABD/Amerikan İmgesi: Amerika En Batı ve "Başka" Batı, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık*, Cilt 3, İletişim Yay., 2004, s. 164.

46. Gevgilili, a.g.e., s. 137, 138.

47. Kızılyürek, a.g.e., s. 264; M. Hasgüler, *Kıbrıs'ta Enosis ve Taksim Politikalarının Sonu*, Alfa Yay., 2007, s. 11, 12.

48. Makarios baştan itibaren 1959-1960 Anlaşmalarını Yunanistan'ın baskısıyla, derin bir şüpheyle imzalamıştır. Dodd, a.g.e., s. 41.

49. Hasgüler, a.g.e., s. 8 ve Copeaux, a.g.e., s. 54, 55.

ısrar etmiştir. Kıbrıs bağımsız bir devlet olarak kurulduğunda hem Türk hem de Rum tarafında boşa çıkmış çok sayıda silahlı milis vardır. Loizos'un ifade ettiği gibi Rum liderliği milislerin yeniden silaha başvurmasını engelleyememiştir.[50]

Kanlı 1963-64 olaylarına giderken Kıbrıs'ta toplumlar arası huzursuzluk artmış ve bu artışla birlikte Rumlar Yunanistan'a, Kıbrıslı Türkler ise Türkiye'ye yüzünü daha fazla dönmek zorunda hissetmiştir. Bu bağlamda Kıbrıslı Türk milliyetçilerinin Ada ile Türkiye arasında kurmak istedikleri bağın temel gerekçelerini de bilmek önemlidir. Çünkü bu çabalar görece uzun soluklu bir "yavru vatan" algısının zeminini oluşturacaktır. Başlangıç noktası, Kıbrıs'ın Türkiye'ye tarihî, coğrafi, askerî, iktisadi olarak ne denli bağlı olduğunu kanıtlamaktır. Coğrafi konum dışındaki başlıklarda iki toprak parçası arasında "bütünlük ilişkisi" kurmak için epey bir efor sarf etmek gerekmiştir. Kıbrıslı Türk milliyetçileri mesaiye "anavatan tarihi"ne (ki Kıbrıslı Rum milliyetçileri de aynı şekilde Yunanistan tarihine) endeksli bir anlatıyla başlamıştır.[51] Türkiye ile ortak tarih bulmak için kullanılan referansın Osmanlı geçmişi olması şaşırtıcı değildir. Nergis Canefe'nin veciz bir şekilde ifade ettiği üzere "Kıbrıs bağlamında Osmanlı yıkılmış bir imparatorluktan çok bir soyağacını simgeler ve medeni ve meşru bir kimlik iddiasına vesile teşkil eder".[52] Bu bahiste Osmanlı'nın Kıbrıs için yaptıkları bir nevi "medeniyet projesi" kapsamında argümanlaştırılır. Tarihi "ortaklığın" ikinci veçhesi ise anti-sömürgeci sıfatı altında kategorileştirilen politik tavır alışta keşfedilir. Tahmin edileceği üzere bu "antiemperyalist" olma vurgusu, Kıbrıslı Türklerin baştan itibaren İngiliz yönetimine karşı çıktığı savına dayanır ki tarihsel gerçekler ile bağdaşmaz. Kıbrıs Türklerinin sadece Kıbrıs'ta değil Türkiye'de de antiemperyalist kurtuluş mücadelesini desteklediği ve Bağımsızlık Savaşı'nın kazanılmasını büyük bir sevinçle karşıladıkları ileri sürülür.[53] Kıbrıs'ın kurtuluşu ile Türkiye'nin Bağımsızlık Mücadelesini birbirine benzetmek ve bunu da kurucu lider kültü üzerinden yapmak uzun süre etkili bir yöntem olacaktır.

50. Loizos, a.g.e., s. 641.
51. Hasgüler, bu durumun Kıbrıs özelinde Ada'yı temel alan ortak tarih yazımını nasıl baltaladığını anlatır. Hasgüler, a.g.e.
52. Canefe, a.g.e., s. 384.
53. A.g.e., s. 385.

Türkiye'deki milliyetçi çevrelerin 1950'lerden itibaren Kıbrıs konusunda bir tür "gecikmişlik" duygusuna kapıldıklarından bahsedildi. Bu ruh hâlinin devlet seçkinleri tarafından da paylaşılmasıyla birlikte Kıbrıs'ı Türkiye'ye "yakınlaştırma" çabaları artış göstermiştir. Aslında Türkiye ile Kıbrıs arasında resmî sembol ve yöntemlerle "güçlü bağlar" inşa etme çabasının farklı düzeylerde dışavurumları söz konusudur. Örneğin 1963'ün hemen başında Makarios ile Fazıl Küçük arasında belediyeler sorunu yaşanırken, İstanbul ve Ankara Belediye Encümenleri karar alır; Ankara Lefkoşe ile İstanbul ise Magosa ile kardeş belediye ilan edilir. Kıbrıs'ı Türk'e ve Türkiye'ye ait kılma çabasının temsili örneklerinden bir diğeri ise 1963'te Ada'ya Atatürk heykelinin dikilmesidir.[54] Ada'da taraflar arasında gerilim tırmandığında heykelin varlığı arzu edilen milliyetçi amaca ve sembolizme hizmet edecektir. Örneğin TMTF Genel Başkanı Nafiz Duru, "Atatürk heykelinin dikildiği her yer Türk toprağıdır" deyiverir.[55]

1963 sonbaharından itibaren Ada'da şiddet yeniden tırmanışa geçer.[56] Makarios, Kıbrıs Anayasasında ve Londra ile Zürich Anlaşmalarında tadilat istediğini Türkiye, Yunanistan ve İngiltere'ye resmen başvurarak bildirince siyasi atmosfer daha da gerilir. Makarios, Türk tarafının sürekli veto hakkını kullanmasından, Temsilciler Meclisi'nde önemli konularda ancak toplum temsilcilerinin çoğunluğuyla karar alınması ilkesinden ve bunların neden olduğu siyasal tıkanıklıktan rahatsızdır. Çünkü Ada'daki Rum milliyetçileri, devlet kurulduğu andan itibaren Kıbrıs'taki iktidarı Türklerle paylaşmak istemez.[57] Türklere göre ise Rumların tavrı ve özelde Makarios'un tadilat önerileri[58] onları azınlık konumuna indirmeyi hedeflemektedir. Ada'daki gelişmeler

54. 1963'te Kıbrıs'a 3 metre 10 cm uzunluğunda yapılmış bir Atatürk heykeli gönderilir. *Milliyet*, 23 Ekim 1963. Lefkoşa'nın Kirenya kapısının yakınına dikilen heykelin açılışı ise 29 Ekim'de törenle yapılacaktır.
55. "Gençlik Kıbrıs İçin And İçti", *Milliyet*, 25 Aralık 1963, s. 1.
56. 1963'ün Eylül ayında önce Kıbrıs Gönendere'de Hasan Pehlivan adlı öğretmenin evine giderken vurulup öldürüldüğü haberi gelir. *Milliyet*, 04 Eylül 1963. Sonrasında Ada'daki Türk köylerinin Rumlarca taşlandığı yazılır. 1963'ün sonunda Türklerin EOKA mensubu Markos Dragos'un heykelinin önünde bomba patlaması –ki Makarios 1961'de EOKA eylemcilerinin anısına dikilen heykelleri açmıştır– Copeaux ve Copeaux, a.g.e., s. 55, Rumlar ile Türkleri bir kez daha karşı karşıya getirir. *Milliyet*, 5 Aralık 1963.
57. Kızılyürek, a.g.e., s. 105, 106.
58. Makarios'un değişiklik talepleri için Copeaux ve Copeaux, a.g.e., s. 58.

üzerine toplanan Bakanlar Kurulu hemen Makarios'un talebini reddettiğini açıklar. Türk hükümetine göre Garanti Antlaşmasını hükümsüz kılmaya yönelik hiçbir girişim kabul edilemez.

Ada'da şiddet, özellikle 20-25 Aralık 1963 arasında milliyetçi aktörlerin tedhiş faaliyetleriyle hızla önü alınamaz bir hâle gelir; EOKA militanları Lefkoşe, Lefke, Larnaka ve Girne'de Türklere yönelik saldırılar gerçekleştirir.[59] Kıbrıs'ta yükselen gerilim ve şiddet üzerine Rum semtlerindeki Türkler göç etmeye başlar. Artık Kıbrıs'ta, Türkler ve Rumların bir arada yaşamaktan vazgeçmek zorunda kaldığı yeni bir kompozisyon ortaya çıkmaya başlamıştır. Türk hükümeti son gelişmeler nedeniyle Garanti Antlaşması'nın güvence altına aldığı garantörlerin ortaklaşa ya da tek başına müdahale hakkını gündemine alır.[60] İngiltere'nin girişimiyle hem Makarios hem de Fazıl Küçük ateşkes çağrısı yapsa da çatışmalar durdurulamaz.

Kıbrıs'ta tırmanışa geçen şiddet, göç, mahrumiyet ve bunların Türkiye'deki matbuata yansıtılması üzerine ülkenin birçok yerinde yeniden Kıbrıs ("Rumları telin") mitingleri yapılmaya başlar.[61] Aynı zaman aralığında Kıbrıs konulu milliyetçi yayınlarda da benzer vurgular göze çarpar. Dolaşımdaki Türkiyeli ve Kıbrıslı Türklerin Kıbrıs manzumeleri, militarist, etnisist ve cinsiyetçi dilin en rahat fark edileceği örnekleri teşkil eder. Örneğin:

> Sana kurban olayım Kıbrıs'ımın toprağı ben
> Karşı çıksın bana isterse çelikten kuleler,
> Karşı çıksın bana dağdan kaleler;
> Çıkarım her kaya, her dik dağı ben!
> Karşı çıksın bana jetler, bazuka
> Şu alev fışkırtan

59. Lefkoşa'da önce üç Türk'ün öldürüldüğü ve akabinde de Lefkoşa Erkek Lisesi öğrencilerine ateş açıldığı haberi gelir. Olaylar üzerine okullar ve dükkânlar kapanırken adadaki polisler ve Türk alayı da alarma geçirilir. *Milliyet*, 22 Aralık 1963. Cumhurbaşkanı Yardımcısı Dr. Fazıl Küçük ise Rum polislerinin Türk gençlerini "avladığını" iddia ederken Türk basınından temsilcileri "Rum vahşeti"ni tespit için adaya davet etmekte gecikmez. *Milliyet*, 22 Aralık 1963, s. 7. Birkaç gün sonrasında Küçük'ün resmî ikametgâhına, Türk Büyükelçiliğine ve Basın bürosuna saldırılır.

60. Gevgilili, a.g.e., s. 285.

61. Bu mitinglerin genel havası, 1950'lerdeki gibi oldukça milliyetçi ve militaristtir. Örneğin İstanbul Üniversitesi bahçesinde yapılan mitingde yine milliyetçi örgütler başroldedir. Kıbrıs'ın "evvel ezel Türk toprağı" olduğu, "şehit kanı" ile sulandığı ve asla Rumlara bırakılmayacağı iddia edilir. *Milliyet*, 25 Aralık 1963.

İnsan öldürmede üstün makine!
Yine korkmam ben ölümden
Sana kurban olayım Kıbrıs'ımın toprağı ben
Bir gün isterse vatan
Dikerim burçlara sulh bayrağı ben!
Ya da isterse vatan
Sokarım beynine düşmanlarımın
Çiftemdeki son kurşunu, son mermiyi de,
Vicdandan da uzak, kalbden uzak o Rum'un
Saplarım beynine elbet şu çelik mızrağı ben![62]

Dönemin milliyetçi yazılı kaynakları, sadece siyasal manifestolardan, mitinglerde taşınan dövizlerden ya da yukarıda örnekleri verilen manzumelerden ibaret değildir. Aynı konjonktürde stereotiplerin rahat bir şekilde gözlemlenebileceği Kıbrıs temalı kahramanlık piyesleri de kaleme alınmıştır. Bu piyeslerde "kahramanlık" da "barbarlık" da etnikleştirilmiştir. Oyunlarda genellikle Kurtuluş Savaşı ile Kıbrıs'ta EOKA'ya karşı yürütülen mücadele arasında bağ kurulur; çocuklar, öğretmenler ve subaylar "milli dava" da buluşup "düşmana" karşı beraber mücadele eder.[63]

---

62. M.F. Gürtunca, *Kıbrıs Destanı*, İstanbul, Ülkü Basın ve Yayınevi, 1964, s. 10. Gürtunca'dan bir başka örnek: "Sen misin TÜRK'ü vuran?/Sen misin TÜRK'e tuzak, hud'a kuran?/Ama kim TÜRK'ü siler tarihten/Ama kim TÜRK'ü atar Kıbrıs'tan!/Eski bir TÜRK ilidir Kıbrıs'ımız/Firenk kadınlarına/Hatta/Papazın annesine/ TÜRK tohumu atam kimdi bilinsin!/Hem sen de bilirsin ki Makaryos/ANLATIR HER ŞEYİ ANNENDEKİ FİSTAN" A.g.e., s. 18. Gürtunca dışında bir diğer çarpıcı örnek ise "iç savaş" ortamında Ada'da bilfiil çatışan Özker Yaşın'ın *Kanlı Kıbrıs: Bir şahlanışın Destanı* adlı manzum eseridir. Ö. Yaşın, *Kanlı Barış: Bir Şahlanışın Destanı*, Varlık Yay., 1964. Özker Yaşın'ın Kıbrıs'ta ve Türkiye'de yayınlanmış benzer çok sayıda şiir kitabı olduğunu hatırlatayım. Örneğin Ö. Yaşın, *Kıbrıs'tan Atatürk'e*, Kıbrıs, Bozkurt, 1953 ve Ö. Yaşın, *Mehmetçik Kıbrıs'ta*, Kıbrıs, Çevre Yay., 1960.

63. Piyesler Ada'da çatışmaların alevlendiği 1963-64 arasında sahnelenir. 25 ve 26 Ocak 1964 tarihlerinde Rize Halk Eğitim Merkezi Temsil Kolu tarafından sahnelenen *Kıbrıs Bizimdir*'i benzer metinlerin tipik bir örneği olarak ele almak mümkündür. Piyesin aslen ilkokul müdürü olan yazarı Abdullah Yılmaz eserin önsözünde Kıbrıs'ı kayalarında [Türklerin] ayak izi, çeşmelerinde [Türk] anaların(ın) gözyaşı olan bir Türk yurdu olarak resmeder ve Ada'da Rumlara, EOKA'cılara yer olmadığını söyleyerek başlar. İlk sahnede Kıbrıs'ta öğretmenlerini sınıfta bekleyen Türk öğrencileri görürüz. Duvarda Atatürk'ün resmi, altında Türk bayrağı ve Kıbrıs haritası vardır. Asılı tahtada ise "Kıbrıs bizimdir; öldürürüz ölürüz, alırız vermeyiz" ibaresi yazılıdır. Öğretmen sınıfa gelir; öğrencilerden Türkay ağlamaktadır zira babasına "pis Rumlar" saldırmış ve onu zorla götürmüşlerdir. Talebelerden Ertürk'ün mahallesini de Rum çeteleri basmış,

## Kıbrıs'a Askerî Harekât Çağrıları

1964'ün ilk aylarından itibaren Türkiye'deki çeşitli gruplar, hükümetin Kıbrıs'a 1959'da imzalanan teminat anlaşmasını gerekçe göstererek askerî müdahalede bulunmasını ister. Aynı anda Türk ordusunun derhal Ada'ya gitmesini[64] hatta onunla da yetinmeyip Yunanistan'a "haddini bildirmesini" temenni eden mesajlar ve telgraflar[65] ile metinler dolaşımdadır.[66] Sanki Türkiye her an Kıbrıs'a askerî bir operasyon düzenleyecek gibidir.[67] TSK, Yunanistan'a ve Ada'daki Rum milliyetçilerine gözdağı vermek için Ada yakınlarında uluslararası sularda gövde gösterisi yapar.[68] Benzer bir askerî manevra Yunan donanması tarafından da yinelenir.

---

dedesini öldürmüşlerdir. Duyduklarından müteessir olan öğretmen öğrencilerine bu tip örneklerde mutad olduğu üzere Kurtuluş Savaşı atfıyla ve iftiharla şöyle der: "Mel'un Rumlar, ne çabuk unuttular. Daha dün Sakarya'da, Dumlupınar'da Mehmetçiğin dipçiği altında can verdiklerini... Akdeniz'in tuzlu suları arasında homurdanarak dalgalara karıştıklarını... Pis Rumlar, mel'un ve meyus Eokacılar neyine güveniyorlar? Papaz Makarios'un pervasız palavralarına mı? Yazık, çok yazık aldanıyorlar. Türk milleti bu hain ve lâin elleri en yakın zamanda kıracaktır." Sonrasında EOKA milisleri sınıfı basar; Türklük vurgusu yapan milliyetperver öğretmene saldırırlar. Çocuklar da kahramanca öğretmenlerine yardıma koşarlar. Fakat neticede öğretmen vurulur, çocuklar kaçışır. Temsil sonunda sınıfa gelen Türk subayı, EOKA'cıları elleriyle öldürüp öğretmenin öcünü alır. O esnada bir onbaşı görünür ve Türk askerlerinin Kıbrıs'a tamamen hâkim olduğu müjdesini verir. "Mutlu son"u Kıbrıs'ın Türkler tarafından fethidir. Oyun, şehitlik kültü'nü yeniden üreten bir sahneyle sona erer. Subay, öğretmenin naaşının yanına gelir ve şöyle der: "Aziz öğretmen, seni kıskanıyorum. Sen ölümlerin en şereflisine nail oldun. Sen bütün Kıbrıslıların kalplerindeki türbelerde ebedîyete intikal ederken biz zafer şenliklerine koşuyoruz. Ruhun şad olsun." A.Yılmaz, *Kıbrıs Bizimdir*, Rize Halk Eğitim Merkezi Yay., 1964.

64. Örneğin Kıbrıs'ta öğretmenlik de yapmış olan Cemil Örgen, Kıbrıslı Türklere hitaben şöyle der: "Türkiye Cumhuriyeti, otuz milyonluk Türk milleti, bütün varlığı ile ve kahraman ordusunu hazır tutarak sizleri desteklemektedir. Bunun ne demek olduğunu biz biliyoruz. Düşmanlarımız da bütün dünya da bunu öğrenecektir." C. Örgen, *Bayrağım Kıbrıs Dağlarında*, Ankara, 1964, s. 9.

65. Yamak, Söylemez ve Aykoç, a.g.e., s. 242.

66. Örneğin C. Yenilmez, *Kıbrıs Geliyoruz*'da şöyle yazar: "Artık dünya biliyor ki, Türk milletinin temsil ettiği büyük ordusunun askeri, Atina'ya ve Kıbrıs'a çıkışı bir işgal değil; olsa olsa kendi vakarının, haysiyetinin, insaf ve vicdandan yoksun zulmün elinden kurtuluşu olacaktır." C. Yenilmez, *Kıbrıs Geliyoruz*, Özdemir Basımevi, 1967, s. 16.

67. "Çıkartma Birliklerimiz Dün Gemilere Bindi", *Milliyet*, 15 Şubat 1964.

68. 1964'ün Mart ayında mevcut askerî tatbikat sonuçlandıktan sonra ani bir kararla 9 muhrip ve 3 denizaltı İskenderun'dan hareket ederek Kıbrıs yakınlarında "atış eğitimi" yapar. *Milliyet*, 21 Mart 1964.

Mart başında BM'den, Kıbrıs'ta BM Barış Gücü kurulması kararı çıksa da iki taraf arasındaki çatışmalar devam eder. Bunun üzerine Türk hükümeti BM Genel Sekreterliği'ne tek taraflı müdahale hakkını kullanacağını bildirir. Bu Türkiye'nin Ada'ya müdahale seçeneğini gerçek anlamda ilk kez yaşama geçirmek istediğinin ilanıdır. Kıbrıs Rum hükümeti ile Ankara arasındaki nota trafiği neticesinde İnönü, 6 Haziran 1964'te Kıbrıs'a çıkarma yapma kararı alır. Kararı müdahaleden bir gün önce ABD'ye de bildiren İnönü, ABD'nin Yunanistan'a ve Makarios'a baskı yapacağını düşünür[69] fakat sonuç beklendiğinin tam aksi istikametinde olur. ABD Başkanı Johnson'un 5 Haziran'da İsmet İnönü'ye gönderdiği mektupta yer alan, Türkiye'nin muhtemel Kıbrıs çıkarmasında Amerikan silahlarının kullanılamayacağını ve NATO şemsiyesine güvenmemesi gerektiğine dair ifadeler, hükümeti tek yanlı müdahaleden alıkoyar. Ülkedeki sosyalist muhalefet, genel hatlarıyla Amerika'nın tavrını onun emperyalist politik çizgisine kanıt olarak sunarken[70] asıl şok Türk sağının bileşenlerinde yaşanır. Antikomünizme endekslenmiş politikalarıyla Amerika'nın müttefikliğine derinden inanmış milliyetçi kalemlerde Kıbrıs'a müdahaleye vize vermeyen ABD'ye karşı öfkeli ve sitemkâr bir tutum hissedilir.[71] Kıbrıs meselesi üzerine çok sayıda yazısı yayımlanan, Kıbrıs Türk Kültür ve Yardım Cemiyeti Başkanlığı yapmış Derviş Manizade'nin aşağıdaki satırları bu haletiruhiyenin ürünüdür.

> Kıbrıs olayları karşısında Amerikan cumhurbaşkanının son davranışının 7'sinden 70'ine her Türk üzerinde müthiş bir şok tesiri yaptığının acaba Amerikalılar farkında mıdırlar? Fakat gerçek olan şudur ki Amerikan-Türk dostluğunun düşmanları bu dostluğu yıkmak için milyonlar harcasalar bu son hesapsız davranış kadar başarı sağlayamazlardı. Zira Amerika'nın davranışı ile her Türk kalbine dost eliyle bir hançer saplanmış olmasının acısını duymuştur.[72]

ABD'nin ve NATO'nun Türkiye'yi haklı davasında yalnız bıraktığını düşünen MTTB ve benzeri örgütlenmeler çeşitli pro-

69. Dodd, a.g.e., s. 67.
70. Hasgüler, a.g.e., s. 85.
71. Bora, a.g.e., s. 158, 159.
72. D. Manizade, *Baştan Sona Kıbrıs Gerçeği*, İstanbul, Hüsnütabiat Matbaası, 1965, s. 63.

testo eylemleri düzenler. 1964 Sonbahar'ında MTTB tarafından ABD Konsolosluğu önüne "Türkiye'nin istiklalini dolarınızla satın alamazsınız" yazılı bir çelenk bırakılır.[73] ABD'nin tutumu her ne kadar Kıbrıs'a askerî harekâtı engellemiş olsa da donanma gemileri sık sık Akdeniz'e açılmayı sürdürmüştür. Askerî tatbikatlar "Türkiye savaşa hazır" manşetleriyle kamuoyuna duyurulmuştur.[74] Aynı dönemde basında ve milliyetçi yayınlarda Enosis'e karşı Türkiye'nin ulus-devlet sınırlarını genişleştirme önerileri yinelenir. Kıbrıs'ın "milli dava" hâline getirilmesi sonrasında önemli bir referans kaynağı olan Hatay'ın Türkiye'ye sonradan dahil olma süreci kamuoyuna yeniden hatırlatılır. Kıbrıs sorunu bağlamında İsmet İnönü'ye sert eleştiriler yöneltilir. Atatürk Türkiye'sinin Hatay sorununu "kuvvete dayanan diplomasi" ile çözdüğü savunulurken İnönü'nün yeterince cesur davranmadığı yazılır.[75] Daha sonra aynı itham Süleyman Demirel için de tekrarlanacaktır. MTTB, AP'nin zaferle çıktığı 1965 seçimleri sonrasında Kıbrıs konusunda yeterli çabayı henüz göstermediğini düşündüğü hükümete yönelik muhtıra başlıklı bir metin yayınlar. Amacı yeni hükümetin siyasi tasarruflarını etkilemektir. Metinde NATO ile ilişkilerin gözden geçirilmesi, Rum okullarının kapatılması, Türkiye'deki Rumların yurtdışına gönderilmesi ve gerektiğinde Yunanistan'a savaş açılması gibi maddeler mevcuttur. Çağatay Okutan, MTTB'yi bu derece cesaretlendiren unsurların ne olduğunun bilinmediğini yazar.[76] Ancak 1960'ların ortasında siyasi kutuplaşmanın arttığı dikkate alınırsa, tamamıyla milliyetçi-muhafazakâr bir örgütlenmeye dönüşen MTTB'nin bu kutuplaşmada kendine yeni ve aktif bir rol biçmeye çalıştığı düşünülebilir.

Demirel'in eleştirilmesine neden olan diğer gelişmeler ise Yunanistan'da 21 Nisan 1967 tarihinde gerçekleşen darbeyle başlar. Sağ nitelikli cunta yalnızca Yunan iç siyasetini değil

73. Okutan, a.g.e., s. 160.
74. F.B. Adamson, "Democratization and the Domestic Sources of Foreign Policy: Turkey in the 1974 Cyprus Crisis", *Political Science Quarterly*, Cilt 116(2), 2001, s. 286. Ayrıca "Donanmamız Kıbrıs Sularına Gitti ve Döndü", *Milliyet*, 29 Kasım 1967. Bu neviden haberlere Kıbrıs'a giden değiştirme birliklerine dair notları da eklemek gerek. *Milliyet*, 29 Mart 1968, s. 7.
75. Örneğin T. Halman, "Hatay'da Zafer / Kıbrıs'ta Yenilgi", *Milliyet*, 25 Haziran 1969, s. 2.
76. Okutan, a.g.e., s. 162.

Kıbrıs başta olmak üzere dış politikasını da dizayn etmek ister. Cunta'nın Kıbrıs'ta General Grivas üzerinden yaptığı hamleler Türkiye'nin tepkisini çeker. Ada'da karşılıklı silahlanmanın neticesinde 1963-64 konjonktürüne dönme riski belirir. Demirel hükümeti Grivas'ın görevden alınmasına ve Kıbrıs'taki Yunan askerlerinin geri çekilmesine dair Yunanistan'a nota verir. Cunta notayı reddedince Demirel Kıbrıs'a askerî müdahale için harekete geçer ancak bir kez daha ABD tarafından durdurulur. Kısmi bir çözümle Ada'da yasadışı bulunan askerler geri çekilse de hükümete yönelik eleştiriler nihayete ermez. 1967 sonunda hükümete hitaben "Genelkurmay'a niye talimat vermediniz; Ada'ya neden asker çıkarmadınız" sorularını içeren bir gensoru önergesi parlamentoya verilir.[77]

Gazete köşelerinde ve Kıbrıs literatürünün birbirine çok benzer örneklerinde Türkiye'nin kuruluş felsefesinin "barışçı" olduğunu belirten cümlelerin hemen ardından, herhangi bir şekilde çelişkiye düşülüp düşülmediği önemsenmeksizin Batı Trakya, Ege adaları ve Kıbrıs'ın coğrafi, askerî ve siyasi olarak ülkeye bağlanmasının "en doğru seçenek" olduğuna dair ifadelere rastlanır:

> Hatay gibi Batı Trakya'yı, Ege adalarını, Rodos ve on iki adasını, Kıbrıs'ı MİSAKI MİLLİ sınırları içinde düşünmek ve bunun için Türk milletini teşkil eden her kişinin bu ülkü ile yetişmesini sağlamak. Ve bu suretle Rum Megalo-İdeası karşısına misakı milli sınırları ideali ile çıkmak.[78]

1974 konjonktürüne geçmeden önce çok önemli bir noktayı daha hatırlatmak gerekir. Türkiye 1964'te Kıbrıs'ta gerilim yüksekken, bir kez daha –tıpkı 6-7 Eylül olaylarından olduğu gibi– Türkiye'de yaşayan Rumları Yunanistan'a karşı koz olarak kullanmaktan kaçınmamıştır. İsmet İnönü hükümeti, Yunanistan vatandaşı Rumların oturma izinlerini iptal etmiş (16 Mart

77. O zaman CMKP Genel Başkanı olan Alparslan Türkeş, gensoru önergesini meclise veren isimdir. Türkeş gensoru isteğinde şu noktaları sebep gösterir: "Önceden planlı ve hazırlıklı olmamak/genelkurmaya siyasi talimat vermemek/Kıbrıs'a asker çıkarmamak/gizliliğe uymamak/yabancıların fikirlerine gereğinden fazla önem vermek." *Milliyet*, 5 Aralık 1967, s. 7. Aynı konjonktürde Güven Partisi Kıbrıs konusunda hükümete muhtıra verilmesini kararlaştırmıştır. *Milliyet*, 1 Aralık 1967, s. 7.

78. Yurdakul, a.g.e., s. 139.

1964) ve çok zor şartlarda apar topar ülkeyi terk etmelerini istemiştir.[79] Aynı zaman diliminde *Tercüman*, *Son Havadis*, *Akşam* gibi günlük gazeteler, ülkedeki Rumların Kıbrıs'ta Türklere saldıranlara yardım ettiğine ve yasadışı faaliyetlere karıştıklarına dair propaganda yapmıştır. 6-7 Eylül pogromu ile 1964 sürgünü benzer bir devlet aklının ürünüdür; Türkiye'de yaşayan Rum nüfus her iki olay sonrasında sayıca azalmıştır. Devlet bu süreçte hem diplomaside Yunanistan'ı Türkiye'nin istediği çözüme ikna etmeye çalışmış hem de ekonomik alanda servetin Türk-Müslüman sermaye gruplarının eline geçmesini sağlamıştır. Milliyetçi-militarist propagandanın hegemonyası altında evinden, yurdundan uzaklaştırılan insanların yaşam hikâyeleri ise uzun müddet kamuoyunun dikkatini çekecek kadar duyulur, görülür hâle gelememiştir.

## "Kıbrıs Barış Harekâtı": Barış Getirmeyen Müdahale ve Yansımaları

Yunanistan'daki darbenin ve cuntanın tercihlerinin Kıbrıs'taki Rum siyasetçilerin Yunanistan'a bakışını değiştirdiğini ileri sürebiliriz. Makarios 1967 sonrasında Enosis projesine dolaylı destek olarak nitelendirilebilecek bir açıklamadan özenle kaçınır. Bağlantısızlar ile daha yakın ilişkiler kuran Makarios Kıbrıs'ın bağımsız ve de bağlantısız bir ülke olması için diplomatik faaliyetler yürütür. Makarios'un Enosis'ten uzaklaşmasına itiraz eden bir grup Kıbrıslı Rum EOKA VITA'yı (EOKA-B) kurar ve hem Türklere hem de birleşme tezinden uzaklaştıkları için ihanetle suçladıkları Rumlara karşı propagandaya başlar.[80] Türkiye'de ise federasyon tezinden uzaklaşılmış, bölge muhtariyetine dayalı üniter devlet tezi kabul edilmiş gibidir.[81] Yunanistan'da ise albaylar cuntası zor günler yaşamaktadır. 1973'te Atina'da üniversite öğrencileri cuntaya karşı eylemlere başlar ve eylemciler kamuoyunun bir bölümünden destek de görür. Tepkinin artmasından endişelenen cunta Yunan halkının dikkatini başka yöne çekmek için Kıbrıs sorununu tartışmaların ortasına çeker. Cuntanın yeni lideri General İoannis Kıbrıs'ı Yunanistan ile birleştirmek için

79. Oturma izni iptal edilen Rumların Türkiye'yi terk ederken yanlarına sadece 20 kiloluk valiz ve 200 liralık para almalarına izin verilmiştir.
80. Loizos, a.g.e., s. 640.
81. Gevgilili, a.g.e., s. 374.

Kıbrıslı Rum milliyetçileriyle beraber hareket eder.[82] Bu süreç Ada'da Sampson darbesine gidişin başlangıcıdır.

Kıbrıs meselesi 1974'de Türkiye'nin gündemine yeniden yoğun bir şekilde girdiği zaman aralığında ülke içindeki siyasi rekabet hareketlidir. 12 Mart muhtırasının baskıcı atmosferinden çıkmaya çalışan ve fakat bunu politik referanslar bazında başaramayan bir siyasi iklim hüküm sürmektedir. İsmet İnönü'yü genel başkanlık koltuğundan eden Bülent Ecevit'in 1973 seçimlerindeki %33'lük seçim başarısı ona tek başına iktidar olma imkânı vermemiş ve neticede kamuoyunun şaşkınlıkla karşıladığı CHP-MSP koalisyonu kurulmuştur. Fakat koalisyonun ilk günlerinden itibaren her iki parti arasında temel meselelerde ciddi anlaşmazlıklar çıkmış, af yasası hazırlıklarında bu ihtilaflar iyiden iyiye alevlenmiştir. Üstüne üstlük sokakta umutsuzluk ve kargaşa, ekonomide ise günlük hayatı etkileyen çalkantılar söz konusudur. Ordu, yönetime yeniden el koyar mı sorusu etrafta dolaşmaktadır. Kıbrıs'taki gerilimler ve akabinde Ada'ya gerçekleştirilen askerî müdahale, Türkiye iç siyasetini bahsedilen sıkışmadan bir süreliğine uzaklaştıracak, CHP-MSP arasındaki gerilimi erteleyecektir. Askerî harekât, bir yandan merkez siyasal partiler (özellikle Ecevit'in liderliğindeki CHP) ile orduyu barıştırırken bir yandan da 12 Mart müdahalesinin muhalif toplum kesimlerinde yarattığı tahribat nedeniyle TSK üzerinde dolaşan eleştiri bulutlarını dağıtmıştır.[83]

1974 baharında Kıbrıs Harekâtı daha gündeme gelmemişken MTTB başta olmak üzere milliyetçi örgütler peşi sıra "Yunan'a İhtar" mitinglerine başlar. MTTB'nin 13 Nisan 1974'te Hürriyet Alanı'nda organize ettiği miting tam mânâsıyla bir savaş çağrısına dönüştürülür.[84] Bursa Mehter Takımı eşliğinde yapılan mitingde Ada'daki tedhiş eylemlerinden sorumlu tutulan Ma-

82. T. Judt, *Savaş Sonrası: 1945 Sonrası Avrupa Tarihi*, Çev. Dilek Şendil, YKY, s. 617.

83. Murat Belge bu konuda şöyle der: "Olduğu zaman ve sonrasında kendi gemimizi batırdığımız bilgisine ve benzerlerine rağmen, Silâhlı Kuvvetler'in bu başarısı ülke içinde ordunun prestijini yükselten bir olay oldu. 12 Mart'ın uyandırdığı antipatiyi kısmen giderdi." M. Belge, *Militarist Modernleşme: Almanya, Japonya ve Türkiye*, İletişim Yay., 2011, s. 641.

84. 13 Nisan mitingini takiben başka şehirlerde de benzer "ihtar" mitinglerinin tertiplenmesi kararlaştırılır. *Milliyet*, 15 Nisan 1974. Orta dereceli okulların ve üniversitelerin öğrencilerinin aktif rol aldığı organizasyonlara esnaf, gazi ve mücahit temsilcileri de katılır.

karios'un kuklası yakılır. Kürsüye gelen konuşmacılar ise hem Yunanistan'ı hem de Rusya'yı protesto ederler. Kalabalık "12 Ada bizim" ve "ordu millet el ele" sloganları atarken dönemin Genelkurmay Başkanı Sancar'ı "mareşal" olarak görmek istediklerini de haykırırlar.[85] Bunun yolu da bellidir, Türk ordusu derhal Kıbrıs'a müdahale etmelidir.

Basında 1974 Mayıs ayının ilk günlerinden itibaren basında, Rumların Kıbrıs'ta Türk köylerini tehdit ettiklerine dair yeni haberler çıkar. Rauf Denktaş ise aynı süreçte siyasi pozisyonunu güçlendirmektedir.[86] Bu esnada Türkiye'den ve Yunanistan'dan karşılıklı sert açıklamalar gelmektedir. 15 Temmuz 1974'te Ada'dan Makarios'u indiren hükümet darbesi ve Nikos Sampson'un iktidara gelme haberi[87] duyulunca darbenin Yunanistan tarafından organize edildiğini düşünen hükümet, TBMM'yi acil olarak toplantıya çağırır. Hükümet için olup bitenler, basit bir hükümet darbesi değil; "Kıbrıs devletini temelden yıkmayı amaçlayan" bir harekettir. Ecevit, askerî müdahale seçeneğini hemen masaya getirir, ona göre eğer darbe başarılı olursa Enosis projesi gerçekleşecek ve Türkiye ile Yunanistan arasında bir savaş kaçınılmaz hâle gelecektir. Hükümetin MSP kanadında da Kıbrıs'a harekât seçeneğinin kuvvet kazandığı görülür. MSP, bir yandan da koalisyon ortağı CHP'nin Kıbrıs'a askerî harekât düzenleme iradesini sınama çabasındadır. Böylece CHP'de İnönü yerine gelen Ecevit için Kıbrıs konusu uluslararası siyasetteki ilk imtihanı hâline gelir. Batı'ya dair şüpheci bakışı ve üçüncü dünya ülkeleriyle yakın ilişki kurma arzusu nedeniyle partisinin geleneksel çizgisinden farklılaşan Ecevit[88] Kıbrıs Harekâtı konusunda yine de Batı'nın nabzını ölçme gereği duyar. Londra ziyareti ile garantör ülkelerden bir diğeri olan İngiltere'nin aktif desteğini sağlamaya çalışır ancak İngiltere işbirliğinden yana değildir. Bunun üzerine hükümet askerî harekâtı tek başına

85. *Milliyet*, 14 Nisan 1974.
86. Rauf Denktaş, 1960'ların sonlarından itibaren Ankara ile uyumlu bir politika izleyerek adım adım Küçük'ü devre dışı bırakmıştır. Neticede 1973 yılında yapılan Cumhurbaşkanı Vekilliği seçimlerine tek başına girmiş ve seçilmiştir. Kızılyürek, a.g.e., s. 278, 279.
87. Nikos Sampson'un cuntacı subaylarla birlikte iktidarı ele geçirmesinin dünya kamuoyunda kınandığı da belirtilmelidir. Adamson, a.g.e., s. 288.
88. M. Çolak, *Bülent Ecevit: Karaoğlan*, İletişim Yay., 2016, s. 170.

yapma kararı alır.[89] 20 Temmuz'da erken saatlerde Kıbrıs'a çıkarma yapılır; Girne'ye asker çıkarılır. Harekâtın ilk günlerinde Kıbrıs'taki Rum düzenli birlikleri TSK ile çarpışır. EOKA-B gibi örgütlenmeler ise Türk köylerine saldırırlar.[90]

Türkiye BM Güvenlik Konseyi kararına uyarak 23 Temmuz'da ateşkes ilan etse de kısa bir süre sonra (14 Ağustos'ta) uluslararası kamuoyunun tepki gösterdiği, Ada'ya ikinci askerî harekâtı gerçekleştirir. Genel itibariyle Türkiye'nin askerî müdahaleleri anidir fakat harekât, ne ülke içinde ne de Kıbrıs'ta sürpriz olmaz. Zira kamuoyu 1950'lerin ilk yarısından ağırlıklı olarak da 1963-64 iç savaş hâlinden itibaren Kıbrıs'a askerî müdahale fikrine hazırlanmıştır. Sampson darbesinin faşist karakteri, Ecevit'in aslen barış yanlısı bir siyasetçi olması sol kamuoyunda da harekâtın desteklenmesini sağlamıştır.[91] Başlangıçta harekât konusunda çekinceleri olan bazı siyasetçiler de Ada'ya askerî müdahale başlayınca hükümetin hamlesini onaylar bir pozisyona gelmiştir.[92]

Harekât ve sonrasında asker uğurlama törenlerinde sergilenen sevinç gösterileri hem yerel hem de uluslararası basının konusudur.[93] Harekâtın "garantör devlet" olmanın gereği çerçevesinde barış, kardeşlik ve özgürlük için başlatıldığı bizzat Başbakan Ecevit tarafından ileri sürülmüştür.[94] Ancak hükümetin askerî müdahale konusunda dünya kamuoyuna verdiği mesajların bilhassa ikinci müdahaleden sonra inandırıcılığı tartışma konusu olmuştur.

Kıbrıs'a askerî müdahale sırasında, Türkiye'de uzun süre sonra savaş ortamının –kısmen de olsa– hissedildiğini ayrıca belirtmek

---

89. Adamson, a.g.e., s. 288. Ayrıca örneğin Milli Türk Talebe Birliği Genel Başkanı Abit Özmen 19 Temmuz 1974 tarihli basın bildirisiyle hükümetin Kıbrıs'a derhal müdahale etmesini ister.

90. Loizos, a.g.e., s. 640, 641.

91. Örneğin DİSK yaptığı açıklamayla uluslararası işçi örgütlerini Türk hükümetinin Kıbrıs politikasını desteklemeye davet eder. "DİSK İşçi Örgütlerini Kıbrıs Politikamızı Desteklemeye Çağırdı", *Milliyet*, 20 Temmuz 1974, s. 6.

92. Örneğin CGP lideri Turhan Feyzioğlu darbe haberi geldiğinde Türkiye'nin diplomatik baskı ile süreci takip etmesinden yana bir tavır almıştır. Süleyman Demirel de başlarda Kıbrıs'a askerî müdahalenin Yunanistan ile savaşa neden olacağını ve cuntaya karşı harekete geçmenin Makarios'un dönüşüne yol açacağını düşünmüş ve harekâta şerh düşmüştür. Ancak askerî harekât başlayınca da onu desteklemiştir. Dodd, a.g.e., s. 110.

93. Adamson, a.g.e., s. 289.

94. "Ecevit: Kıbrıs'a Barış İçin Çıktık", *Milliyet*, 21 Temmuz 1974, s. 4. Ayrıca Copeaux ve Copeaux, a.g.e., s. 73.

gerekir. Ada'ya gönderilen askerler ve askerlerin aileleri sıcak çatışmanın tesir ettiği birincil gruptur. Bakanlar Kurulu 14 vilayette sıkıyönetim ilan edince savaş hâline dair psikolojik çember genişler.[95] Sıkıyönetim komutanlıkları, derhal temel ihtiyaç maddelerinin stoklanmaması gerektiğini duyurur. Sıkıyönetim kararıyla birlikte, harekât esnasında 20 ilde hükümet, 8 ilde de doğrudan Bakanlık kararıyla uygulanan karartma, savaş hâlinin gündelik hayatta daha geniş çapta fark edilmesine ve sonraki yıllarda hatırlanmasına şüphesiz etki etmiştir. Aynı dönemde bir bütün olarak "sivil savunma yöntemleri"ni anlatan metinler çoğalır.[96] Sivil savunma başlığı, kısa sürede Kıbrıs'taki yaşamın da bir parçası hâline gelecektir.

Kıbrıs'a yapılan müdahale, militarist propagandanın özelliklerine uygun bir şekilde, "büyük bir askerî başarı" olarak kamuoyuna duyurulur. Halbuki harekât, başlangıç aşamasında komutanların beklediği gibi gitmez. TSK'nın denizaşırı operasyon tecrübesine sahip olmaması ilk gün ağır kayıplar verilmesine neden olur. Taktik hataların ve deneyimsizliğin sonucu olarak kıyıya çıkan ilk birlikler sahil şeridinde sıkışır. Ancak Ada'ya zırhlı birliklerin sevk edilmesi ve stratejik noktaların ele geçirilmesiyle üstünlük TSK'ya geçer.[97] Basında militer imgelemi besleyen renkli tam sayfa fotoğraflar eşliğinde, Türk ordusunun kısa zamanda Rumları etkisiz hâle getirdiğine, zaferden zafere koştuklarına dair haberler ve yorumlar yer alır.[98] Sıcağı sıcağına yeni "Kıbrıs destanları" yazılır. [99] Bu süreçte kahramanlık anlatısına gölge düşürecek Kocatepe muhribinin batırılması gibi olayların üzeri örtülür.[100]

---

95. Sıkıyönetim ilan edilen iller şunlardır: Ankara, İstanbul, Kırklareli, Tekirdağ, Edirne, Çanakkale, Balıkesir, Manisa, İzmir, Aydın, Muğla, Adana, İçel ve Hatay. Sıkıyönetimin süresi illere göre değişiklik arz etmiştir.

96. Örneğin F. Demirel, "Savaşlar ve Sivil Savunma", *Milliyet*, 16 Ağustos 1974, s. 2.

97. S. Aydın, Y. Taşkın, *1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi*, İletişim Yay., 2014, s. 259, 260.

98. Örneğin *Milliyet*, 23 Temmuz 1974.

99. Kıbrıs meselesi Türkiye kamuoyuna girdikçe "destanları" da yazılmaya başlar. 1974 Harekâtı sonrasında yazılan destanlara bakıldığında, her ne kadar adlarında "barış" geçse de niyetin hiç de öyle olmadığı fark edilir. Örneğin E. Tuncalp, *Kıbrıs Barış Harekâtı Destanı*, Ankara, Şark Matbaası, 1974.

100. "Kocatepe'yi Kaybettik", *Milliyet*, 25.07.1974. Kocatepe'nin batırılışı ve diğer iki muhribin TSK hava güçleri tarafından vurulmasının ayrıntılarını dönemin Kocatepe komutanı Güven Erkaya anlatmıştır. G. Erkaya, T. Baytok, *Bir Asker, Bir Diplomat*, Doğan Kitap, 2001, s. 111-128.

Türklerin, çıkarma yapan askerleri bilaistisna büyük bir coşku ve heyecanla karşıladıkları yazılır.[101] Ada'daki Türklerin önemli bir kısmının harekâtı desteklediği gerçekten de doğrudur. Uzun süredir can güvenliği korkusu yaşayan, göç etmek zorunda kalan Ada'daki Türkler, TSK'nın askerî müdahalesiyle kendini güvende hissetmiştir. Ayrıca müdahale yeni sınırların belirlenmesi ve terk edilen Rum mallarına sahip olmak için bir zemin sunar. Ancak bu desteğin Kıbrıs sorunu kronik bir hâle geldikçe eski gücünü yitirdiğini not etmek gerekir.

Harekât sırasında ve akabinde Türkiye'deki siyasi liderler TSK ile aynı çizgide durduklarını gösterme arzusundadır. Siyasal parti başkanlarının TSK'yı öven beyanatları milli birliğin nişanesi olarak gazetelerde yayınlanır.[102] Ayrıca harekât sırasında matbuatın militarist coşkuyu ordu için parasal yardıma tahvil etme çabasına denk gelinir. Örneğin *Milliyet* gazetesi "Türk Hava ve Deniz Kuvvetlerini daha da güçlendirmek" için "ordu-millet el ele" sloganıyla bağış kampanyası açar.[103] Belirtilen hesaplara bağışta bulunanlarsa isim isim gazetede yayınlanır; patetik öyküler ise yurttaşları bağışa teşvik için kullanılır. Avrupa'ya işçi olarak çalışmaya gitmiş Türkiyelilerin bağışlarının öne çıkarılması tesadüf değildir. Bireyler dışında kurumsal bağışların çokluğu da dikkati çeker. Bağışta bulunmak, TSK'nın Kıbrıs Harekâtını onaylamak ve bunun üzerinden kendini "makbul" ve "görünür" aktör hâline getirmek yolunda atılan bir adımdır.[104] Zaten askerî harekâtı onaylamayanla ya da diplomatik çözüme dönmeyi önerenler milliyetçi çevrelerce çoktan marjinalize

101. Bu mesajı güçlendirdiği düşünülen her faaliyetin sonraki yıllarda da basında yer bulduğunu not etmek gerekir. İskenderun Er Eğitim Alayında "misafir edilen Kıbrıslı soydaşlar"ın katıldığı "şükran mitingi" örneklerden sadece biridir. "Şükran Mitingi", *Milliyet*, 5 Şubat 1975, s. 3.

102. "Ecevit Komutanları Kutladı", *Milliyet*, 18 Ağustos 1974, s. 3.

103. *Milliyet*, 25 Temmuz 1974, *Milliyet*, 26 Temmuz 1974. 27 Temmuzda gazete sürmanşetten bağış miktarının 2 milyonu 28 Temmuzda ise 3 milyonu aştığını duyurur. Ağustos başında rakam 10 milyondur. Bu haberler bağışçı isimleriyle birlikte bir süre daha devam edecektir. *Milliyet*, 27 Temmuz 1974; 28 Temmuz 1974; 29 Temmuz 1974; 30 Temmuz 1974; 1 Ağustos 1974.

104. Bu eksende çarpıcı bir örnek olarak Türkiye Öğretmenler Bankası'nın basına verdiği duyurudur: "Türkiye Öğretmenler Bankası Türk Silahlı Kuvvetlerimizin barışçı ve insancıl amaçlarla yürüttüğü girişimi desteklemek için harekâtın başlamasından birkaç saat sonra Türk Silahlı Kuvvetlerinin emrine 1.000.000 lira tahsis etmiş ve tüm müesseseleri ve sayın halkımızı bu kampanyaya katılmaya davet etmiştir..." *Milliyet*, 31 Temmuz 1974, s. 2.

edilmiştir.[105] Antikomünizmin "esir milletler" diskurunu tekrarlayan yayınlar ise Kıbrıs harekâtını "dış Türklerin kurtuluşu" yolunda bir adım olarak değerlendirme eğilimindedir[106] ve bu başlangıcın arkası gelmelidir. Bu minvalde milliyetçi yazarların 1974 askerî harekâtını Kıbrıs'ın "ikinci fethi" olarak nitelemesi elbette şaşırtıcı değildir.[107]

Harekât sonrasında Genelkurmay Ada'ya askerî müdahalenin resmî tarihini yazar. Bu tarihin içinde Kıbrıs harekâtına dair kahramanlıklar, gazilerin ve şehitlerin öyküleri vardır. Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, çok geçmeden Kıbrıs'ta şehit olanları kısa biyografileriyle birlikte kitaplaştırır.[108] Şehitlik kültünü yeniden üreten sadece askerler değildir. Örneğin Denizcilik Bankası hemen İstanbul'daki tersanelerde yapımı süren gemilere Kıbrıs'ta şehit olanların adlarının verileceğini açıklar. Spor müsabakaları ise "şehitlere vefa" için birer vesile hâline getirilir. Kıbrıs şehitleri için turnuva düzenlenir, maç için Kıbrıs'a giden futbol milli takımının şehitlik ziyareti ise özellikle haberleştirilir.[109] Türkiye'deki ve Ada'daki milliyetçi yönelimli kadın örgütleri şehitlik kültünün konsolide edilmesinde etkindir. Bu bağlamda Kıbrıs'ta harekât sırasında şehit olan gençlerin annelerine Türkiye'de ve Ada'da "yılın annesi" ödülünün verilmesi gibi bir dizi sembolik örnek de tespit edilebilir.[110] Ayrıca yakın

105. Barışı savunmanın bir zayıflık ve ihanet olarak gösterildiği metinlerden biri için *Kıbrıs Meselemiz* (Haz. Milli Türk Talebe Birliği) İstanbul, Fatih Gençlik Matbaa, 1974, s. 34, 35.

106. Örneğin M. Çetin, "Kıbrıs Zaferi Kimin Eseri", *Ötüken*, S. 8 (140), Ağustos 1975.

107. Mehmet Eröz'ün yazdıkları bu bakış açısına tipik bir örnek teşkil eder: "16 Ağustos 1974 Cuma günü kahraman Türk ordusu şanlı atası "Atilla"nın ismini vererek planladığı "Atilla Hattı"nı Yunanın ve Rum'un anladığı dil olan silahla çizerek Kıbrıs'ın kuzeyini aldı. Yeni bir zafer daha kazandı ve Kıbrıs Türklerini kurtardı. 1571 yılında Magosa'ya giren Türk kumandanı Lala Mustafa Paşa olmuştu. 1974 yılında Magosa'ya giren Türk kumandanı Osman Fazıl Polat Paşa olmuştur... Kıbrıs'ın kuzeyi ikinci defa fethedilmişti." M. Eröz, *Milli Kültürümüz ve Meselelerimiz*, Doğuş Yay., 1983, s. 61.

108. Genelkurmay, *Kıbrıs Barış Harekâtı Şehitlerinin Biyografileri*, Ankara, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, 1976.

109. *Milliyet*, 7 Ocak 1977, s. 12 ve 8 Ekim 1977, s. 15.

110. Türk Anneler Derneği 1975'te "Kıbrıs'ta barış, özgürlük ve kardeşlik uğruna şehit düşen kahramanların annelerini", "yılın anneleri" seçer. İzmir'deki Türk Kadınlar Birliği de aynı yıl Kıbrıs'ta ölen bir erin annesini "yılın annesi" ilan eder. *Milliyet*, 10 Mayıs 1975, s. 1. 1976'da Kıbrıs'ta üç şehit annesi "yılın annesi" seçilir. Sonrasında 1977 yılında yılın annesi ödülü, Kıbrıs'ta şehit olan Öngün

tarihlerde bazı derneklerce gaziler ve şehitlik teması üzerinden hazırlanan benzer faaliyetlerin varlığı da vurgulanmalıdır.[111]

Kıbrıs meselesi etrafında yoğunlaşan ve fakat daha sonra uzun erimli bir tartışmaya dönüşen yerli savaş endüstrisi kurma çabalarına geçmeden evvel, son olarak "milli dava" hâline getirilen Kıbrıs ile ilgili matbuatın yanı sıra film ve müzik sektörünün de boş durmadığını belirtmek gerekir. Yeşilçam'ın –Kore Savaşı filmleri gibi fakat ondan daha da geniş– bir Kıbrıs repertuarının olduğu ve yapılan işlerin genellikle milliyetçi tahayyüldeki mevcut stereotipleri yeniden ürettiği gözlenmektedir. Türk sinemasının ürettiği Kore Savaşı filmleri ile Kıbrıs konulu propagandif filmler az çok aynı yaklaşımın ve benzer kurguların ürünüdür. Öyle ki, filmlerin birçoğu vulgar bir milliyetçilik ile militarizm propagandasına hapis olmuştur. Önde Türk askerinin kahramanlıkları fonda ise aşklar, kederler ve entrikalar... Kıbrıs'ta Rumlar ve Türkler arasında yaşanan gerginliklerin artış gösterdiği periyotlarda Türk sinemasında Kıbrıs konulu film çekme eğiliminin popülerlik kazandığı söylenebilir. Örneğin Behlül Dal'ın *Kıbrıs Şehitleri* (1958/59), "Kıbrıs davası"nı anlatan ilk filmlerden sayılır.[112] Ancak bu kulvarda asıl yoğunlaşma, Ada'daki 1963-64 olaylarının hemen ardından yaşanır. Senaryosunun Recep Ekicigil'in yazdığı ve Tunç Başaran'ın yönettiği *On Korkusuz Adam* (1964), gösterildiği dönemde geniş oyuncu kadrosuyla epey ilgi çeker.[113] Başaran'ın bu filmi, Rum çetecilerine karşı mücadele etmek için Kıbrıs'a giden on kişinin maceralarını anlatır. Küçük Kaymaklı'da görevli bir binbaşının 1963'te öldürülen eşi ve çocuklarına dair fotoğraf kareleri filmde ve filmin reklamlarında kullanılır. *On Korkusuz Adam*'ı 1965'te *Kıbrıs Volkanı* adlı film izler. Ural Ozon'un yönettiği filmin konusu, çocukları Rumlar tarafından kaçırılan bir babanın yaşadıklarıdır. Cüneyt Arkın, Hülya Koçyiğit, Ajda Pekkan, Reha Yurdakul ve Atıf Kaptan'ın

---

Hulusi'nin annesi Fevziye Hulusi'ye verilir ve Fevziye Hanım kadın örgütlerince Ankara'ya çağrılır. "Kıbrıs'ta Yılın Annesi Seçildi" *Milliyet* 5 Mayıs 1977, s. 3.

111. Bu bağlamda dikkat çekici örnekler, Kıbrıs'taki Şehit Aileleri ve Malul Gaziler Derneği'nin 2000'lerin başlarından itibaren çıkarmaya başladığı ve bugün sayısı dördü bulan *Şehitler Ölmez Albümleri*'dir.

112. "Kıbrıs Konulu Filmler, Plaklar Birbirini İzliyor", *Milliyet Magazin*, 11 Ağustos 1974, s. 11.

113. Filmde kimler yoktur ki; Tamer Yiğit, Selma Güneri, Sevda Ferdağ, Erol Taş, Devlet Devrim, Yılmaz Güney...

oynadığı Nejat Saydam'ın *Dişi Düşman*'ı (1966) ise Kıbrıs konulu filmler içinde Türkiye basınında yer tutan[114] ve dikkate alınması gereken bir başka örnektir. Elbette milliyetçi-militarist emsaller içinde Nejat Okçugil'in *Fedai Komandolar Kıbrıs'ta* ve devam filmi *Komandolar Geliyor*'u (1968) da ayrıca zikretmek gerek. Kıbrıs'a Türkiye'nin askerî müdahalesi üzerine "Türklerin kahramanlığı"nı ve "Rumların mezalimi"ni anlatan yerli filmlerin arttığı da gözlemlenebilir. Bunlar arasında Kayahan Arıkan'ın *Türk Aslanları* (1974), Ertem Görenç'in *Sezercik Küçük Mücahit*'i (1974), Çetin İnaç'ın Şehitler'i (1975), Natuk Baykan'ın *Kartal Yuvası* (1975) ve Müjdat Saylav'ın *Kıbrıs Fedaileri* (1975) ilk akla gelenlerdir. Küçük bir çocuktan "kahraman subay" yaratan ve zihinlerdeki çocuk asker mitini geri çağıran *Sezercik Küçük Mücahit* filmi, bu kategoriden filmler arasında en popüler örneklerden biridir.[115]

Kıbrıs harekâtı sonrasında müzik sektöründe de hareketlenme yaşanır. İlk çıktığında pek ilgi görmeyen fakat harekât sırasında TRT'de sıkça çalınınca ünlenen Ayten Alpman'ın *Bir Başkadır Benim Memleketim*'i 45'lik olarak yeniden piyasaya sürülür ve yüksek satış rakamlarına ulaşır. *Memleketim*'in yanı sıra aynı konjonktürde doğrudan orduyu ve Bülent Ecevit'i öven plaklara rastlanır. Plakların içinde yer alan şarkıların sözleri kadar kapak resimleri de militarist imgelerle doludur. Bunlar arasında en çok bilinenleri, Zehra Sabah'ın *Bastır Mehmetçik/ Baba Ecevit*'i ve Şemsi Yastıman'ın seslendirdiği *Kıbrıs Destanı*'dır. Yine Adnan Varveren'in plağında söz ve müziği kendine ait Şanlı Ordu/Kahraman Ecevit adlı bir parça vardır.[116] Ordu övgüleri ve "kahraman Ecevit" sloganları yalnızca plaklarda değil miting ve karşılamalarda da bir arada dillendirilmiştir.[117] "Kıbrıs Fatihi" olarak ün kazanan Bülent Ecevit bu sıfatı hiçbir zaman kabul etmemiştir hatta kendisini eli silahlı, mihverli betimleyen

114. Örneğin *Milliyet*, 15 Haziran 1966, s. 1.

115. Filmde Sezer İnanoğlu, Perihan Savaş, Orçun Sonat ve Turgut Özatay gibi popüler isimler rol almıştır. Filmde Sezercik, kaybettiği asker babası gibi "kahramanlıktan kahramanlığa" koşar.

116. "Kıbrıs Konulu Filmler, Plaklar Birbirini İzliyor", *Milliyet Magazin*, 11 Ağustos 1974, s. 11.

117. Fiona B. Adamson, "ulusal kahraman" ilan edilen Ecevit'in adeta Mustafa Kemal ile karşılaştırılacak kadar övüldüğünü yazar. Adamson, a.g.e., s. 290.

resimleri İstanbul valisine talimat vererek toplatmıştır.[118] Ancak "asıl kahraman Türk milletidir, Türk ordusudur" diyerek de hegemonik söylemin sürdürülmesinde rolünü oynamıştır.[119]

## Harekâtın Sonrası: Amerikan Silah Ambargosu (1975-1978) ve Milli Savaş Endüstrisi Kurma Çabaları

Kıbrıs'a askerî harekâtın gerçekleştiği konjonktürde Türkiye ile ABD arasındaki siyasi ilişkilerde dalgalanmalar yaşanmaktadır. Amerikan Senatosu, 1974 Temmuz'unda yasadışı haşhaş eken ve uyuşturucu maddelerin yasadışı pazarlara transferine engel olmayan ülkelere ABD yardımının kesilmesine ilişkin kararı kabul edince Türkiye ve ABD arasındaki politik ortam daha da gerilir.[120] Kıbrıs Harekâtı'ndan sonra ABD askerî müdahaleyi bahane eder; Türkiye'ye müstakil hareket etmesinin ve Ada'da fiili bir durum yaratmasının faturasını ekonomik müeyyidelerle ödetme yolunu seçer. Bu çerçevede ABD Kongresi, harekâtın ilk günlerinden itibaren Türk hükümetine bir koz olarak yedekte tuttuğu Türkiye'ye silah ambargosu önerisini uygulama kararı alır. Hükümet ve askerler ambargo kararını Türkiye'nin içişlerine müdahale olarak görür. Ötesinde ABD'nin Türkiye'nin asli müttefiki olduğuna dair Soğuk Savaş boyunca yinelenen argüman, Johnson mektubundan sonra bir kez daha boşa düşer ve ABD aleyhtarlığı kamuoyunda güçlü bir karşılık bulur.[121] Türkiye'deki karar alıcılar ABD eksenli dış politikadan Batı dışı dünya ile diplomatik ve ekonomik temasın artırılacağı çok taraflı bir dış politika arayışına yönelirler. Bilhassa da 3. Ecevit hükümeti (5 Ocak 1978 - 12 Kasım 1979) bu yöndeki arayışların yoğunlaştığı bir dönem olarak tarihe geçer.

---

118. Çolak, a.g.e., s. 171.

119. Bülent Ecevit 1974 Eylül'ünde kahraman Ecevit sloganları eşliğinde yaptığı konuşmada şöyle der: "Kahraman Ecevit değildir. Kahraman Türk milletidir. Kahraman Türk ordusudur. Bizim Kıbrıs olayları sırasında hükümetçe gösterdiğimiz cesaret sizden, halkımızdan aldığımız cesarettir." *Milliyet*, 3 Eylül 1974, s. 10.

120. Bilindiği üzere haşhaş ekim yasağı Nihat Erim Hükümeti'nce 1971 yılında uygulanmaya başlar. Yasak Ecevit tarafından 1974 Temmuz'unun başında kaldırılınca ABD Kongresi hemen tepki gösterir.

121. A.Güney, "Anti Americanism in Turkey: Past and Present", *Middle Eastern Studies*, Cilt 44, S. 3, 2008, s. 475.

Amerikan silah ambargosu (1975-1978), II. Dünya Savaşı sonrasında askerî-teknik modernizasyonunu büyük ölçüde ABD'ye bağlamış Türk ordusu için ağır bir yaptırımdır. Silah ve teçhizat tedariğini ABD'den karşılayan TSK, Soğuk Savaş koşulları hüküm sürerken alternatif pazar ve askerî yardım bulmakta zorlanır. Hâl böyle olunca Türk ordusunun üst kademeleri ambargonun Silahlı Kuvvetlerin gücünü ve caydırıcılığını azaltacağını yüksek sesle ifade etmeye başlar. Umut edilen ise Batı ittifakının Avrupalı bileşenlerinin SSCB kaygısıyla ABD'nin mevcut kararını yumuşatmasıdır. Fakat bu yönde de herhangi bir gelişme söz konusu değildir. Zira Soğuk Savaş'ta *detant* dönemi sürmektedir. Bu şartlar altında dönemin Genelkurmay Başkanı Sancar 1975'in Ağustos'unda hem iç kamuoyuna hem de dışarıya net mesaj verme ihtiyacı duyar:

> Uzun zamandan beri süren Amerikan silah ambargosunun Türk Silahlı Kuvvetleri'nin muharebe kuvvetine etkisi olduğu şüphesizdir. Türk milleti tarih boyunca kendine yapılmak istenen baskılara asla boyun eğmemiştir. Bunu bütün dünya gayet açık olarak bilmektedir ve bilmesinde de büyük yararlar vardır. Bu kabil hareketleri dostluk ve müttefiklik anlayışı dışında tutuyor ve müttefiklerimizin gecikmeksizin gerçeğe tam olarak dönecekleri hususundaki ümitlerimizi muhafaza ediyoruz. Bu suretle ittifaklar içersinde Türk Silahlı Kuvvetleri'nin etkinliği daha fazla kısıtlanmış, ittifakın gücü zayıflatılmamış olacaktır. Her türlü ihtimal göz önüne alınarak milli menfaatler her ne pahasına olursa olsun korunacaktır. Karşılaştığımız güçlükler millet-ordu bütünleşmesi içersinde tarihimizde olduğu gibi mutlaka yenilecektir.[122]

Asker ve sivil aktörler ambargo karşısında nasıl bir yol izlemek gerektiği konusunda kimi zaman benzer kimi zaman farklı fikirler ileri sürer. Misilleme olarak Türkiye'deki ABD üslerinin faaliyetlerinin askıya alınmasına karar verilir. Ambargo kalkana kadar bu üslerin yeniden faaliyete geçmesi için herhangi bir adım atılmayacağı ABD'ye bildirilir.

Ambargoya karşı ilk akla gelenler arasında Johnson mektubuyla nüveleri atılan ve 12 Mart 1971 müdahalesi sonrasında yeniden gündeme gelen ulusal savaş/silah sanayini geliştirme

122. "Org. Sancar: Ambargo Muharebe Gücümüze Etkilidir", *Milliyet*, 26 Ağustos 1975, s. 1 ve 10.

fikri[123] de vardır. "Kendi tankını, kendi silahını kendin yap" sloganı bu konjonktürde doğar. Ulusal savaş sanayî kurma önerisi ilk önce Türkiye'nin böyle bir altyapıya sahip olup olmadığı bağlamında tartışılır. Ancak genel kanı Türkiye'nin tarihi birikiminin –ki tahmin edilebileceği gibi referans verilen daha çok Osmanlı'nın yükseliş dönemi askerî teknolojisidir– ve kendi endüstriyel tesislerinin yardımıyla müstakil bir savaş sanayi kurma kapasitesine sahip olduğu yönündedir.[124] Aynı konjonktürde Odalar Birliği yerli savaş sanayî kurma konusunda rapor hazırlar ve basına duyurur. Bu rapor ve çabalar özel sektörün sürece dahil olma iradesine dair birer ipucudur.

Odalar Birliği'nin raporu, kamu ve özel sektörün işbirliği yapacağı bir ulusal savaş sanayini işaret eder. Fakat yine aynı rapora göre son kertede savaş sanayinin bazı dallarında Batı Avrupalı ve Amerikan firmalarıyla işbirliği yapmak elzemdir. Sermaye ve askerî teknoloji odaklı işbirliğinden Batı ile Türkiye arasındaki ekonomik ve politik ilişkilerin geliştirileceği umulmuştur. Dönemin Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu Müşavir Müfettişi Mustafa Tosun ülkede savaş sanayinin kurulmasının iktisadi kalkınmayı ve teknoloji üretimi sürecini besleyeceği kanısındadır. Ancak bu amaca ulaşmak için "savaş sanayi koordinatörlüğü" yapacak ve hükümete karşı sorumlu olacak yasal bir organın kurulması gerektiğini ileri sürer.[125] Tartışmaların ve görüşlerin sadece sivil yayınlarda değil askerî dergilerde de sürdüğünü unutmamak gerekir. Milli savaş endüstrisi üzerine askerî yayınlara görüş yazan sivil uzmanlar ve akademisyenler mevcuttur.[126]

---

123. Bu konuda A. Gevgilili, "Türkiye ve Askerî Sınai Kompleks", *Milliyet*, 26 Aralık 1972, s. 9.

124. A. Bayındır, *Milli Harp Sanayi*, İstanbul, Sebil Matbaacılık, 1975 ve H. Bil, *Kıbrıs Olayı ve İç Yüzü*, İstanbul, İtimat Kitabevi, 1976, s. 194.

125. M. Tosun, "Türk Savaş Sanayii Nasıl Güçlenir?", *Milliyet*, 21 Haziran 1975, s. 2.

126. Örneğin *Kara Kuvvetleri Dergisi*'ne yazan Prof. Dr. İsmail Kayabalı ve C. Arslanoğlu, "milli savaş endüstrisi" kurulabilmesi için gerekli ilkeleri tartışır. Yazının başına konan Mustafa Kemal'den alıntı ise "konunun ruhu"na uygundur: "Varlığımızı ve istiklâlimizi korumak için güven içinde çalışarak müreffeh ve mesut olmamızı sağlamak için her vakit memleket ve milletimizi savunmaya gücü yeten bir orduya sahip olmak emelindeyiz." İ. Kayabalı, C. Arslanoğlu, "Bir Ülkede Milli Savaş Endüstrisi Kurulabilmesi İçin Gerekli Prensipler Neler Olmalıdır?", *Kara Kuvvetleri Dergisi*, S. 54, 1978, s. 63-87.

Arap ülkelerinin savaş sanayi kurma girişimleri tartışmalara konu olmaya devam ederken,[127] Türkiye'de TSK merkezli ilk adımlar atılır. Askerler vakıflar aracılığıyla savunma sanayi yatırımları için yeni şirketler kurarlar. TSK'nın haberleşme cihaz ihtiyaçlarını karşılamak için kurulan Aselsan önemli bir örnektir.[128] Yine 1976'nın hemen başında Bakanlar Kurulu, TSK'nın silah, araç ve gereçlerinin yenilenmesi için ek ödenek çıkarır.[129] Aynı dönemde özellikle donanmada kendi savaş uçaklarını kendi yapma yönünde ilk adımlar atılmaya başlanır. Bu yöndeki teşebbüslerin kamuoyuna lanse edilişi hem "milli gurur"u kabartacak hem de görsel imgelem aracılığıyla militarizmi destekleyecek şekildedir. Yapılması tasarlanan savaş araçlarına dair fotoğraf kareleri ve onlara eşlik eden beyanatlar basında ardı sıra yayınlanır. Batılıların Türkiye'nin savaş endüstrisi kurma çabalarını yakından izlediği[130] hatta Yunanlıların savaş sanayi için örgüt kurma çalışmalarına başladığı aktarılır.[131] 3. Ecevit hükümeti zamanında dış politikadaki arayışlar ve yeni kaynak bulma çabaları Yunanistan tarafından Türkiye'nin NATO'ya şantaj yaptığı şeklinde değerlendirilir. Ecevit ise *detant* konjonktüründe Türkiye'nin çok yönlü bir dış politika izlemesinin ve askerî sanayi konusunda adım atmasının doğal hakkı olduğunu savunur.

Sonuçlar açısından bakıldığında 1975-80 arasında hem Türkiye hem de Yunanistan müstakil bir askerî sanayî kurma konusunda hedefledikleri noktaya ulaşamamıştır[132] ancak böylesine bir silahlanma yarışına girmenin uzun vadede her iki tarafın milliyetçi propagandasının ayrılmaz bir unsuru olduğu ve ciddi bir ekonomik maliyet yarattığı ileri sürülebilir. Bu süreçte emperyalizm ve ABD siyaseti arasındaki ilişkiye odaklanmadan yalnızca "Türklerin Türklerden başka dostu yoktur" kalıbını

127. "4 Arap Ülkesi Savaş Sanayi Kuruyor", *Milliyet*, 20 Ağustos 1975, s. 3.
128. Dönemin Kara Kuvvetleri Komutanı Namık Kemal Ersun, Kara Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı toplantısında 10 milyon sermaye ile ASELSAN adlı askerî elektronik şirketinin kurulduğunu açıklar. *Milliyet* 26 Mayıs 1976, s. 10.
129. Ek ödeneğin 13,5 milyar civarında olduğu basına yansır. *Milliyet*, 5 Ocak 1976.
130. Alman basınının yorumlarını aktaran bir haber için *Milliyet*, 19 Aralık 1975, s. 10.
131. "Yunanistan Savaş Sanayii İçin Örgüt Kuruyor", *Milliyet*, 13 Ocak 1977, s. 6.
132. 1978'in başında gazetelere yansıyan Amerikan istihbarat raporu bu durumun ABD tarafından tespit edildiğini açığa çıkarır. *Milliyet*, 29 Ocak 1978, s. 6.

tekrarlayan ve ambargoyu ABD'nin Türkiye'ye karşı yaptığı "ikinci büyük hata" olarak betimlemekle yetinen metinler çoğalmıştır.[133] Kalkınmacı sağ popülist söylemin asli bir öğesi olan yerli askerî savaş endüstrisi kurma iddiası ise ABD ile yaşanan tüm krizlerde yeniden tekrarlanmıştır.

ABD silah ambargosu Eylül 1978'de sona erdikten sonra da askerî araç gereç ve teknoloji destekli şirketlerin sayıca arttığı fark edilir.[134] 12 Eylül darbesi, ordunun bahsi geçen adımlarla hız kazanan kapitalist sisteme dahil olma ve hatta buradan hareketle sistemi ülke genelinde hâkim kılma sürecini iyiden iyiye kolaylaştırmıştır. Bu vakıf ve şirketlerin faaliyetleri, 1987'de TSK'yı Güçlendirme Vakfı'nın (TSKGV) çatısı altında birleştirilmeleri ve TSKGV'nin stratejisi, Savunma Sanayi Müsteşarlığının tesisi ve tüm bunların ordunun kurumsal yapısına ve nüfuzuna etkisi ise ayrı bir çalışma konusu.[135] Ancak şunu belirtmek gerek; 1980-83 arasında sivil bürokratların da heveskâr tutumuyla darbeciler, TSK'nın modernizasyonu için yeni harcamalar ve hazırlıklar yapmıştır. 1983 sonunda Türkiye'de F-16 uçaklarının üretilmesine dair yapılan anlaşmalar, darbe kadrolarının ülke ekonomisine bir armağanıymış gibi kamuoyuna duyurulmuştur.

## Çözülemeyen Bir Mesele Olarak Kıbrıs

Neticede Kıbrıs meselesinin Türkiye için "milli dava" ve "beka sorunu" hâline getiriliş süreci, hem Türklük algısının temel dinamiklerini hem de Türklük mevzubahis olduğunda ulus-devlet sınırlarının nasıl "esnetilebildiğini" göstermesi açısından dikkate değerdir. Türk milliyetçiliğinin farklı eğilimleri, Kıbrıs vesilesiyle Enosis projesine ve EOKA tedhişine karşı durmanın meşru çizgisinde militarist dilin metaforlarını kullanarak himayeci ve kimi zaman yayılmacı arzuları rahatça dillendirebilmiştir. Bu minvalde Kıbrıs vesilesiyle bir yandan ülke içinde Rum kökenli

133. Çok sayıda örnek arasında Bil, a.g.e., s. 194 ve H.F. Alaysa, "Kıbrıs Hadiselerinde Amerika'nın İkinci Büyük Hatası", *Türk Kültürü*, 1974, s. 148.

134. Örneğin Havelsan-Aydın adıyla 1982 yılında Türk-Amerikan şirketi olarak kurulan Havelsan daha sonra Türk Silahlı Kuvvetleri Güçlendirme Vakfına bağlı olarak faaliyetlerine devam etmiştir. Yine 1981'de kurulan Aspilsan'ın %98'i, 1981'den itibaren İşbir'in %99,76'sı Türk Silahlı Kuvvetleri Güçlendirme Vakfı'na aittir. Bunlara TAI ve Roketsan'ı da eklemek gerekir.

135.Bu konuda. İ. Akça, "Kolektif Bir Sermayedar Olarak Türk Silahlı Kuvvetleri", *Birikim*, S. 160-161, 2002.

yurttaşlara baskılar sistematik biçimde artarken; diğer yandan da Ada'ya dair üretilen resmî tezleri kabul etmeyen Türkler meşru politik alandan hatta toplumdan dışlanmak istenmiştir. Kıbrıs'a askerî harekât düzenlenmesi için milliyetçi çevrelerden yapılan baskılar ve Ada'daki iç savaş tecrübesinde Türkiye'nin takındığı tutum mercek altına alındığında Kore Savaşı'ndan miras kalan militarist örüntünün tekrar ettiği keşfedilir.

Türkiye'nin uluslararası siyasette yalnızlaşmasına yol açan Kıbrıs Harekâtı, her şeye rağmen büyük bir askerî başarı olarak iç kamuoyuna lanse edilebilmiştir. Üstüne üstlük 1974 müdahalesi akabinde Türkiye militarist ve milliyetçi sembolleri Kıbrıs'a ihraç etme sürecini hızlandırmıştır. Bu durumun bir yüzü harekâtın Kıbrıs toplumunun gündelik yaşamına etkileriyle ilgiliyken diğer yüzü Türkiye'nin Ada'daki askerî mevcudiyeti ve bunun maddi ve sosyopsikolojik neticeleridir.

Harekât Yunanistan'ı da yakın etkilemiş, TSK'nın Ada'daki ilerleyişine cevap veremeyen albaylar cuntası 1967'den itibaren devam eden yönetimlerini bırakmak zorunda kalmıştır. Karamanlis'in Yunanistan'a dönüşü sonrasında demokrasiye yumuşak bir geçiş yaşanmıştır. Kıbrıs sorunu ise Enosis bağlamından kopmuştur ancak Ada'daki TSK varlığını protesto etmek isteyen Yunan hükümeti NATO'nun askerî kanadından çıkma kararı almıştır. Haziran 1975'te AET'ye başvuran Yunanistan 1981'de tam üye olduktan sonra Kıbrıs sorununu Avrupa içi bir tartışma olarak sürdürmek için hamleler yapmıştır. Aşağıda görüleceği üzere bu hamleler Türkiye'de hem bürokratik kadrolarda hem de milliyetçi çevrelerde tepki uyandırmıştır.

1974 Kıbrıs askerî müdahalesi sonrası gelen ABD silah ambargosuna karşı milli savaş endüstrisi kurma çabaları Türkiye'de ordunun kapitalizme eklemlenme sürecini pekiştirecek ve bir kez daha meşrulaştıracak bir içeriğe bürünmüş; sosyopsikolojik düzlemde ise militarizmin önemli bir varyantı olan "askerî teknofetişizmi" desteklemiştir. Yapılan ve yapılması tasavvur edilen askerî silahlar için fedakârlık yapmaya hazır ve bunlarla gurur duyan milliyetçi bir kitle yaratılmak istenmiştir. Böylece militarizmin ordu-millet miti ambargo vesilesiyle hem moral hem de maddi düzlemde yeniden üretilmiştir. Militer teknofetişizmle ulusal üretimi birleştirme eğilimleri popülist kalkınmacı söylemin başat bir unsuru olarak sonraki yıllarda da sürmüştür.

Bugünkü ifadeyle askerî savunma sanayinin geliştirilmesinin "güçlü devlet"in tesisi ile "barış ve huzur" için gerekli ve küresel rekabette avantaj sağlamanın şartı olduğu iddiası bizzat devletin üst kademeleri tarafından da sıkça dillendirilmektedir.[136]

Kıbrıs meselesi, son altmış yılda Türkiye'nin siyasal gündeminden çıkmış değildir. Konu Kıbrıs olduğunda TSK uzun süre tüm kararları verme hakkını kendinde görmüştür. Örneğin 15 Kasım 1983'te KKTC bağımsızlığını ilan ettiğinde Turgut Özal daha kabineyi bile kurmamıştır. Yine Ada'daki asker sayısını artırma ve silah gönderme konusunda TSK çoğu kez hükümetlere haber verme gereği dahi duymamıştır.[137] Neticede Türkiye'nin resmî politikası ve temel yaklaşımı, Ada'daki tüm değişimlere rağmen güvenlik perspektifinden çok da fazla uzaklaşamamıştır. Türkiye'deki ve Kıbrıs'taki Türk milliyetçileri, tıpkı milliyetçiliğe sarılan kimi Rumlar gibi militarist ve dinî göndermeleri olan metinleri üretmekten de vazgeçmemiştir.[138] Akademilerde Türkiye'nin Kıbrıs harekâtı başta olmak üzere Kıbrıs konusundaki her tutumunu "milli dava" adlandırması üzerinden meşrulaştıran, Ada'daki Türklerin paramiliter örgütlerini (bilhassa Türk Mukavemet Teşkilatı-TMT) ve bu bağlamda Türkiye'nin rolünü yücelten çalışmalar yapılması sürmüştür.[139] Popülerliğini henüz

136. Örneğin 10. Uluslararası Savunma Sanayi Fuarının (IDEF) açılışına katılan Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün demeci. http://www.tccb.gov.tr/haberler/170/79823/cumhurbaskani-gul-idef11-fuarinin-acilisini-yapti.html [Erişim tarihi 8 Kasım 2011]. Bir diğer örnek AKP'li Bakan Veysel Eroğlu'nun şu beyanatıdır: "Milliyetçi olmak uzaya 'Göktürk' uydusunu fırlatmaktır. Milliyetçi olmak 'ATAK' helikopterleri yapmaktır. Milliyetçi olmak 'ANKA' kuşuna benzediği için ismini verdiğimiz, insansız uçağı yapmaktır. Tankı, tüfeği, birtakım silahları, hatta F-35'lerin motor fabrikalarını kurmaktır. Denizaltılarımızı bile yapıyoruz. Zırhlı araçları dünyaya ihraç ediyoruz. Bununla ilgili geçen yıl 1 milyar dolarlık ihracat gerçekleştirildi.". http://www.akparti.org.tr/site/haberler/milliyetcilik-atak-helikopterini-yapmaktir/8410 erişim tarihi [14 Şubat 2012].

137. G. Özcan, "Türkiye'de Siyasal Rejim ve Dış Politika: 1983-1993", *Türk Dış Politikasının Analizi*, Der Yay., 2001, s. 518.

138. Örneğin S. Somuncuoğlu, *Kıbrıs'ta Sirtaki*, Ankara, Boyut Matbaası, 2002; M. Gökhan, *Kıbrıs'ta Rum-Yunan Mezalimi*, Yeni Avrasya Yay., 2003; H.M. Altan, *Kıbrıs'ta Rumlaştırma Hareketleri*, Yeni Avrasya Yay., 2004; S. Özmen, *Avrasya'nın Kırılma Noktası Kıbrıs 1974*, IQ Kültür Sanat Yay., 2005; O. Kilercioğlu, *Unutulan Bedel Kıbrıs Türk'ünün Acı ve Cesaret Dolu Yılları*, Fark Yay., 2007

139. Örneğin Ü. Başak, *Kıbrıs'ın Doğu Akdeniz'de Türkiye Açısından Stratejik Önemi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006; A. Cankut, *Kıbrıs Türkünün Varoluş Mücadelesi: Türk Mukavemet*

kaybetmemiş olan "jeostratejik perspektif" benzer metinlerin temel dayanaklarından biridir.

1990'ların ikinci yarısında Ada'nın Rum kesimine konuşlandırılmak istenen S-300 füzeleri nedeniyle Yunanistan ve Kıbrıs Rumları ile Türkiye arasında karşılıklı savaş tehdidine varan askerî düzlemde bir kriz çıkmıştır.[140] MGK ve üst komuta kademesinin açıklamalarıyla Türkiye bir kez daha olası bir savaş durumuna hazırlanmıştır.[141] 1997'nin başlarından 1998'e kadar süren bu kriz füzelerin Ada'ya yerleştirilmesinden vazgeçilmesiyle sönümlenmiştir ama bu süreçte yaşanan atmosfer Kıbrıs'a dair "güvenlik" ve "strateji" endeksli militarist önkabulleri bir kez daha desteklemiştir. Meselenin siyasi boyutunda ise bilhassa 1990'ların sonlarından itibaren Avrupa Birliği, Kıbrıs konusundaki konumlanmanın ana akslarından biri hâline gelmiştir. Nihayetinde Avrupa Birliği'nin Kıbrıs Rum kesimini adaletsiz bir biçimde kollayan tavrı Türkiye'de milliyetçi tepkilerin ve jeostrateji referanslı militarist yorumların artmasına neden olmuş ve Kıbrıs'a dair çok sayıda milliyetçi eser dolaşıma girmiştir.[142]

---

*Teşkilatı ve Faaliyetleri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006; S. Çalık, *Kıbrıs Barış Harekâtında Hava İndirme Birlikleri ve Hava İndirme Harekâtı*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006; A.C. Çetiner, *Kıbrıs Barış Harekâtında Kara Muharebeleri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007. Zikredilen çalışmaların bir kısmı yüksek lisans yapan subaylar tarafından hazırlanan tezlerdir. Ayrıca TMT'yi öven yayınlardan birkaçı için İ. Tansu, *Aslında Hiç Kimse Uyumuyordu* (Kişisel Yayın), 2001; U. Keser, *Kıbrıs'ta Yer altı Faaliyetleri ve Türk Mukavemet Teşkilatı*, IQ Kültür Sanat Yay., 2007.

140. Dönemin Milli Savunma Bakanı Turhan Tayan'ın 1997 başında BBC'ye söyledikleri kriz boyunca Türkiye'nin gündemde tuttuğu seçenektir. Tayan şöyle der: "Gerekirse 1974'te yaptığımızı yaparız. Yani vururuz." Aynı anlarda Dışişleri sözcüsü de Kıbrıs'taki rampalar vurulacak mı sorusuna cevaben "Türkiye, Kıbrıs'ta Türklerin güvenliğini tehlikeye düşürecek herhangi bir gelişmeye izin vermeyecektir" diye beyanat verir. *Milliyet*, 9 Ocak 1997.'

141. Örneğin dönemin Genelkurmay Başkanı Karadayı KKTC'ye gider gitmez hem Türkiye kamuoyuna hem de Kıbrıs ve Yunanistan şöyle mesaj verir: "Yunanistan ve Rum kesimi tarihten ders almamış görünüyor. Düşmanca tutumlarını devam ettirdikleri takdirde korkarım ki tarih önünde bir kez daha sorumluluğu yüklenmek zorunda kalacaklardır". *Milliyet*, 14 Ocak 1997.

142. Örneğin *Avrupa Birliği Kıskacında Kıbrıs Meselesi: Bugünü Yarını*, Ankara, 2001; Somuncuoğlu, a.g.e.; E. Manisalı, *Avrupa Kıskacında Kıbrıs*, Derin Yay., 2003; H. Mümtaz, *Kıbrıs'ın Kitabı*, IQ Kültür Sanat Yay., 2003; B.B. Özarslan, *Uluslar Arası Hukuk Açısından Kıbrıs Sorunu ve Avrupa Birliğinin Yaklaşımı*, IQ Kültür Sanat Yay., 2007; A. Çeçen, *Kıbrıs Çıkmazı*, Fark Yay., 2008; M. Tarakçı,

Temel iddiaları Avrupa Birliği'nin, Kıbrıs'ı Yunanistan'a armağan etmek ve Türkiye'yi stratejik zaafa düşürmek için politik hilelere başvurduğudur. Türkiye kamuoyunu ikiye bölen Annan Planı üzerindeki tartışmalar ve 24 Nisan 2004 referandum sonuçlarının yanı sıra,[143] 2004 yılında Güney Kıbrıs'ın Avrupa Birliği üyesi olması taraflar arasındaki anlaşmazlığın zeminini değiştirmiş ve gerginliği yükseltmiştir.[144] Ayrıca Güney Kıbrıs'ın AB'ye üyeliği Ada'da *status quo*'nun korunması için üretilen argümanları daha fazla eleştiriye açık hâle getirmiştir.[145] Türkiye'nin Avrupa Birliği sürecinde, Yunanistan'ın ve Kıbrıs Rum kesiminin olumsuz tavırları ve hükümetin özellikle 2007 sonrasında devlet reflekslerini içselleştirdiğini gösteren alametler bahsedilen perspektifin idamesinde ve Kıbrıs iç siyasetinde şüphesiz etkili olmuştur. Kıbrıs bugün de Yunanistan-Türkiye ilişkilerini etkileyen tarihsel ve politik dinamikleri içinde barındıran bir konu olmayı sürdürmektedir.

---

*Kıbrıs Barış Harekâtı*, Hiperlink Yay., 2010; Y. Gedikli, *Kıbrıs'ta En Uygun Çözüm Nedir?*, Bilgeoğuz Yay., 2010.

143. Annan planı Kıbrıs'ın AB'ye birleşik olarak girmesine imkân tanıyan bir çerçeve sunmuştur. Kıbrıslı Türkler referandumda plana evet derken Rum tarafı %75'lik bir oranla planı reddetmiştir. Böylece bütünleşik Kıbrıs'ı AB üyesi yapma planı çökmüştür.

144. 1990'ların sonundan 2010'a Kıbrıs Türk kesiminde yaşanan politik çalkantılar, dönüşümler ve Türkiye'nin etkisi hakkında T. Erhürman, "Kıbrıs Türk Siyasi Hayatını Sarsan 10 Yıl: 2000-2010", *Birikim*, S. 258, Ekim 2010, s. 57-65.

145. Türkiye Güney Kıbrıs'ın AB'ye üye olmasının Türkiye'nin 1960 anlaşmalarından doğan haklarını ve yükümlülüklerini ortadan kaldırmadığını ileri sürmüştür. Bazı AB gözlemcileri ise Güney Kıbrıs'ın AB üyeliği ile Ada'daki Türk Silahlı Kuvvetleri'nin AB topraklarında işgalci konuma düştüğünü iddia etmiştir. Evin, a.g.e., s. 13.

# Demokrasi Kaybı: Karşılaştırmalı Perspektiften Türkiye'de Askerî Müdahaleler*

Türkiye'nin demokratikleş(eme)me serüveni yazılırken ilk bakılacak konulardan biri şüphesiz asker-sivil ilişkileri ve bu zemininin üzerinde Demokles'in kılıcı misali sallanan askerî darbeler ve darbe tehditleridir. Her darbe ya da kısmi askerî müdahale, ülke genelinde uzun müddet etkili olacak yapısal değişimlere yol açtığından sonuçları yalnızca müdahale sürecine indirgenemez. Bu gerçeğin ışığında, Türkiye'de 1960'tan bu yana hem sosyal bilim alanında hem de popüler mecrada askerî

* Bu bölüm Mehmet Ö. Alkan'ın editörlüğünde hazırlanan *Osmanlı'dan Günümüze Darbeler* (Tarih Vakfı Yurt Yay., 2017) içinde yer alan aynı adlı metnin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş hâlidir.

müdahalelerin kendine özgü dinamiklerini araştıran ve analiz eden geniş bir literatür oluşmuştur. Tanıklıklar, anılar, sonradan ifşa olan planlar ve elbette sıkıyönetim ve darbe dönemlerine ait belgeler, 27 Mayıs'tan 12 Eylül'e hatta 28 Şubat'a kadar farklı tarihlerdeki müdahalelerin anatomisini çıkarmakta işlevsel kılınmıştır. Bu alanda yapılan araştırmaların önemli bir kısmı sadece askerî müdahale öncesi siyasi gelişmeleri merkeze almayı tercih etmiştir. Özellikle parlamenter siyasetin krizi, liderler arasındaki çatışma, ekonomik buhranlar ve toplumsal kutuplaşmanın hız kazandığı dönemlerde askerî müdahale riskinin arttığına dikkat çeken bu çalışmalar, görece istikrarlı ve iyi işleyen Batı demokrasilerini baz almıştır. Kapitalizmin darboğazlarının, biçimsel demokrasinin zaaflarının, siyasi kültürün katılımcılıktan uzak yapısının altı çizilirken ekonomik yapı ile sosyopolitik yapı arasındaki karmaşık ilişkiler ve bunların orduya yansıması genellikle göz ardı edilmiş; asker ile sivil ilişkileri çok boyutlu bir hegemonya mücadelesi olarak değil sıfır toplamlı bir oyun olarak resmedilmiştir.

Askerî müdahaleleri inceleyen eserlerin çoğunlukla orduyu –kurum yapısı ve refleksleriyle– yekpare bir birim olarak kabul etmesi sık rastlanan bir durumdur. Silahlı Kuvvetleri cumhuriyet tarihi boyunca ideolojik çatısını aynen muhafaza eden bir kurum olarak tarif etme eğilimi, salt sürekliliklere odaklandığından, dönemsel farklılıkların değerlendirme dışı bırakılmasına neden olmuştur. Hâl böyle olunca, Kemalizm ya da Kemalist modernleşme kavramları aynı içerikle askerî müdahalelerinin alameti farikası olarak değerlendirilmiştir. Halbuki Silahlı Kuvvetleri her dönemde aynı ölçüde etkileyen, tek bir Kemalizm'den söz etmek mümkün değildir. Ötesinde ordu içinde farklı Kemalizm yorumlarını benimseyenler olduğu gibi üst komuta kademesinin Kemalizm'in yeniden inşasındaki rolü de zaman içinde değişim göstermiştir. Soğuk Savaş boyunca Kemalizm'in muhafazakâr yorumunu öne çıkaranların yüksek komuta içindeki ağırlığı artmıştır.

Türkiye'deki askerî müdahalelerin her birinin psikolojik hazırlığının ordunun kolektif bellekte sahip olduğu konum ile ilişkili olduğu inkâr edilemez. Ancak kolektif bellekteki ordu imajının tıpkı siyasi kültürün başka öğeleri gibi değişime tabi olduğunu da hatırlamak gerekir. Bir başka ifadeyle "ordu-mil-

let miti"nin ve orduya atfedilen "kurtarıcı" rolün militarizmi yeniden üretmedeki payı azımsanmamak kaydıyla askerî müdahaleler yalnızca sözü edilen ulusal mitlerle açıklanmayacak kadar karmaşıktır.

Askerî müdahaleleri birbirleriyle karşılaştıran çalışmaların bir diğer bölümü ise siyaset-ekonomi-ordu üçgenini hesaba katmaksızın sadece Silahlı Kuvvetler içindeki aktör gruplarına/kliklere merceğini doğrultarak kurum içi çatışmalar/ittifaklar bağlamında konuyu ele almayı yeğlemiştir. Tek tek isimler ya da gruplar üzerindeki detaylı değerlendirmeler, yeni veriler sağlayarak müdahalelerin üniformalı aktörler boyutunu netleştirse de iç içe geçmiş süreçlerin, yapısal sürekliliklerin ve farklılıkların görülmesini kısmen zorlaştırmıştır. Saydığım bu ve benzeri sorunları aşmanın yolu ordu içindeki değişimler ile politik ve sosyoekonomik yaşamdaki kırılmaları birlikte analiz eden bir çerçeve inşa etmektir.

27 Mayıs, 12 Mart ve 12 Eylül'ü birbirleriyle müdahale pratiği, söylemsel repertuarı ve asker-sivil ilişkilerindeki değişim açısından karşılaştırmayı hedefleyen bu kısa bölüm, asker-sivil ilişkilerinin dinamik bir hegemonya mücadelesine tabi olduğunu savunuyor. Mezkûr mücadele, her biri kendi içinde çeşitlilik arz eden taraflar arasında işbirliği, ittifak, üstün gelme, mutlak nüfuz arayışı gibi farklı süreçleri barındırır. Sivil siyaset, orduyu doğrudan karşısına almadan aktör temelli stratejiler ve bazı yasal düzenlemeler ile kendini güvence altına almak isterken, ordunun üst komuta kademesi kurum içi hiyerarşi ve disiplin mekanizmalarının işleyişini muhafaza ederek siyaset yapma alanını denetleme yetkisini genişletmek istemiştir. Her müdahale öncesinde ordu ve değişen "müttefikleri" müdahalenin meşruiyetini sağlayacak bir zeminin oluşmasında doğrudan ya da dolaylı biçimde rol oynamıştır. Müdahale sonrasında da harekâtı gerekli ve kaçınılmazmış gibi gösteren etkin bir propaganda süreci yaşanmıştır. Ordu-millet miti üzerine çeşitlemeler, bu propagandanın merkezinde yer almayı sürdürmüştür. Yine her bir müdahale, ordunun kendi içinde, anayasal-yasal düzlemde ve asker-sivil ilişkileri bağlamında köklü değişikler yaratmıştır. Ordu kendini "arındırmış" ve ayrıcalıklarını artıran bir siyasi-hukuki düzenin kurulmasını dayatmıştır. Yeni siyasi aktörler, darbeler esnasında siyasi alanın dışında kalan aktörlerin

yerini doldurarak müesses nizamın sürdürülmesini sağlamış, darbe dışı dönemlerde siyasi liderler askerî müdahale riskine dikkat çekerek parti içi disiplini sağlamayı ve rakiplerini kontrol altında tutmayı yeğlemiştir.

## Huzursuzlukların Emareleri

Osmanlı ordu modernleşmesinin mirası ve erken cumhuriyet yıllarında resmî ideolojinin kurumsallaşması esnasında referans verilen unsurlar, askerler ve siviller arasındaki hegemonya mücadelesinin parametrelerinin oluşmasında etkilidir. Bu bağlamda altı çizilmesi gereken nokta, savaş mecrası ile devlet kurma/yeni rejim inşa etme pratiğinin çakıştığı Türkiye örneğinde ordunun modernleşme/Batılılaşma ekseninde toplum ve siyaset üzerinde uzun müddet psikolojik üstünlük sahibi olma çabasıdır. Özellikle eğitim-subay yetiştirme bağlamında somutlaşan bu üstünlük iddiası, fırsat bulduğunda askerler tarafından siyasi ve iktisadi avantaja çevrilmiştir.[1]

Parti-devlet özdeşliğinin gerçekleştiği 1930'lu yıllarda ordunun hem askerler hem de sivil bürokratlar açısından "ulusun mektebi" olarak erkeklerin –özellikle de taşralı erkeklerin– endoktrinasyonunda kilit önemde görüldüğünü biliyoruz. Ordu hem rejimin ilkelerini öğreten kurum hem de iktisadi verimliliğin artırılmasında bir rehber olarak tahayyül edilmiştir. Zorunlu askerlik ile kışlaya gelen erkeklerin, rejimin arzu ettiği ölçüde dönüştürüldüğünü söylemek kolay değildir ancak kurum içi propagandanın subaylar arasında devraldıkları mirasa uygun olarak netice doğurduğunu ileri sürülebilir.

Kurtuluş Savaşı'nın komuta kademesi içinde yer alıp sonradan radikal modernleşmeye muhalif oldukları için sistem dışına itilenleri hatırlarsak Mustafa Kemal Atatürk'ün sağlığında ordu içinde net bir hizipleşmenin neden gerçekleşmediğini de anlarız. Silahlı Kuvvetler yekpare olmasa da, orduda Atatürk'ün siyasi rolünü tartışacak etkin bir grup mevcut değildir. Askerler ve siviller arasında sonraki yıllarda tanık olduğumuz hegemonya mücadelesi 1938 öncesinde henüz netleşmemiştir. Asıl tartışma-

1. Semih Vaner, askeriyenin yeniden ürettiği bu iddianın asker-sivil ilişkilerini inceleyen literatürde tekrarlanmasının sakıncalarına işaret eder. S. Vaner, "Ordu", *Geçiş Sürecinde Türkiye*, (Der. İ.C. Schick ve E.A. Tonak) Belge Yay., 2006, s. 258.

lar İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanlığı döneminde başlayacak ve ordu içinde gizli faaliyet gösteren odakların sayısı zamanla artacaktır. "Devrimlerin bekçisi" sıfatı bilhassa Menemen Olayı'na referansla tek parti döneminde ordunun mümeyyiz vasfı hâline gelmeye başlamıştır ancak ordunun tümüne nüfuz eden ve politik sonuçlar doğuran bir ideolojik müktesebattan söz etmek için hâlâ erkendir.

II. Dünya Savaşı yılları Türkiye'de ordunun gerçek kapasitesinin bizzat mensupları tarafından idrak edildiği dönemdir. Bu da beraberinde siyasetçilerin ve Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak'ın eleştirilmesini getirmiştir. O döneme kadar cılız itirazlar dışında genellikle denge unsuru olarak görülen Çakmak birdenbire orduyu kasıtlı olarak atıl bırakmakla itham edilmeye başlar. Savaşa girmese de her an savaşa dahil olacakmış gibi hazırda tutulan ordunun fiziki imkânları çok kısıtlıdır. Ortaya çıkan manzara, II. Dünya Savaşı'nın ilk iki yılındaki Alman ordusu ile kıyaslama yapan genç subayları hayal kırıklığına sürüklemiştir. Bu şartlar altında 1940'ların başlarında İnönü'ye ve komuta heyetine bilhassa da Çakmak'a cephe alan genç subay sayısı artar. Hatta savaşın henüz kaderinin belli olmadığı dönemde İnönü yönetimine karşı çeşitli darbe hazırlıkları yapılmış ancak darbeci subaylar, üst komuta kademesinin planlarına katılmaması nedeniyle eyleme geçmemiştir.[2] Alman ekolüne göre yapılandırılmış Türk Silahlı Kuvvetleri'nin emir-komuta hiyerarşisi böylece ilk darbe girişimlerini baştan geçersiz kılmıştır. Bununla birlikte siyasetçilerle ordu arasındaki net birliktelik imajı zedelenmiş, ordu içindeki gizli örgütler ise savaş sonrası dönemde de etkinliğini sürdürmüştür. Silahlı Kuvvetler'deki saflaşmaya önce "askerî ekol" tartışmaları sonrasında kapitalist ilişkilerin müesses nizamın parçası hâline gelmesiyle "ideolojik yönelimler" damgasını vuracaktır.

İnönü ve siyasi kadronun, bu süreçte askerlerin sosyopsikolojik imtiyazına zarar vermeden güç dengesinde sivil bürokrasinden yana hamleler yaptığını düşündürtecek sebeplerimiz var. Mayıs 1940 tarihli Örfi İdare Yasası bunlardan biridir. Bu yasa örfi idare komutanlıklarının yetkilerinin belirlenmesinde Bakanlar Kurulu'nun iradesini öne çıkararak yüksek komuta

2. Ü. Özdağ, *Atatürk ve İnönü Dönemlerinde Ordu ve Siyaset İlişkisi*, Bilgeoğuz Yay., 2006, s. 138-141.

kademesinin hareket alanını sınırlamıştır. En uzun genelkurmay başkanlığı tecrübesini yaşayan ve hiçbir bakanlığa ve kuruma bağlı olmadan çalışan Çakmak, siyasi dengeler ve ordu içindeki rahatsızlık nedeniyle 12 Ocak 1944'te emekliye sevk edilir. Akabinde Haziran 1944'te 4580 sayılı Genelkurmay Başkanlığının vazife ve salahiyetleri hakkında yasa yürürlüğe girer. Yasayla Genelkurmay, Başbakanlığa bağlanır ve Genelkurmay işlerinden ve hazar ve seferde harp kuvvetlerinin emir ve komutasından Meclise karşı Başbakan sorumlu kılınır.[3] 30 Mayıs 1949'da siyasi kadrolardan yeni bir hamle gelir ve Genelkurmay Başkanlığı bu sefer Milli Savunma Bakanlığına bağlanır. Buna göre Genelkurmay Başkanı, Bakanın teklifi üzerine Bakanlar Kurulu tarafından atanır.[4] Söz konusu gelişmeler bir bütün olarak ele alındığında siyasi kadronun orduyu denetleme gücünü artırdığını ileri sürebiliriz. Bu durum ordu içinde ciddi rahatsızlık yaratmıştır.[5]

## İlk Darbenin Postal Sesleri

Siyasi rekabet Demokrat Parti'nin (DP) politika sahnesine çıkması ile hareketlenince ordu içinde de CHP yanlıları ve DP taraftarları oluşur. Ordunun o günkü durumundan CHP'yi sorumlu gören askerlerin bir kısmı DP'ye teveccüh gösterse de yüksek komuta kademesi büyük ölçüde İsmet İnönü'ye bağlıdır. DP'nin 1950'de iktidara gelir gelmez ilk icraatlarından birinin ordunun komuta kademesinde tasfiye olması bu nedenle sürpriz değildir. Adnan Menderes ve DP'liler askerin CHP lehine müdahale riskini görmüş ve erken davranmıştır. Ancak bu ilk müdahalenin "sınırlı" ölçülerde gerçekleştiğinin altını çizmeliyiz. Belli ki DP, Silahlı Kuvvetler'in bütününü kışkırtacak bir tasfiyeden çekinmiştir. Aynı dönemde Türkiye'nin Batı ittifakının ve kapitalist dünyanın bir parçası olmasının etkileri asker-sivil ilişkilerine doğrudan ordu içi dinamiklere yansır. II. Dünya Savaşı'ndan sonra ordularda "Alman ekolünü" galebe çalan "Amerikan ekolü" Türkiye'deki genç subayları da etkilemiştir. Türkiye'nin NATO ittifakının resmî bir parçası olması neticesinde ordu içindeki yeniden yapılanma Alman ekolüne göre

3. *Resmi Gazete,* 13 Haziran 1944.
4. *Resmi Gazete*, 3 Haziran 1949.
5. D. Akyaz, *Askerî Müdahalelerin Orduya Etkisi: Hiyerarşi Dışı Örgütlenmeden Emir Komuta Zincirine*, İletişim Yay., 2002, s. 335.

yetişmiş askerleri deyim yerindeyse "eski moda" hâline getirir. Orta rütbeli subaylarla üst komuta kademesi arasındaki makas açılır. Amerikan odaklı ordu reformu çerçevesinde NATO'ya uyum bağlamında yapısal değişiklikler kademeli olarak gerçekleşse de ordu içindeki tartışmalar sönümlenmez.[6]

27 Mayıs 1960 askerî darbesini inceleyen çalışmalar bir bütün olarak ordu ile hükümet arasında süreklilik arz eden bir çatışma olduğunu ileri sürerler. Ancak 10 yıllık DP iktidarı boyunca kamuoyuna yansıyan bu boyutta bir ihtilafın somut emarelerini görmek pek mümkün değildir. Başbakan Adnan Menderes, iktidarının önemli bir bölümünde orduyu övmekten geri durmamıştır. Daha da önemlisi DP hükümeti ordudaki dengeleri tümden yerinden oynatacak hamlelere girişmemiştir. Kasım 1952 - Temmuz 1953 arasında Savunma Bakanlığı yapan Seyfi Kurtbek, Aralık 1952'de emir eri uygulaması mecliste tartışılırken bu uygulamanın kaldırılmasına taraftar olmadığını belirterek,[7] orduda belli bir sempati kazanmıştır. Aynı tespiti DP'nin kurmayları için yapmak ise zor görünmektedir. Kurtbek, orduya yönelik kapsamlı bir reform programı tasarladığında DP yönetimi onun arkasında durmamıştır. Görevde olan üst komutayı tamamen tasfiye etmeyi düşünen Kurtbek, bakanlık koltuğuna oturur oturmaz yeni terfi yasasından söz etmiş, bunun ordu için faydalı olacağını açıklamıştır.[8] Ancak zihnindeki kapsamlı sayılabilecek projeleri gerçekleştirememiştir. 1953 Ağustos'unda yüksek komutada radikal bir değişiklik yapmayı hedefleyen Kurtbek, Temmuz ayında görevinden ayrılmak zorunda bırakılınca heyet büyük ölçüde yerini korumuştur. Kurtbek'in Menderes ve Bayar tarafından neden durdurulduğuna dair rivayet muhteliftir. Menderes'in yüksek rütbeli komutanları karşısına almak istememesi ve Kurtbek'in Enver Paşa örneğindeki gibi orduyu kontrol altına aldıktan sonra siyasi iktidara da göz dikeceği korkusu bu süreçte etkili olmuş gibidir.

6. Alman ve Amerikan ordu modeli arasındaki farklar ve Silahlı Kuvvetler'de Amerikan modeline geçişin ayrıntıları için S. Güvenç, "ABD Askerî Yardımı ve Türk Ordusunun Dönüşümü: 1942-1960", *Türkiye'de Ordu Devlet ve Güvenlik Siyaseti*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., 2010, s. 255-284.

7. "Emireri Kullanma Meselesi Dün Mecliste Görüşüldü", *Milliyet*, 13 Aralık 1952.

8. "Orduda Tatbik Edilen Yeni Eğitim Programı", *Milliyet*, 21 Kasım 1952, s. 1 ve 7.

Kurtbek'in reform önerisinin rafa kalkmasının orta vadedeki sonucu yüksek komutandan şikâyetçi alt rütbeli subayların politik faaliyetlerine hız vermesidir.[9]

DP hükümetleri Silahlı Kuvvetler'in Türkiye'nin uluslararası mecrada siyasi ve askerî rolünü destekleyecek bir "NATO gücü" hâline gelme sürecini gönülden desteklemiştir. Bu dönüşümün, güvenlik gerekçelerini teslim etmek şartıyla sivil-asker dengesini sivillerin lehine değiştireceği, "hür dünya"nın parçası olması iddiasının seçilmişleri güvence altına alacağı düşünülmüştür. Bir diğer ifadeyle NATO'nun, Batı ittifakını dış politikasının merkezî unsuru yapan bir hükümeti dışarıda ve içeride her türlü tehdide karşı koruyacağı varsayılmıştır. 1940'ların sonlarından itibaren Batı ittifakının propagandasının yapılması ile ordunun kendi propaganda faaliyetlerini sürdürmesi çakışmıştır. Kore Savaşı sırasında özellikle bu bağlamda işlevsel kılınan radyo ve gazeteler sözünü ettiğimiz propaganda sürecinin asli unsurlarıdır.

DP'nin orduyu propaganda sahasında olduğu gibi mali anlamda da ihmal ettiği söylenemez. Hem ABD destekli teknolojik dönüşüm hem de genel bütçeden savunmaya ayrılan pay düşünüldüğünde ordu DP'li yıllarda kurum olarak dezavantajlı değildir. Fakat NATO ordularındaki maaş ve yaşam koşulları ile Türkiye'deki askerlerin şartları arasında ciddi fark vardır. Eğitim için yurtdışına giden askerler bu gerçeği yerinde görmüştür. DP'nin ekonomi karnesinin kötüleştiği günlerde askerler tıpkı diğer sabit ücretliler gibi enflasyonist politikalardan etkilenecektir. Ancak muhalif subayları tetikleyen maaşlarının düşüklüğünden ziyade toplumda ve devlet kademesinde prestij kaybı yaşadıklarını düşünmeleridir. 27 Mayıs öncesinde memleketin genel gidişatından rahatsız subaylar farklı kişiler etrafında kümelenmiştir. Ordu artık hiziplerin açık ve bilinir olduğu bir kuruma dönüşmüştür.

27 Mayıs'a nasıl gidildiği analiz edilirken Demokrat Parti döneminin sonlarında iktidar bloğu içindeki çatlamayı da hesaba katmak gerekir. Türkiye'nin kapitalist sisteme entegrasyonu ülke içinde iktisadi aktörler arasındaki dengeyi değiştirmiştir. 1950'lerin ikinci yarısında büyümeye başlayan sanayi burjuvazisi Menderes hükümetlerinden arzu ettiği ölçüde destek

9. W. Hale, *1789'dan Günümüze Türkiye'de Ordu ve Siyaset*, Çev. Ahmet Fethi, Hil Yay., 1996, s. 92, 93.

görmemiş, iktidar bloğunun diğer unsurlarıyla anlaşmazlığa düşmüştür. Sungur Savran bu durumun ülkede yeni bir ittifak kompozisyonu oluşturduğunu iddia eder. Kırsal çoğunluğa karşı memurları, entelektüelleri, öğrencileri içeren bir kentsel koalisyondur bu.[10] Kendi özgül çıkarlarını savunmaya başlayan sanayi burjuvazisi yine çıkarları doğrultusunda kentsel koalisyonun parçası olacaktır.

1959 kışı ve 1960'ın ilk ayları DP'nin seçimle gitmeyeceğini düşünen kesimleri teyakkuza geçirecek gelişmelerle doludur. Entelektüellerin ve üniversite öğrencilerinin otoriterleşmeden duydukları rahatsızlığı dışa vurduğu günlerdir. Sanayi burjuvazisi ise sanayiyi teşvik edecek yeni bir ekonomik yapılanma arayışındadır. Darbe hazırlığındaki kadro müdahaleye uygun bir zeminin oluştuğuna inandıktan sonra harekete geçer ve gevşek kentsel koalisyonun desteğini arkasına alır.

27 Mayıs darbesi gerçekleştiğinde vatandaşlara ve dünya kamuoyuna seslenmek için yazılan metin müdahalenin ardındaki burjuva ittifakına ve askerlerin meşruiyet arayışına dair ipuçları sunar. Darbeciler "dengeli" sayılabilecek bir metinde uzlaşmışlardır. "Demokrasinin içine düştüğü buhran" bildiride ilk vurgulanan konudur. En kısa zamanda seçim yapılacağı ve sandık iradesine saygı duyulacağı da bu demokrasi vurgusunu güçlendirmek için eklenmiş gibidir. Batı ittifakına bağlılık taahhüdü ise darbeyi gerçekleştirenlerin "hür dünyanın dostu" olduğunu kanıtlamak içindir. Darbeciler uluslararası konjonktürün de böylesine bir müdahaleye uygun olduğunu düşünmüştür. Sonrasına bakıldığında bu "öngörülerinde" isabetsiz olmadıkları anlaşılır. Zira Türkiye'de 27 Mayıs ile yeni bir sayfa açıldığına, "ikinci cumhuriyetin" kurulduğuna dair Batı medyasında birçok yorum ve analiz çıkmıştır.

Darbenin hemen ertesinde asker-sivil ilişkileri bağlamında darbecilerin ihtilal bildirisinde söz verdikleri partilere "eşit mesafe" ilkesinden tamamen uzaklaştığı görülmüştür. Yassıada mahkemeleri "sabık ve sakıt" DP'lileri halkın nazarında mahkûm etmek için kurgulansa da Menderes taraftarlarının askerî müdahaleden ve sonuçlarından hoşnutsuz olmaya devam ettiğini not düşmeliyiz. Başbakanın ve iki eski bakanın asılması Türkiye'nin

10. S. Savran, "1960, 1971, 1980: Toplumsal Mücadeleler, Askerî Müdahaleler", *11. Tez*, S. 6, 1987, s. 138, 139.

sağ geleneğinde bir travma yaratacaktır ve bu cenahtan orduya yönelen eleştirilerin başlıca sebebini teşkil edecektir. Orduda da DP'lilere öfkenin uzun sürdüğünü düşündürten olaylar var. Örneğin 1966'da eski DP'lilerin affı tartışmalarına baktığımızda ordunun içindeki egemen kanadın eski DP'lilerin özgür bırakılmasına muhalefet ettikleri görülür. Ancak Meclis genel itibari ile kararının arkasında durur.[11] 1969'da DP'lilere siyasi haklarının iadesi gündeme geldiğinde ise yüksek komuta kademesi Meclis'te kabul edilen düzenlemenin Senato'dan geçmemesi için siyasilere açıktan baskı yapar, hatta darbe ihtimalinden söz edilir ve Demirel son aşamada geri adım atar.[12]

Milli Birlik Komitesi (MBK) 27 Mayıs darbesinin akabinde görevi devraldığını açıkladığında ordunun köhneleşmesinden sorumlu tutulan üst komuta kademesini büyük ölçüde tasfiye eder. Yeni bir anayasa yapılır ve ordu, sistem içindeki yasal çerçeveye oturtulmuş bir vesayet rejimi yaratır. Askerî yargı ve Askerî Yargıtay anayasal kurum hâline getirilir.[13] Yürütme "üçlüsü"nün parçası yapılan MGK bu sürecin kilit organıdır. 1961 Anayasası görüşmelerinde asker-sivil ilişkilerine dair hegemonya mücadelesi bir kez daha açığa çıkar, mücadeleyi Genelkurmay'ın

11. AP 3 Ağustos 1966'da DP'lilerin özgürlüklerine kavuşacakları af yasasını meclisten geçirir.

12. Özgürlüklerine kavuşan eski DP'lilerin aktif siyasete dönebilmeleri için anayasada değişiklik yapılması gereklidir. AP'nin 1968 yılındaki kurultayında partinin bu konuda adım atması karara bağlanır. 1969 seçimleri öncesinde AP harekete geçtiğinde CHP lideri İnönü de hükümete destek verir. Siyasi hakların iadesinin AP ve CHP arasındaki tansiyonu düşüreceği, siyasi barışa katkı sunacağı düşünülür. Senatonun doğal senatörleri anayasa değişikliğine karşı olduklarını belirtseler de değişiklik meclisin gündemine gelir. Değişiklik tasarısı Meclis'te görüşülürken yüksek komuta bu girişimden vazgeçilmesi için siyasilere açık mesaj gönderir ancak ilk aşamanın tamamlanmasını durduramaz. Anayasa değişikliği görüşülmek için Senato'ya gönderilince Cumhurbaşkanı'na giden Genelkurmay başkanı ve kuvvet komutanları baskıyı yoğunlaştırır. Ordunun darbe yapacağı söylentileri alır başını gider. Nihayetinde Senato'da görüşülme aşamasında Demirel AP'li senatörleri değişikliğin yeniden komisyona gönderilmesi konusunda ikna etmek durumunda kalır. Böylece 1969 seçimleri öncesinde konu askıda kalır. Yasanın yeniden gündeme gelmesi ancak seçim sonrasında mümkün olur. 9 Nisan 1974'te süreç tamamlanır. E. Yılmaz, "Türk Siyasi Tarihinde Askerî Müdahalelere Bir Örnek: Demokrat Partililere Siyasi Haklarının İadesi Meselesi ve 14-21 Mayıs 1969 Buhranı", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, Cilt 16, S. 32, 2017, s. 35-57.

13. Yargı ve yürütme erki sonrasında askerlerin siviller aleyhine elde ettiği kazanımlar için Ü. Kardaş, "Askerî Gücün Anayasal Bir Yargı Alanı Yaratması ve Yürütme Erkini Etkin Bir Biçimde Kullanması", *Türkiye'de Ordu*, Birikim Yay., 2006, s. 295-301.

Başbakanlığa bağlanmasını sağlayan askerler kazanır.[14] MBK emekli askerleri maddi anlamda garanti altına almak maksadıyla OYAK'ın kurulmasını sağlar. OYAK zaman içinde ordunun kapitalist sisteme göbekten bağlanmasının aracısı ve askerî-sınai kompleks'in inşasının ilk adımı olacaktır.

Darbenin hemen öncesinde başlayan ve sonrasında da devam eden propagandif faaliyetler[15] orduyu, entelektüel kesimleri ve üniversite gençliğini aynı ilerici hattın birer unsuru olarak tarif eder. Gençliğin politikleşmesi ve iktidardan özerk tavır sergilemesi kurulu düzen için bir tehdit değil bir teminat olarak görülür. Kurucu dönemde olduğu gibi gençliğin dinamizmine ve potansiyeline büyük bir övgü söz konusudur. Ancak 1960'ların geri kalanında gençler politik tercihlerini çeşitlendirince "gençlik miti" askerler başta olmak üzere hegemonik güçler tarafından sorgulanmaya başlar. 12 Mart süreci bu durumun tespit edilebileceği en ilgi çekici dönemdir.

27 Mayıs darbesinin farklı aktörler üzerinde çok boyutlu etkileri olduğu muhakkaktır. 27 Mayıs'ın yasal-kurumsal neticelerine bakılarak "ilerici bir müdahale" olarak gösterilmesi, 1960 sonrasında güçlenen toplumsal muhalefetin kimi unsurlarını hem hedefler hem de stratejiler konusunda yanıltmış ve orduyu müttefik olarak gören bir politik hattın oluşmasına yol açmıştır. Bu yanılgının boyutları 12 Mart'ta acı bir biçimde tecrübe edilmiştir

## "Yumuşama"dan Darbe Tehdidine

1960 sonrasındaki on yıl, iktidar bloğunun yapısı, toplumsal eylemliliğin boyutları ve asker-sivil ilişkileri bağlamında öncesine oranla çok daha dinamiktir. Türkiye kapitalizmi 1960

14. 1961 Anayasası'nın 110. maddesi görüşülürken Temsilciler Meclisi Genelkurmay'ın Milli Savunma Bakanlığına bağlanmasına karar vermiş olsa da devreye giren MBK bu kararın değişmesini sağlamıştır. MBK ayrıca savaş-barış ayrımı yapılmaksızın "Genelkurmay Başkanı Silahlı Kuvvetlerin komutanıdır" ifadesini geçirmiştir. Akyaz, a.g.e., s. 336-339.

15. 27 Mayıs sonrasında darbenin haklı gerekçeleri olduğunu ileri süren, askerî müdahaleden hoşnut olmayan kesimi de hedef alan geniş çaplı bir propaganda süreci yürütülür. Darbenin ilerleyen günlerinde kamuoyu desteğinin azalmasına paralel olarak propaganda faaliyetlerine hız verilir. Pullar ve hatıra paralar basılır, 27 Mayıs Marşı için yarışma düzenlenir, plaklar yayınlar, 27 Mayıs amblemleri üretilir. Her birinde meşale, süngü, kalem gibi metaforlar kullanılır.

sonrasında iç tüketime odaklı sanayinin büyümesine paralel olarak güçlenmiş ve sanayi burjuvazisinin iktidar bloğu içindeki yeri sağlamlaşmıştır. Devlet desteği, planlama ve yasal düzenlemelerin etkisi bu süreçte yadsınamaz. Ancak tercih edilen birikim rejimi kendi iç çelişkilerini de beraberinde getirmiş ve bu çelişkiler iktidar bloğu içinde yeni yarılmalara neden olmuştur.

1962 ve 1963'te Talat Aydemir'in iki darbe girişiminin de sonuçsuz kalması, 27 Mayıs sonrasında ordunun hiyerarşi dışı darbeleri önlemek için aldığı tedbirlerin başarılı olduğunu gösterir. Yüksek komuta kademesi ve İnönü başta olmak üzere siyasi kadrolar, Aydemir'in darbe girişimine birlikte karşı koymuş ve 27 Mayıs ile kurulan yeni düzeni korumuştur. Aydemir'in ikinci teşebbüsü ve idamını takip eden dönemde ordu ile siviller arasındaki ilişkilerin görece yumuşadığını iddia edebiliriz. Sözünü ettiğimiz "yumuşama" sürecinde Kıbrıs sorununun orduyu dış politikaya odaklaması, 1966'ta cumhurbaşkanlığı seçiminde Cemal Gürsel'in yerine Cevdet Sunay'ın seçilmesine siyasilerin muhalefet etmeyişi ve Demirel'in Adalet Partisi'nin (AP) ordu ile pragmatik ilişkiler kurması etkilidir. Fakat birikim rejiminin beraberinde getirdiği çelişkiler ve iktidar bloğundaki gerilimler nedeniyle AP'nin de siyasi kaygıları yükselişe geçer. Toplumsal hareketliliğin arttığı 1960'ların sonlarında darbe söylentilerinin yeniden dolaşımda olduğunu ve Demirel'in bu söylentilerden rahatsız olduğunu her fırsatta söylediğini de hatırlatmak gerekir.[16] Bir başka ifadeyle 27 Mayıs sonrasında yeni bir askerî müdahale olasılığı, subayların elinde siyasetçilere karşı bir koz işlevi görmektedir ve ordu artık ideolojisi olan bir "rejim bekçisi" olarak kendini konumlandırmaktadır. Darbe tehdidinin diri tutulması 1970 Yaz'ında Genelkurmay Başkanının ve Milli Savunma Bakanlığının görev ve yetkilerini düzenleyen yasaların Meclis ve Senato'dan geçmesini sağlamıştır. Yasalar Askerî Şura tarafından siyasilere sorulmadan hazırlanıp Meclise gönderilmiştir.[17] Bu süreçte Genelkurmay Başkanı savunma politikasının

16. Ü. Cizre-Sakallıoğlu, *AP-Ordu İlişkileri: Bir İkilemin Anatomisi*, İletişim Yay., 1993, s. 61, 62.

17. Meclisteki görüşmelerde Millet Partisi mensupları arasında Milli Savunma Bakanlığının tamamen lağvedilmesini ya da yetkilerinin daha da sınırlanmasını talep ettikleri, CHP'lilerin de Bakanlığın yetkilerinin sınırlı tutulmasından yana olduğu görülür. Dönemin Milli Savunma Bakanı Topal ise yasanın Askerî Şura tarafından hazırlandığını belirterek yasayı savunmak durumunda kalır.

belirlenmesinden istihbarat ve terfilere kadar birçok konuda otonomi sahibi olmuştur. Milli Savunma Bakanlığının görevi ise askere alma ve Silahlı Kuvvetler'in ihtiyaç duyduğu lojistik maddelerin temini için kaynak bulmakla sınırlandırılmıştır.[18] Ordunun her istediğinin karşılandığı bu süreç, sivillerin beklentisinin aksine Silahlı Kuvvetler içinde siyasete müdahil olmak isteyenleri cesaretlendirmiştir.

İdeolojik billurlaşmanın yaşandığı 1960'larda, ordu içinde "ekol" tartışmaları geride kalmış ve Amerikan ordu modeli bazı istisnalar dışında orduya hâkim olmuştur. Yine bu dönemde ordunun kendine ideolojik bir yol haritası çizme süreci hız kazanmıştır. Atatürkçülüğün 1960'larda yeniden formüle edilmesinde ve sosyalizm'e karşı konumlandırılmasında ordunun içindeki sağ cenahın hegemonya mücadelesini kazanması etkilidir. Zaman içinde sağ Kemalizm ve sol Kemalizm olarak tanımlayabileceğimiz iki politik hat ordudaki rekabetin içine işlemiştir ve 12 Mart'a giden taşların döşenmesinde etkili olmuştur. Bir yanda antiparlamentarist nitelikte sol bir müdahaleden yana olanlar bir yandan da otoriter-sağ bir müdahaleyi çözüm olarak görenler farklı darbeci klikler etrafında bir araya gelir. 27 Mayıs'ın eksik yönlerini tamamlamaktan yana olan reformist hat ise ideolojik kutuplaşmada manevra alanını nispeten kaybeder. Cemal Tural'ın Genelkurmay Başkanlığı döneminde ordunun antikomünizmdeki rolü daha belirgin hâle gelmiş; sağ Kemalist denebilecek çizgi orduda taraftar toplamıştır. Tural Genelkurmay Başkanı olduktan kısa bir süre sonra politik tutumunu belli ederek TSK için *Yıkıcı Faaliyetlerle Mücadele* adını taşıyan bir emirname yayınlamış ve 21 Kasım 1966'dan itibaren tüm askerî birliklere dağıtılmıştır.[19] Sözü edilen emirname hem Süleyman Demirel başta olmak üzere AP'liler hem de antikomünist örgütlenmeler tarafından memnuniyetle karşılanmıştır.[20] TSK'nın komünizmle mücadele bağlamında sağ siyasetle kurduğu ilişkinin sınırları ise muğlaktır.[21] Her ne kadar Tural siyasi

18. *Resmi Gazete*, 7 Ağustos 1970.
19. "Tural, Komünizm için Orduya Emir Verdi", *Milliyet*, 23 Ocak 1967, s. 1 ve 7.
20. Ü. Cizre-Sakallıoğlu, a.g.e., s. 66, 67.
21. Örneğin 1960'larda toprak reformu tartışmalarına karşı çıkan büyük toprak sahibi Fahri Tanman, Yalçın Metiner takma adıyla ABD'ye karşı çıkanların komünist olduğunu iddia eden bir broşür kaleme alarak 1965 yılında bastırmıştır. Bu broşürün 1965 ve 1966 yıllarında Genelkurmay ve Kuvvet Komutanlıkları

mutabakat ile pasifize edilse de[22] antikomünizmi merkeze alan bu çizgi, otoriter-kalkınmacı bir hat ile sermaye savunusunu dışarıda bırakmayan sağ popülist dili Atatürkçülük şemsiyesi altında birleştirmiştir.

1971 muhtırasına giden süreçte sivil siyaset ile askerler arasındaki "yumuşama" evresinin ve iktidar bloğundaki uzlaşmanın sona erdiği görülmektedir. Muhtıranın öncesindeki 15 ay kritik önemdedir. Haziran 1970'te Demirel'in ordunun "milli egemenlik" fikrine sahip çıktığını söylemesi aslında yakınlaşan müdahalenin önünü alma çabasının başarısız bir örneğidir.[23] İç pazara dönük sermaye birikim tarzında krizin ayak sesleri 1970'te duyulmaya başlamıştır. Emeğin sermaye için maliyetinin artması, işçi haklarının ve bilincinin gelişmesi 1960'larda büyük kâr hadlerine ulaşan sermaye için bir tehdit hâlini gelir. Bir yanda üniversitelerde ve sokaklardaki politik hareketlilik diğer yandan 15-16 Haziran 1970 başta olmak üzere işçi eylemleri, ordunun ve sermayenin sivil siyasete tanıdığı "krediyi" tüketmiş gibidir. Demirel hükümeti askerlerin ve sermayenin taleplerini gerçekleştirmek konusunda "yetersiz" görülmüştür. O dönemde AP'nin mevcut sorunları askeri karıştırmadan, özgürlükleri sınırlayarak çözme taktiği de başarısız olmuştur. Bir "yönetim zafiyeti" olduğuna dair kanaat güçlenmiştir. Öte yandan sol Kemalist bir cunta hazırlığının deşifre olması 12 Mart'ın arkasındaki nedenlerden biridir fakat çokça iddia edildiği gibi yegâne neden değildir. Zira 9 Martçıların "tam teşekküllü" bir askerî darbeyi gerçekleştirecek örgütlenme ve eylem planı olmadığı üst komuta kademesi tarafından önceden fark edilmiştir. Ancak ordu içindeki sağ Kemalist kanat, sol cunta tehdidini hem sivil siyasete karşı hem de ordudaki dengeler açısından kararsızlara karşı bir koz olarak kullanmıştır. Sokaktaki devrimci eylemlilik ile sol cunta girişimi arasında mutlak bir ilişki olduğu tezi

---

Karargâhlarına gönderilerek ordu içinde dağıtımı sağlandığı iddia edilmiştir (İ. Selçuk, "Subaylara Kim Ders Veriyor ?", *Cumhuriyet*, 31 Mart 1967. Eğer iddia doğruysa ordunun komünizme karşı kendi mensuplarını eğitmesi çerçevesinde "dışarıdan" da katkıya açık olduğu düşünülebilir.

22. 16 Mart 1966'da Genelkurmay Başkanlığına atanan Tural, siyasal iktidarı elinde tutma arzusunu dizginleyememesi ve kısmen ordu içindeki dengelerin ve şahsi huzursuzlukların sonucunda Cumhurbaşkanının verdiği güvenceyle Süleyman Demirel tarafından 11 Mart 1969'da görevden alınmıştır.

23. "Ordu Macera Hevesine Karşı", *Milliyet*, 8 Haziran 1970, s. 1. ve 11.

egemen güçler arasındaki ittifakı kuvvetlendirecek biçimde işlenmiştir. Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur'un 1970 Sonbahar'ında Cumhurbaşkanına sunduğu mektupta darbe tehdidi karşısında meclisin ve hükümetin "zayıf" olduğunu söylemesi boşuna değildir.

12 Mart müdahale eden askerler yönetimi tümden devralmak yerine partilerüstü bir hükümetin kendi taleplerini yerine getirmesini tercih etmiştir. Amaç ideolojik kutuplaşmadan payını alan Silahlı Kuvvetlerin kurumsal kimliğini erozyona uğratmadan, hedeflenen yapısal değişimleri gerçekleştirmektir. Muhtıranın içeriği 27 Mayıs bildirisinden epey farklıdır. Askerler demokrasiye değil "anarşi, kardeş kavgası, sosyal ve ekonomik huzursuzluklara" işaret etmiş bunların sorumlusu olarak da parlamento ve hükümeti göstermiştir. Sağ Kemalist perspektif, "Atatürkçülük" adı altında dile getirilirken ordu net biçimde "cumhuriyeti koruma ve kollama görevine" referans yapmıştır. Metin, yakın tehdit olarak gösterilen sol cunta ihtimalinin bertaraf edildiğinin kanıtı gibidir ve sonrasında yapılacakların da işaretidir. Muhtıra ve Demirel'in istifasını izleyen günlerde, sıkıyönetim idaresi özellikle sola karşı acımasız bir politika izler. Askerlerin "merkez siyaset" dışındaki politik eğilimlere izin vermeme saplantısı siyasal alanı tümüyle boğar, demokrasi kaybını derinleştirir. Generaller, 12 Mart sonrasında her fırsatta "istikrar ve reform" talep ettiklerini bildirir; her ikisinden anlaşılması gereken ise özgürlüklerin kısıtlanması ve kapitalist sistemin tehditlerden bağımsız bir biçimde işletilmesidir. 1971 Eylül'ünde ve 1973 Mart'ında yapılan anayasa değişiklikleri müdahaleci askerlerin ve sermayenin arzularını büyük ölçüde yerine getirmiştir. Hak ve özgürlüklerin kısıtlanmasından, yargı bağımsızlığının zemin kaybetmesine uzanan bu değişiklikler demokratik taleplerin önünü otoriter düzenlemelerle kesme girişimidir. Aynı süreçte askerlerin politik gücü MGK'da kuvvet komutanlarının üyeliği tespit edilmesi ve kurulun yetkilerinin genişlemesiyle artar. Askerî yargının sivil yargı aleyhine yetkileri genişler. Ordunun sahip olduğu mallar ve mali tasarrufları Sayıştay denetiminin dışında tutulur. Böylece ordunun üzerindeki sivil denetim mekanizmalarının biri daha kalkar.

Ordunun muhtıra sonrasında geniş bir propaganda faaliyetine başladığı hatırlanmalıdır. Hedeflenen sıkıyönetim idaresi

altında yaşanan hukuksuzlukları ve işkenceleri perdeleyecek ölçüde yakın bir tehdide işaret etmektir. Açık bir biçimde anti-komünizm ve milliyetçilik üzerine kurulan bu propaganda hem kamuoyuna hem de Silahlı Kuvvetler'in içine yönelir. Mezkûr propaganda metinlerinin ortak noktası gençleri hedef almasıdır. Üniversite gençliği, genç subaylar ve proletaryanın en genç unsurları üzerine yapılan tartışmalar gençlik mitinin büyü bozumuna uğradığının göstergesidir. Dünyayı kasıp kavuran, baş gösterdiği her yerde müesses nizamı sarsan 1968 gençlik hareketi büyü bozumunun temel nedenlerindendir. Dolayısıyla 1970'lerin başında Türkiye'de gençliğin "özüne" dair hâlâ olumlu atıflara rastlansa da militan eylemlilik hakkındaki şüpheler ve korkular artmıştır. 27 Mayıs döneminde iktidardan otonom davranma kapasitesiyle yüceltilen gençlik 12 Mart sürecinde kandırılmaya açık bir toplumsal kategori olarak düşünülmeye başlamıştır.[24]

12 Mart sonrasında bir yandan ordudaki tasfiyeler ordunun bütünlüğü için "gerekli" bir operasyon olarak sunulurken bir yandan da ordu nizamı NATO'cu çizgide korunmaya çalışılır.[25] Sol eğilimli alt rütbeli subayların tasfiyesi ve fakat aşırı sağ eğilimlere dokunulmaması,[26] 12 Eylül'e giden süreçte dikkate alınması gereken bir unsurdur. Muhtıra sonrasında ordu içinde çeşitli anlaşmazlıkların olduğu haberlerine karşı Genelkurmay

24. Kamuoyuna yönelik olan metin Genelkurmay Başkanlığı Birinci Ordu ve Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından çıkarılan *Komünistler Gençlerimizi ve İşçilerimizi Nasıl Aldatıyor*'dur. Kurum içi propagandanın ürünü olan *Ders Alalım* da yine Genelkurmay yayınıdır. *Komünistler Gençlerimizi Nasıl Aldatıyor* ve *Komünistler İşçilerimizi Nasıl Aldatıyor*'da Türk gençliğinin "Atatürkçü" ve "memleketçi" olduğu, gençlik heyecanına kapılmış, ülkesi ve aziz milleti için "kısa yoldan" bir şeyler yapmak isteğinde oldukları yazıldıktan sonra komünistlerin "gençlerin bu arzu ve temayüllerini kendi maksatlarına göre istismar" ettikleri ileri sürülmüştür. Genelkurmay Başkanlığı, *Komünistler Gençlerimizi ve İşçilerimizi Nasıl Aldatıyor,* Genelkurmay Başkanlığı Birinci Ordu ve Sıkıyönetim Komutanlığı, 1973, s. 6.

25. 12 Mart 1971 müdahalesinin hemen öncesinde, 22 Şubat 1971 tarihli MGK toplantısında Memduh Tağmaç orduyu "bütün" tutma isteklerini şöyle dile getirir: "Sol, Silahlı Kuvvetler üzerinde çalışmalarını artırmıştır. Sol, Silahlı Kuvvetler'i ele alıp devleti ele geçirmek istemektedir. Bugün bütün gözler Silahlı Kuvvetler üzerine dikilmiştir. Orduyu otorite içinde tutmamız gerek" (akt. L. Ünsaldı, *Türkiye'de Asker ve Siyaset*, Kitap Yay., 2008, s. 82). Muhtıra sonrasında da "askerî hiyerarşiye uygunsuz davranışları" gerekçesiyle sol görüşlü olduğu düşünülen çok sayıda subay ordudan uzaklaştırılır.

26. Semih Vaner, bunun sonucunda "gittikçe askerileşen MHP'nin çağrılarının" orduda belirli bir kesimde karşılık bulduğunu anımsatır. Vaner a.g.e., s. 260.

"Türk Silahlı Kuvvetlerinin bölünmez bir bütün olduğunu" söyleyerek itiraz eder. Amaç siviller üzerindeki mukayeseli üstünlüğü muhafaza etmektir. Bu dönemde ordunun kapitalist sistem içindeki bir aktör olma yolundaki refleksleri arttığından ittifak ilişkileri de buna göre belirlenmiştir. 27 Mayıs sürecinde orduyu destekleyen entelektüeller ve öğrenciler, 12 Mart'tan sonra askerî müdahalelerin "müesses nizamı" korumak için gerçekleştiğini büyük ölçüde anlamıştır. Bu nedenle sol cunta beklentisinden öncesine oranla 1970'lerin kalan kısmında uzaklaşıldığını iddia edebiliriz. Kapitalist sisteme entegre olan ordunun en önemli müttefiki sermaye gruplarıdır.

Siyasi kadrolar 12 Mart sonrasında kısmi bir yenilmişlik hissine kapılmıştır. Ancak bu geçici bir histir, parlamentonun tümden feshedilmemesi ve asker güdümlü, istikrarsız teknokrat hükümetlerinin hedeflerine ulaşamaması bunda doğrudan etkendir. Sivil siyaset, askerlerin dikte ettiği başlıklardan güvenlik ile ilgili olanları tereddüt etmeden kabul ederek süreçten en az hasarla çıkmaya çalışmıştır. Neticede 12 Mart müdahalesi birikim rejimi sorunlarını aşmakta başarısız olmuş; hak ve özgürlükleri sınırlamak, reel ücretleri düşürmek ve taban fiyatlardaki artışı durdurmak ile yetinmek zorunda kalmıştır.[27] Sola ve sosyalistlere uyguladığı işkencelerle entelektüeller nezdinde itibar kaybeden ordu, dış politika gündemi bilhassa da Kıbrıs Harekâtı vesilesiyle bunu aşmaya çalışmıştır. Silahlı Kuvvetler'de 1970'lerin ikinci yarısında Amerikan silah ambargosunun etkileri görülmektedir. 27 Mayıs'tan itibaren dillendirilen yerli savaş sanayinin güçlendirilmesi talepleri ve bu doğrultuda atılan adımlar siyasetçiler tarafından sorgusuz sualsiz desteklenmiştir.[28] Askerin üretimde karşılaştığı mevzuata ilişkin engeller yine komutanların telkini ile kaldırılmış, buna karşılık gerekli denetim mekanizmaları oluşturulmamıştır. Tüm bunlara rağmen 12 Eylül darbesine giderken komuta kademesinin tatmin olmadığını gösteren işaretler ardı ardına gelmiştir.

27. S. Savran, a.g.e., s. 150.

28. Meclis Milli Savunma Komisyonu 1978'in son günlerinde Evren'in çağrısıyla askerî tesis ve fabrikaları gezer. Komisyon üyeleri "üretici duruma geçmiş" ordunun çalışmalarını engelleyici yasa ve mevzuatın düzeltilmesini, bütçeden aktarılan payın artırılmasını gerekli görüp dönemin Başbakanı Ecevit'e bu durumu bildirme kararı alır.

## "En Planlı" Darbeye Giderken

12 Eylül 1980 darbesinin Türkiye'nin yakın tarihindeki kırılma noktalarından biri olması, hem 1960'ta tesis edilen siyasal rejime son vermesinden hem de sosyopolitik ve ekonomik ayakları olan kapsamlı bir siyasi mühendisliğe dönüşmesinden kaynaklanır. Darbe birbirleriyle ilişkili bir dizi iç ve dış politika gelişmesinin gölgesinde gerçekleşmiştir. Türkiye'de ithal ikameciliğe dayalı sanayileşme stratejisi 1977'den itibaren ciddi krizlerle karşılaşmış, ihracata dayalı sanayileşmeye geçiş talepleri 1970'lerin sonlarında artış göstermiştir. Uluslararası kapitalist sistemin Türkiye ve benzeri ülkelerdeki ucuz emek gücüne ihtiyacının arttığı bir zaman diliminde ekonominin yeniden yapılandırılması hem yerli hem de yabancı sermaye tarafından bir "gereksinim" olarak dayatılmıştır. 24 Ocak Kararlarında cisimleşen yapısal dönüşümü uygulamaya geçirecek güçte bir siyasi aktörün olmaması ve sözü edilen kararların ancak 12 Eylül darbesi sonrasında gerçek mânâda tatbik edilmesi, darbe ile kapitalist restorasyon arasındaki ilişkiyi gözler önüne sermektedir. Ancak 24 Ocak kararları ile 12 Eylül iktisat politikalarının hedef ortaklığına işaret etmek her iki olgu arasında mutlak bir neden-sonuç ilişkisi olduğu sonucunu doğurmaz.

12 Mart müdahalesinin toplumsal muhalefeti bastırmayı önemli bir gündem maddesi yaptığını söylemiştik. Ancak 1970'lerin ikinci yarısında toplumsal muhalefetin gündeme yön verme kapasitesine bakıldığında iktidar bloğunun amacına ulaşamadığı tespit edilebilir. 1980 öncesinde kitlesel bir güce erişmiş sol/sosyalist hareketlerin durdurulamaması darbenin arkasındaki nedenlerden biridir ve kapitalist restorasyondan bağımsız düşünülemez. Ayrıca 12 Eylül öncesinde ordu içinde hâlâ sol görüşlü subayların mevcudiyetini koruduğu farz edilmektedir.[29] 1976-1980 arasındaki dönemde yaşanan sorunları

29. 12 Eylül'e giderken TSK içinde muhtemel bir sağ-sol kutuplaşmasından kaygı duyulmaktadır. Konu "ordunun ruhu"na zarar verme, iç işleyişte disiplini bozma gibi başlıklar üzerinden ve fakat antikomünizm ve rejim eksenli tartışılmıştır. 1978'de komutan olarak gittiği İkinci Muhrip Filotillaları Komodorluğu'na bağlı gemilerde subay ve astsubayların ikiye bölündüğünü söyleyen Güven Erkaya şikâyetleri (yatakhane, yemek vb) "politik nifak"a bağlama eğilimindedir. Erkaya göreve başlar başlamaz subay ve astsubayları toplayıp onlara şu öğüdü verir: "Türkiye'de bugün bir sağ-sol çekişmesi ve çatışması yaşıyoruz. Bir ülkede rejimin değiştirilmesi üç yoldan olabilir. Birincisi, ülkeye silah zoruyla

aşmak için özgürlükleri artırıp demokrasi çıtasını yükseltmeyi değil "asayişi" önceleyen Milliyetçi Cephe hükümetleri ve yakıcı sorunları çözmekte başarısız olan Ecevit hükümetleri askerlerin müdahale için beklediği ortamın yaratılmasında pay sahibidir. Cumhurbaşkanı seçimindeki tıkanma ise siyasi istikrarsızlığa dair kaygıları körüklemiştir.

Soğuk Savaş döneminde gerçekleşen askerî müdahaleleri ABD faktöründen bağımsız düşünmek kolay değildir. Bu eksende dikkat edilmesi gereken aşırı basitleştirmelerden kaçınmaktır. Dış politikada önemli meselelerden biri 1970'ler boyunca gerilimli süren Türkiye-ABD ilişkilerinin akıbetine dair soru işaretleridir. 1975-1978 arasında zirve noktasına varan gerilimde, İran'da ve Afganistan'da ABD aleyhine vuku bulan hadiseler sonrasında yumuşama eğilimi hız kazanmış fakat iki ülke arasındaki ilişkiler tam mânâsı ile "normalleşememiştir" NATO'cu çizgide bir askerî müdahalenin ABD'nin beklentilerini karşılaması ise o günlerde bir kehanet değildir. Ancak buradan da mutlak bir neden-sonuç ilişkisi çıkarmamak, iç ve dış dinamikler arasındaki etkileşimin mevcudiyetini hesaba katmanın gerekli olduğunu ama yeterli olmadığını not etmek elzemdir.

Ordunun siyasi istikrarsızlık ve asayiş problemlerini gerekçe göstererek müdahale için hazırlık yaptığı dönemde başta Demirel ve Ecevit olmak üzere siyasi liderlerin Silahlı Kuvvetleri demokratik sisteme bağlı bir aktör olarak göstermek istemesi tıpkı 12 Mart öncesinde olduğu gibi taktiksel bir hamledir ve asker-sivil hegemonya mücadelesinin bir parçasıdır. Fakat sivil siyaset açısından beklenen sonucu doğurmadığı kısa sürede anlaşılmıştır.

---

girmektir. Buna bugünkü dünyada kimse izin vermez. İkinci yol, kendi düzen ve inançlarınız doğrultusunda kuracağınız bir partiyle seçim mücadelesine girer ve iktidar olduktan sonra rejimi değiştirirsiniz. Bu yol Türkiye'de denendi. İşçi Partisi parlamentoya girdi ama iktidar olamadığı gibi sonradan da eriyip gitti. Üçüncü yol halk ihtilalini denemektir. Bunun için mutlaka yapılması gereken iş halkı kandırmaktır. Hiçbir ihtilal başlangıçta halkın karşısına "ben rejimi değiştireceğim, komünizmi, şu veya bu ideolojiyi iktidara getireceğim diye çıkmaz". Halka yöneticilerinin iyi olmadığını, halka yapılan muamelenin kötü olduğunu, onları ezdiğini, iktidara gelerek bunları düzelteceklerini söylerler. Halktan bu hayallere kapılarak kendilerini desteklemelerini beklerler. Bu Türkiye'de de oynanan oyundur. Sizleri kimlerin alet etmek istediklerini iyice düşünüp değerlendirin. Göreceksiniz ki sizin yapacağınız en doğru şey devletinize ve bugünkü rejiminize sahip çıkmaktır (G. Erkaya - T. Baytok, *Bir Asker, Bir Diplomat*, Doğan Kitap, 2001, s. 227, 228.

Zira Türk Silahlı Kuvvetler Günü vesilesiyle Ağustos 1979'da Kenan Evren'in yayınladığı mesaj[30] satır aralarını okuyanlar için darbenin habercisi sayılır. 27 Aralık'ta Evren'in dönemin Cumhurbaşkanı Korutürk'e siyasilerin dikkatini çekmesi için verdiği mektup ise darbenin postal sesleri olarak betimlenebilir. Kenan Evren 30 Ağustos 1980'te Zafer Bayramı vesilesiyle yayınladığı mesajda Meclisin görevini yerine getirmediğini, siyasi ve iktisadi sorunlara çözüm üretemediğini, anarşinin başını alıp gittiğini söyler. Ülkenin huzur ve sükûnetinin sadece sıkıyönetim komutanlıklarından beklenmesini "insafsızca" bulur; "bazı sorunların" giderilmesi için sıkıyönetim komutanlarının yetkilerinin artırılmasına yönelik çabalarının Mecliste kabul görmediğinden de şikâyetçi olur.[31] Evren'in mesajları hem siyasilere hem de kamuoyuna yönelik gibi durmaktadır:

> Yurtta doğmasını düşledikleri kargaşa ile demokratik düzenin ve ülke bütünlüğünün yok edilmesini amaçlayan anarşinin idrakten yoksun vatan haini yaratıcıları, elbette layık oldukları cezayı bulacak. Tarihimizde bir zamanlar türemeye yeltenen benzerleri gibi, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin kahredici yumruğu altında ezilerek, akıttıkları kardeş kanlarının günahları içinde boğulup gidecekler ve yüce Türk ulusu, bağrından kopan Türk Silahlı Kuvvetler'inin yarattığı güven ortamı içinde, sonsuza kadar daha birçok bayramları refah ve mutluluklarla kutlayacaktır.[32]

12 Eylül 1980'de askerler "uyarılarla" yetinmeyip harekete geçtiğinde uluslararası güvenceler verilmiş, içeride yaşanan siyasi ve iktisadi krizlerden bunalan kesimlerin tahammül eşiği çoktan geçilmiştir. Vaner'in yerinde tespitiyle darbe hem halkın bir kısmında hem de ordu içinde uzun bir süre mayalanmıştır. Sivil toplum üzerindeki bu etki ordunun içindeki muhtemel çatlakların örtülmesini sağlamıştır.[33] 12 Eylül sonrasında darbeciler

30. "Evren: Şiddet Olaylarına Neden Olan Zavallılar Bir Avuç Azınlıktır", *Milliyet*, 27 Ağustos 1979, s. 1 ve 12.
31. Kenan Evren'in ve yüksek komuta heyetinin *Resmi Gazete*'de 23 Şubat 1980'de yayımlanan "Kamu Güvenliğine ve Kolluk Hizmetlerine İlişkin Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması ve Bunlara Yeni Hükümler Eklenmesi Hakkındaki Kanun"u yetersiz gördüğü açıktır. Çünkü bu düzenleme sıkıyönetim ve dernekler yasasında askerlerin talep ettikleri değişiklikleri içermemiştir.
32. "Evren: Sıkıyönetim Bir An Önce Kaldırılmalı", *Milliyet*, 30 Ağustos 1980, s. 6.
33. Vaner, a.g.e., s. 262.

kendi meşruiyetlerini tesis etmek için siyasi şiddet ortamına hemen son vermiş, onun yerini devlet şiddeti almıştır.

Darbe bildirisi müdahalenin şifrelerini içerir. Bildiride 27 Mayıs'taki "demokrasi" vurgusu yerini "iç ve dış düşmanlara" bırakmış, iç savaşın eşiğine gelindiği ve devletin "güçsüz" bırakıldığı söylenmiştir. Evren, darbe günü radyo ve televizyondan verilen konuşmasında aynı ifadeleri tekrarlar ve doğrudan siyasileri hedef alır. Ne 27 Mayıs'ta ne de 12 Mart'ta bu ölçüde sivil siyaseti itham eden bir dil kullanılmıştır. Devletin bekasının öne çıkarılması, 12 Eylül darbesi sonrasında ordunun yüksek komuta kademesinde büyük bir değişikliğin gerçekleşmemesi, orta rütbeli subayların emir-komuta zincirine göre rolünü oynaması, cuntanın otoritesine karşı çıkacak bir kliğin olmaması dikkat çekicidir. Darbe sonrasında gerçekleştirilenlere bakıldığında kapsamlı bir planın çok daha önce hazır edildiği anlaşılabilir. 1980-1983 arasında yaşananlar devletin askerler tarafından kendi imtiyazlarını artırarak yeniden yapılandırılmasının öyküsüdür. Askerler 12 Eylül darbesi öncesinde sıkıyönetim komutanları için istedikleri yetkilerin tümünü ve daha fazlasını 21 Eylül 1980 tarihinde 17112 sayılı yasayla elde etmişlerdir. Gözaltı süreleri ilk aşamada otuz, sonrasında doksan güne çıkarılmıştır. Daha da önemlisi sıkıyönetim komutanlarına kamu düzeni açısından tehlikeli gördükleri kamu görevlilerini işten çıkarma yetkisi verilmiş ve böylece askerler tüm sivil bürokrasiyi dizayn edecek güce ulaşmıştır. Yine darbeden evvel parlamentodan talep ettikleri Devlet Güvenlik Mahkemelerinin yeniden oluşturulması ve Olağanüstü Hâl Yasası'nın çıkarılması konusunda ise adımı 1982'den sonra atarlar.

Daha önce vurgulandığı üzere, 1980 darbesi ordunun kapitalist ilişkiler içinde bir aktör hâle gelişinin belirgin bir yansımasıdır. Amaçlanan devletin restorasyonunu emek-sermaye çelişkisinde sermayeden taraf olarak gerçekleştirmektir. Bu çerçevede yeni birikim rejimine uygun olarak hem ekonomik alan hem de tüm yasal, politik üstyapı değiştirilmiştir.[34] Ordunun neoliberal sistem içinde dahil olduğu girift ilişkiler ve bunların yansımaları, liberal ekonomi ile demokrasi arasında liberallerin kurduğu olumlu ilişkiyi de eleştiriye açmıştır.

34. Bu konuda P. Kaya - Özçelik, "12 Eylül'ü Anlamak", *Ankara SBF Dergisi*, 66-1, 2012.

Ülkeyi "bölünmekten" ve "sapık ideolojilerden" kurtardığını ileri süren 12 Eylül cuntası siyasi tartışma zeminini yok ederek ve politikayı teknik bir iş olarak tasarlayarak, neoliberalizmin ihtiyaç duyduğu zeminin temellerini atmış ve ülkenin demokrasi serüvenine en büyük zararı vermiştir. Erken cumhuriyet döneminde ideolojik müktesebatı flu olan ordu 27 Mayıs'tan itibaren adım adım artırdığı Kemalizm'in içeriğini belirleme iktidarını 12 Eylül'den sonra bir süreliğine ele geçirmiş ve Atatürkçülük başlığı altında sağ Kemalizm ile Türk-İslam sentezciliğini birleştirmiştir. Atatürk'ün 100. doğum yılı kutlamaları da darbenin ideolojik meşruiyet arayışına uygun olarak araçsallaştırılmıştır.[35] Kenan Evren'in kendini "ikinci kurucu" olarak göstermeye çalışması 12 Eylül siyasi mühendisliğinin bir parçasıdır.

Darbe sonrasında başta MGK'nın rolü olmak üzere askerin sivil siyasete müdahale etme araçlarının yetkilerinin arttığını gözlemlemekteyiz. Sivillerin demokratik düzene dönüşün ertesinde 12 Eylül ile hesaplaşmayı ertelemesi ve gerçek bir sivilleşme programı üzerine mutabık olamaması yüksek komutanın politik ve toplumsal süreçleri belirleme tutumunu kuvvetlendirmiştir. Ekonomideki liberalleşmenin parçası olan ordu 1980'ler boyunca 12 Eylül döneminin avantajlarını kullanmış, örneğin 1985 yılında Sayıştay yasasında yapılan değişiklik ile askerî alımlara ilişkin sözleşmeler denetim dışına çıkarılmıştır.[36] Özel sektörle savunma sanayi arasındaki ilişkilerin yoğunlaştığı 1980 sonrası dönem iddia edildiği gibi yüksek komutanın devlet merkezli bakışını dönüştürmemiş[37] aksine oligarşik yönetim reflekslerini kuvvetlendirmiştir. 1990'lı yıllarda MGK'nın yasal gücünün yanı sıra *de facto* etkisinin de artması, demokrasi kaybını süre-

35. M. Belge, *Militarist Modernleşme: Almanya, Japonya ve Türkiye*, İletişim Yay., 2011, s. 646.

36. S. Akyürek - S. Koydemir - E. Atalay - A. Bıçaksız, *Sivil-Asker İlişkileri ve Ordu-Toplum Mesafesi*, Ankara, Bilgesam, 2014, s. 176.

37. Örneğin Ali L. Karaosmanoğlu, ulusal güvenlik kültürünün değişimini konu alan makalesinde ekonominin liberalleşmesinin savunma sanayine etki ettiğini ifade ettikten sonra daha önce eksik olan kamu ve özel sektör arasındaki işbirliğinin yeni dönemde mümkün olduğunu yazar. Bu değişim yerli ve yabancı şirketlerin Türkiye'de yatırım imkânları aramasına neden olmuştur. Yazar Silahlı Kuvvetler ile özel sektör arasındaki iş ilişkilerinin yoğunlaşmamsının, ordunun ulusal ve uluslararası siyasete dair devlet merkezli algısını yumuşatacağını iddia eder. A.L. Karaosmanoğlu, "The Evolution of National Security Culture and Military in Turkey", *Journal of International Affairs*, 54: 1, 2000, s. 210.

ğen hâle getirmiş; başta 28 Şubat olmak üzere siyasi alana yeni müdahalelere giden yolu açmıştır.[38]

## Soğuk Savaş Döneminin Askerî Müdahalelerinde Benzerlikler ve Farklılıklar

Her askerî müdahale iktidar bloğu içindeki çatışmalardan ve aşılamayan krizlerden güç almış ve hâkim birikim rejimi modelinin önündeki engelleri aşarken ya da yeni bir birikim rejimine geçerken Türkiye'deki demokratik çoğulculuğu ve temek hak ve özgürlükleri erozyona uğratmıştır. Siyasetçiler çok partili hayatın ilk günlerinden itibaren darbe tehdidini enselerinde hissettiklerinden genellikle yüksek komuta ile "ılımlı" ilişkiler kurmaktan yana olmuşlar, orduya ilişkin düzenlemelerde "temkinli" davranmışlardır. Tarihsel olarak sivillerin askerler karşısında avantajlı konum yakaladıkları anlar sınırlıdır ve pazarlığa tabidir. Ulusal güvenlik meselelerinin tabu hâline getirilmesi asker sivil ilişkileri bağlamında demokratik bir anlayışın tesis edilmesini zorlaştırmıştır.

Türkiye'nin 1960-1980 arasında tanık olduğu üç tipik müdahale (27 Mayıs darbesi, 12 Mart muhtırası ve 12 Eylül darbesi) Soğuk Savaş döneminde yaşanmıştır ve her üçü de belirli oranlarda bu iklimin karakteristik özelliklerini bünyesinde barındırırlar. 1960'ların sonlarından itibaren antikomünizm ordu içindeki farklı grupları birleştirici bir hat olarak karşımıza çıkar. Müdahale sonrasında sivil siyaset ve sermaye ile kurulan ilişkinin grameri "komünizm tehdidi" üzerine bina edilmiştir. Asıl hedeflenen ise toplumsal muhalefetin direngen unsurlarını kontrol altında tutmaktır.

27 Mayıs ve 12 Mart'ta ordu içindeki klikler ve çatışmalar nettir, müdahaleyi yapanlar çatışmadan muzaffer ayrılanlardır. Ancak 12 Eylül için aynı tespiti yapmak zordur. 12 Eylül önceki iki müdahaleye oranla çok daha "iyi hazırlanılmış" bir müdahaledir. 27 Mayıs'ı hariç tutarsak gerçekleşen tüm askerî müdahaleler emir-komuta zinciri çerçevesinde olmuştur. Her biri uygun uluslararası ortamın ve ülke içinde belli bir desteğin olmasını göz etmiştir. 27 Mayıs'ta kentsel ittifakın bir gereği

38. S. Aydın Y. Taşkın *1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi*, İletişim Yay., 2014, s. 335.

olarak –kâğıt üstünde de olsa– altı çizilen demokrasi 12 Eylül'e gelindiğinde silinip gitmiştir. Saydığımız askerî müdahalelerin sonrasında ve darbe tehdidinin güçlü olduğu zamanlarda ordu otonomisini ve pazarlık gücünü artırmış, sivillerle giriştikleri hegemonya mücadelesinde üstünlük elde etmiş, kapitalist sistemle bütünleşmiştir. Fakat müdahale sonrası dönemlerde halkın siyasi tercihlerini planladığı düzeyde etkileyememiş ve seçmenler oy tercihleriyle yüksek komutayı şaşırtmaya devam etmiştir. Sivil siyaset ile askerler arasındaki ilişkilerde, mevzubahis "güvenlik" olduğunda belirleyici rolün askerlere havale edilmesi; ordu üzerinde sivil denetimin liberal demokrasi söylemiyle sınırlı tutulması; iktidar, ordu ve sermaye fraksiyonları arasındaki karmaşık ilişkilerin şeffaflaşması için adım atılmaması başta olmak üzere birçok sorun alanı hâlâ masanın üzerinde durmaktadır.

# Siyasal İslam'dan Kürt Sorununa 1990'lar Türkiye'sinde Kılcallaşmış Militarizm

1990'lar Türkiye'si 12 Eylül 1980 darbesiyle zoraki bir duraklama sürecine tabi kılınan politik mücadelenin tüm travmatik mirasıyla çeşitlenerek canlandığı ve tabiri caizse irili ufaklı bütün taşların yerinden oynadığı bir döneme karşılık gelir. Zira hem ülke içinde hem de uluslararası platformda yaşanan politik ve sosyoekonomik değişimler bilinen dünyanın adeta sonunun geldiğinin habercisidir. II. Dünya Savaşı sonrasının uluslararası ilişkilerine ve siyaset-toplum-iktidar münasebetlerine yön veren Soğuk Savaş resmen sonlanırken bundan sonra nasıl bir dünyada hangi kaidelerle ve ne gibi bir düzende yaşanacağına dair soru işaretleri liberal uzlaşmacı "iyimser sonculuk"[1] ve muhafazakâr

1. F. Fukuyama, *The End of History and the Last Man*, Free Press, 1992 (*Tarihin Sonu ve Son İnsan*, Çev. Zülfü Dicleli, Profil Yay., 2011).

çatışmacı "müzmin karamsarlık"[2] arasında düğümlenmiştir. Soğuk Savaş bitmesine bitmiştir ancak iki kutuplu dünyada düşman kamplardan birine dahil olmuş herhangi bir ülke için bu uzun tecrübenin mirasından ve kemikleşmiş reflekslerinden çabucak kurtulmak mümkün değildir. Hem dış politikada hem de iç siyasette krizler yaşayan 1990'ların Türkiye'si bahsi geçen "kurtulamama hâli"nin ilginç örneklerinden biridir. Soğuk Savaş dönemi boyunca antikomünizmi devlet politikası olarak tescilleyen ve ülke içinde siyasal aktörlerle ittifak kompozisyonunu bu temel üzerine inşa eden yönetim anlayışı ve politik gelenek, yaşanan altüst oluşlara ve yükselen farklı kimlik taleplerine cevap verme kapasitesinin zayıflığını fark ettikçe militarist yönelimlere ve milliyetçi propagandaya daha çok savrulmuştur.

Türkiye'deki karar alıcılar ülkenin hâlâ Batı için vazgeçilmez bir stratejik müttefik olduğunu kanıtlamaya çalıştıkça iç krizleri derinleştirmiş, derinleşen iç krizler ise dış politikayı tehdit algılamalarına endekslemiştir. Medya imkânlarındaki artış ve çeşitlenme, Güneydoğu'daki çatışmaların ve ekonomik dalgalanmaların neden olduğu güvensizlik hissi, "pop milliyetçiliğin" yükselişi söz konusu propagandanın toplum üzerindeki etkisini artırmıştır. Hâl böyleyken 1990'lar Türkiye'si sivil-asker elbirliğiyle tam bir "güvenlik devleti" ve korku toplumu hâline getirilmiş, ekonomik çalkantılar ve krizler eşliğinde kıvranan sivillerin azımsanmayacak bir kısmı bilhassa da kentli orta sınıflar rejimi muhafaza kaygısı ve bölünme/parçalanma korkularıyla militarizmin kurumsal kalelerini ve militarist çözümleri destekler duruma gelmiştir. Yüksek komuta kademesi de hem MGK gibi kurumsal yapıları hem de kurumsal olmayan araçları (demeçler, bildiriler, basın açıklamaları vs) yoğun bir biçimde kullanarak devlet aklının operasyonel sınırlarını genişletmiştir.

1990'ların Türkiye'si devlet-güvenlik-toplum ilişkisini sorunsallaştıran çalışmalar açısından oldukça elverişli bir zemin sunar. Çünkü tanık olunan militarizasyon süreci, aktörler ve militarizme eklemlenme biçimleri açısından hem çok katmanlı hem de çok değişkenlidir. Güneydoğu'da 1984'ten itibaren devam

2. S. Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, New York, Simon & Schuster, 1996 (*Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması*, Çev. Mehmet Turhan, Cem Soydemir, Okuyan Us Yay., 2002).

eden çatışmalarla oluşan atmosfer ve siyasal İslam'ın kentlerde görünürlük kazanması farklı toplumsal kesimleri psikolojik harp unsurlarına açık hâle getirmiştir. Militarist savların içselleştirilmesi ve ulusal kimlik ile güvenlik arasındaki ilişkinin perçinlenmesi hem ulusal hem de uluslararası sorunlarda zora başvurma eğilimini beslemiş, barışçıl çözümlerin yaygınlaşmasını ise engellemiştir. Turgut Özal'ın Türkiye'yi dahil etmek istediği 1. Körfez Savaşı sırasında tanık olunan savaş karşıtı eylemler dışında 1990'lara damgasını vuracak, kitlesel ölçekte barış yanlısı gösteriler azdır. Militer anlatılara eleştirel yaklaşmak, askerî kurumların özerkliğinin kaldırılmasını savunmak ya da Kürt sorununun silahsız çözümünü istemek doğrudan terörist faaliyetlere yardım olarak görülüp itibarsızlaştırılmıştır.

1990'larda genel hatlarıyla medya desteğiyle toplumun tümünü saran, ülkenin gündemini oluşturan ve militarist eğilimlerle birlikte düşünülebilecek ortak(laştırılmış) başlıklar ve bunların yanı sıra daha kısmi tesirli, sadece belirli politik eğilimleri ve aidiyetleri ilgilendiren gelişmeler aynı zaman aralığında yaşanmıştır. Örneğin Yunanistan ile Türkiye arasındaki diplomatik ve askerî sürtüşmeler –bilhassa da iki ülkeyi kısa sürede savaşın eşiğine getiren önce Kardak (İmia) ve sonrasında Kıbrıs S-300 krizi– ya da Suriye ile Abdullah Öcalan nedeniyle yine savaş çağrıları arasında gerilen ipler neredeyse tüm kamuoyunun ilgisini milliyetçi-militarist imgelem etrafında toparlayan ve böylece ülke içinde milli birliği tesis etmeyi hedefleyen gelişmelerdir. Her iki olay silsilesinde de savaşın yahut "sıcak temas"ın eşiğinden dönülmüştür. Bosna'daki insani dram ise her ne kadar toplumun tüm kesimlerinde infial yaratmış olsa da en çok milliyetçi-mukaddesatçı ve İslamcı siyasetin paydaşlarını mobilize etmiştir.[3] "Mehmetçik Bosna'ya" sloganları, cihat çağrılarıyla bölgeye bilfiil savaşmaya giden gönüllüler ve Bosna dramı

3. Örneğin Alparslan Türkeş –ki o zaman MÇP genel başkanıdır– partisinin Ankara il başkanlığı tarafından düzenlediği mitingde Bosna-Hersek'te kan durdurulmazsa Türk milletinin müdahale edeceğini söyler: "Bu cinayetler derhal durdurulmalıdır. Bunlar durdurulmadığı takdirde Türk milleti gönüllü gönderme dernekleri açacaktır. Oradaki Haçlı zihniyetli, cani, insan kasabı Sırplara dünyanın kaç bucak olduğunu göstermesini biliriz. Cinayetler karşısında sabırlarımızın son sınırına geldik. Olayların sürmesi hâlinde oraya sel gibi gönüllüleri akıtmak mümkün olacaktır, gönüllüleri oraya sevk edeceğiz." "Türkeş'ten Bosna Hersek Uyarısı", *Milliyet*, 07 Eylül 1992, s. 13.

üzerinden yeniden örgütlenen, yeni ve daha geniş siyasi-dinî ağlara dahil olan İslamcı politik özneler hatırlardadır. İslamcı aktörlerin –özellikle de Refah Partisinin (RP)– 1990'lardaki yükselişinde Bosna Savaşı'nın yarattığı travmatik atmosferin, kadim kökleri olan ve bu dramla yeniden kurtuluş reçetesi olarak sunulan "inananların birliği" (Hıristiyan Batı'ya karşı tüm Müslümanların birleşmesi) tezinin propagandif bir yer tuttuğunu da ekleyelim.[4] Bu tez ayrıca Dağlık Karabağ meselesi,[5] 1990'ların başındaki Cezayir olayları, Rus-Çeçen savaşı (1994-1996) gibi bir tarafında Müslümanların olduğu konjonktürel başka gelişmelerle de desteklenmiştir.

Dünyada ve Türkiye'de yaşanan siyasi ve askerî sorunları tümüyle jeopolitika ve jeostrateji üzerinden açıklayan bakış açıları[6] 1990'larda hem *akademia* içinde hem de medyada çoğu emekli asker ya da diplomat olan aktörlerin aracılığıyla popüler olmuş ve militarist kabuller üzerinden "güçlü devlet - güçlü ordu" şablonunu beslemiştir. Stratejik araştırma merkezleri adı altında yapılandırılan kuruluşlar, uluslararası ilişkiler alanındaki kimi akademisyenlerle askerler arasında yeni bağların kurulduğu platformlar hâline gelmiştir. Özetlenen bu iklim içinde yaşanan çoklu militarist değer üretimi ve güncellenen tehdit

4. Refah Partisinin (RP) bu süreçte çok yoğun bir mesai harcadığı görülür. Zira RP için Bosna dramı, iç siyasette mevzi kazanma ve kitleselleşme doğrultusunda önemli fırsatlarından biridir. Örneğin 24 Mayıs 1992'de RP, "Bosna-Hersek, Azerbaycan-Nahçıvan katliamını telin mitingi" ile dikkat çeker. ABD bayraklarının yakıldığı mitingde kıyımlara karşı alınması istenen tedbir "İslam birliği"nin tesisidir. "Erbakan Hükümeti Acizlikle Suçladı", *Milliyet*, 25 Mayıs 1992, s. 12. Erbakan aynı vurguları sonraki mitinglerde de sürdürür. RP İstanbul il teşkilatının düzenlediği 1992 Ağustos'unda mitingde Necmettin Erbakan Batı'nın Müslümanlara tahammül edemediğini ileri sürerken Bosna-Hersek'teki ablukanın Sırpları değil Müslümanları hedeflediğini savunur. "Bosna Hersek'le Dayanışma", *Milliyet*, 27 Ağustos 1992, s. 18 ve Batı karşıtı söylemini sürdürür.

5. Dağlık Karabağ meselesinde 1992 Bahar'ında çok sayıda Müslüman'ın öldürülmesi sonucunda Türkiye'de Ermeni karşıtı infiale dönüştürülen mitinglerde İslamcı ve ülkücü gruplar beraber sahne almıştır. Cihat yeminlerinin edildiği gösteriler yapılmıştır. Cezayir'deki direniş için yapılan İslamcı mitinglerde "cihat antları" ve "Zalimlerin Korkusu Muhammed'in ordusu" sloganları yine başroldedir.

6. Jeopolitiğin "her kapıyı açan bir bilim" olarak Türkiye'de askerler ve siviller tarafından itibar görmesinin nedenleri ve bunun kısa tarihi hakkında önemli bir analiz için P. Bilgin, "'Türkiye Coğrafyasında Yalnız Güçlü Devletler Ayakta Kalabilir': Jeopolitik Gerçeklerin Türkiye'deki Kullanımları", *Türkiye'de Ordu Devlet ve Güvenlik Siyaseti*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., 2010, s. 453-474.

algılamaları politik krizlerin ve çözümsüzlüğün hem nedeni hem de bir ölçüde sonucudur. Ancak katmanlı militarizasyon sürecinde kendi politik duruşları ve kimlikleriyle militanlaşan/mücahitleşen kimi siyasal özneler –örneğin İslamcılar– bu bölümde gösterileceği üzere 1990'lı yıllarda kurumsal militarizmin hedefi hâline de gelmiştir. Buna rağmen yine aynı örnek üzerinden İslamcı aktörler, kendilerine siyaseten yapılan ordu merkezli müdahaleler dışında kılcallaşmış militarist zihniyetle hesaplaşmayacak aksine dinselleştirilmiş bir militer anlatıyı yeniden üretecektir. Neticede kazanan/kaydeden, mağdur olan/mağdur eden kategorileri değişse de aktörler benzer militarist örüntüler içinde hareket etmeyi sürdürecektir.

Türkiye'nin 1990'lardan itibaren daha da kuvvetli bir biçimde politik gündemini sarsan siyasal İslam ve Kürt sorunu karşısında bir yönüyle sivil ve asker seçkinler tarafından diğer yönüyle de siyasal perspektif açısından onlarla bütünleşik sivil örgütlenmeler marifetiyle gerçekleştirilen defansın militarist unsurlarını ve işleyiş biçimini deşifre etmeye çalışmak bu bölümün öncelikli amaçları arasındadır. Bahsi geçen hedefe yaklaşmak için hem Türk Silahlı Kuvvetleri'nin iç dönüşümüne ve ideolojik tahkimatına hem de sisteme sahip çıktıkları iddiasını canlı tutan politik öznelerin ve örgütlenmelerin etkinliklerine ve kurdukları ittifak ilişkilerine bakılacaktır. Bu çerçevede resmî ideolojinin ve onun ayrılmaz parçası olan resmî milliyetçiliğin 1990'larda yakın tarihinin en büyük krizlerinden birine girdiği; bu krizin, yeni düşmanlar ve tehditler belirleyerek Kemalizm'i ve milli kimliği yeniden formüle etmek suretiyle aşılmak istendiği ve fakat neticede sözü edilen stratejide başarısız olunduğu iddia edilecektir. Her ne kadar bu bölümün konusu olmasa da 2002 sonrası Türkiye'sinin politik dengelerinin ve dönüşümünün analiz edilmesinde sözü edilen başarısızlığın hesaba katılması gerekmektedir.

## Ordu ve Resmî İdeolojinin Krizi

Türkiye'de ordu Osmanlı'nın son dönemlerinden itibaren kendi varoluşu içinde Türk milliyetçiliğine özel bir konum atfetmiştir. Mehmet Ö. Alkan'dan öğrendiğimiz üzere kendisinin İslam-Türk sentezi olarak adlandırdığı II. Abdülhamit döneminde dahi sivil okullardan farklı olarak askeriyede okutulan ders

kitaplarında Türklük vurgusu ön plandadır.[7] Sonraki yıllarda Türk Silahlı Kuvvetleri'nin (TSK) ideolojik yapılanması seküler solidarist-korporatist Türk milliyetçiliği zemini üzerinden gerçekleşecektir. Erken cumhuriyet yıllarından itibaren TSK'nın belkemiğini Kemalizm'in oluşturduğuna dair genel bir kabul mevcuttur. Bu saptamanın kendisi tümden yanlış olmamakla birlikte nüanslı okunmalı ve dönemselleştirmeye tabi tutulmalıdır. Zira Kemalizm dendiğinde bunun neye tekabül ettiği –tıpkı aktif siyasette olduğu üzere– zaman içerisinde TSK içinde de farklılık arz etmiştir. Kemalizm'in bir siyasal amentü olarak TSK mensuplarınca tedavülde olan kurum içi resmî metinlerin içerisine adım adım zerk edildiği doğrudur. Mustafa Kemal Atatürk kültü ise Türkiye'de ordu ve ritüelleri için hep önemli olagelmiştir. Askeriyenin kurumsal geleneği içinde Atatürk'ün askerî yeteneklerine ve devlet adamlığına vurgu yapmayan herhangi bir metin ve törensel dışavurum mevcut değildir. Fakat yüksek komuta tarafından Kemalizm'i bir "ideoloji" olarak belirlemek, onu imdada çağırmak ve ihtiyaçlara göre yeniden tanımlamaya çalışmak daha çok Türkiye'de sosyalist solun yükselişe geçtiği 1960'lı yıllara rastlar. Çünkü ilk defa evrensel referansları ve kendi özgül epistemolojisi olan bir ideoloji –üstüne üstlük Soğuk Savaşta düşman kampın ideolojisi– kendine azımsanamayacak ölçüde entelektüel-politik destekçi bularak ve gençler arasında yaygınlaşarak müesses nizama belirli yönlerden meydan okumaktadır. Buna ilaveten ordunun iç dengelerini de kısmen sarsmaktadır. 1960'lı ve 1970'li yıllarda TSK'nın komuta kademesi Kemalizm'i sağ bir yorumla sosyalist sola panzehir olarak yeniden inşa etmeye çalışacak ve bunu da kimi zaman Atatürkçü olarak bilinen yazarlar ve Türk sağının aynı metodolojiyi uygulayan meşhur kalemleriyle el ele yapacaktır. 12 Mart muhtırası ve 12 Eylül darbe bildirişi, askerlerin zihnindeki sağ Kemalist yorumun nasıl TSK için siyasete müdahale etmenin meşruiyet kaynağı hâline geldiğini özetler niteliktedir.

12 Eylül 1980 darbesi sonrası sağ Kemalizm, TSK'nın elinde başlıbaşına bir "iktidar meselesi" ve "yönetim tekniği" hüviyetinde gündelik yaşamı kapsayacak şekilde genişletilir. Lider kültü

7. M.Ö. Alkan, "Resmî İdeolojinin Doğuşu ve Evrimi Üzerine Bir Deneme", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası - Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, İletişim Yay., 2001, s. 393.

hayatın her alanında yeniden canlandırılır. Hatta Kenan Evren, kurucu lider kültüne sadece söylemsel değil biçimsel düzeyde de öykünerek kendi meşruiyetini ve popülaritesini artırma yoluna gider.[8] Genelkurmay, asker tarihçiler dahil geniş bir kadroyla mevcut sorunlara kamusal tartışmalarda Atatürkçülük referansıyla çözüm arar. Darbe atmosferinde sivil kanattan da bu bahiste epey destekçi bulur. Neticede geliştirilen stratejiler, politik çözüm yollarını tartışmaktan ziyade lider kültünü pragmatik nedenlerle canlı tutma noktasında düğümlenir.[9] Milli eğitim kurumları askerler ve onlarla birlikte hareket eden aktörlerin aracılığıyla cuntanın Atatürkçülük yorumunun benimsetildiği zeminler hâline getirilmiştir.[10] İlerleyen yıllarda "12 Eylül Atatürkçülüğü" olarak adlandırılan bu faaliyetlere karşı "gerçek Atatürkçülüğü" yeniden inşa etmek üzere, demokrat eğilimleri kuvvetli kimi Kemalist yazar ve akademisyenler harekete geçmiştir. Ancak bu girişimlerin başta "özcü" eğilimleri içinde barındırması ve kimlikler üzerinden yürütülen politik mücadeleden bağımsız kalamamaları nedeniyle hegemonik demokrasi anlatısı ile Kemalizm'i "bağdaştırma" hedefine ulaştığını iddia etmek mümkün değildir.[11]

TSK'nın egemen kanadının ve Türk sağının müesses nizam ile kendini iç içe gören önemli isimleri Soğuk Savaş boyunca Kürt sorununu ve kısmen siyasal İslam'ı "komünizmin birer oyunu" ya da "milli bünyede yarattığı bir hastalık" olarak tarif etme alışkanlığı edinmiştir. Kürt politik hareketini "komünizm tehlikesi"ne endekslemek kolaydır çünkü sol akımlar içinde hatırı sayılır Kürt siyasetçi ve aktivist vardır; her ne kadar arada teorik tartışmalar mevcutsa da solun kayda değer bir kısmı 1960'lı ve

8. Kenan Evren'in tren penceresinden şapkası ve bastonuyla verdiği pozlar bu bağlamda kurucu lidere öykünmenin en net dışavurumlarıdır.

9. Bu durumun en çarpıcı örneklerinden biri ise Mustafa Kemal Atatürk'ün 100. doğum yılı vesilesiyle üretilen asker-sivil orijinli metinler, anıtlar ve girişilen diğer törenselliklerdir. A. Tekiner, *Atatürk Heykelleri: Kült, Estetik, Siyaset*, İletişim Yay., 2010; M. Belge, *Militarist Modernleşme: Almanya, Japonya ve Türkiye*, İletişim Yay., 2011, s. 646. Bu konuda ayrıca bu kitapta 5. bölüme bakılabilir.

10. Sadece müfredat değildir mevzubahis olan, okullardaki etkinlikler, yarışmalar da bu repertuara dahil edilmelidir. Örneğin Milli Eğitim Bakanlığı ile Türk Silahlı Kuvvetleri Vakfı lise dengi okullarda ortaklaşa Atatürkçülük Kültür Yarışması düzenler. Öğrencilere ödüllerini ise Kenan Evren devlet başkanı sıfatıyla verecektir. *Milliyet*, 25 Ekim 1981, s. 11.

11. Ö. Turan, "1980'ler Sonrasında Kemalizm'e Demokratik Meşruiyet Arayışları", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm*, Cilt 2, İletişim Yay., 2001, s. 592-600.

1970'li yıllarda Kürt meselesine aşinadır. Siyasal İslam'ı komünizmle bir araya getirmek ise mantık çerçevesinde anlaşılabilecek bir husus değildir. Çok bilinen argüman, komünistlerin ülkeyi parçalamak ve böylece SSCB'nin nüfuz alanına sokmak için dolaylı yoldan siyasal İslam'ı desteklediği yönündedir. Ancak bunun Kürt meselesinde kurgulanan savlara göre popülerliğinin düşük olduğunu söylemek gerekir. Öyle ki; Soğuk Savaşın antikomünist ittifak çatısının altında farklı tonları ile İslamcılar, sivil ve askerî bürokrasiyle araları mesafeli olsa dahi resmî ideolojinin yanındadır ve antikomünist cephede etkinliği ve tesiri hiç de azımsanmayacak aktörlerdir. Tüm bu çelişkilerle yüklü şablon, Soğuk Savaş bitince iyiden iyiye sorgulanmaya açık bir duruma dönüşmüştür. Zira SSCB dağılmış, Soğuk Savaş bitmiş fakat Türkiye'de siyasal İslam ve Kürt hareketi hiç olmadığı kadar güçlenmiştir...

## Siyasal İslam'a Karşı İdeolojik Cephe Kurma Arayışları

1990'lı yıllarda askerî bürokrasi, dış politika tercihlerinin iç siyasal dengeleri belirleyecek şekilde formüle edilmesinde başat aktördür. Dışişleri bürokrasisi ile ordunun ulusal çıkar ve hedef tanımlamaları büyük oranda örtüşmüştür. Aynı dönemde askerî tehdit olarak tanımlanan başlıklar ile Siyasal İslam'a atıfla kimlik üzerinden yapılan güvenlikleştirme politikaları çakıştırılmıştır. Orduyu bir kez daha imtiyazlı bir konuma getiren, asker-sivil işbirliği görünümünde ideolojik cephe kuran ve militarist propagandayı sürekli kılan da sözü edilen çakışma durumudur. TSK bu dönemde askerî stratejisini ve sivil toplumla ilişkisini dönüşüme tabi tutmuş, jeostrateji ve güvenlik kavramları dış ve iç politikayı birleştiren anahtar sözcükler olmuştur.

İki kutuplu dünyanın sona ermesiyle başlayan yeni dönemde, Rusya'nın ve müttefiklerinin yerini alacak ve içeride askerî bürokrasinin ayrıcalığını ve ulusal birliği tesis etmekte istifade edilecek İran ve Suriye gibi yeni "dış mihraklar"a ihtiyaç vardır. İran'ın Türkiye'deki laik rejimi ortadan kaldırmak için komplolar kuran ve terörü teşvik eden bir "dış düşman" olarak betimlenmesi bu süreçte gerçekleşmiştir. Aslında 12 Eylül rejimi dahil 1980'li yıllarda Türkiye ve İran arasında politik ve ekonomik ilişkiler

belirli bir dengeyi gözeterek sürdürülebilmiştir. İran-Irak savaşı esnasında iktisadi faktörler iki ülkeyi birbirleriyle yakınlaştırmış, ticari ilişkilerin yoğunlaşması hem İran'ın hem de savaşta aktif tarafsızlık politikası benimseyen Türkiye'nin işine gelmiştir.[12] PKK tehdidinin ortaya çıktığı konjonktürde İran Türkiye'nin güvenliğine zarar verecek hiçbir unsura topraklarında izin vermeyeceğini taahhüt etmiş,[13] İran-Irak savaşı süresince bu taahhüdünü de büyük ölçüde yerine getirmiştir. Türk diplomasisi ile İranlı muadilleri ideolojik açıdan birbirlerinden farklı düşünseler de bu durum 1980'ler boyunca iç kamuoylarının doğrudan mobilize edildikleri bir gerilim seviyesine ulaşmamıştır. Ancak Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve I. Körfez Savaşı'nın başlamasıyla sözü edilen diplomatik denge altüst olmuştur. Irak'ın kuzeyindeki Kürt bölgesi üzerindeki politik ve ekonomik rekabet, Türkiye'nin ABD ile işbirliği yaparak bölgede askerî etkisini artırmak istemesi, dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın savaşı dış politikada fırsata çevirmeye çalışması[14] İran askerî bürokrasisi

12. Eruysal İran-Irak Savaşı'nın ihracata dayalı büyüme politikası izleyen Türkiye için bir fırsat olarak kullanıldığını ifade eder. İran da Türkiye ile ticari ilişkilere önem vermek zorunda kalır. Ancak Türkiye'nin Arap ülkeleriyle ekonomik ilişkilerini geliştirmeye çalışması İran'ı rahatsız eder. İran-Irak savaşı esnasında kurulan ekonomik yakınlaşma savaş sonrasında devam etmez. Ayrıntılı bilgi için E. Eruysal, *Economic Relations Between Turkey and Iran from 1990 to 2000: A Turkish Perspective* (Ortadoğu Teknik Üniversitesi yayınlanmamış master tezi) 2011, s. 53-66.

13. PKK saldırıları Türkiye ve İran arasında sorun hâline gelince İran Devlet Başkanı Hamaney Cumhurbaşkanı Kenan Evren'e mesaj gönderir. İran'dan bir heyet Türkiye'ye gelir ve her iki ülkenin dışişleri mensupları bu gündemle mesai yapar. Alınan kararlar doğrultusunda iki ülkenin karşılıklı anlayış ve dostluk ilişkilerini sürdüreceği açıklanır. Üzerinde uzlaşılan en önemli nokta İran ve Türkiye'nin birbirinin toprak bütünlüğüne karşı kendi topraklarında herhangi bir grubun faaliyetine izin vermeyeceğidir. "Türk İran Sınırında Güvence", *Milliyet*, 19 Kasım 1984, s. 6.

14. Soğuk Savaş'ın sonuna gelindiği bir dönemde ABD ve Batı'ya Türkiye'nin hâlâ kilit bir konumda olduğunu kanıtlamak isteyen Özal Körfez Savaşı'nda Amerikan askerî stratejisini sonuna kadar desteklemiştir. BM Güvenlik Konseyi kararlarına atıfla Irak'a müdahalenin meşru olduğu, bölgesel bir güç olarak Türkiye'nin ABD'nin yanında yer alması gerektiğini düşünmüştür. Musul ve Kerkük'ün Türkiye'nin nüfuzu altına girmesini hedefleyen Özal her ne kadar parlamentodan TSK'nın sınır ötesine sevkine dair izin çıkarmış olsa da kamuoyunun, yüksek komutanın hatta ANAP'ın kendisiyle aynı fikirde olmadığı kısa süre sonra ortaya çıkmıştır. B. Aral, "Dispensing with Tradition? Turkish Politics and International Society During Özal Decade, 1983-93", *Middle Eastern Studies*, 37: 1, 2001, s. 78-80. Genelkurmay Başkanı Torumtay Özal'ın Körfez Krizi'nde izlediği siyaseti dış politikanın genel prensiplerine uygun bulmadığı

tarafından tehdit olarak algılanmıştır. 1991 sonrasında her ne kadar ekonomik ilişkiler sürse de Türkiye ve İran arasındaki gerilim artmış, bu gerilim kendini ideolojik ayrılığın altının kalın çizgilerle çizilmesiyle göstermiştir. Kamuoyunun "dış düşman" algısı da bu bağlamda biçimlenmiştir.

1990'lı yıllarda "düşman İran" imgesinin popülerleşmesinde Türkiye'de işlenen siyasi cinayetlerin büyük rolü olmuştur. Uğur Mumcu suikastı bu bağlamda ayrı bir yere sahiptir.[15] 1993'ün 24 Ocak'ında meşhur Kemalist araştırmacı yazar Uğur Mumcu'nun arabasına konan bombayla hunharca öldürülmesi üzerine toplumun önemli bir kısmında bilhassa da kentli, seküler orta sınıfta irtica karşıtı bir infial oluşmuştur. Uğur Mumcu'nun cenazesinde siyasetçiler, kuvvet komutanları ve çok sayıda yurttaş Ankara'da toplanmış; cenaze töreni adeta siyasal İslam'ın eleştirildiği bir mitinge dönüşmüştür. Bu esnada ana akım basında suikastların arkasında İslamcı bir terör örgütü olduğu; bahsi geçen örgütün de İran Gizli Servisi tarafından yönlendirildiği haberleri dolaşmaktadır.[16] Bizzat asker-sivil kamu görevlileri üst üste basına sızdırılan haberleri destekleyecek beyanatlarda bulununca[17] gözler bir anda 1979 devriminden bu yana rejim ihraç etme hedefi güttüğüne inanılan İran'a çevrilmiştir. İran'ın "dış düşman" olarak tescillenmesi için İran devlet politikasının laik rejimin sembolü Atatürk'e düşmanlık olduğunun yazılması ve hemen bu iddiayı destekler nitelikte kanıtlar bulunmaya çalışılması sürpriz değildir. İlk kanıt İran'ın siyasi liderlerinin Türkiye'ye gelişlerinde Anıtkabir'e ziyarete gitmemeleridir. İran'ın resmî basın yayın organlarında sürekli biçimde laik Türkiye aleyhtarı programlar yaptığı iddiası da farklı kanallardan gündeme taşınmıştır.[18]

---

ve karar alma sürecinde yüksek komutaya danışılmadığı iddiasıyla istifa etmiştir. Bu istifanın Özal'a uyarı niteliğinde olduğu düşünülse de bizatihi Torumtay istifasının ordu ve siviller arasında bir anlaşmazlık doğurmayacağını ilan etmiştir. A.L. Karaosmanoğlu, "The Evolution of National Security Culture and Military in Turkey", *Journal of International Affairs*, 54: 1, 2000, s. 210-212.

15. Aslında daha önce 1990 yılında Kemalist kimliği ile bilinen bir dizi yazar üst üste suikasta uğramıştır. Muammer Aksoy, Çetin Emeç, Turan Dursun ve Bahriye Üçok bu isimler arasındadır.

16. "Örgütün Üssü Yalova" *Milliyet*, 31 Ocak 1993; "Katiller İran Yapımı", *Milliyet*, 05 Şubat 1993.

17. "Suikastlar İran İşi", *Milliyet*, 2 Şubat 1993.

18. Örneğin "İran'ı Şımarttık", *Milliyet*, 21 Temmuz 1993.

Soğuk Savaş döneminde özelde ABD'nin genel olarak Batı'nın ürettiği tehdit algılamalarının ve propagandanın Türkiye üzerinde etkili olduğu bilinmektedir. İran bahsinde de ABD'nin devrim sonrasının İran'ına yönelik izlediği marjinalleştirerek itibarsızlaştırma siyasetinin payı vardır. I. Körfez Savaşı'yla Ortadoğu'daki fiili varlığını artıran ABD kendisine rakip olarak gördüğü İran'ı hedef tahtasına oturtmuş, İran'daki insan hakları ihlallerini özellikle gündemde tutmuştur. ABD'nin İran'ı "terörist ülke" olarak nitelendirmesi Türkiye'deki İran aleyhtarı propagandanın meşruiyet temellerini konsolide edecek şekilde kullanılmıştır.[19]

Askerî tehdit algılamaları ile Siyasal İslam'ın yükselişine atıfla kimlik üzerinden güvenlikleştirme pratiklerinin bir arada yürütüldüğünü ifade etmiştik. Bu bağlamda İran'ın "dış düşman" kategorisine dahil edilmesinde tümüyle güvenlikleştirilen Kürt sorununun da payı olduğunu not etmek gerekir. Bu ilişkilendirme 1990'ların yoğun çatışma ortamının tarafı olan PKK odağında gerçekleşmiştir. 1990'larda İran'ın, İran-Irak savaşı esnasında PKK'ya yönelik izlediği tavizsiz tutumdan kısmen vazgeçtiği tespit edilebilir. Hâl böyleyken 1990'ların Türkiye'sinde resmî propaganda İran'ın PKK'ya yardım ettiği iddiası ile radikal İslamcı akımları desteklediği savını birbiriyle bütünleşik hâle getirmiştir. 1993 Yaz'ında kamuoyuna haber sunan kaynaklar İran'ın Türkiye'deki Kürt ayrılıkçılığını teşvik ettiğini söyleyecek, PKK'nın faaliyetlerine göz yumduğunu iddia edecektir.[20] İran artık Türkiye kamuoyunda hem rejime hem de ülkenin bekasına kasteden "terörist bir devlettir".[21] Bu siyasi iklimde İran'daki Kürt varlığı ve talepleriyle Türkiye'deki durum arasındaki benzerlikler ve farklılıklar dahi tartışılmamıştır.[22]

1996 Yaz'ında Necmettin Erbakan Refah-Yol hükümetinin başbakanı olarak ilk yurtdışı ziyaretini İran'a yapmaya karar verdiğinde, iddiaya göre MİT İran'ın PKK'ya desteği konusun-

19. Örneğin "ABD'den Tahran Yönetimine Açık Suçlama: İran En Büyük Terörist", *Milliyet*, 7 Mart 1993.
20. Örneğin "İran'ı Şımarttık", *Milliyet*, 21 Temmuz 1993.
21. İran'ın ilişkilerin gergin olduğu 1994 Bahar'ında PKK'ya karşı TSK ile işbirliği yapmıştır.
22. Türkiye, İran ve Irak'ta Kürt kimliğinin oluşum dinamikleri ve farkları için D. Natali, *The Kurds and The State: Evolving National Identity in Iraq, Turkey, and Iran*, Syracuse N.Y, Syracuse University Press 2005.

daki istihbarat bilgilerini Erbakan ile paylaşmıştır. Erbakan'ın Türkiye'nin İslamcılaştırılması olarak görülen sürecin dış politika ayağına desteği yüksek komutanın tepkisini çekmiş, İran ziyareti de bu tablonun bir parçası olarak mütalaa edilmiştir. Erbakan'ın MİT raporuna itibar etmemesi[23] ve İran hükümetine kendisine verilen bilgiler çerçevesinde baskı yapmaması eleştiri konusu olmuştur. Başbakan'ın 1996 Sonbahar'ındaki Libya ziyareti ise Türkiye'den giden heyetin yalnızca "diplomatik nezakete" aykırı muamele görmesinden dolayı değil aynı zamanda Kaddafi'nin Kürt sorunu üzerinden devletin askerî uygulamalarını sert bir dille eleştirmesi ve buna aynı dozda cevap verilmemesi nedeniyle bir krize dönüşmüştür.[24] Erbakan'ın hem İran hem de Libya ziyaretlerinde İslamcı tezlere dayanan ekonomik hesaplarını ülkenin "güvenlik" ihtiyaçlarına kurban ettiği ileri sürülmüştür. Bu esnada İran'a ve Suriye'ye karşı İsrail kozunu oynayan askerler gelişmeleri rejime ve ulusal güvenliğe tehdit algılamaları bağlamında ele almıştır.

1990'lı yıllarda Türkiye-İsrail askerî ilişkileri ile İran ve Suriye gerilimlerinin bağını görmek ve bu hamlelerin TSK ile siyasetçiler arasındaki rol paylaşımına etkisini hesaba katmak bütünlüklü bir analiz için elzemdir. İran ve ileride ele alınacak Suriye gerilimleri sırasında komuta kademesi, sürpriz bir biçimde İsrail'le askerî ve diplomatik ilişkileri geliştirmeye çalışmıştır. Üst rütbeli subaylar hem Ortadoğu güvenlik politikası bağlamında hem de Türkiye'nin İslamcı bir çizgiye kayma sürecini tersine çevirmek adına İsrail ile yakınlaşmayı rasyonel bir tercih olarak görmüştür. Türkiye ve İsrail'in Ortadoğu'da "Batıcı" ve "laik" iki güç olarak birbirleriyle dayanışmak zorunda oldukları iddiası subaylar kadar diplomatlar ve kanaat önderleri tarafından da dile getirilmiştir.[25] Ancak iki ülke arasındaki sürecin ilerletil-

23. S. Ergin, "Erbakan'ın Tahran Gezisini Hatırlayınca", *Hürriyet*, 2 Mart 1999.
24. Erbakan'ın Libya'ya gidiş nedeninin uzun süredir alacaklarını tahsil edemeyen Türk işadamlarına yardım etmek olduğu ileri sürülür. Ancak ziyaret baştan itibaren tartışmaların odağındadır. Libya ziyareti Kaddafi ile ilişkileri gerilimli olan ABD'nin tepkisini çekmiştir. Ama asıl kriz ülke içinde patlak vermiştir. Ordunun yüksek komutası, muhalefet hatta koalisyon ortağı DYP yalnızca Kaddafi'yi değil Erbakan'ı da doğrudan ya da dolaylı eleştirmiştir. M.A. Birand ve R. Yıldız, *Son Darbe: 28 Şubat*, Doğan Kitap, 2012, s. 160, 161. Ziyaretin yol açtığı kriz dış basında özellikle de ABD basınında kendine geniş yer bulmuştur.
25. A. Balcı, "Türkiye'nin Dış Politikası ve İsrail: 1990'lar ve 2000'lere İlişkin Bir Karşılaştırma", *Ortadoğu Etütleri*, Cilt 2, S. 2, Ocak 2011, s. 121.

mesinde esas inisiyatif sahibi olan askerlerdir. 1992'de Türkiye ve İsrail ordularının işbirliğini esas alan bir anlaşma yapılmış; bir yıl sonra ise savunma sanayinde ortaklığı esas alan bir diğer anlaşma imzalanmıştır.[26] Bu ve daha birçok anlaşmanın kamuoyundan habersiz bir biçimde neticelendirilmesi dikkat çekicidir. Erbakan'ın Refah-Yol hükümeti sırasında Savunma Bakanlığındaki bürokratların brifingi sonrasında Ağustos 1996'da imzaladığı Savunma Sanayi İşbirliği Anlaşması ise aslen 1995 seçimlerinden sonra henüz etkin bir hükümet kurulmamışken hazırlanmıştır. Balcı bu hâliyle anlaşmanın "askere ayrıcalıklı bir pozisyon verirken ordunun içeride işleyişte olan iktidar ilişkilerinde dış politikayı bir strateji olarak kullanmasına" yol açtığını ileri sürer.[27]

## 1990'larda TSK'nın Müesses Nizamı Koruma İddiası

İrtica korkusunun 1990'lı yıllarda bu denli kitleselleşmesinin arkasında sorunun bir ulusal güvenlik meselesi olarak görülmesinin etkili olduğunu ifade etmiştik. İran'ın Türkiye'deki rejime dair "düşmanlığı" üzerinden bilhassa kentli orta sınıf arasında kitleselleştirilen korku ve panik, Uğur Mumcu suikastını takip edeceği düşünülen başka cinayetlere ilişkin şüphelerle ve tahminlerle diri tutulmuştur. Zira aynı konjonktürde Kemalist aydın ve bürokratları hedef aldığı söylenen yeni tehdit iddiaları dolaşımdadır. Örneğin Cumhurbaşkanı Turgut Özal ile sık sık sorun yaşayan dönemin Anayasa Mahkemesi Başkanı Yekta Güngör Özden tehditler aldığını basına açıklar. Özden, o yıllarda sadece resmî görevi nedeniyle değil Atatürkçü kimliği ve rejimden yana sert çıkışlarıyla da tanınan bir isimdir. Ordunun kendine biçtiği "müesses nizamı" muhafaza misyonu bu etapta yüksek bürokratları korumakla birleştiriliverir. Dönemin Ge-

26. İsrail de Türkiye de askerî işbirliği anlaşmalarının üçüncü bir ülkeyi hedef almadığını açıklasa da bu hamleleriyle Suriye ve İran'a mesaj verdikleri söylenebilir. Sabri Sayarı'ya göre Türkiye İsrail ile askerî ilişkilerini geliştirerek PKK'ya yardım ettiği düşünülen Suriye'ye uyarı işareti göndermiştir. Aynı zamanda PKK ile mücadelede İsrail askerî teknolojisinden ve istihbaratından yararlanmak istemiştir. S. Sayarı, "Turkish Foreign Policy in the post Cold War Era: The Challenges of Multi Regionalism", *Journal of International Affairs*, 54: 1, 2000, s. 172.

27. Balcı, a.g.e., s. 124.

nelkurmay Başkanı Doğan Güreş derhal Özden'i ziyarete gider ve ordunun bu konudaki hassasiyetini bildirir. Güreş ziyaret esnasında TSK'nın "yapısı itibariyle Atatürkçü" olduğunu hatırlattıktan sonra "Türkiye'de aydın denilen herkes de üniversite gençliği de Atatürkçüdür" der ve ekler: "Atatürkçü olmak, en büyük şereftir"...[28] Böylece Genelkurmay Başkanı'nın şahsında bir kez daha ordunun siyaset üstü rolleri belirleme ve korunup kollanacaklar ile mücadele edilecekler arasındaki ayrımı belirginleştirme geleneği sürdürülmüş olur. Bu durumun kamuoyuna aksettirilmesi tam da 1990'lı yılların psikolojik harp mantığına uygundur. Kısa bir süre sonra TSK'nın komuta kademesi bu kez MGK aracılığıyla YÖK'ü ve onun dolayımıyla üniversiteleri gizli bir yazıyla uyarmıştır. Yazıda üniversitelerin ve öğretim üyelerinin ülke sorunlarına karşı daha duyarlı olması istenmiştir.[29] Bu yönlendirmenin ardında yine güvenlik endişelerini merkeze alan bir yaklaşım söz konusudur.

1990'ların ilk yarısında siyasal İslam tehdidini besleyen diğer bir hadise Sivas-Madımak olayıdır. Madımak katliamı, öfkeli kalabalığın nasıl bir linç organizasyonunun faili hâline geldiğinin kanıtıdır. Pir Sultan Abdal etkinlikleri için Sivas'a davet edilen çok sayıda sanatçı ve biliminsanı 2 Temmuz 1993'te şeriat sloganları atan öfkeli kalabalık tarafından kaldıkları Madımak Oteli'nde saldırıya uğramış ve katledilmiştir. Bu elim olay siyasi cinayetler ve İran kaynaklı tehdit algılamasıyla birleştirilerek irtica korkusunun artmasında önemli rol oynar. Siyasal İslam ile mesafeli kitlelerde genel eğilim irticanın Türkiye'de geniş bir tabanı olduğuna dair iddiaları kabul etmek yönündedir.

Politik aktörler açısından meseleye bakıldığında ise irtica korkusunun ve bu korku üzerinden TSK'nın meşruiyet alanının genişlemesinin sebepleri arasında RP'nin Hasan Mezarcı, Şevki Yılmaz gibi bazı mensuplarının kritik konumda olduğu görülür. Şubat 1994'te Hasan Mezarcı'nın, zamanında Atatürk'e suikast gerekçesiyle çok sayıda yurttaşın İstiklal Mahkemelerinde haksız yere cezalandırıldığını, bahsi geçen şahıslara itibarlarının iadesinin gerektiğini belirten bir araştırma önergesini meclise sunması çok sert tartışmalara konu olmuştur. Ardından Mezarcı'nın yine başaktörü olduğu ve kamuoyunda büyük tepki

28. "Ordudan Tavır", *Milliyet*, 27 Ocak 1993, s. 12.
29. "Üniversitelere Uyarı", *Milliyet*, 13 Nisan 1993, s. 20.

çeken "veled-i zina" tartışması yaşanmıştır. Milletvekillerinin odalarına Atatürk aleyhtarı Arapça bildirilerin bırakıldığı iddiası da bunlara eklenince mecliste ve kamuoyunda bir nevi infial havası oluşmuştur. Böylesine bir ortamda kurucu lider kültü üzerinden TSK ile müesses nizam ilişkisini tescilleyen etkinlikler politik aktörlerin katılımıyla gündeme gelecektir. "Ata'ya saygı" mitingleri bu etkinliklerin en kitlesel örneklerindendir. Dönemin Başbakanı Tansu Çiller'in çağrısıyla Taksim'de yapılan mitinge katılanlar arasında dönemin SHP'li Başbakan Yardımcısı Murat Karayalçın ve MHP Genel Başkanı Alparslan Türkeş'in yanı sıra TSK mensupları da vardır. Genelkurmay Basın ve Halkla İlişkiler Daire Başkanı Albay Silahçıoğlu, askerlerin bu etkinliğe "ebedî başkomutanın emrinde" ve "görevlerinin başında" katıldıklarını söyler. Aynı meydanda "Türkiye laiktir, laik kalacak" ve "Türkiye İran olamaz" sloganları atılır; Tansu Çiller "milliyetçi başbakan" olarak çağrılır. Çiller'in Atatürkçülüğe inanmış, milliyetçi ve laik bir kadın/anne portresi çizmesi,[30] farklı tarihlerde RP ve Necmettin Erbakan'a yönelik sert eleştirileri,[31] militer figürlere ve yöntemlere merakı, askerlerin –emekli askerler dahil– büyük bir kısmı tarafından desteklenmesine yol açacaktır. Genelkurmay Başkanı Doğan Güreş ile kurduğu yakın ilişki ve Yunanistan ile yaşanan gerilimlerdeki "şahin" pozisyonu[32] da bu imajı takviye edecektir. Hatta öyle ki Doğan Güreş emekli olduktan sonra Tansu Çiller'i "TSK'nın en büyük şansı" olarak nitelendirecek

30. Tansu Çiller'in Atatürk ve Atatürkçülük hakkında konuşurken gözyaşlarını boğulması sembolik bir mesajdır. Çiller kadınlığı ile "Atatürkçü vizyonu" birleştiren "modern Türkiye'nin yüzü" olarak lanse edilmiştir. M. Ağduk-Gevrek, "Cumhuriyet'in Asil Kızlarından '90'ların Türk Kızlarına...1990'larda Bir "Türk Kızı": Tansu Çiller", *Vatan, Millet, Kadınlar*, İletişim, 2000. Ayrıca 27 Mart 1994 yerel seçimlerini izleyen günlerde Erbakan'a karşı oldukça sert demeçler vermesi, popülerliğini artırmıştır. F. Çalmuk, *Erbakan'ın Kürtleri: Milli Görüş'ün Güneydoğu Politikası*, Metis Yay., 2001, s. 135; "Başbakan Ağladı", *Milliyet*, 5 Mayıs 1994. Oğlu Mert'in yemin töreninde dolan gözleri ise anne kimliğini öne çıkaracak şekilde haberleştirilmiştir. *Milliyet*, 10 Eylül 1994.

31. Tansu Çiller 1996'nın ilk günlerinde RP ile politik mücadele verirken kimsenin aklına yakın gelecekte Erbakan ile koalisyon kuracağı gelmezdi herhalde.

32. Örneğin Tansu Çiller 12 mil tartışmalarında şu çıkışı yapar: "Ege'de 12 mil Türkiye için bir savaş nedenidir. Yunanistan'ın bir çılgınlık yapıp karasularını 12 mile çıkarmaya ve Ege'yi bir Yunan denizi hâline getirmeye açıkça kalkıştığı gün 24 saat içinde adalara çıkarım." *Milliyet*, 8 Haziran 1994 ve 14 Kasım 1994. Fakat Çiller'in asıl "şahin" tavrı, Kardak krizi sırasında ortaya çıkacaktır. *Milliyet*, 30 Ocak 1996, 31 Ocak 1996.

kadar iddialı konuşacak ve DYP saflarında TBMM'de milletvekilliği yapacaktır.

Siyasi cinayetlerle başlayan İran tehdidiyle sürdürülen Madımak katliamı ve akabinde RP kimi milletvekillerinin açıklamalarıyla adeta zirve yapan irtica tehdidi 1990'lı yılların ilk yarısında türban meselesi ve imam hatip okulları üzerinden tazeliğini korumaya devam etmiştir. 28 Şubat öncesinde merkez medyada hâkim yorum, imam hatip okullarına rağbetin sürekli arttığı ve bu artışın da siyasal İslam'ı alttan alta beslediği yönündedir. Gazeteler çocuklarını imam hatip okullarına göndermek için birbirleriyle yarıştığı öne sürülen velilerin haberleriyle doludur. Üniversitede türban eylemleri ve etrafında yoğunlaşan tartışmalar zaman zaman yükseliştedir.[33] Bu tartışmalara 1990'larda zenginleşen muhafazakâr kentli orta sınıfın kamusal alanda İslami yaşam tarzıyla görünür olma çabaları eklemlenir. Tesettür modası gibi doğrudan tüketim kültürüyle eklemlenen yeni alışkanlıklar İslami kimliğin bir parçası hâline gelir. Yasal boşluktan faydalanan ve sayıları hızla artan İslamcı radyo ve televizyonlar İslami kimliğin yeniden üretildiği mecralara dönüşür.[34] Dinî sembollerin kamusal alanda sıkça sergilenmesi, kentli laik orta sınıfların gelecek korkusunu içeren yaşam tarzı odaklı politik tartışmaları besleyecektir. Aynı dönemde İslami cemaatlerin açık ya da örtük faaliyetlerine dair haberler gündemden düşmez. Bahis konusu olan haberler sadece yurtiçinden de değildir. Örneğin Almanya'dan sık sık radikal İslamcı Cemalettin Kaplan'ın söyledikleri işitilir. Kaplan'ın varlığının ve faaliyetlerine dair aktarılanların kamuoyunun bir bölümünde "Humeyni tipi" bir İslami darbe korkusu yarattığı iddia edilebilir. Cemalettin Kaplan'ın oğlu Metin Kaplan'ın Almanya'daki faaliyetleri Batı şüpheciliğini beslemekte kullanılır.[35] Bosna'dan Çeçenistan'a

33. "Türban Kavgası Büyüyor", *Milliyet*, 12 Kasım 1994, s. 7; "Türbanla Anatomi Dersi", 28 Kasım 1994, s. 3.

34. Devletin yayın tekeli fiili olarak kırıldıktan sonra yaklaşık üç yıl boyunca bu konuda yasal bir düzenleme yapılmamıştır. Hazırlıksız yakalanma durumu söz konusudur. Ayrıca yeni özel televizyon ve radyo sahipleri hükümetler nezdinde sıkı bir lobi faaliyeti yürütmüştür. Kaya ve Çakmur'a göre bu konuda yasal düzenleme yapılması, artan İslamcı radyo ve televizyonlardan rahatsız olan MGK'nın uyarısıyla gerçekleşir. RTÜK'ün kurulması böyle bir sürecin içinde mütalaa edilmelidir. R. Kaya ve B. Çakmur, "Politics and the Mass Media in Turkey", *Turkish Studies*, 11: 4, 2010, s. 527, 528.

35. "İhanetin Öteki Cephesi", *Milliyet*, 23 Kasım 1998.

1990'lı yılların uluslararası gelişmelerinin politikleşen Müslüman kitlede yarattığı infial ve infialin kamusal yansımaları olarak Cuma namazı eylemleri[36] ve tertiplenen mitingler irtica korkusunu artırmıştır. Yaşananlara paralel olarak "Türkiye İran olur mu" sorusuna "ülke Cezayir'e mi dönüşülecek" sorusu eklenmiştir. 1991 sonundaki seçimlerin iptaliyle kargaşaya sürüklenen Cezayir'den 1990'ların ortasında İslami terör örgütlerinin infaz operasyonlarına dair haberler akmaktadır. Bu esnada Cezayir'deki İslami Selamet Cephesinin kurucuları arasında olan Said Bukalfa'nın RP'ye gazeteciler aracılığıyla "bizim hatamıza düşmeyin, toleranslı ve sabırlı olun, askere davetiye çıkarmayın" mesajını gönderdiği duyulmuştur.

İran'ın rejim ihraç etmek isteyen, PKK'ya destek veren terörist ülke olduğunu iddia eden haberler ve demeçler de aralıklarla çıkmaya devam etmiştir.[37] İlkin 28 Şubat öncesinin büyük yankı uyandıran sembolik vakası, RP'li Sincan belediyesinin düzenlediği "Kudüs gecesi"ne katılan ve konuşma yapan İran büyükelçisi Bagheri'nin şahsında ve akabinde İran'ın İstanbul başkonsolosu ve Erzurum konsolosunun provokatif demeçleriyle düşman İran imgesi zirveye ulaşmıştır.[38] Neticede Ankara ve Tahran'daki büyükelçiler karşılıklı olarak geri çekilmiştir. Tüm bu olay ve haberlerin siyasal İslam ve teröre karşı TSK'nın yanında saf tutma "aciliyetine" meşruiyet kazandırdığı söylenebilir.

İslamcılığın, laik rejimi ve modern yaşam tarzını köklü bir şekilde tehdit ettiğine dair kamuoyunda oluşan atmosfer, sivillerin bir kısmının militarize tepkiler vermelerinde şüphesiz etkilidir. Peşi sıra faaliyetlerini artıran bazı sivil toplum kuru-

36. "Cuma Eylemi", *Milliyet*, 7 Ocak 1995, s. 3; "Cuma'da Tahrik", *Milliyet*, 5 Ekim 1996.

37. Örneğin "Gözler İran'da", *Milliyet*, 12 Mart 1996; "İran'a Sert Uyarı", *Milliyet*, 20 Nisan.1996; "İran'la Gerginlik", *Milliyet*, 14 Temmuz 1996; "İran Oyalıyor", *Milliyet*, 19 Temmuz 1996.

38. İran'ın Ankara büyükelçisi Muhammed Rıza Bagheri'nin Türkiye ile İsrail ilişkilerini eleştiren konuşması Refah-Yol koalisyonunun DYP kanadında ciddi sıkıntı yaratır. CHP ise Kudüs gecesine karşı miting düzenleme kararı alır. DGM gece hakkında inceleme başlatır. Bagheri Türkiye'den ayrılır. Fakat İran elçileri ile macera sonra da devam eder. Örneğin dönemin genelkurmay 2. Başkanı Çevik Bir'i eleştiren İran'ın Erzurum konsolosu Said Zare "persona non grata" ilan edilecek ve 1997'nin Mart ayında ülkeyi terk edecektir. Tüm bunlar 28 Şubat sonrasında da hatırlatılacaktır. M. Sönmez (haz.), *Türkiye'de İrtica Hareketleri ve Terörizmin İlişkileri*, İstanbul, Harp Akademileri Komutanlığı, 1998, s. 166-172.

luşlarının Kemalizm'e yeni bir demokratik meşruiyet alanı açma ve toplumsal tabanda mezkûr formatı popülerleştirme çabaları 1990'lara damgasını vurmuştur.[39] Reaksiyoner tutumların içinde aktığı mecra ise büyük ölçüde *life-style* tartışmalarıdır. Çünkü 20. yüzyılın son çeyreğinde zamanın ruhu kendi varoluşsal pozisyonunu hayat tarzı üzerinden politikleştirme eğilimidir. Neo-Kemalist aktörler de bu akışa tıpkı başka siyasal pozisyonların yaptığı gibi ayak uydurmayı tercih etmiştir. Bu eksende 12 Eylül'ün katı, "soğuk yüzlü", "tek biçimli" Atatürkçülüğü yerine Mustafa Kemal Aatürk'ün insani özelliklerini ön plana çıkarmak isteyen Neo-Kemalistler, onun dans ederken, yüzerken, içki içerken kayda alınmış farklı karelerini kamusal paylaşıma özenle dahil etmiştir.[40] Artık 10 Kasım törenleri rejim düşmanlarına bir çeşit kitlesel meydan okuma havasında geçmekte, rozetlerden hediyelik eşyalara Atatürk temsilleri popüler imgelemde kol gezmektedir. 1994 yerel seçimlerinde RP'nin kazandığı başarı, akabinde Erbakan başta olmak üzere partililerin sert hatta provakatif denebilecek demeçleri[41] ve Refahlı belediyelerin laik orta sınıfın korkularını besleyen icraatları neticesinde bahsi geçen tepkiler çeşitlenmiştir.[42] Dönemin en dikkat çekici etkinlikleri ise 28 Şubat sonrasına denk gelen Cumhuriyetin 75. yıldönümü kutlamaları olmuştur. Sivil toplumla işbirliği hâlinde, resmî katılığından azade kılınıp "konser-kutlama" formatına kavuşturulan

39. Necmi Erdoğan, 1980'lerin sonu, 1990'ların başında kurulan ve sayısı hızla artan Kemalist sivil toplum örgütleri hakkında şu tespiti yapar: "Kemalist STK'ların ortaya çıkışı ve yayılması, Cumhuriyetin kurucu ideolojisi olarak Kemalizmin hem devlet aygıtlarının birleştirici/eklemleyici ilkesini sağlamaktan uzaklaşması ve hem de devlet aygıtlarının etnik ve dinsel hareketler karşısında Kemalist siyasal projeyi yeniden öne sürmekte ve dayatmakta zayıf kalması karşısında gelişen sivil bir inisiyatifin ürünüdür." N. Erdoğan, "'Kalpaksız Kuvvacılar': Kemalist Sivil Toplum Kuruluşları", *Türkiye'de Sivil Toplum ve Milliyetçilik*, İletişim Yay., 2001, s. 236.

40. E. Özyürek, *Modernlik Nostaljisi: Kemalizm, Laiklik ve Gündelik Hayatta Siyaset*, Boğaziçi Üniversitesi Yay., 2008, s. 147-155.

41. Çalmuk, a.g.e., s. 134, 13.

42. Örneğin zamanın popüler alışveriş merkezlerinin biri olan İstanbul'daki *Galleria*'da gerçekleştirilen defilede kara çarşaflar içinde podyuma gelen mankenler, önce çarşaflarını çıkarıp kürkleriyle izleyicileri şaşırtırlar. Sonra bir anda fonda Harbiye Marşı çalınmaya başlar ve Kuvayı Milliye kıyafetinde mankenler podyumda asker selamı vererek gezinirler. Nihayetinde de esas duruşta İstiklal Marşı söylerler. *Milliyet*, 1 Nisan 1994, s. 2. Böylece modern Türkiye'nin "gericiliğe" karşı duruşu, "militarize bir estetik" ve militer sembolizmle simgeleştirilmiş oluverir.

29 Ekim kutlamaları, rejimin geleceğinden endişeli kitlelerle buluşturulmuştur. Artık "müesses nizamı korumak" sadece resmî söylemin değil popüler kültürün de bir parçasıdır. Türkiye'nin birçok ilinde gerçekleştirilen Cumhuriyet yürüyüşleri, Anıtkabir'e eşleri ve çocuklarıyla gelen askerler rejim etrafında toplanmanın alameti farikası olarak sunulur.

Askerlerin de bizzat parçası olduğu Neo-Kemalist ve muhafazakâr-cumhuriyetçi rüzgârın TSK'yı doğrudan ilgilendiren bir veçhesi de vardır. İrtica konusunun bu denli ön planda tutulmasının ordu içindeki iktidar ilişkilere ve düzenlemelere doğrudan yansımaması elbette düşünülemez. Örneğin Jandarma Komutanlığı 1996 Bahar'ında kışlalarda ibadeti düzenleyen bir iç genelge yayınlar. Genelgeye karşılık İslamcı basında birbiri üstüne eleştirel yazılar baş gösterince TSK'dan üst düzey bir askerî yetkili Anadolu Ajansı'na demeç verir. 28 Şubat'a giden yolda bu demecin –diğer komutanlarınkine benzer biçimde– "hazırlık operasyonları"nın bir parçası olduğu açıktır. Bir yandan ordu geleneksel şekilde yüceltilirken diğer yandan doğrudan doğruya "mürteci" tanımı yapılarak reaksiyoner bir tutum izlenmektedir. Gazetelere yansıyan demeçte yetkili: "Maskelerinin düşmesinden telaşa kapılan şeriat özlemcilerinin, sahta dindarların ve çağdışı kalmış gerici takımının Türk Silahlı Kuvvetlerine cephe alarak, gerçeklerle ilgisi olmayan, saptırılmış bazı ifade ve beyanlarla onu yıpratmaya çalıştıkları" iddia eder ve sonrasında şöyle der:

> Türk Silahlı Kuvvetleri bir disiplin, düzen ve prensipler manzumesidir. Temel ölçüleri; bilimselliktir, gerçekçiliktir, açıklıktır, akılcılıktır ve dürüstlüktür. Yüce milletimizin kendisine verdiği kutsal görevi yerine getirmek için böyle olmaya mecburdur. Türk Silahlı Kuvvetleri bazı çevrelerin kasıtlı olarak yakıştırdığı gibi din düşmanı değildir. Tam tersine laik ve demokratik prensiplere bağlılığı ile kaynağı nereden gelirse gelsin ve kim olursa olsun herkesin inancına, itikadına, ibadetine saygı duyar ve kendi kurumlar içerisinde güvence verir. Bu bakımdan halkımızın yüce duygularını sömürerek bunun ticaretini yapanlar, kendilerine ikbal sağlayanlar hatta bu sömürüden zengin olanlar, sadece medya için secdeye kapanan sahte dindarların Türk Silahlı Kuvvetleri'ne iğrenç dillerini uzatması doğaldır.[43]

43. "Ordu Sert Çıktı", *Milliyet*, 27 Mart 1996, s. 15.

Yukarıdaki ifadelerin bir yönüyle RP'yi hedef aldığını tahmin etmek zor değildir. RP'liler ise bu suçlamaları üstlerine almayıp geleneksel "kahraman/peygamber ocağı ordu" söylemine başvurmuştur. Bununu da ötesinde kendini "müesses nizamın koruyucusu" pozisyonunda tutmak için büyük çaba sarf eden Silahlı Kuvvetler sistematikleşen ihraç operasyonlarıyla saflığını muhafaza ettiği iddiasındadır. Ordunun farklı birimlerinde yapılan ihraçlar, ekseriyetle aşırı dincilerin temizlenmesi olarak duyurulmuştur. Süreç 28 Şubat'ın hemen öncesi ve sonrasında hız kazanırken[44] ordudaki tasfiyeler sivillere irtica ile mücadele bağlamında örnek gösterilecek,[45] ihraç edilenlerin hak arayışları ise genellikle görmezden gelinecektir.[46]

Refah-Yol hükümetinin kurulmasından önce Tansu Çiller'e ve Mesut Yılmaz'a "Refah'sız hükümet formülü" bulma konusunda çok yönlü telkinlerde bulunulduğu, RP ile hükümete karşı olan DYP'li milletvekillerinin güven oylamasında ret vermesi için teşvik edildiği iddia edilir. 1990'lı yılların ilk yarısındaki atmosfere Necmettin Erbakan başbakanlığındaki Refah-Yol hükümetinin 1996 Haziran'ında işbaşı yapması da eklenince rejim tehdit altında olduğu düşüncesi daha fazla destekçi bulur. Üniversite senatolarının birbiri ardına laiklik açıklamaları, Anıtkabir'e toplu şikâyetlere gidilmesi, kara çarşafların sembolik olarak kullanıldığı (yırtıldığı) mitingler rutinleşirken, üst düzey yargı mensuplarından sendikalara tekrarlanan uyarılar Refah-Yol iktidarına gözdağına dönüşmüştür.

---

44. 1996'da Refah-Yol iktidarında Erbakan ihraç edilmek istenen askerler konusunda rezerv koymaya çalışmış olsa da komuta kademesinin baskısı karşısında geri adım atmıştır. "Erbakan İmzaladı", *Milliyet*, 11 Aralık 1996. 28 Şubat sürecinin önemli aktörlerinden Güven Erkaya'nın ihraç edilen askerleri anlattığı satırlar, TSK'nın üst kademesinin duruma bakışını özetler niteliktedir: "Bu atılanlar askerî hiyerarşiyi reddedip dinî yapılanmaya itibar eden, komutanlarından emir almayacaklarını açıkça söylemekten çekinmeyen, tarikat toplantılarını askerî görevlerinin önüne geçiren kimselerdi. Bunlar atılmadan evvel senelerce takip edilmekte, dosyaları dikkatle incelenmekte ve bir yanlışlığa veya haksızlığa sebebiyet vermemek için azami dikkat gösterilmekteydi." G. Erkaya, - T. Baytok, *Bir Asker, Bir Diplomat*, Doğan Kitap, 2001, s. 245.

45. Harp Akademileri Komutanlığı, *Türkiye Cumhuriyeti Devletinin Laiklik İlkesinin Devamlılığının Sağlanması İçin Yapılması Gereken Faaliyetler*, İstanbul: Harp Akademileri Basımevi, 1998, s. 76.

46. Örneğin 1995 Aralık'ta görevden uzaklaştırılan 43 subay ve astsubaydan ikisi Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine başvurma kararı alır ve bu durum büyük tepki çeker.

1996 yılının sonuna gelindiğinde RP'nin iktidardaki performansı ve buna karşı oluşturulan ana akım medya destekli cephe[47] politik mücadelede gerilimi iyiden iyiye yükseltmiş ve hâl böyleyken hâlihazırda faal olan tüm İslamcı organizasyonlar politik veçhesi olsun olmasın doğrudan RP ile ilişkilendirilmiştir.[48] Artık TSK'nın resmî açıklamalarında irticai faaliyetlerle mücadele PKK'yı geçerek birinci öncelik hâline gelecektir.[49] Bu şartlar altında gerçekleşen 28 Şubat müdahalesi ve süreci "yeni bir politik restorasyon" çabası olarak tarihe geçmiştir. Ancak bu restorasyon, kurumsal anlamda büyük bir değişimi hedeflememiş, daha çok "ideolojik düzeltme"yi (ideological correction) amaçlamıştır.[50] Askeriye, doğrudan yönetime el koymamakla birlikte siyasetten ekonomiye kendi ajandasını uygulatacak[51] ve benimsetecek sivil aktörler bulmuştur. Büyük ölçüde siyaset yeniden tanzim edilmiş, İslamcı gruplar başta olmak üzere toplumun birçok kesiminin ve en genel düzeyde politik alanın üzerindeki denetim artmıştır.[52]

47. Birand ve Yıldız, a.g.e., s. 183, 184.

48. Bu çerçevede liste epey uzundur. Sultanbeyli ilçesine 10 Kasım 1996 öncesinde belediyeden habersiz Atatürk heykeli diken ve cadde ismi değiştiren komutan Silahçıoğlu hakkında suç duyurusunda bulunan RP'li belediye başkanı Ali Nabi Koçak, Kayserili RP belediye başkanı Şükrü Karatepe'nin 10 Kasım'ı hedef aldığı iddia edilen beyanatları ilk akla gelenler arasındadır. Şevki Yılmaz'ınki başta olmak üzere medyaya servis edilen kasetler, "asalı" Aczmendiler, Ali Kalkancı-Fadime Şahin-Müslüm Gündüz vakası, Başbakanlıkta cemaat liderlerine iftar, Taksim'e cami tartışmaları gibi birçok başka örnek sayılabilir.

49. Çalmuk, a.g.e.,s.189-191 ve Z. Şarlak, "Atatürkçülükten Milli Güvenlik Rejimine: 1990'lar Türkiye'sine Bir Bakış", *Türkiye'de Ordu: Bir Zümre, Bir Parti*, Birikim Yay., 2006, s. 290.

50. M. Kamrava, "Military Professionalization and Civil-Military Relations in the Middle East", *Political Science Quarterly*, Cilt 115, S. 1, 2000, s. 74.

51. 28 Şubat sonrasında basılan Harp Akademileri Yayını, *Türkiye Cumhuriyeti Devletinin Laiklik İlkesinin Devamlılığının Sağlanması İçin Yapılması Gereken Faaliyetler* adlı kitap mezkûr ajandayı anlamak için önemli bir kaynaktır. Kitapta laikliğin sadece din ve devlet işlerinin ayrılması değil aynı zamanda dinî çevrelerin de kontrol altına alınması olduğu yazılıdır. Sonrasında yapılması gerekenler şöyle özetlenir: İnkılap kanunlarını uygulamaya koymak, devlet içindeki irticai kadroları tasfiye etmek, sekiz yıllık kesintisiz eğitimi Tevhidi Tedrisata uygun olarak yürütmek, siyasi partilerin oy kaygılarını bırakarak İnkılap kanunlarının uygulanması için yeni kanunlar çıkarmasını tavsiye etmek... Harp Akademileri Komutanlığı, 1998, s. 72-77.

52. 28 Şubat'ın ekonomi, eğitim, "halkla ilişkiler" gibi farklı ayakları söz konusudur. Ekonomi özelinde TSK tarafından "İslami holdinglere" konan yasaklar, bu teşekküllerin halka açılmaya zorlanması, MÜSİAD'a açılan kapatma davası zikredilebilir. Eğitim ayağında ise sonraki yıllarda çok tartışılacak 8 yıllık kesintisiz

28 Şubat'a giden günlerde üst komuta kademesiyle birlikte etkili olan sivil isim ve örgütler, "postmodern darbe" sonrasında da aynı iklimi sürdürme konusunda heveskâr davranmış;[53] ordu ise aynı minvalde ideolojik üretkenliğini idame etmiştir.[54] Soğuk Savaş döneminde ürettiği dinî referansları belirgin metinlerde bile tadilat yapmış ya da yerine yenilerini hazırlamıştır. Askerî tehdit algısı ile rejim tartışmalarını aynı potada birleştiren militarist paradigma dış politikada hem sert bir tutum takınmış hem de bu tutumu iç politikayı dizayn etmek için işlevsel kılmıştır. Hâl böyle olunca 28 Şubat'ı takip eden günlerde Kürt sorununda eleştirel tavır alanlar, müdahaleye karşı antimilitarist tutum takınanlar ve insan hakları savunucuları bir kez daha itibarsızlaştırılmıştır. Bunun yanı sıra Susurluk skandalının tam mânâsıyla üstünün kapatılması, çok sayıda yaşamın yittiği cezaevi operasyonları ve daha niceleri bahsi geçen konjonktürde gerçekleşecektir.

28 Şubat 1997 sonrasında yaşananları İslamcı siyasete etkileri bağlamında analiz etmek bu yazının konusu değildir. Fakat bu bahsi kapamadan önce "postmodern darbe"nin İslamcı kanatta "yenilikçi" bir grubun vücuda gelme sürecini etkilediğini ya da hızlandırdığını belirtmek gerekir. Yine sonuçları itibari ile 28 Şubat'ın asker-sivil toplum işbirliğiyle gelenekselleşmiş resmî ideolojiyi tahkim etme hedefinin gerçekleşmediğini not etmek elzemdir. 2002 AKP iktidarıyla resmî ideoloji neoliberal dönüşümün tamamlanması doğrultusunda yeniden inşa edilmeye başlayacaktır ve askerler bu sürecin temel aktörü olmaktan peyderpey uzaklaştırılacaktır.

---

eğitim dikkati çeker. "Halkla ilişkiler" kapsamında da "aydın din adamları" ile gerçekleştirilen televizyon ve radyo programları unutulmamalıdır.

53. Bu çerçevede Atâtürkçü Düşünce Derneği (ADD) gibi sivil toplum kuruluşlarının faaliyetleri özellikle zikredilmelidir. ADD'nin dergisinde Mart 1997 sayısında yer alan ve 28 Şubat müdahalesini onaylayan şu satırlar hatırlanmalıdır: "MGK'nın 28 Şubat tarihindeki toplantısında ülkemizin, toplumumuzun ve devletimizin içinde bulunduğu koşullar hakkında yaptığı tespitler, teşhisler, sorunlar ve bunların süratle giderilmesi için aldığı tedbirlerin hepsi, devletimizin ve ulusumuzun bekası için saptanan ve tastamam uygulanması gereken tedbirlerdir." *Atatürkçü Düşünce Dergisi*, S. 35, 1997, s. 45. 28 Şubat sonrasında düzenlenen "İrticaya Karşı Omuz Omuza" ve "Yeniden Kuvayı Milliye" mitingleri de bu eksende dikkat çekicidir.

54. Örneğin Sönmez (haz.), a.g.e.

## "Kim Dost, Kim Düşman?"

Siyasal İslam'ın yükselişinin yanı sıra 1990'lı yıllarda TSK'nın ayrıcalıklı konumunu, militarist yönelimleri ve propagandayı besleyen, milliyetçi/ulusalcı kesimlerle yüksek komuta arasındaki bağı sıkılaştıran, sermayenin politik tercihlerini etkileyen en önemli mesele PKK ile yaşanan silahlı mücadele iklimidir. Militarist örüntü ve zihniyetin kendini dört koldan yeniden ürettiği böylesine bir ortamda Milli Güvenlik Kurulu hem politik hem de sosyopsikolojik etkinliğini artırırken toplum da parçalanma/bölünme endişesi ve güvensizlik hissi etrafında hızla militerleştirilmiştir. Soğuk Savaş boyunca Türkiye'deki hak ihlallerini ciddi bir biçimde eleştirmeyen Batılı siyasi kurumların 1990'larda hükümetlere ve güvenlik makamlarına bu bağlamda yönelttiği eleştiriler de Batı şüpheciliğini ve onunla iç içe geçen militarist argümanları beslemiştir.

1980'ler boyunca hem siyasetçiler hem de askerler, PKK'yı baş edilebilir bir asayiş sorunu olarak görmüşler, genellikle sorunu küçümseyen bir tavır takınmışlardır. Milliyetçi kalemlerin çoğu, Soğuk Savaş alışkanlıklarına bağlı biçimde 1980'lerde PKK'yı ya "Moskof'un maşası" ya da o zamana dek hakkında epey milliyetçi külliyat oluşmuş ASALA'nın bir devamı olarak tarif etme eğilimindedir. Mezkûr tehlikeyi, yerli (Müslüman) olmamak üzerinden "dışarlıklı", "sapkın" ve "sürekli" kılma eğilimi geçerliliğini farklı söylem ve taktiklerle uzunca müddet sürdürecektir.[55]

12 Eylül ikliminde Kürtlerin sorunlarından bahsetmek başlıbaşına zordur. Devleti yönetenler ve Türk sağının temel aktörleri uzun süre Kürtlerin müstakil varlığını kabul etmeye direnmiş[56] ve resmî söyleme bilimsel dayanaklar bulmaya çalışmıştır.[57] Kürt

55. Bu konuda M. Yeğen, *Müstakbel Türk'ten Sözde Vatandaşa*, İletişim Yay., 2006. Aynı süreçte öldürülen PKK'lıların sünnetsiz çıktığına ya da üzerlerinde İncil bulunduğuna dair haberler basına servis edilir.

56. Bu çerçevede istisnai sayılabilecek bir örnek emekli Albay Nazmi Sevgen'in Harp Akademileri Komutanlığı Basımevinden çıkan *Doğu'da Kürt Meselesi* adlı risalesidir. Sevgen, öyle ya da böyle Kürtlerin varlığını kabul edip sonra da "Kürtleri kazanmak" için yapılması gerekenler üzerine yazmıştır. Asimilasyonist denebilecek savların yanı sıra Kürtlerin temsil edilmesi gibi bir projeksiyonun elzem olduğuna işaret etmesi ilginçtir. N. Sevgen, *Doğu'da Kürt Meselesi*, İstanbul, Harp Akademileri Basımevi, 1970.

57. Aydınlar Ocağı çevresi meseleyi Türk-İslam sentezci bakışla çözmek için Dicle, Fırat ve 100. Yıl Üniversitelerinde toplantılar düzenlemiştir. Bu toplantılarda Said-i Nursi'nin "birleştirici figür" olarak zikredildiği görülür. Yine '80'la-

sorununu Güneydoğu sorunu olarak adlandırma ısrarı tam da bu düşünme biçiminin izdüşümüdür. Konuyu salt bölgeler arası refah/ekonomik kalkınma farkı ve "devlet elinin yeteri kadar uzanmaması" olarak tanımlama ısrarı, Güneydoğu Anadolu Projesini (GAP) ve bölgeye anadili Türkçe olan öğretmen/kalifiye kamu personeli göndermeyi meselenin çözümü için yeterli görmüştür.[58] Spesifik olarak Kürt sorununu değil ama Kürtlerin mevcudiyetini kabul ettikten[59] sonra da İslamiyet paydasında çözüm arama, İslam'ın "birleştiriciliği"ne, kader ortaklığına ve "devletin koruyuculuğuna" atıf yapma çabası çok net bir biçimde gözlemlenebilir.[60] Diyanet İşleri Başkanlığı, Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı şehirlerde din adamlarına Türk-İslam sentezci argümanları içeren vaazlar verdirmiş bununla da yetinmeyip "terör karşıtı ıslah projesi" olarak resmî İslam yorumunu kullanmaya çalışmıştır. Laik niteliğiyle öne çıkarılan TSK kurumsal olarak da bu dinî motifli referansları –komünizmle mücadele başlığında olduğu gibi– benimsemiş ve uzun süre tatbik etmiştir. Örneğin 12 Eylül askerî darbesi sonrasında Güneydoğu illerinde devam eden silahlı saldırılara karşı Milli Güvenlik Konseyi "milli birlik ve beraberlik" adına İslam'ı yardıma çağırmış; Ankara İlahiyat'tan öğretim üyeleri, direktifle *Kuranıkerim*'den ve

---

rin ikinci yarısında en çok dile getirilen argümanlardan biri Kürtlerin Türkmen asıllı olduğudur. Bu çerçevede 1980'lerin sonlarında ve 1990'ların başlarında üretilmiş çok sayıda metin var. Örneğin *Türk-Kürt Ayrımcılığının Temel Gerçeği ve Millet Olma Bilinci*, 1992 ve *Türk Milli Bütünlüğü İçerisinde Doğu Anadolu*, 1992.

58. Bölgeye daha fazla kamu görevlisi göndererek sorunu çözebileceğini düşünen hükümet yetkilileri, gidecek personeli özendirmek için ek tazminat verme yolunu seçmiştir.

59. Bu konuda ilgili literatür Süleyman Demirel'in başbakan olarak Diyarbakır'da 1991 Aralık'ta söylediklerine yer verir: "Kürt kimliği diyoruz. Artık buna karşı çıkmak mümkün değil. Türkiye Kürt realitesini tanımak zorunda. Artık 'sen Kürt değil Türk'sün Orta Asya'dan beraber yola çıktık, dillerimiz yolda değişti' falan diyemeyiz. Bu devleti beraber kurmuşuz. Osmanlı dağıldığında iki büyük kavim kalmış, Türkler ve Kürtler. Devletimiz üniter, azınlık yok. Hepimiz bu ülkenin sahibiyiz. Türkiye'de Kürtçe konuşan vatandaş da her şeyin sahibi. Olaya böyle yaklaşmalıyız." *Milliyet*, 9 Aralık 1991. O dönemde büyük cesaret olarak algılanan bu beyanatın fiiliyata yansımadığı ise bugün için aşikârdır.

60. Örneğin OHAL valiliği tarafından sınır bölgelerinde dağıtılan el ilanlarında şunlar yazılıdır: "Eşkıya senin dinini, malını, namusunu ortadan kaldırmayı düşünmektedir. Büyük Türk devleti, seni böyle felaketlerden korumaya kararlıdır." *Milliyet*, 26 Mart 1988, s. 11.

hadislerden bu amaca hizmet edebilecek bir seçki yapmıştır.[61] Yine ordunun terörle mücadelede halkla ilişkiler kapsamında kullanılacak ve uzak durulacak temaları içeren İç Güvenlik Harekâtı Talimnameleri'nde İslam inancı ile vatana bağlılık arasında doğrudan ilişki tesis edildiği dikkatlerden kaçmaz. Ayrıca PKK'nın Ermeni kilisesinden nakdi yardım aldığı gibi Müslümanları birbirine yaklaştıracağı, muhafazakâr Kürtleri resmî güçlerin tarafına çekeceği düşünülen argümanlar da sıkça kullanılmıştır. Yerel halkla kurulan temasta kamu görevlilerinin Kürtlerin tarihsel düzlemde müstakil varlığından ve yaşadıkları acı olaylardan bahsetmemesi ise özellikle emredilmiştir.

## TSK'nın Değişen/Değişmeyen Stratejileri ve Siyaset

1990'ların ilk yarısında –özellikle de 1990-92 arasında– PKK'nın hem militer hem de toplumsal düzeyde uyguladığı şiddete rağmen bölgede tahmin edilenden çok daha etkin olduğu/olabileceği anlaşılınca[62] Özal'ın geçmiş başbakanlık dönemine dair eleştiriler birbiri ardına dillendirilmeye başlar.[63] Turgut Özal'ın ve liderliğindeki ANAP'ın sorunun farklı boyutlarını kavramada geciktiği kanısı politik aktörlerin ekseriyetinde ve üst düzey askerlerde egemendir.[64] Aynı iddialar kimi zaman Özal'ın Çankaya günleri için de seslendirilmiştir. Turgut Özal

61. Askerî helikopterler bölgede yaptıkları alçak uçuşlarda bölge halkına üzerinde Türk bayrağı ve cami resimlerinin de yer aldığı İslami bildiriler dağıtmıştır. Fehmi Çalmuk bu bildirilerden bazılarını örneklendirir: "Vatandaş! Bakın en yüce İslam dini ne emrediyor: Sizinle savaşanlara karşı Allah yolunda siz de savaşın. Allah tecavüzkârları sevmez. Onlara karşı savaşmak senin gibi her Müslüman'ın görevidir/Vatandaş! Mukaddes kitabımız Kuran-ı Kerim diyor ki: Allah'a ve onun Resulüne itaat edin. Birbirinizle çekişmeyin. Sonra zaafa düşersiniz. Rüzgârınız kesilip gider/Bu vatan haini eşkıyanın getirmek istediği düzen küfür düzenidir. Onlarda din, namus, ahlak değeri yoktur." Çalmuk, a.g.e., s. 19, 20.

62. M. Van Bruinessen, *Kürtlük, Türklük, Alevilik: Etnik ve Dinsel Kimlik Mücadeleleri*, İletişim Yay., 2005, s. 42, 43.

63. N. Bölügiray, Özal Döneminde Bölücü Terör, Tekin Yay., 1993; M. Dağlılar, "Terörün Önlenmesinde Önlem Eksikliği", *Birlik*, Yıl 12, S. 100, Kasım-Aralık 1995.

64. Güven Erkaya gibi meseleye 1990'ların sonunda bakanlar da Özal dönemini sıkça eleştirmiştir. Erkaya'ya göre Türkiye 1984 ile 1992 arasında terörizm iki noktada yapılmıştır: "1) Teşhiste yanıldı. Turgut Özal bunlar için "üç-beş çapulcudan ibarettir" dedi. 2) Taktikte yanıldı. Yani devlet, başlangıçta bu terörle nasıl mücadele edeceğini bilemedi. Birlikler kışlalarında bekledi. İhbar gelince harekete geçti." Erkaya-Baytok, a.g.e., s. 242.

bilhassa cumhurbaşkanlığı döneminde Kürt sorununu Amerikan tipi bir "kültürel çoğulculuk" iddiası çerçevesinde çözmek istemiş, Kürtlere kültürel haklar tanınması hâlinde PKK'nın zemin kaybedeceğini düşünmüştür.[65] Özal'a yönelik eleştirilerin bir bölümü bu siyasi çözüm iddiasına ilişkindir ancak ondan fazlasının Özal'ın asker-sivil dengesini pragmatik bir biçimde sivillerden yana değiştirme çabasından[66] kaynaklandığını ve onun döneminde askerlerce yetersiz görülen militer taktik/strateji kriterine göre açıklandığını varsayabiliriz. Ancak PKK'nın nasıl bir örgüt olduğu ve/veya neye dönüştüğü hakkında genele teşmil edilebilecek bir bilgisizlik hâli yine de mevcuttur. Çünkü PKK, Türkiye'nin yakın tarihinde Kürtler bağlamında daha önce karşılaşmadığı bir oluşumdur ve gelişimi, hem Türkiye'nin iç dinamikleri hem de Ortadoğu'da 1970'lerin sonu ve 1980'lerin başında vuku bulan bir dizi olayla ilintilidir. Türkiye'de 12 Eylül darbesi; 1979'da İran'da İslam devrimi, Irak'ta Saddam Hüseyin'in başa gelmesi ve akabinde İran-Irak Savaşı bölgedeki Kürtlerin yaşamını doğrudan etkilemiştir. 12 Eylül darbesi döneminde Kürtlere yapılan sistematik baskılar nedeniyle güç kazanan, uzun süre Kürt altsınıflarından beslenen ve destek bulan PKK ideolojik zeminde bir süre sol/sosyalist argümanlar ile Kürt milliyetçiliğini birleştirmiştir. Bu özellikleriyle de daha çok aşiret bağları üzerinden örgütlenip çeşitli taleplerde bulunan ve eyleme geçen diğer silahlı Kürt isyanlarından epey farklıdır.[67] Silahlı mücadeleyi Hamit Bozarslan'ın ifadesiyle *homo kurdicus*'un inşasının şartı olarak gören PKK[68] büyük ölçüde liderin emrinde askerî disiplini ve şiddeti fetişleştiren ve Leninist anlamda "haklılığı sabit, reaksiyoner savaşa" bağlanan bir örgüte dönüşmüştür. PKK bir

65. Turgut Özal'ın genel af, Kürtçe serbestisi gibi önerileri olduğu ancak bunların "kişisel çabalar" olduğu ve ölümünde sonra bu nedenle rafa kaldırıldığı ifade edilir. Şarlak, a.g.e., s. 289, 290. Ayrıca T. Jacoby, "Semi-Authoritarian Incorporation and Autocratic Militarism in Turkey", *Development and Change*, 36(4), 2005, s. 652; A. Lundgren, *İstenmeyen Komşu: Türkiye'nin Kürt Politikası*, Kitap Yay., 2008, s. 53. Özal'ın Kürt sorunun çözümüne dair yaklaşımı için ayrıca Aral, a.g.e., s. 82, 83.

66. Bu konuda G. Karabelias, "The Evolution of Civil-Military Relations in Post-War Turkey, 1980-95", *Middle Eastern Studies*, 35: 4, 1999, s. 137, 138.

67. A. Marcus, *Kan ve İnanç*, İletişim Yay., 2009.

68. H. Bozarslan, "Kürd Milliyetçiliği ve Kürd Hareketi (1898-2000)", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Dönemler ve Zihniyetler*, Cilt 4, İletişim Yay., 2002, s. 863.

yandan "köleleştirilen" Kürtleri "özgürleştirmeyi" hedeflerken diğer yandan da başvurulan şiddeti (ki hedefinde zaman zaman devletin "işbirlikçisi" addedilen Kürtler de vardır) devlet ile müzakereyi temin edecek bir araç olarak değerlendirmiştir. Bu süreçte öndere bağlılık, kendini ona adama/onun için ölmeyi göze alma hâline dönüştürülmüştür.[69] Adanmışlık, fedakârlık ve şehitlik kültü gibi unsurlar üzerinden mücadelenin kendisi topyekûn militerleştirilmiştir. İnsan hakları örgütlerinin çatışma döneminde yaşanan hak ihlallerinden öncelikle resmî otoriteleri sorumlu tutmasına rağmen Uluslararası Af Örgütü gibi kuruluşların PKK'nın özellikle sivillere yönelik suikastlarını da içeren kitlesel hak ihlallerini kabul etmesi[70] bu bağlamda düşünülmelidir. Devlet ile PKK arasındaki sıcak çatışmalarda resmî silahlı güçler de PKK da monoblok davranmamış, içerisinde farklı unsurlar farklı yöntemler geliştirmiştir. Ayrıca taraflar zaman içerisinde genel mânâda da taktiklerini ve kısmen müttefiklerini değiştirmiş, bu değişimler ülkedeki siyasetin temel tartışma başlıklarını ve özellikle de Ortadoğu'daki politikaları etkilemiştir.

Devlet, PKK'ya karşı yürüttüğü savaşta birbiriyle yakından ilişkili olan üç temel mekanizmayı kullanmıştır. Bunları olağanüstü hâl uygulaması (OHAL), köy koruculuğu sistemi ve Terörle Mücadele Yasası (TMY) olarak başlıklandırmak olanaklıdır. Günümüzde halen devam eden köy koruculuğuna aşağıdaki satırlarda ayrıca değinilecektir. PKK ile TSK arasındaki çatışmaların yoğun olduğu bir dönemde çıkarılan 1991 tarihli TMY -ki 2000'li yıllarda birkaç kez kısmi biçimde değiştirilecektir-[71] aynı anda yürürlükte olan diğer otoriter yasalarla birlikte zaten

69. Hamit Bozarslan ufuk açıcı makalesinde Abdullah Öcalan-PKK ve şiddet arasındaki bağları deşifre eder. Bozarslan'a göre "PKK'nın başarısı sadece devlet şiddetine karşı bir şiddet üretmesinde değil Kemalist sembolleri Kürdleştirmesinde" de aranmalıdır. Yine yazarın satırlarından devam ediyorum: "PKK diğer Kürt hareketlerinden çok Tamil Kaplanları, Aydınlık Yol ya da Türkiye'deki Dev-Sol ile karşılaştırılabilecek bir niteliğe sahipti. Daha önce hiçbir Kürd hareketi liderlik ve karizmayı bu tür bir denklemde birleştirmemiştir.." Bozarslan, a.g.e., s. 864.

70. H. Bozarslan, "Political Crisis and the Kurdish Issue in Turkey: 1984-1999", *Human Rights Review*, 3(1), 2001, s. 47.

71. AB uyum paketleri çerçevesinde TMY'de ilk değişiklikler Şubat 2002'de gerçekleşmiştir. Daha geniş çaptaki değişiklikler ise altıncı ve yedinci paket kapsamında 2003 tarihinde olmuştur. 2006 yılında ise TMY'de Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun ile beraber demokratikleşme yanlısı reformlar adeta terse döndürülmek istenmiştir. 20 yıllık süreçte TMY söz konusu olduğunda bir adım geri bir adım ileri hâlinin ötesine geçilemediği ise aşikârdır.

budanmış olan yurttaş hak ve özgürlüklerini daha da sınırlamış ve güvenlik güçlerine demokratik bir hukuk devletinde eşine rastlanmayacak derecede geniş bir hareket serbestliği tanımıştır.

OHAL hem köy koruculuğu sisteminin genişletilmesinde hem de TMY'nin bölgede tatbik edilmesinde "çerçeve" temin eden düzenlemelerin başında gelmiştir. Zira OHAL ile ulus-devletin muktedirleri, "devletin milleti ile bölünmez bütünlüğü"nü öne sürerek ulusal hukuku "güvenlik" ve "asayiş" lehine bükmüş ve evrensel insan haklarını adeta askıya almış ancak bunu yaparken eylemleri bizatihi yeni bir olağanüstü hâl hukuku içinde legalleştirmiştir. Yıllarca bölgede yürürlükte olan sıkıyönetimin[72] yerine getirilen ve Tim Jacoby'nin ifadesiyle onun daha kurumsallaşmış hâli olan uygulamanın[73] mekaniğine baktığımızda ise 1987 Temmuz'unda 285 sayılı kanun hükmünde kararnameyle Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da çok sayıda ili kapsayacak şekilde Olağanüstü hâl Uygulamasına geçildiğini görürüz.[74] Batman ve Şırnak'ın 1990 Mayıs'ında il olmasından sonra OHAL bölgesi 13 şehri içerir hâle gelmiştir. OHAL uygulaması esnasında bölge kapsamına giren mevkilerde askerî birlik sayısı hızla artırılmıştır. 1994'te kesinleşen "terörle mücadele" tablosunda OHAL valiliği ve Jandarma Asayiş Komutanlığı başroldedir. Özellikle bölgede görev yapan "süper valiler" geniş yetkileriyle ve imkânlarıyla göz önünde olmuşlar[75] ve sonrasında ya bürokraside daha da önemli mevkilere gelmişler ya da genellikle merkez sağ partilerden siyasete girmişlerdir.[76] Aynı tespiti bölgede görev yapan ve

72. Bölgede sıkıyönetimin ilan tarihi 26 Nisan 1979'dur. O tarihten 19 Temmuz 1987, saat 17.00'ye kadar yürürlükte kalmıştır.

73. Jacoby, a.g.e., s. 647, 648.

74. Uygulama ilk başladığında Bingöl, Diyarbakır, Elazığ, Mardin, Siirt, Hakkâri, Tunceli ve Van; sonrasında mücavir il olarak da Bitlis, Muş ve Adıyaman listededir.

75. 1987 tarihli OHAL Bölge Valiliği Kararnamesine göre bölge valisi, ihtiyaç gördüğü takdirde diğer bölge valiliklerinden ve askerî birlik komutanlarından yardım isteyebiliyordu. Yine bölgede faaliyet gösteren MİT, bölge valisine karşı sorumlu kılınıyordu. Üstüne üstlük bölge valisi jandarma kuvveti içinde bölgede çalışmalarda "sakıncalı" gördüğü şahısları geçici ya da sürekli olarak başka yerlere tayin edebiliyordu. Ayrıca OHAL bölgesindeki kamu görevlilerine yapılan ek tazminat en yüksek oranda "süper vali"ye gidiyordu.

76. Örneğin OHAL valilerinden Ünal Erkan, daha sonra DYP'ye girmiş ve aynı partiden milletvekilliği ve devlet bakanlığı yapmıştır. Bir başka OHAL valisi Hayri Kozakçıoğlu ise önce İstanbul valiliğine atanmış sonrasında iki dönem milletvekilli olmuştur. Son emsal Necati Çetinkaya, İçişleri Bakanlığı akabinde AKP'nin kurucu kadrosuna girmiştir.

hükümetler nazarında başarılı telakki edilen diğer mülki amirler için de söylemek mümkündür. Neticede 2002'ye kadar bölgede bir şekilde uygulanmaya devam eden OHAL,[77] bir yandan militer güçlerin ve onlarla işbirliği içindeki sivil aktörlerin ayrıcalıklı konumunu tahkim etmiş diğer yandan bölgedeki gündelik yaşamı otoriter-militer bir çizgide kısıtlayarak/dönüştürerek yurdun diğer kısmından ayırmıştır.[78] "Norm" ile "istisna"nın bir arada bulunduğu, istisnanın belli bölgelerde kurallaşarak olağanlaştırıldığı ve böylece güvenlik ideolojisinin ve şiddetin sıradanlaştığı bir ayrım hüküm sürmüştür. Hâl böyleyken militarist-milliyetçi propagandanın da yardımıyla ülkenin Batı bölgelerinde yaşayanlar çoğunlukla çatışmaların tetiklediği bu baskı ve şiddet ortamının boyutlarından tek taraflı bir biçimde haberdar olmuşlardır.

## Savunmadan Saldırıya: "Düşük Yoğunluklu Savaş Konsepti"

1990'ların ilk yarısında TSK'da yeniden yapılanma tartışmaları baş gösterir. Bu sürecin dış dinamiği iki kutuplu dünyanın sona ermesiyle birlikte Batı dünyasında TSK'ya biçilen görevin değişmesidir. Kore Savaşı istisna olmak kaydıyla Soğuk Savaş boyunca Batı'nın TSK'dan beklentisi Ortadoğu coğrafyası ile sınırlıdır. Ancak 1991 sonraki süreçte TSK'nın dünyanın başka bölgelerinde de yeni güvenlik konseptine uygun bir biçimde görev alması beklenmiştir. İdeolojik tutkalı güçlü, birbirine rakip ittifaklar aracılığıyla güvenliği temin etme stratejisi yerine ülkeler içindeki etnik ve mezhepsel çatışmaların bölgesel düzeye taşınmasına mâni olma hedefine dayanan yeni güvenlik konsepti[79] "barış operasyonlarını" ve "insani müdahale" başlığı altındaki askerî harekâtları teşvik etmiştir. Bu çerçevede Türkiye Batı'nın talebi doğrultusunda Somali'ye, Bosna-Hersek'e, Kosova'ya ve

77. OHAL 1987 ile 2002 yılları arasında 46 kez uzatılmıştır. Uygulamanın kaldırıldığı son iki il Diyarbakır ve Şırnak olmuştur.
78. Örneğin OHAL bölgesinde üst üste yapılan "huzur operasyonları", araç ve kimlik kontrolleri alelade işler hâline getirilmiştir.
79. Ö. Kaygusuz, "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türkiye'de Sivil-Asker İlişkilerinin Dönüşümüne Bir Bakış: Küresel Eğilimler, AB Süreci ve Kürt Sorunu'nun Etkileri", *Mülkiye*, Cilt 34, S. 268, 2010, s. 192.

Afganistan'a askerî birlik gönderilmiştir.[80] İç dinamik ise PKK ile mücadelenin gereği olarak gündeme gelmiştir. 1980'lerden 1990'ların sonlarına TSK'nın izlediği askerî strateji incelendiğinde 1993 yılının bir kırılma noktası olduğu görülür. 1990-92 arasındaki kötü sonuçlardan sonra TSK da PKK ile mücadelede temel stratejisini ve taktiklerini değiştirme durumunda kalmıştır. Zira TSK'nın Soğuk Savaş döneminin hâkim paradigması olan "topyekûn savaş" stratejisine göre teşkilatlanmış yapısının PKK ile mücadele etmede yetersiz olduğu ortaya çıkmıştır.[81] Karakol baskınları, artan asker-sivil ölümleri ve yaralanmalar, TSK'nın kısmi düzeyde de olsa eleştirilmesini beraberinde getirmiştir. Üstüne üstlük bölgedeki askerler arasında ciddi bir moral bozukluğu hatta yer yer panik havası hâkimdir. Bu şartlar altında Silahlı Kuvvetler mecburi bir değişikliğe gitmiş ve düşük yoğunluklu savaş konseptine geçmiştir. Bu geçişin kısa ve orta vadede hem askerî hem de toplumsal sonuçları olacaktır.

Düşük yoğunluklu savaş modelinin uygulanmasına yönelik adımlar çerçevesinde önce Özel Harp Dairesi lağvedilip yerine Özel Kuvvetler Komutanlığı kurulmuş; ağırlık 2. Ordu'ya verilmiş ve bölgede vazifeli askerî birlikler küçültmüştür.[82] Sahada uzman personeli artırmak için uzman çavuş yetiştirmeye öncelik verildiğini de ifade etmek gerekir. Özel komando birlikleri ise hem TSK hem de polis içinde yapılandırılmıştır.[83] "Alan hâkimiyeti" stratejisine uygun olarak 1993'ten itibaren TSK savunma pozisyonundan saldırı konumuna geçmiş, yeni silahlar tedarik edilmiş, Irak'ın kuzeyine yapılan askerî operasyonlar sıklaştırılmış ve iç güvenlik taburları "PKK'dan kurtarılan alanlar"a yerleştirilmiştir. Bu süreçte boşaltılan köylerin, faili meçhullerin, yargısız infazların, zorla kaybetmelerin sayısı artmıştır. Evren

80. Karaosmaoğlu, a.g.e., s. 212.

81. Oldukça ordu yanlısı yorumlar yapaduran Mehmet Ali Kışlalı dahi 1996 yazında çıkan kitabında TSK'nın uzun süre askerî açıdan durumu tam olarak çözemediğini, içeride özeleştiri yapıldığını ve fakat bunun kamuoyu ile paylaşılmadığını yazar. M.A. Kışlalı, *Güneydoğu: Düşük Yoğunluklu Çatışma*, Ümit Yay., 1996, s. 168. Karşılıklı çok sayıda cana mal olan konularda bu kuruma halel getirmeme tavrı militarist tutumun bizatihi alameti farikasıdır.

82. TSK bölgede düşük yoğunluklu harp modeline göre savaşırken tümene dayalı ordu yapısından kolordu-tugay-tabur yapısına geçmiştir.

83. PKK ile savaşta devletin kullandığı silahlı birlikler şunlardır: Özel Kuvvetler, Özel Harekât Timleri, Komando ve İç Güvenlik Birlikleri, Polis Özel Harekât Timleri, Köy Korucuları, Jandarma.

Balta Paker aynı dönemde hâlihazırda uygulanan ve OHAL ile genişleyen köy koruculuğunun[84] "aktif bir dost-düşman belirleme sistemi" olarak da kullanılmaya başladığını not eder.[85] Çatışma bölgelerinde yaşayanlar ya korucu olmayı kabul edecek ve devletin kanatları altına girecek (böylece de PKK'nın direkt hedefi olacak) ya da "potansiyel PKK işbirlikçisi" olarak görülüp yerini yurdunu bırakmak zorunda kalacaktır. Koruculuk sistemi netice itibari ile uygulandığı bölgelerde aşiret yapılarını yeniden perçinlediği gibi failinin korucular olduğu çok sayıda suçun vuku bulmasına da neden olmuştur. Bahsi geçen suçlar arasında adam kaçırma, gasp gibi adi suçlar kadar köy boşaltmalar ve yakmalar da vardır.[86]

Alan hâkimiyeti stratejisi ile 1992-94 arasında yoğunlaşan köy, mezra boşaltmalar neticesinde çok sayıda Kürt zorunlu göç sürecinin uzun süreli mağduriyetleriyle (evsizlik, dışlanma, yoksulluk, hastalık vb) yüz yüze gelecektir. Devlet ise 1990'ların sonuna kadar (Türkiye Helsinki Zirvesinde 1999'da AB'ye aday ülke statüsüne gelince) bu mağduriyetleri ayrı bir kategori olarak dikkate almamış, sorunların çözümü için ciddi bir adım atmamıştır. Tüm bu yaşananlar yeni toplumsal travmaların ve bir yanı şiddeti ve ayrımcılığı besleyen çalkantıların (örneğin kentlerden suçun etnikleştirilmesi) oluşmasında şüphesiz etkili olacaktır.[87]

---

84. 1985 yılında Köy Yasasının 74. maddesine dayanarak 3175 sayılı yasayla oluşturulan koruculuk sistemi, OHAL uygulamasıyla birlikte kapsam açısından genişletilmiştir. 1988 Şubat'ında açıklama yapan dönemin İçişleri Bakanı Mustafa Kalemli köy koruyucularının sayısının 12 bini aştığını söylemiştir. Bakana göre devlet, kimseyi koruyucu olmaya zorlamamaktadır aksine çok sayıda "gönüllü", koruyucu olmak için başvuruda bulunmaktadır. Aynı dönemde koruculara verilen maaşlara zam yapıldığını da hatırlatayım. *Milliyet, Milliyet,* 04 Temmuz 1988: 3. Korucu sisteminde 1993 yılında yeni bir düzenleme yapılmış ve riskli bölgelerde muhtarın talebi ve mülki amirin onayıyla köylülere silah dağıtılmasının yolu açılmıştır. Son bir not: 1990'ların sonlarına gelindiğinde koruyucu sayısı 65 bini bulmuştur.

85. E. Balta Paker, "Dış Tehditten iç Tehdide: Türkiye'de Doksanlarda Ulusal Güvenliğin Yeniden İnşası", *Türkiye'de Ordu Devlet ve Güvenlik Siyaseti,* İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., 2010, s. 413-419.

86. Geçici Köy korucularının neden olduğu olumsuzluklar hakkında bir değerlendirme için İ. Arap ve V. Erat, "Bir Kamu Politikasının Analizi: Türkiye'de Geçici Köy Koruculuğu", *Mülkiye Dergisi,* 39: 4, 2015, s. 94-96.

87. Bu konuda ayrıntılı bir analiz için B. Ayata ve D.Yükseker, "A Belated Awakening: National and International Responses to the Displacement of Kurds in Turkey", *New Perspectives on Turkey,* S. 32, 2005, s. 5-42. Ayrıca Bozarslan, "Political Crisis and the Kurdish Issue in Turkey: 1984-1999", 2001, s. 45-54.

Yukarıda özetlenen bu askerî-taktiksel değişimin ötesinde ordunun terörle mücadelede psikolojik harp yürütmek adına propaganda araçlarına daha çok önem verdiğini görüyoruz. Bölgedeki Kürtlerin PKK'ya verdiği destek iddiaları ve orduya yöneltilen eleştiriler (özellikle de sivillere yönelik kötü muamele) arttıkça psikolojik harbin yoğunluğu da artırılmıştır. Ordunun üst kademesi bölgedeki bazı Kürtlerin PKK'ya sempati beslediğine dair ifadeleri örgüt propagandası olarak nitelerken,[88] diğer yanda da "terörle mücadele" kapsamında işlerini kusursuz yaptıklarını iddia etmeyi sürdürmüşlerdir. Bu doğrultuda asker ve sivil aktörlerce tertiplenmiş ciddi bir medya yönlendirmesi söz konusudur. Millileştirilmiş askerî ve diplomatik ihtilaflar söz konusu olduğunda Türkiye'de ana akım medyanın resmî politikalara paralel yayın yapma yönünde genel bir istidadı tespit edilebilir. Üstüne üstlük medya içinde de milliyetçi-militarist politikaları içten destekleyen yöneticiler, muhabirler ve yazarlar mevcuttur. Hâl böyle olunca 1980'lerin sonlarında ve 1990'ların büyük bölümünde gazetelerin baş sayfaları hemen hemen her gün ordunun askerî operasyonlarını yüceltecek şekilde dizayn edilmiş, sayfalar terör haberlerine ve terörle ilişkilendirilen komplo teorilerine ayrılmıştır.[89] Uzun süre askerî kahramanlık anlatısına eleştirel yaklaşacak, mevcut durumu ve insani sonuçlarını tartışacak araştırmalara rastlanmamıştır.[90] Bilhassa milliyetçi aktörlerin katılımıyla sadece PKK değil zaman zaman Kürt karşıtı birer mitinge de dönüşen şehit cenazeleri, çocuk ve kadın ölümleri üzerine atılan manşetler,[91] parçalanmış bedenlerin görsel teşhiri, başta öğretmenler olmak üzere örgütçe katledilen kamu görevlilerine

88. Örneğin Orgeneral Doğan Güreş, Mehmet Ali Kışlalı'nın "1984'ten bu yana sürdürülen mücadelede giderek halk desteğinin PKK'ya kaymış olmasında güvenlik güçlerinin halk kitlelerine kötü muamele yapmış olmasının yol açtığı iddiaları ne derece geçerli" sorusuna verdiği cevap bu reddetme hâline örnektir: "Böyle bir şey yoktur. Bu klasik bir propaganda taktiğidir. Esasen teröristlerin taktiklerinde bu tür propagandalar mevcuttur. Buna asla alet olunmamalıdır. Halk bunları duyunca pasifize olmakta bir de halkın üzerinde eşkıyanın dehşet saçması, onları korkutması, sanki halkın bir kısmının eşkıyanın yanına geçiyor gibi olmasına neden olmaktadır." Kışlalı, a.g.e., s. 217.

89. "Güneydoğu Alev Alev", *Milliyet*, 1 Temmuz 1993; "Sarsılıyoruz", *Milliyet*, 7 Temmuz 1993; "Cehennem Gecesi", *Milliyet*, 17 Ağustos 1993; "PKK Vahşeti", *Milliyet*, 05 Ekim 1993, "Gaz Bombalı Katliam", *Milliyet*, 23 Ocak 1994.

90. Bu çerçevede genel militarist anlatıyı sarsan en önemli örnek Nadire Mater'in *Mehmedin Kitabı*'dır. N. Mater, 1999.

91. Örneğin "Dehşet", *Milliyet*, 20 Ağustos 1987; "Çocukları Katlettiler", *Milliyet*, 20 Temmuz 1993.

dair haberler toplumsal öfkenin tırmandırılmasında ve militer yöntemlerin desteklenmesinde etkendir. Aynı dönemde PKK'nin Güneydoğu'da kontrolü tamamen ele geçirdiği ve Meclis başta olmak üzere kendileri dışındaki tüm siyasal aktörleri bertaraf etmek istediği üzerine peş peşe haberler yapılmıştır. Medyada legal Kürt siyasal hareketleri hakkında gündeme getirilen haberler de çoğunlukla aynı perspektiften hazırlanmıştır.[92] Burada oluşturulan kamuoyunun HEP'in daha sonra da halefleri DEP ve HADEP'in kapatılmasındaki onaylayıcı etkisi göz ardı edilemez. Özellikle yüksek komuta kademesinin telkiniyle 2 Mart 1994'te DEP'li milletvekillerinin dokunulmazlığının kaldırılması[93] ve parlamentoyu saran polislerce tutuklanmalarıyla politik temsil krizi yaşanmıştır. Bununla beraber legal Kürt hareketinin baskı altında tutulması elbette parti kapatmalarla, siyasal tasfiyelerle ve içinde askerlerin de yer aldığı[94] karşı kamuoyu oluşturma operasyonlarıyla sınırlı değildir. Kürt siyasal hareketin çok sayıda üyesi, PKK'ye yardım ettikleri iddia edilen Kürt işadamları 1990'larda faili meçhul cinayetlerle katledilmiştir. Bölgeden resmî haberlerle çelişen bilgiler geçen Kürt basını da benzer bir akıbetle karşılaşmıştır. Yine 1990'lı yıllarda Hizbullah'ın legal Kürt hareketlerine uyguladığı şiddet artış göstermiştir. Hâl böyleyken bir yandan resmî otoriteler diğer yandan PKK ve örgüt sempatizanı Kürtler arasında sıkışan yasal Kürt siyaseti müstakil bir siyasal söylem oluşturmada zorluk çekmiştir.[95]

Tansu Çiller'in başbakanlık yaptığı dönemde (25 Haziran 1993 - 6 Mart 1996) sivil ve asker bürokratların militer önlemleri sıkılaştırdığını görüyoruz. "Korkusuz kadın" imajını öne çıkaran Çiller[96] bir yandan askerî botlar, kamuflajlı kıyafetlerle askerî

92. Bu çerçevede en büyük kırılmalardan biri herhalde HEP milletvekili Leyla Zana'nın 6 Kasım 1991 tarihinde parlamentoda Kürtçe konuşması sonrasında medyada estirilen linç havasıdır. "Meclis'te HEP'li Rezaleti", *Milliyet*, 7 Kasım 1991.

93. DEP milletvekillerinin dokunulmazlıklarının kaldırılmasına mecliste karşı çıkan en öneli isim Erdal İnönü'dür.

94. Harp Akademileri Komutanlığı'nın hazırladığı broşürde "bölücülük faaliyetlerini hızlandıran etkenler" ana başlığı içinde "siyasi nitelikteki etkenler" altbaşlığında şu ifadeler vardır: "Kürt olduğunu iddia eden ve bölücülük faaliyetinde bulunan bazı kişiler, milletvekili olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne girmişlerdir." Harp Akademileri Komutanlığı, 1993, s. 21.

95. Bozarslan, "Kürd Milliyetçiliği ve Kürd Hareketi (1898-2000)", s. 866.

96. Bu çerçevede Başbakan Tansu Çiller ile Benazir Butto'nun 1994'te savaş sürerken Borna-Hersek'e yaptıkları ziyaretin de payı yadsınamaz. Ali Ergur bunu

birlik ve sınır karakollarını denetleyerek kadınlık-annelik-militer imgelem arasındaki romantik bağı yeniden üretirmiş bir yandan da komuta kademesine PKK ile mücadelede açık çek vermiştir.[97] Aynı konjonktürde askerî yetkililerin militer projeksiyonlarını sivil iktidarlara kabul ettirdiğine tanık olunmaktadır, bunun yanı sıra hükümet içinde askerî çözümlere iltifat edenler de kilit konumlara getirilmiştir.[98] Örneğin 1993 Temmuz'unda, Tansu Çiller daha yeni başbakan iken Genelkurmay Başkanı ve Kuvvet Komutanları, hükümetin terör eylemlerine yönelik acil önlem alması için devreye girmiştir.[99] Askerler nicedir uygulamaya sokmak istedikleri "terörle topyekûn mücadele paketi"ni böylece kabul ettirme fırsatını bulmuştur. Subaylar, dönemin Başbakanı Tansu Çiller'e ve Bakanlar Kuruluna terörle mücadele brifingi verir. Emniyet Genel Müdürlüğü'ne atanan ve fakat henüz görevi devralmayan Mehmet Ağar da brifingdedir.[100] Çiller ve Ağar'ın konumu ve orduyla kurduğu ilişki, ilaveten Süleyman Demirel'in Cumhurbaşkanı olarak takındığı tutum 1990'ların geri kalanını anlamada önemli yer tutacaktır. 1993 Ağustos'una yaklaşırken Genelkurmay Başkanı Doğan Güreş'in yaş haddi nedeniyle emekli olacağı bilinmektedir fakat Çiller'in niyeti Güreş'i koltuğunda tutacak, böylece yüksek komutayla yoğun ilişkilerini sürdürecek bir hamle yapmaktır. SHP'lilerin sıcak bakmamasına rağmen Tansu Çiller, kabinede alınan kararla Güreş'in görev süresini bir yıl uzatır. Bu sonuç, yüksek komutada dengeleri kısmen değiştirecek ve daha sonra (30 Ağustos 1994'te) İsmail Hakkı Karadayı'ya Genelkurmay Başkanlığı yolunu açacaktır.

---

şöyle anlatır: "Sıcak çatışma bölgesine girebilecek kadar gözü pek ve cesur başbakan imajının bağlam dışı göndergeler içermesi kaçınılmazdı; bu amaçla da daha sonraki kampanyalarda kullanılması ya da yeniden tasarlanması şaşırtıcı sayılmamalıdır. Nitekim Tansu Çiller'in bu zırhlı görüntüsü parti afişlerinde, seçim kampanyalarının merkezi olarak yaygınlıkla kullanılmıştır. Dışarıdan gelebilecek ölümcül tehlikelere karşı donanımlı kılınmış başbakan kadar ekonomik ve siyasi anlamda istikrarsız bir ülkenin yurttaşları için teskin edici bir imaj olamazdı." A. Ergur, "Gerçeklik Tanımlayıcısı Olarak Görsellik ve Türkiye'de Siyasetin Gösterileşmesi, *Toplum ve Bilim*, S. 93, Yaz 2002, s. 26.

97. M. Ağduk-Gevrek, a.g.e.

98. Tansu Çiller'in kendi iktidarını tahkim etmek maksadıyla askerleri yanına almak istediği ve bu nedenle "savaşı kazanma" arzusundaki TSK'dan gelen taleplere koşulsuz onay verdiği söylenir. Y. Gökmen, *Sarışın Güzel Kadın*, Doğan Kitap, 1999, s. 83-89.

99. "Ordu'dan Acil Ziyaret", *Milliyet*, 6 Temmuz 1993.

100. "Genelkurmay'da Yoğun Saatler", *Milliyet*, 12 Temmuz 1993.

Karadayı, Çevik Bir ve Erol Özkasnak ile birlikte Necmettin Erbakan'ın yanı sıra Tansu Çiller'i de tasfiye eden 28 Şubat sürecine yön verenler arasında olacaktır.[101]

## Kadim Bölünme Endişesi

Resmî ideolojinin krizi güvenlik ve tehdit odaklı söylemle giderilmek istense de sonuç alındığını söylemek mümkün değildir. Sevr hatırlatmalarıyla yinelenen bölünme endişesi, toplumsal travmaları yeniden canlandırmış, reaksiyoner milliyetçiliği kitleselleştirmiştir. Bir yandan Batı kamuoyunda 1915'in bir soykırım olarak tartışılması diğer yandan Kürt sorununun geniş çapta uluslararasılaşması[102] Milli Mücadele öncesi döneme dair benzetmelere malzeme oluşturmuştur. Buna göre Batı Sevr'de Türklere kabul ettirmek istediği başlıklardan asla vazgeçmemiş sadece ertelemiş/ertelemek zorunda kalmıştır. 1970'li yıllardan itibaren ASALA, 1980'lerin ortasından itibaren de PKK Sevr ile çizilen sınırları gerçekleştirmek için Batılı güçlerce kullanılmaktadır. Avrupa'nın çeşitli şehirlerinde Kürtlerin yaptığı mitingler, Avrupa parlamentosunun 1987 tarihli soykırım kararı ve Batılı siyasetçilerin ve akademisyenlerin insan hakları vurgusuyla verdiği demeçler hep bu eksende ve aynı bütünün parçaları olarak değerlendirilmiştir.[103] Kürt sorununun çözümü için diyalog önerileri[104] çatışmalı ortamın nihayete ermesi şartına bağlanmıştır.

---

101. Tansu Çiller RP ile koalisyon sürecinde de komutanların nazarında kredisini koruduğunu düşünmüş ancak tahminleri doğru çıkmamıştır. Dönemin DYP Milletvekili Sedat Aloğlu bu durumu şöyle anlatmıştır: "[Çiller] başbakanlığı sırasında hep yakın ilişki içinde olmuş askerle. Terör mücadelesinde çok yakın ilişki içinde olduğu askerin sempatisinin bu kadar kısa zamanda antipatiye dönüşmeyeceği inancındaydı." Birand ve Yıldız, a.g.e., s. 165.

102. Kürt meselesi, aslında sosyolojik perspektiften bakıldığında "doğası gereği" uluslararası bir sorundur. Ancak benim burada sorunun "uluslararasılaşması"ndan kastım daha çok Batılı ülkelerin ajandasında insan hakları çerçevesinde girmesidir. Diasporadaki Kürtlerin politik faaliyetleri (sürgündeki Kürt parlamentosu, Avrupa başkentlerindeki PKK irtibat büroları vb) ve Türkiye'nin Kürt sorununun askerî çözümlerle halledilmesine yönelik ısrarı süreci şüphesiz etkilemiştir. Galetti, 1999: 125, 126.

103. Örneğin Çeliker, 1987, s. 2; Öztürk, 1990, s. 12.

104. 1990'ların başında akan kanın durması için PKK ile diyaloga girilebileceğini ifade eden isimlere rastlanır. Metin Sever'in hazırladığı ve röportajlar toplamı olan 1992 tarihli eserde bu doğrultuda görüş beyan eden Asaf Savaş Akat gibi isimler mevcuttur. Sever (haz.) 1992, s. 13.

Bölünme endişesi devletin zirvesinde de karşılığını bulmuştur. Dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel terörün arkasında Kuzey Irak'tan Suriye'ye birçok gücün olduğunu söylerken sözü Sevr'e getirmiştir. Demirel'in ifadesiyle "Türkiye'nin karşısına çıkarılmak istenen Sevr'dir". Hâl böyleyken Cumhurbaşkanına göre askerî olmayan bir çözüm aramak mümkün olmadığı gibi elinde silah olan ile masaya oturulması hâlinde devlet "devlet" olmaktan çıkar:

> Bu dağları temizleyeceksiniz başka çare yok. Tereddüt ederseniz bu işi çözemezsiniz. Askerî çözüm mü, sivil çözüm mü diye düşünürseniz halledemezseniz. Silahlı adama silahla cevap verilir. Bölünmeye varacak tedbir, tedbir değildir. Ben vizyon sahibiyim ama maceracı değilim.[105]
> Bir ülkenin dağlarında eli silahlı adam varsa bunun tek çözümü devletin bu insanların elinden silahı almasıdır. Yoksa gel kardeşim masaya oturalım ne istiyorsanız alın diyemeyiz. Eğer derseniz zaten siz devlet olamazsınız.[106]

1996 Ağustos'unda Necmettin Erbakan çözüm için PKK ile kısmi diyalog önerisini dile getirdiğinde benzer argümanları bu sefer MGK genel sekreteri orgeneral İlhan Kılıç "uyarı" şeklinde Erbakan'a iletmiş, hükümetin Dışişleri Bakanı olan Tansu Çiller ise "kan akarken devletin eşkıya ile konuşması söz konusu olamaz" demiştir.[107] Necmettin Erbakan da bu tepkiler karşısında diyalog üzerine basında çıkan haberleri yalanlamak zorunda kalmıştır.[108]

1990'lar boyunca devam eden sınır içi ve ötesi harekâtlar ve askerî tatbikatlar medyanın yardımıyla kamuoyunun gündeminde tutulmuştur. Medyanın operasyonları verme şekli psikolojik harp esaslarına uygundur. Kore Savaşı'nda, Kıbrıs Harekâtı'nda örneklerini gördüğümüz ordunun bir bütün olarak mükemmelleştirilmesi ilave mekanizmalarla sürdürülmüştür. Bir yandan Türk askerinin "maneviyatının gücü"ne dair övgülere yer verilip Mehmetçik'in devletin bekası için sarf ettiği insanüstü efor vurgulanırken diğer yandan bunu gerçekleştirecek

105. "Sevr Karşımızda", *Milliyet*, 15 Ağustos 1993, s. 1.
106. "Demirel: Masaya Oturmayız", *Milliyet*, 25 Ekim 1993, s. 9.
107. "Ordudan PKK Uyarısı", *Milliyet*, 7 Ağustos 1996.
108. Çalmuk, a.g.e., s. 169.

maddi araçlara sahip oldukları –askerî teknoloji açısından "tam donanımlılık hâli"– iddia edilmiştir.[109] Böylece devletin terörle mücadelede acz içine düşmediği kamuoyuna kanıtlanmak istenmiştir. 1990'ların ikinci yarısında, 1986'dan beri yapılagelen ve ilk zamanlarında çok tartışılan sınır ötesi askerî harekâtlar[110] rutinleşmiştir. PKK'ya karşı girişilen tüm harekâtların başarılı olduğunu söylemek de genellikle ya Genelkurmay Başkanına ya da Cumhurbaşkanı'na düşmüştür.[111] Fakat alınan önlemlere rağmen çatışma haberleri ve hem asker hem de sivil ölü ve yaralı sayıları artmaya devam etmiştir.

Türkiye'de milliyetçi-militarist propagandanın asli bir unsuru olarak PKK'lıları ve sempatizanlarını *dehumanize* etmek ordunun ve milliyetçi kalemlerin temel öncelikleri arasındadır. Bahsi geçen taktik yalnızca "canlı militanlar" ve "destekçileri" için de geçerli değildir; "dahası" vardır. Çünkü militarist perspektiften sadece düşmanın öldürülmesi yetmez, ölü bedeni de itibar görmemelidir. TSK tarafından operasyonlarda öldürülen PKK'lıların üst üste yığılmış bedenleri 1990'ların özellikle ilk yarısında devlet propagandasının önemli bir parçasıdır. Gazetelerin yanı sıra görsel propagandanın televizyondaki karşılığı haber bültenlerinde ve *Anadolu'dan Görünüm* gibi programlarda bu görüntülere sıkça yer verilmiştir. "Düşman"ın ölü bedenini gömülmeden olduğu yerde bırakmak en bilinen itibarsızlaştırma (ve yakınları için de cezalandırma) yöntemlerden biridir. 1990'ların ortalarında dönemin askerî operasyonlarında öne

109. Örneğin "Doğu'da Buzul Operasyonu", *Milliyet*, 25 Aralık 1994, s. 2; "PKK'ya Büyük Darbe", *Milliyet*, 21 Şubat 1995, s. 3. Daha erken tarihli ve yukarıdaki betimlemeye uygun birkaç haber için "Mehmetçik 'Beyaz Cehennemi' Dize Getirdi", *Milliyet*, 18 Şubat 1986, s. 2; "Başarılı Çıkarma", *Milliyet*, 28 Haziran 1986, s. 7.

110. PKK saldırısı üzerine 15 Ağustos 1986 tarihinde TSK'ya ait jetler Irak'ın kuzeyine geçince SHP, dönemin hükümetinin böyle bir kararı TBMM'nin onayını almadan yapmasını eleştirmiş ve meseleye Anayasanın 92. Maddesi çerçevesinde bakmıştır. Buna mukabil basında özellikle de ulusalcı ve milliyetçi-muhafazakâr yazarlar bu vesileyle SHP'yi ve Erdal İnönü'yü hedef almışlar; operasyonlar üzerinden TSK'ya methiyeler düzmüşlerdir. Örnekleri için Armaoğlu, "Bölücüler", *Tercüman*, 20 Ağustos 1986 ve "Bir Hukuki Tartışma", *Tercüman*, 5 Eylül 1986; A. Kabaklı "Sıcak Takip", *Tercüman*, 5 Eylül 1986; B. Coşkun, "Eşkıya Takibi!", *Günaydın*, 22 Ağustos 1986.

111. Örneğin çok sayıda askerin yaşamını kaybettiği 1996 Nisan'ındaki operasyonlardan sonra "harekâtta hata yok" açıklaması bizzat Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'den gelir. *Milliyet*, 13 Nisan 1996.

çıkan subaylardan Dağ Komanda Tugay Komutanı Tuğgeneral Osman Pamukoğlu'nun basına yansıtılan beyanatları bu eksende örnek olarak verilebilir. Osman Pamukoğlu harekâtlar hakkında yaptığı konuşmalarla aynı zamanda psikolojik harp tekniklerini sürdürür. Düşman olarak belirlenen unsurları "insan dışı" tasvir etme alışkanlığı komutanın açıklamalarına damgasını vurur. Ona göre "insanlar" (askerler), "insanlığa yakışmayanı" (teröristi) gömmez sadece yok ederler. Pamukoğlu bu bahiste askerleriyle arasında geçtiğini ileri sürdüğü bir konuşmayı anlatır:

> Mehmetçiğim, komutanım hepsini yok etmeden inmeyelim diyor. Bugüne kadar öf bile demediler... Şimdi ben bu aslanlara nasıl kıyar da eşkıyanın leşini toplatırım? Analar evlatlarını leş toplamak için göndermediler. Benim işim de leş toplamak değil. Geberdiği yerde kalıyorlar. Kalacaklar da...[112]

Osman Pamukoğlu'nun ifadelerinde kendini gösteren tavır ile silahlı çatışma hâlinin kapsamı ve metodu hakkında düşündürdükleri yoruma çok gerek bırakmayacak açıklıktadır. Ölüm, bölgede savaşanlar için hiç de uzak olmayan, ortak bir ihtimaldir. Yalnız ölü bedenlerin gördüğü muamele ve taraflar için çağrıştırdıkları temelde çok farklıdır. Bilindiği üzere her savaş, savaşan taraflar için kendi şehitlerini yaratır. İki devletin cephede karşı karşıya geldiği durumlarda "düşman"ın da şehidi olduğu zımnen kabul edilir. Ancak savaş devlet ile devletin terör örgütü olarak gördüğü bir silahlı grup arasında cereyan edince şehitler devletin nazarında sadece düzenli orduya mensup askerler ve kamu görevlileridir. Bu yorumlama düzeyi Türkiye devleti için de geçerlidir. Çatışmalar boyunca "kendi şehitlerine sahip çıkmak" adı altında militarize edilmiş bir fedakârlık tanımı popülerleşmiş atta kim "gerçek şehit" tartışması dahi yaşanmıştır.[113] Bu süreç, kısa ve orta vadede yeni toplumsal travmalar yaratmış ve zaman zaman karşılıklı intikam hislerini beslemiştir.

Daha önce belirtildiği üzere OHAL bölgesinde 1980'lerin sonlarından itibaren çok sayıda işkence, kötü muamele ve "faili meçhul cinayet" yaşanmıştır. Dönemin hükümet görevlileri, sivil

112. "Askere Leş Toplatmam", *Milliyet*, 19 Ağustos 1993, s. 1 ve 20.

113. Asker aileleri ile PKK'lıların ailelerinin şehitlik algısını araştıran ufuk açıcı bir çalışma için B. Şentürk, "Bizi Ayıran Şehitlikler: Türkiye'deki Çatışmada Yakınlarını Kaybeden Asker ve Gerilla Aileleri", *Dipnot Dergisi*, S. 5, 2011.

ve asker bürokratları bu haberleri "güvenlik kuvvetlerinin yıpratılması" yönünde propagandif faaliyetler olarak itibarsızlaştırma eğilimini benimsemiştir. Özellikle 1993'ten sonra TSK'nın ve çeşitli paramiliter güçlerin izlediği strateji, insan hakları ihlalleri çerçevesinde hem ülke içindeki demokratlarca hem de dünya kamuoyunda daha da yüksek sesle eleştirilmiştir.[114] Ordunun komuta kademesinin ve militer reçetelere destek çıkan sivil kanadın yurtiçinden ve dışından gelen bu yoğun eleştirilere karşı yine reaksiyoner bir tutum takındığını belirtmek sürpriz olmaz:

> Güvenlik güçleri, gece gündüz demeden çeşitli zorluklara ve noksanlıklara rağmen bölgedeki görevlerini özveri ile yerine getirme gayreti içinde bulunmaktadırlar. Bunu gerçekleştirirken de demokrasi ve hukuk kuralları içerisinde kalmak, insan haklarına saygılı olmak mecburiyetinde olduğunu da bilmektedirler. Buna mukabil bazı çevrelerde çeşitli baskın ve operasyonlarda arkadaşlarının şehit olması, yaralanması, sakat kalması gibi nedenlerle bir kısım personelde bölge halkına karşı nefret duygularının uyandığı ve onlara dostça olmayan hisler beslendiği şeklinde yoğun eleştiri ve suçlama kampanyası ve propagandası sürdürülmektedir.[115]

Bir süre sonra yukarıda suçlama kampanyası olarak tarif edilen eleştiriler ayyuka çıkınca TSK kurum olarak karşı propaganda çabalarını genişletme kararı almıştır. Askerler gazetecilerden oluşan bir gruba Şırnak'ta brifing vererek ordunun operasyonlarda insan haklarına saygılı davrandığını anlatma mecburiyeti dahi hissetmiştir.[116] "Halkla ilişkiler" kampanyası, brifinge katılan gazetecilerin kamuflajlı kıyafetler içinde ordunun hassasiyet iddiasını manşetlere çıkarmasıyla neticelenmiştir.

---

114. Bu çerçevede Avrupa Parlamentosu ve Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi (AKPM) gibi siyasi organlar Türk hükümetlerini eleştirmiştir. Örneğin AKPM 1995 Bahar'ında, TSK'nın Kuzey Irak'a gerçekleştirdiği operasyonları kınamıştır. AP ise aynı tarihlerde Türkiye'deki insan hakları ihlalleri nedeniyle Gümrük Birliği sürecinin tamamlanmasına itiraz etmiştir.

115. Harp Akademileri Komutanlığı, *Güneydoğu Anadolu'da Devam Etmekte Olan Bölücü Hareketin Gelecekteki Muhtemel Seyri ve Türkiye'nin Bütünlüğüne Etkileri*, Harp Akademileri Basımevi, 1993, s. 20.

116. Brifingde TSK'nın "insan hakları prensipleri" söyle anlatılmıştır: "Masum halkı PKK'dan ayır, Meşru insan hakları örgütleriyle işbirliği yap. Terörle mücadelede bütün insancıl yönler dikkate alınmalı, yerel halk incitilmeden onlarla bütünleşme sağlanmalı, hasta ve zor durumda olan halka yardım edilmeli. Halkın güvenini kazanacak çalışmalar yapılmalı. Eğitim kurumlarına yardım edilmeli." *Milliyet*, 19 Kasım 1997, s. 5. Aktarılanlardan meselenin insan hakları olmadığı çok aşikâr.

## Suriye ile Savaşın Eşiğinde

Türkiye'ye jeopolitik açıdan "fırsatlar" ve "düşmanlar" ile dolu bir konum biçen askerî uzmanlar, bürokratlar ve siyasetçiler üzerinde epeyce etkilidir.[117] Doğan Güreş'ten sonra Genelkurmay Başkanı olan İsmail Hakkı Karadayı suskunluğunu bozduğu ilk değerlendirmelerinde Türkiye'nin bütün komşularını sert bir dille teker teker suçlamıştır. Karadayı'ya göre "etraf düşmanlarla çevrilidir"; örneğin Suriye hâlâ Hatay'ın Türkiye'ye katılmasını içine sindiremediğinden ve GAP'ın gerçekleşmesinden rahatsızlık duyduğundan terörist faaliyetleri aralıksız desteklemektedir. İran "dinî rejimini ihraç etmek" için Türkiye'yi zayıflatmaya çalışmakta; I. Körfez Savaşı sonrasında Irak'ın kuzeyinde oluşan otorite boşluğu ise PKK'yı güçlendirmektedir.[118] İsmail Hakkı Karadayı aynı beyanatında TSK'nın "geleneksel düşman" tanımına giren Rusya ve Yunanistan'ı da eleştirir. Tarihsel olarak yayılmacı emellere sahip olduğu iddia edilen Rusya ve sorunlu batı komşusu Yunanistan Genelkurmay Başkanına göre halen Türkiye'ye yönelik risk ve tehditler içermektedir. Benzer iddialar 1998 Ağustos'unda göreve gelen Genelkurmay Başkanı Hüseyin Kıvrıkoğlu tarafından da dillendirilecektir. Hâl böyleyken Türkiye, hem Irak, hem Yunanistan hem de Suriye ile ulusal güvenlik gerekçesiyle sık sık karşı karşıya gelecektir.

Türkiye'nin sivil ve asker muktedirleri Suriye'ye yüklenileceğinin ilk sinyallerini 1996'ının Mart ayında vermiş, PKK konusunda Suriye makamlarına tezkere gönderilmiştir.[119] Bu zaman aralığı aynı zamanda ABD'nin Suriye'yi terörü destekleyen ülkeler arasına dahil ettiği dönemdir. Fakat Türkiye-Suriye geriliminin Soğuk Savaş yıllarını kapsayan bir mazisi de vardır. Rutin diplomatik ilişkiler dışında birbirleriyle yakınlık kurmayan iki ülke arasında su sorunu 1970'lerden itibaren bir

117. Örneğin S. Başaran, "Milli Zihniyet ve Bunun Milli Birlik ve Beraberliğe Olan Etkisi Üzerinde Düşünceler", *Birlik*, Yıl 6, S. 70, Eylül-Ekim 1990, s. 5, 6; T. Kumkale, "Değişen Dünya Güç Dengesi İçinde Türkiye'nin Yeri ve Önemi", *Birlik*, Yıl 6, S. 75, Temmuz-Ağustos 1991, s. 16-19.

118. Irak'ta KDP ve KYB arasındaki siyasi mücadelenin –Türkiye'deki devlet söylemindeki karşılığıyla "kaos"un– PKK'nın hareket alanını genişlettiğine dair 1996'nın ilk günlerinde haberler yoğunlaşır. *Milliyet*, 15 Şubat 1996. Halbuki aynı "otorite boşluğu" Türkiye'nin hava harekâtlarına da zemin hazırlayacaktır.

119. "PKK'nın arkasında Suriye var", *Milliyet*, 15 Mart 1996; "MİT'ten PKK Şam dosyası", *Milliyet*, 29 Mart 1996.

gerilim noktası olmuştur. 1987'de Suriye ile Türkiye arasında biri güvenlik başlığını diğeri de su meselesini kapsayan iki protokol imzalanmıştır. Güvenlik başlığı PKK tehdidini içerse de Türkiye'deki genel eğilim Suriye'nin PKK'ya desteği kesme taahhüdünü yerine getirmediği yönündedir. 1990'ların başından itibaren su havzasıyla ilgili sorunlar Türkiye ve Suriye arasında krize dönüşmüştür. Atatürk barajının dolumu esnasında yaşanan problemler 1996'da Türkiye'nin Fırat üzerinde Birecik barajının inşasına başlamasıyla yeni bir boyut kazanmıştır. Askerler, Suriye'nin PKK'yı Türkiye'ye karşı koz olarak kullandığını düşünmektedir. Buna karşılık İsrail ile askerî ilişkileri geliştirerek Suriye'ye mesaj göndermişlerdir.

1998'in Sonbahar'ında Türkiye Suriye'ye PKK için yapılan baskıyı artırma kararı almıştır. Sayarı'ya göre bu süreçte Türkiye, Soğuk Savaş döneminde benimsediği reaksiyoner dış politikadan proaktif siyasete geçiş yapmıştır.[120] Ulusal güvenlik odaklı dış politika stratejisinde, yeni yönelim çerçevesinde başı çeken yine yüksek komuta kademesidir. Ana gündemi Suriye olan 30 Eylül tarihli MGK toplantısında güney komşuyu hedef alan proaktif bir politika izlenmesi kararlaştırılır. Aynı zaman diliminde PKK'nın Suriye'de devlet desteği gördüğüne, PKK lideri Abdullah Öcalan'ın Şam'da rahat bir yaşam sürdüğüne ve bizzat El Muhebarat'ın PKK'lıları sınıra yakın köylere yerleştirdiğine dair istihbarat raporları dolaşımdadır.[121] Politik iklim de Suriye'ye diplomatik ve askerî baskı yapılmasına uygundur. 28 Şubat süreciyle askerler bir kez daha siyasi etkinliğini artırarak hissettirmiş, ana tartışma ekseni ulusal güvenlik-rejim ilişkisine oturtulmuş ve Süleyman Demirel de cumhurbaşkanı sıfatıyla bu sürece destek vermiştir. Yüksek komuta kademesi, Suriye'nin PKK'ya "aktif desteğini" kesmenin terör meselesinin çözümünde önemli bir adım olduğuna hem cumhurbaşkanını hem de siyasetçileri inandırmıştır.

1998 Temmuz'unda Türkiye, Suriye'ye terörle mücadelede işbirliği yapılmasına dair belge gönderir; aradan birkaç ay

120. Sayarı, a.g.e., s. 172.

121. Gazetelerde Suriye'de Öcalan'a ait olduğu söylenen adresler ve PKK kampları tarif edilir. *Milliyet*, 8 Ekim 1998. Savaş olasılığının yaklaşmasıyla bunlara yenileri eklenir. Örneğin 1997'de MKE Kırıkkale mühimmat fabrikasındaki patlamanın Suriyeli ajanlarca tertiplendiği iddia edilir. *Milliyet*, 7 Ekim 1998.

geçmesine rağmen iletilen belgeye cevap alınamayınca iki ülke arasındaki gerilim atar. Dönemin Kara Kuvvetleri Komutanı Atilla Ateş Reyhanlı'daki Hudut Bölük Komutanlığı'na yaptığı ziyarette sabrın taştığı mesajını verir. Cumhurbaşkanı Demirel 1998 Ekim'inde yeni yasama yılının açılışında benzer ifadeleri tekrarlar. Süleyman Demirel'in Türkiye'nin Suriye'ye karşılık verme hakkını saklı tuttuğuna dair çıkışı kısa bir süre sonra patlak verecek "savaşa bir adım kala" atmosferinin habercisi olur. Demirel bir süre sonra da muhtemel askerî operasyon için kilit konumdaki Antakya ve Samandağ'da aynı sert çıkışı sürdürür. Genelkurmay Başkanı H. Kıvrıkoğlu ise Suriye ile Türkiye arasında "adı konmamış bir savaş"ın mevcudiyetine işaret eder. Zira devletin ileri gelenlerine göre Şam'da bulunduğu tespit edilen Abdullah Öcalan'a Suriye'nin gösterdiği hoşgörü doğrudan Türkiye'nin bekasına yönelmiş bir tehdittir.[122] Askerlerin talebi Öcalan'ın derhal Türkiye'ye teslim edilmesidir. Suriye ile savaşın eşiğinden ancak böyle dönülebilir.

Dönemin Başbakanı Mesut Yılmaz, Suriye sınırında yakında bir askerî tatbikatın yapılabileceğini söylediğinde[123] resmî makamların Suriye'ye yönelik harekete geçmek için daha fazla beklemeyecekleri anlaşılır. Bu esnada Türkiye'de kamuoyunun olası savaşa hazırlanması için Hatay meselesini hatırlatma (örneğin Hatay'ı Suriye sınırları içinde gösteren haritaların üst üste haberleştirilmesi) ve militer sembollere başvurma eğilimi kendini gösterir. Tıpkı 1974 Kıbrıs müdahalesi öncesinde olduğu gibi tatbikat ve askerî hazırlık pratikleri üzerinden operasyon seçeneğine aciliyet atfedilir. Bu çerçevede Hatay, Kilis ve Antep'e askerî yığınak yapılır; Türkiye-Suriye sınırına dağ komandolarının sevk edildiği, Diyarbakır'daki 2. Hava Üssün-

122. Süleyman Demirel, Mısır devlet başkanı Mübarek'in Türkiye ile Suriye arasındaki tansiyonu düşürmek için kulis yaptığı dönemde şunu söyler: "Bu işlerin başı olan kişi Şam'dan dünyaya neşriyat yapıyor. Oradan konuşuyor yerini söyleyerek yapıyor, inkâr ediyorlar. Türkiye bu kadar zaman çok ıstırap çekti. Artık çekmek istemiyor." "Demirel: İş Ciddi", *Milliyet,* 5 Ekim 1998. İlaveten Demirel sık sık Suriye'ye arka çıkmakla itham ettiği ülkeleri ad vermeden eleştirmiştir.

123. Bila'nın aktardığına göre Mesut Yılmaz şöyle der: "Suriye bu tutumunu sürdürdükçe Türkiye'de Milli Güvenlik Kurulu'nun gündeminden düşmez. Şu anda İskenderun'da bir NATO tatbikatı yapılıyor. Deniz ve Kara kuvvetleri iştirak ediyor. Türk Silahlı Kuvvetleri ise Suriye sınırında ayrı bir tatbikat hazırlığında. Henüz zamanı belli değil ama Türk Silahlı Kuvvetleri ilk kez Suriye sınırında bir tatbikat yapacak." "Asker Emir Bekliyor", *Milliyet,* 3 Ekim 1998, s. 16.

de alarma geçildiği, mevcut gözetleme kulelerine ağır silahlar yerleştirildiğine dair haberler yayılır. Tanklar, savaş uçakları, komandolar ve sınıra yapılan yığınak fotoğrafları medyanın en çok başvurduğu görsel malzemelerdir. Militer rüzgârı besleyen sadece Türkiye'nin kararlılığına dair askerî propaganda değildir, Suriye'nin Türkiye'ye saldırmak için fiili hazırlığa giriştiği iddiası da kamuoyuyla paylaşılır.[124] Buna mukabil bir yandan da Suriye ordusunun ne denli köhnemiş olduğu üzerinden ulusal orduya "mukayeseli prestij" ve üstünlük atfedilir. Hegemonik diskurda şablon bellidir: Türkiye ve ordusu Suriye'den "güçlüdür"; savaş çıkarsa da kazanacak taraf olacaktır. Neticede muhtemel bir askerî müdahale seçeneği için her türlü yeterli şart sağlanmıştır. Ancak kısa süre içinde Abdullah Öcalan'ın Suriye'nin dışına çıktığı haberi gelince askerî müdahale fikri tedricen soğuyacak hatta Türkiye ile Suriye güvenlik makamları arasında 20 Ekim 1998'de Adana'da PKK konusunda mutabakata varılacaktır. Suriye hükümeti topraklarındaki PKK kamplarını kapatacağına söz vermiş, böylece Türkiye ilk hedefine ulaşmıştır.

Kamuoyunun gündemi Öcalan'ın nerede olduğu ile meşguldür. Önce Rusya'da olduğu haberi gelecek, oradan ayrılınca sonra gözler Öcalan'ın gittiği İtalya'ya çevrilecektir. Adalet Bakanlığı Abdullah Öcalan'ın iadesi için İtalya'ya başvuruda bulunur. Ancak İtalyan hükümeti Türkiye'deki idam cezasının mevcudiyetinin iadeye engel olduğunu savunur. Bu esnada devletin tepesinden diplomatik uyarı mesajları İtalya'ya yönelir ve iç kamuoyu harekete geçirilir. Medyanın büyük kısmı milliyetçi tepkilerin büyümesinde rol oynar. Akabinde İtalyan mallarını boykot kampanyaları başlatılır,[125] meydanlarda İtalyan bayrakları ateşe verilir ve babalarının, eşlerinin resmini taşıyan kadınların, şehit çocuklarının katıldığı mitingler peşi sıra tertiplenir. Baskılar karşısında İtalya Öcalan'ı kendi topraklarından çıkarmak zorunda kalır. Şubat 1999'da Öcalan'ın Kenya'daki Yunan Büyükelçiliği'ne sığınır ve sonrasında yakalanıp Türkiye'ye getirilir.[126]

124. "Suriye Kuzeye Scud Yığıyor", *Milliyet*, 6 Ekim 1998.

125. Bu eksende önce İtalya'nın savunma ihalelerinden dışlanacağı açıklanmış; sonrasında ISO'nun içinde bulunduğu çok sayıda örgüt, İtalyan mallarını boykot için hazırlık yapmıştır.

126. Öcalan'ın yakalanıp Türkiye'ye getirilme sürecinde ABD istihbaratının rol oynadığı bilinmektedir. Bunun ABD'nin Irak politikası ile doğrudan ilişkisi vardır. M. Gunter, *The Kurds Ascending: The Evolving Solution in the Kurdish Problem in Iraq and Turkey*, New York: Palgrave Macmillan 2008, s. 60.

Yunan hükümeti Öcalan'ın kendi diplomatik temsilciliğinde yakalanması sonrasında hem iç hem de dış politikada zora düşer; Türkiye'deki resmî makamlar ise Yunan hükümetini sert bir dille eleştirir.

Öcalan'ın yakalanmasını takip eden günlerde ülkenin dört bir yanında kutlama gösterileri yapılacaktır. Milliyetçi atmosferin etkisi altında Nisan ayında yapılan seçimlerde MHP %18 ile tarihinin en yüksek oyunu alacak ve DSP'nin koalisyon ortağı olacaktır. Bu şartlar altında Abdullah Öcalan'ın daha yakalanmadan önce gündeme getirdiği "Demokratik Cumhuriyet" programı Kürt hareketinin siyasal ajandasının belirleyecek ve PKK bir süreliğine eylemsizlik hâline geçecektir.

Neticede ülke içinde "düşük yoğunluklu savaş"ın yaşandığı ve militarist propagandanın kılcallaştığı 1990'ların sosyopolitik atmosferinde Türkiye ile bir başka devlet arasında sıcak savaş çıkmamıştır ama kamuoyu bu ihtimal ile hep beraber yaşamıştır. Yüksek komuta kademesi başta olmak üzere birçok asker ve sivil özne PKK ile mücadelenin orduyu kuvvetlendirdiğini ileri sürmüş,[127] güvenlik odaklı yeni bir solidarist-korporatist reçete kamuoyuna sunulmuştur. Buna göre sivil-asker herkes, Türkiye'nin "düşmanları"na karşı "aynı safta birleşmelidir". Ayrıca orduyu yıpratacak, askerî operasyonları ve ittifakları tehlikeye atacak her türlü eleştiri derhal durdurulmalıdır. Bu esnada Genelkurmay'ın kurumsal kimliğiyle Türkiyeli Kürtlerin talep ettiği haklar başta olmak üzere birçok meselede reaksiyoner tutum izlediği[128] ve bu tutumunu farklı eğilimleri olan hükümetlere genellikle kabul ettirdiği söylenebilir. Devletin Kürt meselesinde izlediği tutumu eleştiren faaliyetlerin "vatana ihanet" ve "bölücülük" ile özdeş kılınmasıyla, 1990'ların baskıcı politikaları meşruiyet zırhına bürünecektir. Türkiyeli Kürtlerin

127. Bu bakış açısını içinde barındıran tipik bir örnek "Peki bu terörün hiç mi faydası olmadı? Terörün faydası da oldu. Türk Silahlı Kuvvetleri bu Şeytan Üçgeni'nde, Kafkaslar, Balkanlar ve Ortadoğu arasındaki bu cehennemde en ciddi kuvvet, hem de dinamik, dumanı üstünde, atik, çevik, hareket kabiliyeti yüksek, ciddi bir kuvvet olarak temayüz etti. Türkiye yıllardan beri tatbikat yapmıyor, savaşıyor. Savaş kabiliyeti çok yükselen güvenlik güçlerimiz, lojistik kabiliyet, aktarma, yer değiştirme gibi konularda çok ciddi tecrübeler kazandı. Her musibetin bir yararı da olabiliyor." A. Yörük, "Terörizm ve Ekonomi", *Türkiye'de Terörizm*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2003, s. 66.

128. Örneğin Aralık 1998 tarihli Genelkurmay bildirisinde Kürtçe eğitimin ve yayının mümkün olmadığı söylenmiştir.

bir bölümünün Abdullah Öcalan'ın mahkemedeki savunması ve mahkûmiyetinden sonra da PKK'ya desteğini sürdürmesinde OHAL rejiminin ve sonuçlarının yarattığı travmatik mirasın izleri yadsınamaz.[129]

## Güvenlik Devletinin Kıskacında

1990'lı yıllar, 12 Eylül darbesi sonrasında askeriyenin sivil müttefikleriyle birlikte sosyopolitik sistemi asayiş-güvenlik hattında konsolide etme ve piyasa odaklı ekonomik dönüşümün önünü açma adına uyguladığı siyasetin geri teptiği bir zaman aralığıdır.[130] Türkiye'de kentli orta sınıflar –tanımın muğlaklığını teslim etmek kaydıyla– aynı dönemde büyük ölçüde kendini geleceğe dair güvensiz, tedirgin ve umutsuz hissetmiştir. İSKİ'den "Süleyman Mercümek olayı"na, "Civangate"den Selçuk Parsadan'lı örtülü ödenek tartışmalarına ardı ardına gelen, bürokrat ve siyasetçilerin karıştığı yolsuzluk haberlerinin işaret ettiği çürüme, batan bankalardan enflasyona ekonomik sıkıntılar ve politik düzlemdeki gerilimler –özellikle hükümet kurma/kuramama gerilimleri-, bu hissiyatı beslemiştir. İş bulma/işini kaybetmeme endişesinden "yaşam tarzı" tartışmalarına uzanan iklimde belki de cumhuriyet tarihinin en çalkantılı dönemlerinden bir yaşanmıştır. 2001 ekonomik krizi bu sürecin yarattığı tahribatın doruk noktasına vardığı yeni bir kırılma ânıdır.

Sosyal devletin çözülmeye başladığı, neoliberal dönüşüm sancılarının sosyal dokuyu tahrip ettiği, merkez sağ ve merkez solun paramparça olduğu bir on yılda, "birlik" için çare olarak görülen militarist propaganda toplumsal kutuplaşmayı gidermemiş aksine hızlandırmıştır. '90'lar boyunca ülkenin sürekli bölünme ya da rejim değiştirme tehlikesiyle karşı karşıya olduğuna dair üretilen savlar, politikayı itibarsızlaştırarak "güce" ve "zora" dayalı yöntemleri kutsamıştır. Siyasi mecrada da endişeleri rahatlatacak/rehabilite edecek politik teminatlar bulma konusunda genel bir çaresizlik atmosferi mevcuttur. Hâl böyleyken bir yanda seçkinci motifleri olan muhafazakâr cumhuriyetçi tutumlar diğer yanda kitlesel faşizan eğilimler mevzi kazanmıştır.

129. Sonrasında 2002'ye kadar yaşanan gelişmeler için Gunter, a.g.e., s. 63-89.
130. Şarlak, a.g.e., s. 283.

Mezkûr iki eğilimin de ortak paydası reaksiyoner olmalarıdır. Siyasetin bu denli itibar kaybetmesinin militarist zihniyetle üretilen reçetelere duyulan rağbeti artırdığı da aşikârdır.

1990'lı yıllar boyunca Türkiye'de yaşanan politik çalkantıların en önemli izdüşümlerinden biri resmî ideolojinin bilinen formülasyonunun ve buna koşut olarak resmî milliyetçiliğin adım adım iflas etmesidir ve bu durum yukarıda anlatılan sürecin yansımalarıyla iç içedir. Zira müesses milliyetçilik, hem siyasal İslam'ın hem de Kürt hareketinin etkinliğini artırması karşısında inandırıcı, ikna edici politik cevaplar üretememiştir. Bu durum, 1990'lı yıllarda "iç/dış düşman" yaratma ve askerî güce başvurma eğiliminin yoğunluğunu ve çeşitliliğini doğrudan etkileyen bir süreçtir. Siyasal İslam başlığında "dış düşman" ağırlıklı biçimde İran olarak imlenirken Kürt sorununda liste çok daha kabarıktır ve içerisinde komşu ülkelerden Avrupa devletlerine ve ABD'ye uzanan çok sayıda aktör mevcuttur. Özellikle Suriye örneğinde olduğu üzere neredeyse savaşa varacak restleşmeler ve Öcalan'ın İtalya'daki günleri gibi geleneksel Batı şüpheciliğini besleyen gelişmeler bu bahiste zikredilebilir. TSK bu zaman aralığında kendi askerî stratejilerini ve iç örgütlenmesini değiştirirken 12 Eylül 1980 darbesi sonrasında yeniden biçimlendirilen ve iyiden iyiye güçlendirilen MGK 1990'larda neredeyse ülkeyi tümüyle yöneten bir kurum,[131] Milli Güvenlik Siyaset Belgeleri ve Genelkurmay karargâhında hazırlanan andıçlar da devlet-siyaset-toplum ilişkilerini reorganize etmeye kalkışan "yönetim belgeleri" hâline gelmiş; Genelkurmayın gazetecilere, yazarlara, yargı mensuplarına verdiği brifingler ise siyasal pusula oluvermiştir. Öyle ki anadilde eğitimden televizyona kadar temel hak ve özgürlükleri ilgilendiren birçok mesele 1990'lı yıllarda MGK engeline takılmıştır. Devlet Güvenlik Mahkemeleri (DGM) ise tüm bu sürecin yargı kanadını oluşturacaktır. Artık enerji politikalarından kalkınma hamlelerine, hukuk anlayışından çevre siyasetine her şey askerî güvenlik paradigmasına göre biçimlenecektir. Sözü edilen kurumlar 2000'li yıllarda ortadan kalktığında ya da değişime tabi tutulduğunda ise bu sefer yüksek komuta kurumsal olmayan araçlara ve dolaylı yöntemlere ağırlık vererek siyaseti etkilemeye devam edecektir.

131. Lundgren, a.g.e., s. 55; Jacoby, a.g.e., s. 648.

1980'lerden 2000'lere uzanan dönemde toplumsal barış büyük zarar görmüştür. Özellikle devlet ile PKK arasında gerçekleşen uzun soluklu mücadelenin yarattığı toplumsal tahribat ve yıkıcı sonuçları militarist propaganda nedeniyle Türkiye kamuoyunda fark edilememiştir. Türkiye'nin çatışma bölgesinden uzakta yaşayan yurttaşları ancak yakınlarında şehit cenazesi olduğunda ya da ana akım medyadan o da provokatif bir atmosfer içinde ağır çatışmalardan haberdar olmuştur. Bölgeyi kasıp kavuran köy boşaltmalar/yakmalar, koruculuk sistemi, faili meçhul cinayetler, fişlemeler gündeme taşınmamıştır. Savunma harcamaları başlığı altında TSK'ya ve güvenlik birimlerine aktarılan bütçeler açıklıkla konuşulmamıştır. Bu ve benzeri konularda haber yapmaya çalışan muhalif odaklar ise aynı şiddete maruz kalmıştır.

## 2000'lerde Değişim ve Süreklilik Üzerine Kısa Bir Not

1990'ların sonlarından başlayarak 2000'lerin ilk günlerinde dış politika bağlamında militarist söylemin bir miktar yumuşadığı, tehdit algılamalarının irtifa kaybettiği tespit edilebilir. Öcalan'ın Suriye'den çıkarılması ve sonrasında yakalanmasıyla beraber Suriye'nin tehdit listesindeki konumu alt sıralara inmiştir. Benzer bir durum İran ile ilişkiler bağlamında da geçerlidir. 28 Şubat sonrası süreçte İran'ın "terörist bir devlet" olduğuna dair iddialara nadiren rastlanmıştır. İran'da reformcu kanadın temsilcisi olarak görülen Muhammed Hatemi'nin seçilmesi iki ülke arasındaki ilişkilerin olumlu bir seyir izleyeceği düşüncesini desteklemiştir. Şam ve Tahran ile tansiyonun düşmesi İsrail'e atfedilen rolü de bir miktar geriye çekmiştir. 2003'te ABD'nin Irak'ı işgali ise Türkiye ve İran'ı güvenlik kaygıları üzerinden bir miktar daha birbirine yaklaştırmıştır. Her iki ülkede Saddam sonrası Irak'ta farklı grupları desteklese de Kuzey Irak'ta bağımsız bir Kürt devletinin kurulmasını tehdit olarak kodlamışlardır.[132] Kardak Krizi başta olmak üzere 1990'lı yıllarda askerî gerilimin

132. Türkiye Saddam sonrası dönemde PKK'nın, İran ise PJAK'ın güçlenmesinden çekindiği için Irak'a güvenlik perspektifinden bakmıştır. Ancak. Ankara ve Tahran'ın Kuzey Irak'a dair bir işbirliği politikasından söz etmek de kolay değildir. Türkiye Barzani ile ilişki kurarken İran Talabani ile yakınlaşmıştır. S. Akbarzadeh ve J. Barry, "Iran and Turkey: Not Quite Enemies but less than Friends», *Third World Quarterly*, 38: 4, 2017, s. 981, 982.

eksik olmadığı Yunanistan ile ilişkiler ise Dışişleri Bakanları İsmail Cem ve Andreas Papandreu'nun 1999 Bahar'ındaki diplomatik çabaları ve aynı yılın Ağustos ayında yaşanan Marmara depremi esnasında yumuşamıştır.[133] Aralık 1999'daki Helsinki Zirvesinde Türkiye'nin AB üyeliğine resmen aday olarak açıklanmasına Yunanistan'ın itiraz etmemesi iki ülke arasındaki ilişkileri yeni bir evreye taşımıştır. Bu süreçte Yunan resmî makamlarının uluslararası ölçekte tepkilere neden olan Öcalan hatasını telafi etme ve unutturma politikası devreye girmiştir.

Dış politikada gözlemlenen ılımlı atmosfer kısmen iç siyasete de etki etmiştir. Bu tespiti hem DSP-MHP-ANAP koalisyonu hem de ardından gelen AKP'nin ilk dönemi için tekrarlamak mümkündür. Bu konjonktürdeki tek kriz 1 Mart tezkeresi krizidir. ABD'nin 11 Eylül sonrası Afganistan'a yaptığı askerî operasyonu destekleyen Türkiye'deki sivil ve asker karar alıcılar aynı tutumu Irak'ın işgali sırasında sürdürmemiştir. Irak'ın işgali konusunda ABD planları Ecevit'in başbakanlık döneminin sonunda netleşmiş, Ecevit Türkiye'nin işgale sıcak bakmadığını muhataplarına bildirmiştir. Ecevit daha sonra bu tavrı nedeniyle ABD'nin hükümete bilhassa da kendisi ve partisine karşı pozisyon aldığını söyleyecektir.[134] 2002 seçimlerinde AKP'nin iktidara gelmesinden sonra ABD Türkiye üzerindeki baskılarını artırmıştır. Ancak hem kamuoyu baskısı hem askerler başta olmak üzere karar alıcıların endişeleri hem de iktidar partisinin iç dengeleri nedeniyle 1 Mart tezkeresi Meclis'ten geçmemiştir. Bunu izleyen dönemde ABD ile ilişkiler TSK'yı etkileyen bir biçimde kısa süreli gerginlik dönemine girmiş; Süleymaniye'de 11 Türk askerinin ABD askerleri tarafından gözaltına alınmasıyla kriz derinleşmiştir.[135] 2006-07 sonrasında AKP, Ortadoğu

133. A.O. Evin, "2 Changing Greek Perspectives on Turkey: An Assessment of the post-Earthquake Rapprochement", *Turkish Studies*, 5: 1, 2004, s. 8, 9.

134. Bülent ve Rahşan Ecevit'in Mehmet Çetingüleç'e bu konuda yaptığı açıklamalar için M. Çetingüleç, *Ecevit'in Anıları: 12 Yıl Saklı Tutulan 'Veda' Sohbetleri*, Doğan Kitap, 2018, s. 17.

135. Askerler Irak'a ABD müdahalesinin bağımsız bir Kürt devleti oluşturma ihtimalinden Kürtlerin Musul ve Kerkük gibi kritik bölgeleri kontrol etmesi olasılığından çekinmiştir. İşgalin Türkiye'ye ekonomik maliyetinin yüksek olacağına, mülteci akını yaşanacağına dair endişeler de vardır. İktidar şansını yeni bulmuş olan AKP ise "Müslüman bir ülkeye" karşı girişilen savaşta Batı'dan yana taraf olmayı İslamcı tabana anlatmakta güçlük çekeceğini fark etmiştir. 2004'te AKP, ABD'nin Irak'a kuzeyden cephe açmasına yardımcı olacak tezkereyi Mec-

bağlamında ABD'yi kısmen hoşnut edecek "telafi" politikalarına yönelmiş ama alt emperyal güç olma iddiasını Yeni Osmanlıcı ideoloji etrafında sürdürmeye çalışmıştır.[136]

2000'lerin ilk beş yılında dış politikada ana gündem maddesi olan AB ile ilişkiler ordu ve siyaset denklemine doğrudan etki etmiştir. 1990'lı yıllarda daha çok Doğu Avrupa bağlamında gündeme gelen ve kökeninde Batı kapitalizminin sosyalizm korkusunu barındıran ordu üzerindeki sivil denetim tartışmaları[137] Türkiye'nin resmen AB adayı olmasıyla ülkenin ana başlıklardan biri olmuştur. AB adaylık sürecinin rüzgârıyla hazırlanan uyum paketleri ordunun sivil kurumlardaki etkinliğini hızlı bir dönüşüme tabi tutmuş, DGM'ler tarihe karışmış, MGK'nın görev tanımı ve yapısı değişmiştir. AB adaylığını ordunun geleneksel "Batıcılığı" ile birlikte düşünen yüksek komuta kademesi yasal değişikliklere karşı büyük bir itirazda bulunmamıştır. Genelkurmay Başkanları Hüseyin Kıvrıkoğlu, Hilmi Özkök ve Yaşar Büyükanıt döneminde siyasi kadrolar ile çeşitli düzeylerde krizler yaşansa da sözü edilen başlıklarda sessiz bir işbirliği gerçekleşmiştir. Ayrıca Ergenekon ve Balyoz davaları esnasında hükümete muhalif olarak bilinen subaylar sonradan kumpas olduğu ortaya çıkan iddialara dayanılarak tasfiye edilmiş; orduyla işbirliği yaptığı iddia edilen Kemalist sivil toplum örgütleri de hedef tahtasına konmuştur. Tüm bu gelişmeler çoğunlukla liberal yazarlar tarafından "askerî vesayet" diye adlandırılan durumun değiştiğine kanıt olarak sunulmuştur.[138] AKP iktidarının bilhassa 2007 sonrası dönemde üst komutayı dizayn etmesi, ordu üzerinde seçilmişlerin denetimiyle özdeş

---

lis'ten geçirmiştir. Ancak aynı tezkere TSK'ya Kuzey Irak'ta operasyon imkânı tanıdığı için ABD ile gerilim devam etmiş ve Süleymaniye olayı sonrasında ABD karşıtı tepkiler filmlere ve romanlara konu olmuş ve kitleselleşmiştir. A. Güney, "Anti Americanism in Turkey: Past and Present", *Middle Eastern Studies*, Cilt 44, S. 3, 2008, s. 477-484.

136. Bu konuya bir sonraki bölümde değinilecektir.

137. Özellikle Polonya, Macaristan gibi görece güçlü orduları olan ülkelerde subayların sosyalizme dönüş konusunda tavır takınmasından çekinen Batılı liberaller, Doğu Avrupa ülkelerinde askerlerin sıkı bir sivil denetime tabi tutulmasını NATO ve AB adaylığı için şart koşmuştur. Kaygusuz, a.g.e., s. 191-193.

138. AB adaylığı sürecinde Türkiye'de asker ve sivil ilişkilerini etkileyen değişikleri irdeleyen ve özellikle AKP dönemine odaklanan bir çalışma için U.B. Yıldız, *Avrupa Birliği Sürecinde Türkiye'de Sivil-Asker İlişkileri: Adalet ve Kalkınma Partisi Dönemi*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayınlanmamış doktora tezi, 2010.

görülmüş ve demokratlık atfedilmiştir. Bu analizlerin isabetlilik oranının düşüklüğü ise kısa sürede ortaya çıkmıştır. Öncelikle Kaygusuz'un ifade ettiği gibi sivil denetimin "sivilliğinin" onun demokratlığıyla eşanlamlı görülmesi hatasına düşülmüştür.[139] Başta Kürt meselesi olmak üzere güvenlikleştirilen konularda ordunun belirleyici rolüne dokunulmaması ve psikolojik harp tekniklerinin sürdürülmesi militarizmin kendini yeniden üretmesine zemin oluşturmuştur. Özetle liberal yorumlar, ordu ve siyaset arasındaki ilişkiyi kurumsal düzenlemelerle sınırlı tuttuğu ve "müesses nizam"ın ideolojik transformasyonunda etkin olan ekonomik ve politik parametreleri içermediği için ordu, sermaye ve siyasal iktidar arasındaki karmaşık ilişkiler genellikle gözden kaçırılmıştır.

139. Kaygusuz bu noktaya dikkat çektikten sonra şu saptamada bulunur: "Bu da mevcut konjonktürde Türkiye'de sivil denetimin tam olarak kurulmasının, darbe geçmişinden gelen hükmedici ilişki modelini terse çevirmek olarak anlaşıldığı izlenimini yaratmaktadır." Kaygusuz, a.g.e., s. 187.

# Neoliberal Dönemde Türk Milliyetçilikleri Arasındaki Hegemonya Mücadelesi: 12 Eylül'den AKP Türkiye'sine*

Türkiye'de milliyetçilik, İslamcılıktan muhafazakârlığa ve liberalizmden solun bazı fraksiyonlarına kadar değişen farklı birçok ideolojiye ve siyasi tutuma nüfuz etmiş bir zihniyet örüntüsüdür. Milliyetçiliğin sınırları bir hayli belirsiz olmakla birlikte, siyaseti ve toplumsal ilişkileri etkileme veya belirleme kapasitesi güçlü ve

* Bu bölüm önce İsmet Akça, Ahmet Bekmen ve Barış Alp Özden'in derlediği *Turkey Reframed: Constituting Neoliberal Hegemony* (London: Pluto Press, 2014) adlı çalışmada "The Struggle For Hegemony Between Turkish Nationalisms in the Neoliberal Era" başlığıyla yayınlanmış; revize edilmiş Türkçe hâli ise kitabın Türkçe baskısı olan *Yeni Türkiye'ye Varan Yol* (İletişim Yay., 2017) adlı eserde "Neoliberal Dönemde Türk Milliyetçilikleri Arasında Yaşanan Hegemonya Mücadelesi" başlığıyla okura sunulmuştur. Bu bölüm Türkçe baskıda aynı adla yayınlanan makalenin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş hâlidir.

kapsayıcıdır. Milliyetçilik, diğer ideolojilerle kurduğu girift ilişki sayesinde kendisini çoğu zaman konjonktürel gelişmelere göre dönüştürüp farklılaştırmaktadır; milliyetçiliğe temas etmenin diğer siyasi tutumlar ve ideolojilerde yarattığı etki için de hemen hemen aynı şeyler söylenebilir. Hâl böyle olunca, olguları tahlil ederken tek bir milliyetçiliğe atıfta bulunmaktansa, birden fazla milliyetçiliğin varlığını teslim etmek ve milliyetçiklerin diğer ideolojilerle ilişkiselliğini hesaba katmak analitik açıdan daha güçlü bir başlangıç noktası olacaktır. Bu çerçevede, Thomas Hylland Eriksen'in *resmî* milliyetçilik ile *sivil* milliyetçilik arasında yaptığı ayırımı[1] dikkate almak gerekir. Umut Özkırımlı, Eriksen'e referansla, resmî milliyetçilik ile gayriresmî milliyetçiliği birbirinden ayırmaktadır.[2]

Resmî milliyetçilik, kabaca, tepeden dayatılan bir süreçtir ve arkasında bir dizi bürokratik veya kurumsal yapılanma ve uygulama bulunmaktadır. Nihai amacı homojen, çatışmasız ve itaatkâr bir toplum yaratmak olan resmî ideolojinin bir parçasıdır. Devlet aklının güvenlik ve beka kaygılarına göre biçimlenir ve aidiyet, yurttaşlık ve kimlik konusundaki sorunları sınırları belli bir milli kimlik tanımı üzerinden çözmeye çalışır. Diğer taraftan, toplumsal yapının sınıf ve kültür bağlamındaki karmaşık doğası ile siyasetin iç dinamizminin beklenmedik direniş noktaları oluşturması ve resmî milliyetçilik tarafından önerilen bazı argümanları değiştirmesi nedeniyle, resmî ideolojinin şablonunun topluma bire bir eklemlenmesi mümkün değildir. Bu aşamada, Özkırımlı'ya göre, gayriresmî milliyetçilikler devreye girerek milliyetçi ideolojinin standart iddiaları ile uyumlu ancak resmî milliyetçilikten farklı "alternatifler" oluşturmaya başlamaktadır. Söz konusu olan duygulara daha fazla hitap eden, canlı, tepkisel ve gündelik hayatla yakından ilişkili alternatiflerdir. Gayriresmî milliyetçilikler resmî milliyetçilik ile bazı durumlarda uzlaşır veya örtüşürken, bazı durumlarda da onunla yarışmaktadır. Bununla birlikte, sonuç olarak, bu iki milliyetçilik tipi karşılıklı olarak birbirine bağımlı olduğundan aralarında simbiyotik bir

1. T.H. Eriksen, "Formal and Informal Nationalism", *Ethnic and Racial Studies*, Cilt 16(1), 1993.
2. U. Özkırımlı, "Türkiye'de Gayriresmî ve Popüler Milliyetçilik", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*, İletişim Yay., 2002, s. 708.

ilişki bulunmaktadır.[3] Buna ilaveten milliyetçilik(ler) söz konusu olduğunda "büyük resmi" görebilmek için, resmî milliyetçilik ile gayriresmî milliyetçilik arasındaki ilişkinin kodlarını çözmek yetmemekte, ayrıca bunların sınıfsal ve kültürel tabanlarını da ayrıntısıyla incelemek gerekmektedir.

Bu bölümde amaçlanan, resmî milliyetçilik(ler) ile gayriresmî milliyetçilik(ler) arasındaki farklılaşmayı görmezden gelmeden, neoliberalizmin kendini kademe kademe tahkim ettiği son otuz yılda Türkiye'de yaşanan değişimleri ve tüm bu değişimlerin dayandığı sınıfsal tabanları milliyetçilik(ler) bağlamında tartışmaktır. 1980'lerden bu yana yaşananları aydınlatabilmek için, öncelikle artakalmış milliyetçiliğin (milliyetçiliklerin) mirası ele alınacaktır. İkinci olarak, Türk milliyetçiliklerini ortak bir zeminde tutan politik gelişmeler listelenecektir. Son olarak, söz konusu değişikliklerin dönemlere nasıl ayrıldığı gösterilmeye çalışılacaktır. Bu çerçevede, 1980'den sonra, Bir tarafta neo-Kemalist ve Türk-İslam sentezci milliyetçilik ve diğer tarafta neoliberal milliyetçilik olmak üzere Türk milliyetçilik(leri) arasında bir hegemonya kurma mücadelesi yaşandığını, Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AKP) iktidara geldiği 2002 yılında bu mücadelenin sertleştiği ve milliyetçilik(ler) arasındaki geçişkenliğin arttığı öne sürülmektedir. Kemalist milliyetçiliğin farklı yorumları (özellikle *ulusalcılık* ve seçkinci milliyetçiliğin) ile Türk-İslam sentezci milliyetçiliğin kısa süreli ittifak yaptığı bu yeni dizilimde, orta sınıfın terkibini (ve parçalanmasını) etkileyen neoliberal siyasetin kriz doğuran sonuçlarının devreye girdiği savunulmaktadır. 2015'te çözüm sürecinin sona ermesiyle netleşen, 15 Temmuz'da darbe girişimi sonrasında yeni bir faza geçen AKP'nin makbul milliyetçilik tanımının İslam-Türk sentezci bir milliyetçiliğe dönüştüğü ve büyük ölçüde resmî milliyetçiliğin yerini aldığı iddia edilmektedir.

## Milliyetçiliklerin Tortusunu Keşfetmek

Türkiye'de milliyetçiliğin tarihi Kemalizm'in tarihine göre çok daha derinlere kök salmıştır; yine de Kemalizm, yeni kurulmuş Cumhuriyet'in hâkim ideolojisi olarak, Türk milliyetçiliğini Batıcılık ile buluşturarak kendi siyasi tahayyülünün merkezine

3. A.g.e., s. 708, 709.

yerleştirmiş ve onu resmileştirmek suretiyle büyük ölçüde rakipsiz kılmıştır. Erken cumhuriyet döneminde resmî milliyetçilik hâline gelmiş olan Kemalist milliyetçilik, özü itibarıyla pozitivist ve seküler niteliği öne çıkan, ilerlemeci vurguları belirgin bir milliyetçilik tipidir. Solidarist-korporatist özellikleri kolayca tespit edilebilen Kemalizm organik bir ulus tanımına sahip çıkmaktadır. Irk ve kültürün yurttaşlığı biçimlediği 1930'lu yıllarda ivme kazanmış olduğu için "makbul" vatandaş tanımı içinde etnik referansları da bolca bulundurmaktadır.[4]

Kemalist milliyetçilik Cumhuriyet'i kuran orta sınıfın ellerinde hayat buldu ve serpildi. Kendisini ulus-devlete ve ulus-devlet ile özdeşleştirdikleri laik cumhuriyete adamış olan bu orta sınıf modernleşme ve sekülerleşmeyi bir bütün olarak gören bir düşünce yapısına sahipti. Kurucu aktörler devletin imkânları vasıtasıyla, Kemalist milliyetçiliğin temel prensiplerini topluma yaymaya çalıştı; aynı zamanda, bu prensipler kurucu orta sınıfın hayat tarzı olarak şehirlerin merkezlerinde de giderek güç kazandı. Sonuçta, üyeleri çoğunlukla kentli ve okuryazar olan bir kesim, resmî milliyetçiliği benimsemek suretiyle, siyasi ve ekonomik açıdan görece etkin bir konuma yükseldi. Aynı dönemde Kemalist milliyetçiliğin yanı sıra, Pantürkçü ve ırkçı bir gayriresmî milliyetçilikten bahsetmek de mümkündü.[5] Savunucuları, direkt resmî milliyetçilik ile değil de 1938 sonrası bilhassa hükümetle ve dönemin Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ile örtük bir siyasi mücadeleye giren Pantürkçü milliyetçilik, II. Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde ve savaş sırasında propagandif gücünü önemli ölçüde artırdı. Fakat konjonktürel sebeplere (örneğin Almanya'nın askerî açıdan yenilgiye uğratılması) bağlı olarak, Pantürkçü milliyetçilik hegemonik bir konum elde etmeyi başaramadı. Yine de, etnik milliyetçilik ve ırkçı eğilimler uzun vadede mevcudiyetlerini korumaya ve dönemsel olarak resmî milliyetçiliği etkilemeye devam edecekti.

*Zamanın ruhuna* uygun olarak, resmî milliyetçilik Soğuk Savaş döneminde mukaddesatçı eğilimleri içererek yeniden

4. Bu konuda A. Yıldız, *Ne Mutlu Türküm Diyebilene: Türk Ulusal Kimliğinin Etno-seküler Sınırları (1919-1938)*, İletişim Yay., 2001.

5. J. Landau, *Pan-Turkism: From Irredentism to Cooperation*, Indiana University Press, 1995 (*Pantürkizm*) ve M. Atabay, İkinci Dünya Savaşı Sırasında Türkiye'de Milliyetçilik Akımları, Kaynak Yay., 2005.

formüle edildi ve her şeyi kapsayan komünizm karşıtlığı bu resmî milliyetçiliğin merkezî öğelerinden biri hâline getirildi. Diğer taraftan, Soğuk Savaş döneminde görülen gayriresmî milliyetçilikler, tek parti döneminde olmadıkları kadar çeşitliydi ve 1960'tan sonra siyasi partiler ve örgütlerde temsil edilmeye başlandılar. 27 Mayıs 1960 darbesini takip eden yıllarda ortaya iki ana milliyetçilik modeli çıktı. Birincisi, antiemperyalizmi kuvvetle vurgulayan, aydınlanma mirasını önemseyen, seküler çizgisi net sol Kemalist milliyetçilikti. İkincisi ise Milliyetçi Hareket Partisi'nde (MHP) ifadesini bulan doktriner Türk milliyetçiliğiydi. MHP kadroları, antikomünizm sloganının arkasına gizlenip paramiliter güçlerini kullanarak şiddet olayları tertipledikleri 1970'li yıllarda, İslam'ın Türklüğün özünü oluşturan unsur olarak kabul edildiği bir milliyetçilik anlayışı geliştirdi. Bu anlayış, laiklikle doğrudan çatışmasa da dinî söyleme mesafeli yaklaşan resmî milliyetçilikten kısmen ayrışmaktaydı. MHP, milliyetçi-muhafazakâr kimliği sayesinde hem taşrada hem büyük şehirlerde özellikle de taşralı orta ve altsınıflar arasında popüler hâle geldi.[6] 1970'li yıllarda *Aydınlar Ocağı* gibi sağcı kuruluşlar, Türk-İslam sentezinin yeni yorumlarını üretmek suretiyle bu sürece katıldı. Bu esnada, *ulusalcı* sol veya sol Kemalist kadrolar kurucu orta sınıfın temel özelliklerini ve ilerlemeci endişelerini muhafaza etti. Bu kesimin mensupları, sosyopolitik kaygılar nedeniyle, siyasi izdüşümlerinin sivil-askerî bürokratik seçkinlere daha yakın olduğunu hissettiler. Bir taraftan modernist-laik, bir taraftan da –tam bağımsızlığı savunan– antiemperyalist bir söylem ürettiler. 1960 ve 1970'lerin siyasi kutuplaşmasıyla kamufle edilmiş olmakla birlikte resmî milliyetçiliğin savunucuları ve Türk-İslam milliyetçileri Kıbrıs başta olmak üzere bir dizi "milli mesele"de zaman zaman benzer argümanları savunmuşlardı. Yine de, siyasi sembolleri, referans noktaları, hitap ettikleri toplumsal kesimler o kadar farklıydı ki bu ikisi arasındaki bazı paralellikleri tespit etmek uzun zaman aldı.

Türkiye'deki siyasi hayata bir kâbus gibi çöken 12 Eylül 1980 darbesi, birbiriyle rekabet hâlindeki bu milliyetçiliklerin pozisyonlarında kısmi değişimlere yol açtı. 12 Eylül'den sonra, darbenin liderleri tarafından teşvik edilen resmî milliyetçiliğin

6. K. Can, "Ülkücü Hareketin İdeolojisi", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*, İstanbul: İletişim Yay., 2002, s. 663.

bir yönü, Mustafa Kemal Atatürk kültü ve sürekli tekrarlanan Atatürk milliyetçiliği vurgusuydu. Diğer yönü ise toplumun çok yönlü olarak Türk-İslam sentezci endoktrinasyona tabi tutulmasıydı. Muhafazakâr-milliyetçi örgütler kriz dönemlerinde İslam'ı bir nevi "birleştirici unsur" olarak kullanmak isteyen kadroları yönlendirdi; ancak bu yönlendirme Cumhuriyet'in temel ilkeleri ve yurttaşlık etiği ile doğrudan ters düşülmediği izlenimi verilerek yapıldı. Bunun sonucu, resmî milliyetçiliğin büyük ölçüde Türk-İslam sentezci motiflerle bezenmesiydi. Kurucu ideolojinin işaret ettiği ulusal kimlik ve seküler dinamikleri "restorasyona" tabi tutulmaktaydı.

İzleyen yıllarda, resmî milliyetçilik ile alternatifleri arasında şiddetli bir mücadeleye tanık olunacaktı. Bu bölümün kalan kısmında, resmî milliyetçilik ve gayriresmî milliyetçilikleri ele almak suretiyle, Türk milliyetçiliklerinin 1980'lerden bu yana aldığı biçimlere dair bir sınıflandırma sunmaya çalışılacaktır. 1980 sonrası dönem üç alt döneme ayrılarak incelenecektir: "1980'ler: 12 Eylül'ün gölgesinde Türk Milliyetçilikleri ve Yeni Osmanlıcılık"; "1990'lar: Resmî Milliyetçiliğin Krizi"; "2000'ler: Neoliberal Milliyetçiliğin Hegemonyası ve Resmî Milliyetçiliği Onarmaya Yönelik Çabalar"

## 12 Eylül'ün Gölgesinde Türk Milliyetçilikleri ve Yeni Osmanlıcılık

Yukarıda kısaca bahsedildiği üzere, 12 Eylül 1980 darbesini izleyen ilk yıllarda, resmî milliyetçilik kendisini hem sağ Kemalizm hem de Türk-İslam sentezci önkabuller üzerinden yeniden inşa etmek suretiyle melez bir karaktere büründü. Bu esnada, MHP çizgisi, yönetim kadrolarının yaşadığı kafa karışıklığı nedeniyle sendelemekteydi. Komünizme karşı verilen mücadele adına darbe öncesinde silahlı saldırılar düzenlemiş olan ülkücü kadrolar, bu örgütlü şiddeti devleti korumak için gerçekleştirdiklerine emindi. Buna karşılık, 12 Eylül darbesinin aktörleri sadece solcuları değil bazı ülkücüleri de tutuklayıp yargılamaya başladığında ülkücülerin şaşkınlıktan dili tutuldu ve MHP kadroları kendilerine "devletin kendi öz çocuklarını nasıl hapsedebildiğini hatta idam edebildiğini" sordular. Bu travmadan sonra, özellikle de hapishanede oldukları dönemde,

MHP'lilerin bir bölümü İslamcı argümanlara ve stratejilere daha fazla sırtlarını yaslamaya başladı.[7] 1990'ların başlarında, hareket içinde İslamcı çizgiye kayanların bir kısmı, ideolojisinde ümmet motifleri bulunan Büyük Birlik Partisi'ni (BBP) kurmak üzere Muhsin Yazıcıoğlu'nun liderliğinde ülkücü hareketten kopacaktı.[8]

1980 öncesinde MHP kadrolarında yer almış ancak darbe rejiminin gazabını çekmekten kurtulmuş ülkücüler, 1983'te demokratik siyasete dönülmesinin ardından, yeni kurulan Anavatan Partisi (ANAP) çatısı altında siyasete devam etmeyi tercih etti. Turgut Özal'ın liderliğindeki ANAP, siyaseti teknik bir idareye indirgeyen genel tavrıyla, 12 Eylül darbesinin liderleri tarafından başlatılan piyasa ekonomisine hızlı geçişe öncelik verdi. "Büyük Türkiye" ve "birinci lige çıkma" hayallerinin popüler olduğu bu dönemde, izleyen yıllardaki siyaseti kökten etkileyecek bazı toplumsal gelişmeler de yaşandı. Bilhassa, taşrada yaşanan çözülme nedeniyle şehirlere göçün hızlanması ve yeni kapitalist aktörlerin yükselişi çarpıcı gelişmelerdi.

Kurucu orta sınıfın en önemli özelliği olan eğitimlilik, müteşebbislik ile taçlandırılmadığı müddetçe artık eskisi kadar cazip değildi. Müteşebbis ruh sayesinde piyasa ekonomisinde yükselme arzusu ve istikrar endişesi yeni orta sınıfın bileşiminde anahtar rol üstlendi.[9] Bu atmosferde, resmî milliyetçiliği "kalkınmacı" bir eksende liberal unsurlarla yumuşatma eğilimi ortaya çıktı. Diğer taraftan, birkaç istisna haricinde, söz konusu eğilim resmî milliyetçiliğin tabularıyla uğraşmaktan imtina etti, kendisini kurucu ideolojinin eleştirisiyle sınırlı tuttu.[10] Resmî milliyetçilik tarafından neredeyse tabulaştırılan Cumhuriyetin ilk dönemlerine ilişkin meselelerin siyasi iktidarlar tarafından tartışılması için 2000'lere kadar beklemek gerekecekti. O zaman bile söz konusu tartışma sadece pragmatik amaçlarla, yeni iktidarın hegemonyasına hizmet etmesi için yapılacaktı.

---

7. A.g.e., s. 678.
8. B.E. Arıkan, *Türk Sağının Türk Sorunu: Milliyetçi Hareket Partisi*, Agora Kitaplığı, 2008, s. 53-69.
9. K. Ünüvar, "Siyasetin Üzerindeki Hayalet: Orta Sınıflar", *Birikim*, S. 260, Aralık 2010, s. 21.
10. Örneğin A.T. Alkan, "Türkiye'de Sol'un Zihni Donanım Problemleri Üzerine Bir Deneme ve Bir Teklif", *Türkiye Günlüğü*, S. 15, 1991, s. 57-62 ve M. Türköne, "Seçkin Kültürü Olarak Türk Sosyalizmi", *Türkiye Günlüğü*, S. 15, 1991, s. 63-67.

Bu bölümün çizdiği çerçevede, Turgut Özal'ın cumhurbaşkanlığı dönemi (1989-1993) Yeni Osmanlıcılık hakkında yapılan tartışmalar nedeniyle önem taşımaktadır. Özal'ın cumhurbaşkanlığı, Türkiye için "fırsatlar" yaratma eğiliminin 1991 sonrasında değişen dinamikler, özellikle de SSCB'nin dağılması, bağlamında ivme kazandığı bir dönemdi. Batı'da ileri sürülenin aksine Özal Batı ile İslam dünyasının yakın işbirliği yapabileceğini düşünüyordu. Bu işbirliğini de kapitalist ekonomi ve liberalizm üzerinden tanımlıyor,[11] Türkiye'nin bu bağlamda kritik bir rol üstleneceğini ileri sürüyordu. Bölgesel güç olmak için ona göre hem İslam bağı hem de ekonomik refah kartı gerekliydi.

Turgut Özal ve çevresindeki liberal entelektüel çevre, 1980'lerin sonlarından itibaren, "büyük" ve "güçlü" bir Türkiye kurulması adına hem bastırıldığı iddia edilen kimliklerin ifade edilmesine yönelik olarak ülke içinde yükselen taleplere yanıt verilmesi hem de dış ilişkilerde bir etki alanı yaratacak "aktif" bir siyaset izlenmesi stratejisine paralel olarak Yeni Osmanlıcılığı bir referans noktası aldı. Nihayetinde, Türkiye'nin 1980'lerdeki sorunları çözecek bir model olarak Osmanlı geçmişini ihya etme çabasının ürünü olan Yeni Osmanlıcılık, ilk başlarda, geleneksel Osmanlı "çoğulculuğu" ile çağdaş liberal çokkültürlülüğün birleştirilmesi olarak tahayyül edilmişti.[12] Özal'a göre Osmanlı mirası ile olumlu mânâda yüzleşilmeli ve Osmanlı geçmişinden bugüne dair dersler çıkarılmalıydı. Bu derslerin başında "hoşgörü" ve "çoğulculuk" vardı.[13]

Özal'ın "Osmanlı modeli" ile başarılı kabul ettiği Amerikan çokkültürlülüğü arasında benzerlik kurduğu iyi bilinen bir gerçektir. Hâl böyleyken, Özal dönemindeki Yeni Osmanlıcılığın İslami bir nüve barındırdığı inkâr edilemeyecek olmakla birlikte, söz konusu argümanın Batı ile barışık ve kendi içinde liberal unsurlar taşıyan entelektüel bir çerçeveye üç aşağı beş yukarı karşılık geldiği de aşikârdır. Yılmaz Çolak'ın dile getirdiği gibi: "Emperyal Yeni Osmanlıcı vizyon, Osmanlının kültürel kimliğini Batı karşıtı bir değer olarak değil, küreselleşen Batı dünyasının

11. Özal, Müslüman ülkelerin Batı'nın ekonomik ve siyasi sistemine entegre olması gerektiğini söylüyordu. Bu çerçevede İslam Birliği tartışmalarını gerçeklikten uzak ve yararsız olarak niteliyordu. Aral, 2001: 75, 76.

12. Y. Çolak, "1990'lı Yıllar Türkiye'sinde Yeni Osmanlıcılık ve Kültürel Çoğulculuk Tartışmaları", *Doğu Batı*, S. 38, 2006, s. 126.

13. B. Aral, "Dispensing with Tradition? Turkish Politics and International Society During Özal Decade, 1983-93", *Middle Eastern Studies*, 37: 1, 2001, s. 74.

bir parçası olarak algılamaktaydı."[14] Bu hâliyle milli kimliğin yeniden tanımlanmasında referans noktası olarak kullanılmak istendi. Ancak resmî milliyetçiliği bütünüyle ikame edecek güçte değildi, bir diğer ifadeyle yeteri kadar olgunlaşmamıştı.

Özal'ın 1993'te vefat etmesinden sonra, liberal eğilimli Yeni Osmanlıcılık fikri de popülerliğini kaybetti. Bununla birlikte, siyasal İslamcı Refah Partisi (RP) ve etrafındaki İslamcı yazarlar, Yeni Osmanlıcılık fikrini Batı karşıtı ve daha dinî bir çerçeveye yerleştirmek suretiyle devam ettirmeye koyuldular. İzleyen dönemde İslamcılar arasında İslami düzende çoklu hukuk düzeni hakkında yapılan tartışmalar Türkiye'nin milli kimlik sorunsalına ve laiklik-İslamcılık gerilimine cevap olarak sunulmaya çalışıldı. Rusya-Çeçenistan arasındaki çatışmalara ve Bosna Savaşı'ndaki Sırp milliyetçiliğine tepki olarak Batı karşıtı söylemin artması, RP'nin benimsediği Yeni Osmanlıcılığı ümmetçilik ile özdeşleştirdi. Hem etkinliklerini ve etkilerini bilhassa 1994 yerel seçimlerinden sonra artıran RP'li belediyeler hem de İslamcı yazarlar Osmanlı geçmişinin kolektif hafızasını ritüeller ve sembollerle canlı tutmaya çalıştılar ve Türk kimliğini bu çerçevenin içine yerleştirdiler. Bu sırada, Kemalist milliyetçiliğin (milliyetçiliklerin) destekçileri, 1990'ların geri kalan kısmını büyük ölçüde Osmanlı İmparatorluğu'nun bu şekilde popülerleştirilmesine ve İslamcı kimlik inşasına alternatif aramakla geçirdiler.

## 1990'lı Yıllar: Resmî Milliyetçiliğin Krizi

1990'lı yıllar, resmî milliyetçiliğin ve bu milliyetçiliğin taraftarlarının kriz yaşadığı ve bata çıka ilerlediği bir dönemdi. Soğuk Savaş sona ermişti ancak iki kutuplu dünya düzeninin devletlerin politikalarına ve reel siyasete yerleştirdiği dar kalıpları kırmak henüz mümkün değildi. Üstelik Türkiye'de resmî milliyetçilik, hem küresel hem de yerel seviyelerde yaşanan çok boyutlu gelişmelerle sarsıldığı gibi, gözle görülen bu çalkantılara tatmin edici cevap da bulamamıştı. Burada iki unsur hemen dikkat çekmektedir: Dışta, kapitalizmin bir veçhesi olarak küreselleşmenin siyasi egemenlik kavramına yaptığı dönüştürücü baskı; içte, resmî ideolojiyi krize sokan iki köktenci olgu, yani siyasal İslam'ın yükselişi ve keskinleşen Kürt sorunu.

14. Çolak, a.g.e., s. 135.

1990'larda, Kemalizm'i savunmalarıyla bilinen gazeteci ve akademisyenlerin suikaste kurban gitmesi ve Sivas Madımak katliamı gibi olaylar[15] ilerici-laik aydınların rejimin geleceğinden ciddi ölçüde endişe duymasına yol açtı. Buna ilaveten, 1994 yerel seçimlerinde artan oy oranıyla RP'nin güçlenmesi, sekülerizm ile milli kimlik arasında sıkı bir bağ oluşturmuş seküler-cumhuriyetçi kesimleri rahatsız etti. Türk-İslam sentezini savunan ve kendilerini büyük ölçüde "devlet" ve "rejim" ile özdeşleştirmiş olan gruplarda da, bilhassa 1991 sonrası MHP'de, aynı rahatsızlık hissedilmekteydi. Bu rahatsızlık nedeniyle, MHP, İslamcı muhalefet ve gericilikle özdeşleştirilen yaklaşımlarla arasına mesafe koymak için laikliği vurgulayan bir çizgiye kaydı. Bu yönelimin tescillenmesi, siyasete asker aracılığıyla "balans ayarı çekilen" 28 Şubat 1997 müdahalesinden sonra olacaktı.[16] Sözü edilen gelişmelerin ardından, 1999 seçimlerinde MHP, kentli orta sınıfın ağırlıkta olduğu Türkiye'nin batısındaki şehirlerde siyasi bir güç hâline geldi.

1990'lı yıllarda, bu süreci tartışan milliyetçi aktörler ve analistler resmî milliyetçiliğin krizde olduğunu kabullenmekten uzaktı. Krizin bir sebebi, resmî milliyetçiliğin geleceğinden endişeli kitlelerin kabul edebileceği cevapları bulma kapasitesini büyük ölçüde yitirmiş olmasıydı; bu kayıp, alternatif milliyetçilikleri daha cazibeli hâle getirmişti. İdeolojik süreklilik sağlamak ve milliyetçi bir performansa katkıda bulunmak için sergilenen milliyetçi sembollerin kullanımı peyderpey arttı. Resmî milliyetçiliğin açığı milliyetçi simgelerin ve popüler anlatıların kamusal alanı adeta işgal etmesiyle giderilmek istendi.

Yeni şahlanan bu milliyetçiliği harekete geçiren sadece gericilik tehdidi değil, aynı zamanda Kürt ayrılıkçısı PKK'ya karşı girişilen "düşük yoğunluklu" savaştı. Kısa süre içinde şehit ce-

15. Bu konuda daha detaylı bilgi için "Siyasal İslam'dan Kürt Sorununa 1990'lar Türkiye'sinde Kılcallaşmış Militarizm" adlı bölüme bakılabilir.

16. Aynı zamanda "postmodern" darbe olarak da bilinen 28 Şubat süreci, ismini, Milli Güvenlik Kurulu'nun (MGK) toplandığı tarihten (28 Şubat) almaktadır. Kurul, anılan oturumda, 8 yıllık kesintisiz zorunlu eğitime geçilmesi gibi bir dizi karar aldı ve Refah-Yol hükümetine (Refah Partisi ile Doğru Yol Partisi'nin oluşturduğu koalisyon hükümetine) bunları uygulaması için ihtar verdi. MGK kararlarını takiben, Yargıtay Başsavcısı, siyasal İslamcı RP'nin kapatılması için dava açtı ve RP'li Başbakan Necmettin Erbakan bunun üzerine 18 Haziran 1997 tarihinde görevinden istifa etti.

nazeleri, futbol maçları ve hatta konserler bile milliyetçi dışavurumların sahnesine dönüştü. Bu çerçevede, siyasal İslam'ın yükselişine ve Kürtlerin siyasi taleplerinin artmasına tepki olarak Kemalist imgelerin üretimi ve teşhiri de çoğalmıştı. Her meslekteki insanın kullanımına uygun olarak üretilen Atatürk fotoğraflarının, envai çeşit Atatürk rozetinin, ulusal bayrağın ay ve yıldızı ile işlenmiş objelerin, pop müzik konserine dönüşen Cumhuriyet kutlamalarının[17] bu nedenle artmasının, Kemalist sivil toplumun krizle boğuşan resmî milliyetçiliği yeniden düzenleme çabasının bir parçası olarak görülebileceğine hiç şüphe yoktur. Bu yolla, "devletin bölünmez bütünlüğünü" ve "rejimi" sembolize eden metalar, kolektif Kemalist kimliğin, toplumsal ilişkilerin ve özel alanların parçası hâline geldi. 1990'ların maddeci-araçsal arka planında, popüler milliyetçiliğin etki alanını birkaç esaslı değişiklik genişletti; bunların en dikkate değer olanı kitle iletişim araçlarının kullanımındaki çeşitlenmeydi.

1990'ların sonundaki milliyetçi siyasi atmosfer "postmodern" 28 Şubat 1997 müdahalesi ve Öcalan'ın yakalanıp Türkiye'ye getirilmesiyle zirve yaptı. Bu süreçte ilerleyen satırlarda vurgulanacağı gibi hem ulusalcılık hem de Türk-İslam sentezci milliyetçilik kitlesel güç kazandı. MHP, Kürt sorunu ve buna vermeyi uygun gördüğü tepkide sadece resmî tezi kucaklamakla kalmadı, aynı zamanda milliyetçi tepkileri oya tahvil etmeyi de başardı. MHP'nin 1999 seçimlerinde oylarını koalisyon hükümetinin ortaklarından biri olacak kadar artırmasını sağlayan diğer iki unsurdan biri 1990'larda yaşanan toplumsal ve siyasi huzursuzluk, diğeri de partinin kendi içinde geçirdiği dönüşümdü.[18] Partideki değişime bakıldığında, 1990'lı yılların sonundaki MHP'nin piyasacı eğilimlere sempatik bakmaya başladığı, muhafazakârlığını dönüşüme tabi tuttuğu ve de laik rejime bağlılığının altını çizdiği görülmekteydi. Başka bir deyişle, MHP, klasik anlamda bir merkez sağ parti olduğu ve resmî milliyetçiliği savunduğu izlenimini vermeye bir miktar daha yaklaşmıştı. Bununla birlikte, MHP'nin bu yeni imajını ve ani yükselişini uzun süre devam ettirmesi mümkün değildi. MHP'nin, milliyetçi tabanını genişletmesine imkân tanıyan

17. Bu konuda bir önceki bölüme bakılabilir.
18. T. Bora - K. Can, *Devlet ve Kuzgun: 1990'lardan 2000'lere MHP*, İletişim Yay., 2004.

kesimlere verdiği seçim vaatlerini koalisyon hükümetinin bir ortağı olarak tutması olanaksızdı. Söz konusu vaatlerin en çarpıcı olanlarının Öcalan'ın idam edilmesini sağlamak ve başörtüsü sorununu çözmek olması MHP'nin içinde bulunduğu durumu göstermektedir. Daha da kötüsü, parti o dönemde yolsuzluk söylentileriyle çalkalanmaktaydı. 2001 ekonomik krizini ve ardından gelen seçimleri takiben, koalisyon hükümetindeki ortakları ile aynı kaderi paylaştı ve Meclis'e girmek için gerekli %10 barajını aşmayı bile başaramadı.[19] MHP'deki bu keskin düşüşün bir diğer sebebi, krizlerle boğuşan alt-orta sınıftan 2002 seçimlerinde %7,5 oy toplayan Genç Parti'nin (GP) hızlı ve dikkat çekecek ölçüde başarılı yükselişiydi. Genç Parti'nin sağ popülist çizgisi, merkez sağın altının oyulduğu bir dönemde popüler milliyetçiliğin kendini gösterme mecralarından biri olmuştu. Koalisyon hükümetindeki diğer ortaklarıyla birlikte 2002 seçimlerinde parlamento dışında kalan MHP'nin tekrar Meclis'e dönmesi ancak 2007 seçimleriyle ve çoğunluğunu AKP'nin yükselişine yoğun biçimde muhalefet eden Batı Ege ve Marmara bölgelerinden topladığı oylar sayesinde mümkün olacaktı.

## 2000'ler Türkiye'sinde Neoliberal Milliyetçiliğin Hegemonyası ve Resmî Milliyetçiliği Onarma Çabaları

2000'li yıllarda, resmî milliyetçiliğin içinde bulunduğu krizden neoliberal milliyetçiliğin üstün çıktığı yeni bir döneme geçiş yaşanmaktaydı ve resmî milliyetçilikte esaslı bir tadilat fikri gündemdeydi. Resmî milliyetçilik "donuk" ve "arkaik" olmakla, siyasi ve iktisadi özgürlüklere set çekmekle itham edilmekteydi. 2000'lerin ikinci yarısında, AKP ve destekçisi liberal-demokrat yazarlar tarafından geliştirilen neoliberal milliyetçiliğin resmî milliyetçiliğin "geleneksel" sınırlarını zorladığı öne sürülebilir. Bu yeni durumun arkasındaki ekonomik ve siyasi gelişmeleri analiz etmek, bu dönemin rakip diğer milliyetçiliklerini anlamak için de gereklidir.

2001 ekonomik krizi Türkiye'deki sınıfsal tepkileri ve siyasi dengeleri kökten etkilemişti. Önceki dönemlerde ekonomik

19. Bora ve Can, a.g.e., s. 474-505 ve Arıkan, a.g.e., s. 81-83.

açıdan kendilerini kısmen güvende hissetmeye alışmış orta ve üst-orta sınıflar işsizlik ve istikrarsızlık ile tanıştı ve bu yeni durum onların daha katı ve reaksiyoner bir siyasi duruşu benimsemelerine yol açtı. Alt-orta sınıflar ise büyük ölçüde sağ popülizmin etkisi altına girmişti. Genç Parti'nin kısa sürede hızlı yükselişi sağ popülizmin kitleler üzerindeki tesirine örnekti. Ama bu rüzgârla yelkenlerini şişiren asıl aktör şüphesiz AKP'ydi. 2002 seçimlerinde İslamcı AKP'nin tek başına iktidara gelmesi, "milli iradeci" söylemin geri dönüşünün ve Kemalist milliyetçiliklerin daha tepkisel-savunmacı bir pozisyona çekildiği yeni bir siyasi dönemin başladığının işaretçisiydi. Bu aşamada aslen 1990'ların ikinci yarısında çatallanan Kemalist milliyetçiliğin gayriresmî yüzlerini birbirinden ayırmak önemlidir: Bunları seçkinci milliyetçilik ve yeni ulusalcılık olarak tanımlamak mümkündür. Sağ popülizm, seçkinci milliyetçiliğin ve yeni ulusalcılığın savlarına karşı alt-orta sınıfların desteğini devşirerek güçlendiğinden her iki akımın tezlerini özetlemek gerekir.

Seçkinci milliyetçilik, Batılı üst-orta sınıf değerlerini ve yaşam tarzlarını Batı medeniyetine ulaşmanın ideal yöntemi olarak yücelten, Cumhuriyet'in kurucu ideolojisini bu amaca ulaşmak için atılmış büyük bir adım olarak yorumlayan ve siyaseti seçkinci kabul edilebilecek bir perspektiften okuyan kentli-laik-modernist bir tutumdu. Cumhuriyetin ideal yurttaşının günün şartlarına uyarlanarak geri çağrılmasını arzulamıştı. Batı dünyasının hayranlık duyduğu "başarılı Türk" imgesi, seçkinci milliyetçiliğin ulusal gurur abidesiydi. Kemalizm'in Batıcı yönünü ön plana çıkaran seçkinci milliyetçilik, rekabetçiliği ve sürekli çalışmayı bir ulusal kurtuluş reçetesi olarak görmekteydi. "Türk öğün, çalış, güven" düsturu bir çeşit "Türk mucizesi" formülü olarak küresel dünya şartlarına adapte edilmişti. Resmî ideolojinin tehdit olarak sıraladığı unsurlar seçkinci milliyetçilik nazarında bu "mucizeyi" geciktiren, çağdışı girişimlerdi.

Ana akımda kalem oynatan gazeteciler ve Kemalist-modernist olarak bilinen kimi yazarlar tarafından popülerleştirilen seçkinci milliyetçilik, belirgin bir hayat tarzına ve düşünme biçimine yaptığı vurgu nedeniyle modernizmin biçimsel sınırları dışında kalanlara karşı kimi zaman ayırımcı, aşağılayıcı ve hatta cinsiyetçi bir söylem oluşturdu. Söz konusu milliyetçilik temelde etnik özelliklerini öne çıkaran grupları, dönem dönem

göçmenleri ve İslami köktencilik ile taşralılıkla özdeşleştirilen kesimleri hedef aldı.

Ulusalcılık ise aslen 1970'li yıllarda Kemalist milliyetçiliğin evrenselci-hümanist öğelerini ön plana çıkaran bir düşünce akımı olarak ortaya çıkmıştı ve Kemalizm'in antiemperyalist bir kimliğe sahip olduğu iddiasının taşıyıcısıydı. Şovenizm ve özcülük ile arasına mesafe koymaya çalışan ulusalcılık, 2000'lerde yerini yeni ulusalcılığa bıraktı. Kökleri 1990'ların ikinci yarısına uzanan ve çok temelde emperyalizme ve "işbirlikçilerine" karşı ulus-devlet savunusu olarak özetlenebilecek olan yeni ulusalcılık, modernist ve laik bir çizgiyi savunmak bağlamında seçkinci milliyetçiliğe benzese de özerk, üçüncü dünyacı, antiemperyalist vurguları dikkate alındığında ondan ciddi biçimde farklılaşmaktaydı. Ulusalcılığın eğilimi, küreselleşme dinamiklerinin her birini emperyalist proje ile özdeşleştirmek ve seküler milliyetçiliği antiemperyalizmin ayrılmaz bir parçası olarak değerlendirmekti. Akademisyen ağırlıklı bir entelektüel grup tarafından geliştirilen yeni ulusalcı fikirler zaman içinde akademik yayınlardan popüler mecralara doğru genişlemeye başladı ve vulger biçimlere büründü.

Farklı seviyelerde de olsa, yeni ulusalcılık, Kürtlere ve aynı zamanda azınlıklara, Türk-İslam sentezci milliyetçiler kadar olmasa da şüpheyle bakmaktaydı. AKP'nin 2002 yılında iktidara gelmesiyle, Türkiye'nin "düşmanlarının" hem içinden hem de dışından siyasi destek temin ettiği inancı perçinlendi. Bu inanış, seçkinci milliyetçilik, yeni ulusalcılık ve Türk-İslam sentezcisi milliyetçilik gibi Türk milliyetçiliğinin farklı versiyonlarını konjonktürel olarak birbirleriyle yakınlaştırdı. Mitsel anlatılar hâline gelen komplo teorileri ve bunlara eşlik eden reaksiyoner ruh hâlleri, aslında birbirinden ayrı duran bu milliyetçilikleri yapıştıran bir zamk vazifesi gördü. Oluşturulan milliyetçi yol haritasında, Avrupa Birliği (AB) adaylık süreci ülkenin bölünmesinin aracı olarak betimlendi, Kürt sorunu ise özgül ve yerel dinamikleri göz ardı edilerek tamamen "yeni emperyalizmle" ilişkilendirildi.[20] Bu eksende, milliyetçilerin kutsal değerlere

20. G. Fırat, "Sömürgeciliğe Karşı Milliyetçilik", İleri, S. 11, 2002, s. 88-94; Y.G. Özden, "Üçüncü Meşrutiyet", İleri, S. 12, 2002, s. 126-129; T. Topçu, "Avrupa Çıkmazı ve Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri", İleri, S. 4, 2001, s.186-189; F. Doğan, "Üçüncü Meşrutiyet Nasıl İlân Edildi?", İleri, S. 12, 2002, s. 108-114.

başvurması ve ulusalcı kesimlerin örgütsel seviyede birlikte hareket etmesi yönünde bir eğilim ortaya çıktı.

Ulus-devletin tehdit altında olduğu varsayımından hareket eden, Kuvayı Milliye'nin (ulusal güçlerin) birleşmesini salık veren *Kızıl Elma* fikri, militarist bir söylemi bilinçli bir biçimde kullanmak suretiyle ikinci bir "Bağımsızlık Savaşı" başlatılması çağrısı yaptı. Popüler söylemde *Kızıl Elma* Koalisyonu, siyasi eksenin birbirine zıt tarafındaki milliyetçileri bir araya getirme çabasına karşılık gelmekteydi. 1990'ların sonundan bu yana sağ ve sol unsurların birleşiminden oluşan "milli bir koalisyon", İslamcı köktenciler, Kürt siyaseti, Avrupa Birliği gibi ortak düşmanlara karşı örgütlenmeye çalışılıyordu. Bu nedenle Batı karşıtlığı ve yabancı düşmanlığı başvurulan söylemde önemli bir yer tuttu.

AKP hükümeti, sık sık Osmanlı'nın son dönemindeki işbirlikçi hükümetlere benzetildiğinden parçalanma ve çöküş bu sürecin kaçınılmaz sonucu olarak görülmekteydi. Gidişata dur demenin ancak "vatanseverlerin aynı cephede buluşması" ile mümkün olduğu düşüncesi hem yeni ulusalcı hem de Türk-İslam sentezci çevrelerde yaygınlaşmaktaydı. Ulusalcılar ile Türk-İslam sentezcisi milliyetçiler tarafından "ikinci kurtuluş savaşı" söyleminin kullanılmasının yanı sıra, Kurtuluş Savaşı, Atatürk ve ulusal fedakârlıklar hakkındaki yazılar ve görseller yoğun bir şekilde paylaşılmaktaydı. Turgut Özakman'ın Şu Çılgın Türkler adlı eserinin gördüğü yoğun ilgi kuşatılmışlık hissi yaşayan kitlelerin ruh hâlinin bir yansıması gibiydi. Bilhassa yeni ulusalcı kesimler, Atatürk'ün ve Kurtuluş Savaşı'nın Üçüncü Dünya için örnek teşkil ettiğini, emperyalizme karşı girişilen bu "yeni savaşın" aynı tepki zincirini yeniden başlatacağını sıklıkla öne sürmekteydi.[21] Böylece, Üçüncü Dünya sadece bir coğrafya veya coğrafi konumlandırma olmaktan çıkıp yeni ulusalcılığın vaatlerine karşılık gelen siyasi bir proje hâlini aldı.[22] Aynı zaman diliminde Avrasyacılık bir dip akıntı olmaktan çıkarak popülerleşti, çeşitli yeni formlara dönüştü hatta kimi muvazzaf ve emekli askerler arasında yaygınlaştı.[23]

21. Örneğin A.K. Öztaş, "Mazlum Ulusların Devrim ve Kalkınma İdeolojisi: Kemalist Milli Devrim", İleri, S. 9, 2002, s. 148-164.

22. Örneğin G. Fırat, "Türk Ulusundan Ayrı Bir Kürt Kimliği Var Mı?", İleri, S. 12, 2002, s. 22.

23. E. Erşen, "The Evolution of 'Eurasia' as a Geopolitical Concept in post Cold War Turkey", *Geopolitics*, 18: 1, 2013.

Farklı eğilimlerdeki milliyetçi aktörler, güncel meseleleri rejimin ve devletin bekasıyla böylesine kuvvetle ilişkilendirmek suretiyle, sol ve sağ arasındaki ayrımın "suni" olduğunun apaçık ortada olduğunu düşünmeye başladılar.[24] Ulusalcılar ile Türk-İslam sentezcisi milliyetçi örgütlerin omuz omuza durduğu bu gevşek koalisyon, örgütsel seviyede uzun süre bir arada kalamadı. Milliyetçilikler arasındaki rekabet ve tabandaki sosyokültürel farklılıklar kurumsal ve politik işbirliğinin sürdürülebilirliğini olumsuz etkilemişti. Fakat söz konusu kesimler arasında söylem bazındaki yakınlaşma Kürt sorunu ve AB gibi temel meselelerde bir müddet daha devam etti. Bu girişimin ardındaki unsurlar içinde kurucu rejimin ortak ilkeleriyle aynı düşünen milliyetçiliğin değişmez kabullerini, muhalefette olmanın yarattığı siyasi endişeleri ve iktidar karşısında dezavantajlı hissedilmesini saymak mümkündür.

Meselenin beka sorunu olduğu tezi, politik gerginliği ve sokaklardaki toplu şiddet eylemlerini artırmaydı. 1990'lı yılların ortalarından bu yana daha sık meydana gelmeye başlayan ve 2000'lerde ardı arkası kesilmeyen etnik gerilimlerin ve linç eylemlerinin esas sebebi kentlerde faşizan eğilimlerin güç kazanmasıydı.[25] Söz konusu linç eylemleri ilk başta PKK ile doğrudan veya dolaylı olarak ilişkilendirilenleri hedef almış olmakla birlikte sonraki dönemde hedef büyüttü ve sol muhalifleri de kapsadı. Halka "milli refleks" veya "ülkesini seven insanların" anlık tepkileri olarak sunulan bu eylemler aslında çoğu zaman örgütlenen, planlanan ve programlanan saldırılardı.[26] 2002'den bu yana, iktidardaki AKP'nin meşruiyetini sorgulamadıkları sürece, bahsedilen linç kampanyaları hükümet tarafından ciddi bir sorun olarak algılanmamıştı. Hatta çatışmaların yeniden başladığı 2015 Yaz'ından itibaren benzer şiddet eylemleri nicelik ve nitelik açısından artış göstermişti.

24. F. Yaşlı, "Kızılelmacılık ve Komplocu Zihniyet", *Birikim*, S. 204, Nisan 2006, s. 81.
25. Linç olaylarını inceleyen makalesinde Zeynep Gambetti sınıf ve etnik kimlik arasında kesişmesi muhtemel alanlara işaret etmektedir. Z. Gambetti, "Linç Girişimleri, Neo-liberalizm ve Güvenlik Devleti", *Toplum ve Bilim*, S. 109, 2007.
26. T. Bora, *Türkiye'nin Linç Rejimi*, Birikim Yay., 2008.

## AKP'nin Yükselişi ve Neoliberal Milliyetçilik

Ekonomik krizler ve yolsuzluk suçlamalarının tepe noktasına ulaştığı 1990'ların ikinci yarısından 2000'lerin başına hem merkez sağ hem de merkez sol siyaset adım adım çöktü. Onunla birlikte sağ popülizm ve liberal görünümlü yeni bir İslamcılık yükselişe geçti. 3 Kasım 2002 seçimlerinin galibi AKP, içinde kolaylıkla ayırt edilebilen muhafazakâr motifler de barındıracak bir neoliberal siyasi dönüşümün habercisi oldu. Milli Görüş hareketi içinde yetişmiş olan AKP kurucuları, 28 Şubat 1997 müdahalesinin ardından Batı dünyası ile "barışık" ve "liberal değerlerle uyumlu" yeni bir söyleme geçmenin gerekli olduğunu fark etmişti ve merkez sağa oynayarak geniş bir kitlenin, kısmen siyasi konjonktürün de etkisiyle, desteğini almıştı. Anavatan Partisi'ne çok benzer bir şekilde, AKP de Türk sağının kendi içindeki farklı eğilimleri birleştirmeyi amaçlayan bir stratejiyi ve "milli irade" söylemini merkeze koyan sağ popülist bir politik hattı izledi.

Hakan Yavuz'a göre, RP'nin lideri olarak açıkça İslamcı bir duruş sergilemiş olan Necmettin Erbakan'ın geleneksel siyaset çizgisinden ayrılması sonrasında, AKP'nin hızla yükselmesinin ardında şu iki temel unsur bulunmaktaydı.[27] Birincisi, kökenleri Turgut Özal'ın uyguladığı neoliberal ekonomik politikalara kadar götürülebilecek olan ancak yerleşik düzene meydan okuma gücünü (28 Şubat'taki postmodern müdahaleye rağmen) özünde 2000'li yılların başında kazanan taşra kökenli yeni burjuvaziydi. Muhafazakâr müteşebbislerin ve patronların kulübü olarak kurulan Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği'nin (MÜSİAD) ekonomik faaliyetlerden aldığı payı, kentlileşip tabanını genişletmek ve yeni sektörlere girmek suretiyle artırmış olması dikkat çekiciydi. Ekonomik açıdan liberal, siyaseten muhafazakâr olan Anadolu şehirleri ve kasabalarıyla ilişkilerini devam ettiren işinsanları Milli Görüş hareketinden çıkan "reformcu"

27. H. Yavuz, "Giriş: Türkiye'de İslami Hareketin Dönüşümünde Yeni Burjuvazinin Rolü", *AK Parti: Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri*, Kitap Yay., 2010, s. 7. Necmettin Erbakan, kendi siyasi çizgisinde hem bir parti lideri hem de bir dinî liderdi. Geleneksel örgütçülük stratejisine her zaman bağlı kalan Erbakan, siyasi hayatı boyunca katı bir Batı karşıtı söylem benimsedi. Diğer taraftan, AKP'nin kurucuları, takım çalışması, ortak akıl, parti içi demokrasi gibi bir dizi ilkeyi ön plana çıkaracakları yönünde partinin kuruluşu aşamasında söz vermişlerdi. M. Çınar, *Siyasal Bir Sorun Olarak İslamcılık*, Dipnot Yay., 2005, s. 109.

kanata yakınlaşmaya başladılar. Buna ilaveten, muhafazakâr ve dindar küçük esnaf ve tüccar da bu partinin 2001 krizinin ardından "istikrar" getirmesini umduğu için, AKP lideri Recep Tayyip Erdoğan'ı destekleyen gruba katıldı.

Yavuz'un bahsettiği diğer unsur, "devlet kontrolü dışındaki yeni aydın çevresi" idi. Geleneksel seçkinlere karşı nüfuz savaşına girişen liberal eğilimli aydınlar, Kemalizm ve genellikle onunla özdeşleştirdiği sol siyasetle kavgalıydı. Tüm solcu veya sosyalist akımları otoriter-ilerlemeci yeni ulusalcılık ile özdeşleştirmeye dönük bu eğilim, AKP iktidarına karşı sergilenen muhalefetin meşruiyetinin azaltılması çabalarına liberallerin destek vermesine yol açtı.[28] Bu çevrenin neoliberal düşünceyle yakın ilişkisi, siyasi liberalizmi ve ekonomik liberalizmi "ayrılmaz bir bütün" olarak kavrayışları, ilaveten Türk siyasi tarihini ve mevcut siyasi konumlanmalarını neredeyse tamamen merkez-çevre odaklı bir perspektiften değerlendirme eğilimleri, AKP'nin kendi ideolojik hegemonyasını inşa etmesine katkıda bulundu. Bu hegemonya, kurucu ideolojinin seküler-solidarist toplum tahayyülüne karşı İslam-Türk sentezine dayalı yeni bir kimliğin inşası için zemin hazırladı.

İzleyen bölümde, AKP etrafında oluşan ideolojik hegemonya ile milliyetçilik(ler) arasındaki ilişkiye odaklanmak suretiyle, AKP'nin neoliberal milliyetçiliğini aşama aşama İslam-Türk milliyetçiliğine dönüştürmeye başladığı öne sürülecektir. Ancak öncelikle bir hususu açıklığa kavuşturmak gerekmektedir. Daha güçlü İslamcı eğilimleri olan milliyetçiler ile Türklüğe vurgu yapan milliyetçilerin ilk günlerden itibaren AKP'de bir arada yaşadığını ve aynı sağ popülist söylemi paylaştığını akıldan çıkartmamamız gerekir. Partide kimin daha güçlü bir konumda olduğu konjonktürel gelişmelere bağlı olarak zaman içinde değişmekle birlikte, hiçbirinin uzun müddet neoliberal ekonomik düzenlemelere ve bunların getirdiği sosyopolitik dönüşüme karşı çıkmadığı da ortadadır.

28. Örneğin M. Türköne, *Mankurtlar: Küçük Türkiye Milliyetçiliği*, Etkileşim Yay., 2011, s. 37-58.

## AKP'nin "Makbul Milliyetçiliği" ve Rakipleri

AKP'nin yükseliş aşamasında güç kazanan ve lider kadrosunun sağ popülist söyleminde önemli bir yer tutan neoliberal milliyetçilik, özünde, piyasa ekonomisi ve aktörleri ile barışık, milliyetçi sembollerle "ileri demokrasi" söylemini harmanlayan, sağ popülist dile, muhafazakâr ve dinî motiflere başvurarak sistemik gerilimi azaltmaya çalışan bir milliyetçilik türüydü. Türk sağının kalkınma vurgusunu miras olarak alıyor, kapitalist ekonominin altsınıflar üzerinde yarattığı dezavantajlı durumu söylemsel düzeyde "milli irade" ile mekanik düzeyde ise kamu kaynaklarının güdümlü transferi ve İslamcı sosyal ağlar ile hafifletmeyi amaçlıyordu. Erdoğan 2007 seçimlerinden itibaren çok daha net bir biçimde Menderes ve Özal geleneğine sahip çıktığını ileri sürerek merkez sağın kalkınmacılığını ve "makbul milliyetçiliğini" AKP'ye devşirmişti.

AKP'nin bilhassa ilk dönemindeki yaklaşımı, kurucu milliyetçiliğin "günahlarını" mahkûm etmek suretiyle neoliberal çağın egemen güçlerinin reel çıkarlarına ters düşmeyen, "yeni" ve "makbul" bir milliyetçilik inşa etme çabasının ürünüydü. Resmî milliyetçiliğin şu ya da bu biçimde yaptığı baskıdan boğulan farklı siyasetlerden yazar ve düşünürler, Türkiye'nin demokratikleşmesi önündeki sorunların gerçek kaynağını ulus-devletin kuruluş sürecindeki rol paylaşımında görmüş, ancak sesleri çoğu zaman bastırılmıştı. AKP'nin de hem irtifa kazanan neoliberal dalga hem de içinden çıktığı İslamcı muhalefet nedeniyle söz konusu eleştirilere kulak vermesi, kendini liberal ve demokrat olarak tarif eden çevrelerin uzun bir süre AKP'ye sıcak bakmasına yol açtı. AKP hükümetinin ilk yıllarında gerçekleştirdiği reformlar, AB sürecine karşı başlarda sergilediği olumlu yaklaşım, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin siyasete müdahalesini liberal demokratik normlara referansla durdurma çabası söz konusu sempatinin artmasında etkili oldu.

Kentli, laik orta ve üst-orta sınıfların, içinden çıktığı İslamcı gelenek yüzünden şüpheyle yaklaştığı AKP, iktidarının ilk döneminde kamusal alanda cumhuriyetçi önkabullerle ve rejimin sembolleriyle çatışan bir profil sunmaktan bilhassa kaçındı. Aksine, mümkün olan her fırsatta, Recep Tayyip Erdoğan ve partinin diğer üyeleri, kendilerine yöneltilmesi muhtemel eleş-

tirileri boşa çıkarmak için, demokrasiye, özgürlüklere ve anayasaya olan bağlılıklarını vurguladı.[29] Cumhuriyet tarihinin tabu olarak bilinen meselelerinde alenen görüş bildirilmedi. Mustafa Kemal Atatürk'ü değil, İsmet İnönü dönemini eleştirmekle yetindi. Bu ilk dönemde resmî milliyetçilik tartışmalarından, olur da Kemalizm üzerinden bir rejim tartışmasına evirilebilir diye genellikle uzak durulmaktayken, AKP iktidarının ikinci ve üçüncü dönemleri için bu tespiti yapmak mümkün değildir. Bunun sebebi, ardı ardına gelen seçim zaferleriyle konumunu sağlamlaştırmış olan AKP'nin kendi hegemonyasını seküler milliyetçi aktörleri, siyasi ve bürokratik alandan dışlayarak sürekli kılmak istemesiydi. AKP'nin ikinci dönemine rastlayan ve ordudan sivil topluma uzanan siyasi davalar silsilesi aynı zamanda kurucu ideolojinin eleştirisi ile el ele yürütülmüştü. AKP'nin organik aydınları askerî seçkincilik ile özdeşleştirdiği Kemalizm'i ve dolaylı olarak CHP'yi ve seküler sol kesimleri darbelerin asli kaynağı olarak göstermeyi sürdürmüştü.

AKP'nin iktidarını pekiştirmesi sonrasında resmî milliyetçiliğin yeniden üretim alanları ve ritüelleri adım adım tartışmaya açıldı. Erken cumhuriyet yıllarının tartışmalı konuları artık güncel siyasi tartışmanın merkezindeydi. Öyle ki dönemin başbakanı Erdoğan 2011 Sonbahar'ında Dersim Tertelesi'nden bahsederken "eğer devlet adına özür dilenecekse, böyle bir literatür varsa ben özür dilerim, diliyorum" diyecek fakat sonraki tartışmalarda asıl hedefin yüzleşme değil siyasi pragmatizm olduğu anlaşılacaktı. Zira gerçek bir yüzleşmenin gerekli aşamaları konusunda hükümet hiçbir adım atmadı.

AKP karşısında uzun süre aynı saflara çekilen seçkinci milliyetçilik ve Türk-İslam sentezciliği AB reformlarına sert çıkışlarıyla AKP ve liberal çevreler tarafından "gayrimeşru" kılınmıştı. Onlara göre reformlara direnme çabası "eski Türkiye"nin refleksiydi. AKP hükümeti tarafından, Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) iktidarda olduğu tek parti döneminde uygulanmış otoriter politikalara getirilen şiddetli eleştiriler, bu partiye ve Batıcı, kentli laik müttefiklerine yönelik açık bir mesajdı. CHP'nin neoliberal politikaların neden olduğu yıkımlara sırtını dönen tavrı ve dar bir kurucu ideoloji tanımı üzerinden

29. Örneğin bakınız *Türkiye Bülteni, S.* 1, 2003, s. 9-13.

yaptığı muhalefet, Cumhuriyet Mitingleri eşliğinde 2007 cumhurbaşkanlığı seçimi sırasında yaşanan kutuplaşmalar AKP'nin benzer eleştirileri uzun müddet yeniden üretmesini sağladı.[30] Takip eden zaman diliminde de AKP, CHP'nin tavrını seçkinci milliyetçilik ile eşdeğer göstererek itibarsızlaştırmaya çalıştı. Ayrıca partinin ikinci iktidar döneminde daha sık duyulan otoriterlik şikâyetlerini bu biçimde bertaraf etmeyi denedi.

AKP'nin sonradan müttefiklik ilişkisi kuracağı MHP ile gerilimi ise daha iktidarının ilk yıllarında başlamıştı. AKP, MHP'nin temsil ettiği Türk-İslam sentezci milliyetçilik için de çekim merkezi olmayı hedeflemiş ve bu nedenle MHP'nin kendini gösterdiği alanlarda var olmaya çalışmıştı. 2006 Sonbahar'ında Ertuğrul Gazi'yi anma törenleri sırasında AKP'li ve MHP'liler arasında çıkan kavga her iki tarafın milliyetçilik yarışına girmesiyle bir süre daha devam etmişti. AKP'nin ikinci döneminde partililer MHP'yi kimi zaman ırkçılık ve kafatasçılık yapmakla kimi zaman da partinin gençlik örgütünün görünürlülüğünün arttığı şehit cenazeleri üzerinden suçlamıştı.[31] MHP'liler 1990'lı yıllardaki şehit cenazelerinde zaten varlığını göstermişti, ancak 2000'li yıllarda bu cenazeleri AKP'yi eleştirmenin bir zemini olarak kullanmaya başladılar; bu durum ise cenazeleri siyasi çıkarları için istismar etmekle suçlanmalarına yol açtı.

AKP tarafından muhalefetin milliyetçilik çıkışlarına dair gündeme getirilen eleştiriler sanıldığının aksine AKP ve yakın çevresinde milliyetçi ideoloji ile epistemolojik zeminde ve siyaseten gerçek bir hesaplaşma yapıldığı anlamına gelmemekteydi. Karşı çıkılan sadece kanıksanmış ritüellere hapsolmuş Kemalist milliyetçi dışavurumlar ve politik muhaliflerin "makbul olmayan/kötü" milliyetçiliğiydi. Erdoğan her fırsatta MHP'nin ve CHP'nin temsil ettiğini ileri sürdüğü milliyetçiliğe karşı kendi

30. Cumhuriyet mitingleri, 2007 Cumhurbaşkanlığı seçimleri öncesinde Nisan ve Mayıs aylarında İstanbul, Ankara ve İzmir gibi büyük şehirlerde Kemalist sivil toplum kuruluşları tarafından düzenlenen etkinliklerdi.

31. Örneğin, MHP'den doğrudan bahsetmemekle birlikte, Erdoğan gerçekten de onları şu sözlerle muhatap almıştı: "Şehitlerin kanı üzerinden siyaset yaparak milliyetçi olunmaz. Diyoruz ki, bırakın artık bunu. Allah aşkına, siz çıkıp 'İktidara biz geldik ve bunu, bunu yaptık' diyebilir misiniz? Bunu diyebilir misiniz? Ne yapmışlar, sorun onlara, bakalım ne söyleyecekler? Zaten anlatacak ne var ki, gösterebilecekleri hangi hizmetleri var? Hangi yolu inşa etmişler, kaç hastaneyi, kaç okulu yapmışlar, hangi köye su götürmüşler?" *Türkiye Bülteni*, S. 58, 2008, s. 49.

"müspet milliyetçiliğini" anlatıyordu. AKP iktidarının ikinci döneminde, Kasım 2010'da, Erdoğan'ın partisinin grup toplantısında yaptığı konuşma, bu yaklaşımın dramatik bir örneğini sergilemekteydi. Erdoğan, özelde kendi partisinin ve genelde iktidar bloğunun milliyetçilik yorumunu içeren konuşmasında, şöyle konuştu:

> Milliyetçilik kafatasçılık değildir. Milliyetçilik, slogan atmak, çeşitli sembollerle tezahüratta bulunmak, hoşgörüsüzlüğü bir ideoloji olarak dayatmak hiç değildir. Milliyetçilik, belli idealler, belli değerler etrafında buluşmak, bir gelecek vizyonu etrafında kenetlenmek, insanlığın tamamının huzur ve barışı adına tek yürek hâline gelmektir. Ortak tarih ve kültür bilinci insanları bir arada tutar, bir millet olarak geleceğe taşır. Milliyetçilik, bu ruhu oluşturabildiği, bu duygu iklimini güçlendirebildiği oranda kıymetlidir... Milliyetçilik, asla ve asla ırkçılık değildir. Zira milleti teşkil eden ana unsurlar kan bağı, genetik kodlar değil tarihtir, kültürdür, ortak idealler, ortak değerlerdir. Aynı toprak parçası için, aynı bayrak için, aynı idealler ve değerler için şehit düşmüş ve aynı mezarlıkta yan yana yatan iki şehidi etnik kökeniyle, diliyle, mezhebiyle birbirinden ayırmak şehitlere de, bu millete de, bu ülkeye de yapılacak en büyük haksızlık, en büyük saygısızlıktır. Biz milliyetçiliğe hep böyle baktık.[32]

Sağ popülist dili ustaca kullanan Erdoğan ve AKP'nin sözcüleri milliyetçiliği, "birleştirici bir unsur" olarak tanımlamak ve milliyetçi sembolleri kullanmak suretiyle siyasi yarışta müteaddit defalar öne geçtiler. Başka bir deyişle, AKP, siyasi rakiplerinin milliyetçi söylemlerine kendi "makbul/müspet milliyetçiliği" ile cevap verdi. Bu milliyetçilik, "millete adanmış olmak" ve "hizmet aşkıyla yanmak" şeklinde formüle edilen, dışadönük, hakkını savunan, kendinden emin bir politik pozisyon olarak sunuldu. Böylece, kendi milliyetçiliğini "eski Türkiye"ye ait olduğunu iddia ettikleri içe dönük, tepkisel, karamsar milliyetçiliğin tam zıddı olarak konumlandırdılar. Hiç şüphesiz, milliyetçi söylemin popülist unsurları ve sembolleri de bu süreçte İslamcı öğelerle birlikte işlevsel kılındı. Milliyetçi amaçlar uğruna kolektif hafızada yeniden üretilen anmalar, bu anmalarda kullanılan kahramanlık ifadeleri, şehitlerin mezarlarına yapılan ziyaretler ile ulusal ve dinî bayramları kutlayan mesajların hepsi AKP ta-

32. *Milliyet*, 9 Kasım 2010.

rafından kullanılan milliyetçi sembolizmde yerini bulmaktaydı. Örneğin parti henüz 2007 yılında kurban bayramını kutlamak için "Kurban Olam Ayına Yıldızına" sloganı ile reklam panolarını donatmıştı. Erdoğan, şehitlik üzerinden kardeşlik mesajları yayınladı; parti gösterilerinde ve partinin resmî yayın organı olan *Türkiye Bülteni*'nde Türk bayrağı ile Atatürk resimleri sıklıkla kullanıldı.[33] Erdoğan'ın hemen hemen her resminde Türk bayrağı da vardı. Bu tablo, hararetli bir tartışmaya konu olan "demokratik açılım" sürecinde de çok sık tekrarlandı. Parti sözcüleri yeni ulusalcılar ve Türk-İslam sentezcileri tarafından sürece getirilen eleştirilere, değişmez bir biçimde "tek bayrak, tek devlet, tek millet" sloganı ile karşılık verdi.

"Demokratik açılım" sürecinin kendisinin iktidar partisi tarafından bir "milli birlik ve kardeşlik" projesi olarak lanse edildiğini akıldan çıkarmamak gerekmektedir. AKP'nin bakış açısına göre, bu "milli birlik ve beraberliğin harcı" İslam'dı. Erdoğan'ın 11 Ağustos 2009 tarihinde partisinin grup toplantısında yaptığı ve aynı zamanda projeyi halka açıklamak için broşürlere de basılan konuşması, "Analar ağlamasın" gibi demokratik açılım sürecine gönderme yapan sloganlarıyla, bu bakış açısının bir diğer örneğidir:

> Oğlu her ne sebeple hayatını kaybetmiş olursa olsun, Yozgat'taki anne ile Hakkâri'deki anne, oğullarının başında aynı duayı ediyorsa, evladı için Yasin ve Fatiha okuyorsa, cemaat aynı kıbleye dönüyorsa, burada [Türk Silahlı Kuvvetleri ile PKK arasındaki savaşta] çok ciddi bir yanlış olduğu ortadadır.[34]

AKP kurmayları, müzakere sürecini bir yandan siyasi rakiplerine karşı üstünlüğünü tescilleyen bir proje, bir yandan da askerî ve sivil bürokrasiye geri adım attıran meşru bir adım olarak görmekteydi. Milliyetçiliği yeniden tanımlamak bu sürecin olmazsa olmaz bir parçasıydı. Başta Başbakan Erdoğan ve partiye yakın aydın kesim olmak üzere, AKP'li aktörlerin "makbul milliyetçiliği" tıpkı Turgut Özal'ın yaptığı gibi icracı bir çerçeveye oturttukları ve ülkenin gerçek milliyetçi performansını kapitalist ekonomiye eklemlenme ve iktisadi büyüme

33. Örneğin *Türkiye Bülteni*, S. 64, 2010, s. 8-11; *Türkiye Bülteni*, S. 68, 2011, s. 28.
34. *Milliyet*, 12 Ağustos 2009.

kapasitesi ile ölçme eğiliminde oldukları açıkça görülmekteydi. Bütün Soğuk Savaş dönemi boyunca Türk sağı tarafından beka ve gurur meselesine dönüştürülmüş olan kalkınma söyleminin çok güçlü olduğunu zaten biliyoruz. Türk sağının kalkınmacı söylemi, Özal tarafından, neoliberalizme eklemlenene kadar, neredeyse her zaman milliyetçilikle birlikte hareket etti. Acı dolu 1990'lı yıllardan sonra, AKP, ekonomik istikrar ve gayrisafi milli hâsılanın artması gibi partinin en değerli başarıları olarak sunulan kıstasları bilhassa vurgulamak suretiyle bu söylemi yeniden oluşturabileceği bir ortam buldu.[35] Uzun süredir Türkiye'deki milliyetçi-militarist vizyonun temel hedeflerinden biri olmuş olan yerli silah sanayini oluşturmaya yönelik atılan adımlar ulusal başarı muamelesi görmüştü. Dönemin AKP'li Bakanı Veysel Eroğlu'nun sözleri, askerî kapasite, sermaye ve savunma sanayi ilişkisi üzerinden tahkim edilen bu "gerçek milliyetçilik" savunmasının bir örneğini oluşturmaktaydı:

> Milliyetçi olmak "Göktürk" uydusunu uzaya göndermektir. Milliyetçi olmak "ATAK" helikopterlerini üretmektir. Milliyetçi olmak, Anka kuşuna benzediği için "ANKA" adını verdiğimiz insansız hava araçlarını üretmektir. Tankları, tüfekleri, değişik silahları ve hatta F-35'lerin motor fabrikalarını üretmektir. Kendi denizaltımızı üretecek hâle bile geldik. Dünyaya zırhlı araç ihraç ediyoruz. Geçtiğimiz yıl, bu sektörde 1 milyar dolarlık ihracat yaptık.[36]

Ulusal savunma sanayi üzerinden milliyetçilik propagandası AKP iktidarının yeni bir aşamaya geçtiği 2015 sonrasında hız kazandı. AKP, iktidara yakın sermaye grupları ve yüksek komuta arasında yeni ve karmaşık ilişkiler kuruldu. Üretim ve istikrar vurgusu 2002 yılından bu yana AKP'nin siyasal propagandası-

35. Örneğin, partisinin Osmaniye ilçe teşkilatının düzenlediği siyaset akademisinde konuşan Erdoğan, "Milliyetçilik sadece ülkeyi sevmekle olur ve bu da ancak icraatla olur. Türkiye'yi dünyanın en büyük 17'nci ekonomisi seviyesine çıkartırsan milliyetçi olursun. Avrupa'nın en büyük 6'ncı ekonomisi seviyesine yükseltirsen milliyetçi olursun. Türkiye'yi kendi bölgesinde ve dünyada küresel, güçlü bir oyuncu yaparsan milliyetçi olursun. Ülkenin gündemi başkaları tarafından belirlendiğinde değil, kendi gündemini kendisi belirlediğinde milliyetçi olursun." *Türkiye Bülteni*, 2008, s. 26, 27.

36. Bakan Eroğlu'nun demeçleri için http://www.akparti.org.tr/site/haberler/milliyetcilik-atak-helikopterini-yapmaktır/8410 (14 Şubat 2012 tarihinde erişilmiştir).

nın en önemli parçası olmayı sürdürürken makbul milliyetçilik tanımı, sağ popülist söylemin net dışavurumu olan "ulusa aşk ile hizmet etmek" ile sabitlenmişti. "Ulusun hizmetkârı olma" söyleminin bürokratik-seçkinci siyaset (ki Erdoğan bunu sıklıkla millete "efendilik" yapmak şeklinde betimler) ve onun parçası olarak görülen resmî ideolojiden iktidarın kendini ayırt etme çabasının ürünü olduğu da rahatlıkla iddia edilebilir.

## Yeni Osmanlıcılık ve İslam-Türk Sentezci Milliyetçilik

AKP'nin, kendisi ile resmî milliyetçilik arasına tutarlı bir mesafe koymak yerine, resmî milliyetçiliği İslamcı hedeflere ve neoliberal gereksinimlere göre düzenlemek ve niteliğini değiştirmek suretiyle yeniden ürettiği ileri sürülebilir. Yukarıda bahsedildiği üzere, AKP'nin ikinci döneminde belirginleşen Yeni Osmanlıcı siyasi vizyonu, izleri Özal dönemine kadar sürülebilecek emperyal referansları ve kökleri ile birlikte AKP'nin siyasi projesinin ayrılmaz bir parçasına dönüştü. AKP, Özal'ın Yeni Osmanlıcılığından çok Milli Görüş'ün İslami temelde yeniden formüle ettiği Yeni Osmanlıcılığı ihya etmek istemişti. Bu hâliyle Yeni Osmanlıcılık, Ahmet Davutoğlu'nun kuramsal ve ideolojik metinlerinde netlik kazandı. Tanıl Bora'nın ifade ettiği gibi Davutoğlu'nun ulus-devlet öncesinin "kadim medeniyet havzalarından" müteşekkil bir dünya tasavvuru vardı. Osmanlı'yı da bu havzanın merkezine yerleştiriyordu. Türk devletine düşen ise "tarihsel sorumluluğuna" uygun biçimde o "medeniyet dairesinin önderi" olmaktı.

Dış politikada Yeni Osmanlıcılık eğilimi güçlendikçe iktidar sözcüleri neoliberal milliyetçilikten İslam-Türk sentezciliğine doğru sessiz bir geçiş yaptı. Neoliberal milliyetçiliğin "Batı ile barışık" görünen yüzü aşınıyordu. Bu salınım rakip milliyetçilikler arasındaki ilişkiyi değiştirecekti. AKP sözcüleri tarafından İslam-Türk sentezci milliyetçilik ile rakip milliyetçiliklerin temel ortak noktası devleti kutsallaştırmak ve organik bir millet tahayyülüne sahip olmaktı. AKP milliyetçiliğinin Türk-İslam sentezci akrabasından farkı ise terkipte İslamcı özelliklerin Türklüğe nazaran daha baskın olmasıydı. Merkez sağ ideolojinin temel bileşenlerinden olan milliyetçilik ve sağ popülizm

siyasal İslamcılığın ilkelerine göre yeniden şekillendirilmişti. Bu hâliyle AKP'nin İslam-Türk sentezciliği, medeniyetçi söylem üzerinden kitlelere ulaştırıldı. AKP mitinglerinde Bosna'dan Şam'a, Kudüs'ten Bağdat'a gönderilen selamlar, "dışarıya" değil daha çok "içeriye" bir mesajdı. O mesaj AKP milliyetçiliğinin "güçlü Türkiye, lider ülke" iddiasını içeriyordu.

İslam-Türk sentezci milliyetçilik, ülke içinde, İslam'ın üstünlüğünü kabul etmek şartıyla farklı etno-dinsel yapıların ve kültürlerin Türkiye'de bir arada yaşayabilmesi ihtimaline işaret etmekteydi. AKP hükümeti ve ona yakın aydın kesim başlarda Yeni Osmanlıcılığı özellikle Kürt sorununun çözümü bağlamında işlevsel kılmaya çalışmıştı. AKP hükümetleri, PKK'nın yeniden ateşkes ilan ettiği 2009'dan çözüm sürecinin bitimine kadar olan zaman zarfında Osmanlı İmparatorluğu'ndan esinlenilmiş bir modeli gözden geçirmek suretiyle, Türk vatandaşlığı konusunda çokkültürlü bir tanım geliştirmeyi denedi. Ortak payda İslamiyet olduğu sürece, Türk vatandaşlığını "kapsayıcı" ve "cazip" bir üstkimlik olarak sunmaya yoğun çaba harcadı. Kürt realitesinin folklorik zenginlik olarak tanımlandığı ve reform planlarının bu tanıma paralel hazırlanmış olduğu projesinin özü buydu. İslam temelli "iç barış" projesinin "yaratılanı yaratandan ötürü sevmek" gibi bir çerçeveyle halka duyurulması şaşırtıcı değildi. Bununla birlikte, bu işin öteki yüzünde İmparatorluk geçmişinin "keskin kılıcı", başka bir deyişle, devletin zor gücü bulunmaktaydı. Türk sağının tarih yazımında Osmanlı geçmişini mistikleştirmenin özüne dair unsurlardan biri, devleti her durumda "kudretli" göstermekti. Sadece tarif edilmekle kalınmayan, aynı zamanda taklit edilen bu "kudret", ikna etmenin bir alternatifi olarak fiziksel güç kullanma hakkını da saklı tutmaktaydı. Tam da bu noktada, "demokratik açılım" sürecini yetersiz bulan, AKP'nin önerdiği yol haritasıyla tatmin olmayan muhalif Kürt politikacılarına karşı AKP'nin otoriter-militarist bir çizgi izlediğini not etmeliyiz. Zaman zaman Kürt politikacılarının itibarsızlaştırılmasına yönelik hareketleri, yedekte tutulan sınır ötesi askerî harekâtları bu bağlamda değerlendirmek gerekir.

Uluslararası ölçekte ise Yeni Osmanlıcılık, Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasıyla ortaya çıkmış devletler için, başlangıçta liberal bir ekonomi ile işleyen bir demokrasiyi tahkim eden benzersiz bir modelin müjdecisi olarak sunulmak istenmişti.

Sonraları, Erdoğan'ın 2009 Davos çıkışı ve Mavi Marmara olayı ile netleştiği şekliyle, AKP Türkiye'sinin liderliğinde panislamist çağrışımları olan bir projeye dönüşmüştür.[37] AKP'nin aktif bir şekilde sürdürdüğü *Pax-Ottomana* dış politikasının arkasında bölgedeki halkların barış içinde yaşamasını Türkiye'nin temin edeceği kabulü bulunmaktaydı. Müslüman Kardeşlerin doğal müttefik olarak görüldüğü bu politikada, AKP, Türkiye'nin merkezde olduğu ve İslamcı ve milliyetçi bir anlatının üzerine bina edildiği "kendine özgü bir öykü" inşa etmekteydi. Erdoğan, aşağıdaki örnekte görülebileceği üzere, birçok yönden Özal'ın yaptıklarına benzeyen[38] açıklamalarda bulunmuş, Türkiye'ye tarihsel bir misyon yüklediği çok sayıda beyanat vermişti:

> Türkiye çok zengin bir kültürel mirasın üzerinde on binlerce yıl önceye uzanan medeniyet tecrübesiyle yükselen bir ülkedir... Biz üç kıtaya hükmetmiş, gittiğimiz her yerde sanat eseri ve iz bırakmış bir milletiz. Bugün, bu üç kıtada, bizimle aynı kökenden gelen kardeş ve dost halklar vardır. Bunun yanı sıra, merkezî konumuyla Batı'yı Doğu'ya, Kuzey'i Güney'e, Avrupa, Asya ve Afrika'yı birbirine sadece coğrafi olarak değil, aynı zamanda kültürel ve tarihsel olarak da bağlayan bir ülkeyiz... Bu manzarada, istesin ya da istemesin, Türkiye'nin bir rolü, bir sorumluluğu, bir vazifesi mevcuttur.[39]

AKP etrafında toplanan İslamcı kanaat önderleri Erdoğan liderliğindeki Türkiye'nin tüm Müslüman âlemini ayağa kaldıracak, Müslümanların kaderini değiştirecek bir ülke konumuna geldiğine inanmıştı. 2010-2011'de ayaklanmalarla ateşi yakılan Arap Baharı, İslam-Türk sentezci milliyetçiliğin bölgeye nüfuz etme iştahını artırmıştı. Ayaklanmaların arkasında ABD ve müttefiklerini gören İran yaşananlara ilk başlarda şüpheyle yaklaşırken AKP Arap Baharını Ortadoğu ile siyasi ilişkileri

37. Aynı dönemde İsrail karşıtı politika izlenirken İran ile ilişkilerin geliştirilmeye çalışıldığı görülür. Başkanlık koltuğuna oturan Ahmedinejad bir NATO üyesi olan Türkiye'ye 2008 Ağustos'unda resmî bir ziyaret gerçekleştirir. Mavi Marmara olayı sonrası ilişkiler yeni boyut kazanır ve bu durum Batı'da Türkiye panislamcı hedefler doğrultusunda Batı'dan kopuyor mu sorularını beraberinde getirir. ABD ile İran arasındaki nükleer krizde de İran yanlısı politika izleyen AKP iki ülke arasındaki ticari ilişkilerin büyümesi için çaba sarf eder. Fakat Arap Baharı'nın patlak vermesiyle iki ülke arasındaki mesafe yeniden açılır.

38. T. Özal, "Türkiye'nin Önüne Hâcet Kapıları Açılmıştır (Mülakat)" *Türkiye Günlüğü*, S. 19, 1992.

39. *Türkiye Bülteni*, S. 61, 2009, s. 13-14.

"doğallaştırmak" için adeta fırsat olarak görmüştü. Örneğin Davutoğlu'na göre sömürgecilik ve Soğuk Savaş ile aralarındaki doğal ilişkileri zarar gören Ortadoğu ülkeleri yeniden kaynaşacaktı. Bu çerçevede AKP yönetimindeki Türkiye'ye "bölgesel liderlik" rolü düşüyordu.[40] AKP, kendine atfettiği politik misyon ile 2011 sonrasında Suriye iç savaşına müdahil olmayı ve Esad yönetimine son vermeyi bir gereklilik olarak sundu. Bu durum Şam yönetimini tabii müttefik olarak gören İran gibi ülkelerle gerilim yaşanmasına neden oldu. İlerleyen dönemde Yeni Osmanlıcı iddialar, güvenlik odaklı bir siyasetin taşıyıcı hâline geldi ve sınır dışına militarist müdahaleleri meşrulaştırmak için kullandı. Ancak Ortadoğu'da mezhep eksenli politik nüfuz alanı oluşturma projesi tam anlamıyla başarıya ulaşamadı. Buna rağmen AKP, iç politikayı dizayn etmek için dış politika dinamiklerinden yararlanmayı sürdürdü.

AKP'nin ilk iki dönemine damgasını vuran "makbul milliyetçilik", 2011 genel seçimlerinden günümüze adım adım politik liberal ve reformist iddialarından uzaklaştı. Bizzat Erdoğan tarafından "ustalık dönemi" olarak adlandırılan bu dönem kurucu iktidar olma iddiasının da pekiştiği bir sürece karşılık gelmekteydi. Ulusal kimlik tanımını "dönüştürme" projesi, kurucu iktidar olmanın doğal bir sonucu olarak görülmekteydi. "Yeni Türkiye" iddiasının 12 Eylül'den farkı tam da buydu; restorasyon değil inşa. Temel bileşeninin Sünni İslam olduğu "ulusal kimlik" inşası yeni bir tarih yazımına ihtiyaç duymaktaydı. "Ustalık dönemi" tarihin, siyasi coğrafyanın ve ulusal sembollerin üretimine karşılık geldi. 2011 sonrasında, AKP bir yandan sözünü ettiğimiz üretimi hızlandırırken bir yandan da daha önce AKP'ye rakip olan milliyetçi aktörlerin söylem repertuarını ve simgelerini kendine mal etti. Reaksiyoner ve savunmacı bir pozisyona çekildikçe "makbul milliyetçilik" tanımında tadilat yaptı ve rakip Türk milliyetçiliklerinin zihin dünyasına yaklaştı.

AKP'nin hegemonik söylemi "birleştirici" ve "demokrat" olma iddiasını 2013'te Gezi direnişi ve toplumsal muhalefetin kitleselleşmesiyle birlikte hem ülke içinde hem de dışında tamamen yitirdi. Kentli-seküler sınıfların demokratik taleplerini bir tehdit unsuru olarak gören AKP iktidarı, liberaller ile yolunu ayırarak

40. S. Akbarzadeh ve J. Barry, "Iran and Turkey: Not Quite Enemies but less than Friends", *Third World Quarterly*, 38: 4, 2017, s. 984.

hem siyasal İslamcı ajandaya hem de reèmî milliyetçiliğin geleneksel tekçi söylemine birlikte başvurdu. Böylece Batı dünyasının demokratik normlarıyla barışık olma görüntüsü büyük ölçüde ortadan kalktı ve onun yerine Batı karşıtı ani çıkışlar söylemin merkezine yerleşmeye başladı.

Muhalifleri ulusal kimliğin/"millet" kategorisinin dışına doğru iten AKP'nin politik hattı, Kürt sorununda müzakere ile çözüm arayışının rafa kaldırılması sonrasında "özgürlükçü" iddialarından da tamamen arındırıldı. 7 Haziran 2015 seçimlerini izleyen günlerde güvenlik güçleri ile PKK arasındaki sert mücadele ve Suriye savaşında değişen dengeler, AKP'nin geleneksel doktriner milliyetçi aktörlerle ve militarist yapılarla yakınlaşmasını hızlandırdı. Her iki eğilimin "düşman" olarak kodladığı kesimler ortaklaştı. Doktriner milliyetçiliğin AKP tarafından eleştirilen dışavurumları dönüşüme tabi tutularak İslam-Türk sentezci söylemin parçası kılındı.

15 Temmuz darbe girişimi, kısa süreliğine de olsa milliyetçi aktörler arasındaki ilişkileri yumuşattı. Sağ milliyetçilikleri ortaklaştıran devletin tehdit altında olduğu teziydi. Darbe girişimini takip eden günlerde ise İslam-Türk sentezciliği, AKP'yi devirmeyi hedeflediği düşünülen tüm aktörlere karşı Erdoğan'ın "başkomutanlığı"nda ikinci bir "Kurtuluş Savaşı" başlattığını ilan etti. Antiemperyalist tezleri sağ popülist manipülasyona tabi tutarak yeni milliyetçi ittifak denemelerinin parçası kıldı. AKP, iktidarının birinci ve ikinci döneminde kendisine karşı ilan edilen "Kuvayı Milliyeci" ittifakı içinde eriterek milliyetçi bir ittifak kurmanın yollarını aradı. Sevr'in diriltilmesi ve bölünme korkularının, "yerli ve milli" kavramlarının bu denli öne çıkarılması hem MHP tabanına hem de yeni ulusalcılara verilen bir mesaj niteliğindeydi.

## Yeni Rejimi Kurma Peşinde

2000'lerin ilk on yılında AKP etrafında toplanan ve sermaye güçleri ile liberal entelektüellerden oluşan ittifak, kurucu resmî milliyetçilik ve bununla bağlantılı gayriresmî milliyetçiliklerin Türkiye'nin yükselen orta sınıfının ihtiyaçlarını tatmin etmede ve küresel sermaye hareketlerinde değişen dengelere hitap etmede yetersiz kaldığını anlamıştı. Bu nedenle, söz konusu ittifak, AKP'nin yükselişini neoliberal dönüşümün tamamlanması ile

geleneksel sivil ve askerî bürokrasinin gücünün kırılması için bir fırsat olarak gördü. Hızlı reformlarla işe başlayan AKP, özellikle 2010 referandumu ve 2011 genel seçimi sonrasında kendi iktidarını tümüyle tesis etti ve giderek artan ölçüde otoriter bir politika uygulamaya başladı. "Devletin reflekslerini" içselleştirdi ve tüm rakiplerinin siyasal meşruiyetini sona erdirmeye çalıştı. Bunun en açık kanıtlarından biri AKP'nin Kürt sorununa verdiği yanıttı; çünkü bu sorun, farklı Türk milliyetçiliklerini barındıran hareketlerin hepsini enlemesine kesmekteydi. AKP, bilhassa iktidarının üçüncü döneminde, "demokratik açılım" vaatlerini, dalga dalga gerçekleştirdiği tutuklama ve askerî operasyonları, iki ayrı yüzü bulunan bir gerçekliğe dönüştürdü. 2015 Yaz'ı itibariyle çatışmaların yeniden başlaması sonrasında hem askerî hem de siyasi hamlelerini milliyetçi söylemin eşliğinde gerçekleştirdi. Eşzamanlı olarak, Erdoğan ve AKP, AB ile bütünleşme sürecine karşı takındıkları tutkulu ve iddialı tavrı bir kenara bıraktı ve Batı karşıtı popülist söyleme başvuran bir sağ partiye dönüştü. Kürt sorununu barışçıl biçimde çözemeyen, Yeni Osmanlıcılık ile ülke içinde ve dışında istediği hedeflere ulaşamayan AKP, "tek vatan, tek bayrak, tek millet, tek devlet" çizgisini serleştirdi. 15 Temmuz darbe girişimi sonrasında bu "çizgi"nin MHP ittifakıyla beraber daha da koyulduğunu söylemek mümkündür.

AKP'nin, resmî ideolojinin cumhuriyetçi ritüelleri yerine kendi ritüellerini yerleştirerek toplum mühendisliği projesine hız kazandırdı. Cumhuriyetçi ve seküler-milliyetçi öğeler taşıyan vatandaşlık etiğini İslami referansları merkeze alarak değişime tabi tuttu ve geleneğin icadı sürecine yeni unsurlar kattı. Bu çerçevede AKP iktidara geldiği günden itibaren eğitim sisteminde çeşitli değişiklikler yaptı. 2002-2007 arasında AB ile uyum adına neoliberal eğitim politikaları devreye sokularak eğitimin özelleştirilmesine zemin hazırlandı. İkinci dönemde İslamcı kuruluşlar bu neoliberal zemini kullanarak eğitim alanında üstünlüğü ele geçirdi. Özelleştirme, kuralsızlaştırma (deregulation) ve İslam-Türk sentezci pedagojinin tahkimatı birlikte yürütüldü. Buna 4+4+4 uygulaması gibi yapısal düzenlemeler eşlik etti. Diyanet İşleri Başkanlığı ve Milli Eğitim Bakanlığı arasında kurulan yakın ilişki ile dinî içerik tüm okullara nüfuz etti.[41] Neticede müfredatta

41. D. Kandiyoti ve Z. Emanet, "Education as Battleground: The Capture of Minds in Turkey", *Globalizations*, 14: 6, 2017, s. 870-874.

yapılan değişikliklerle "Kut'ül Amâre zaferi" ve İstanbul'un fethi kutlamaları gibi etkinliklerin yarı resmî formlara bürünmesi, İslamcı sivil toplum örgütlerinin eğitim alanına hükmetmesi, makbul yurttaş kimliğini "dindarlık" ile çevreledi. 15 Temmuz darbe girişimi sonrasında bu kimliğe darbeye direnme anlatısı üzerinden yeni bir kutsiyet atfedildi.

Bugün Türk milliyetçiliğinin farklı biçimleri arasındaki geçişkenlik baş döndürücü bir hızla yeni ittifakların kurulmasını mümkün kılıyor. Resmî milliyetçilik seküler-cumhuriyetçi öğelerinden arındırılarak yeniden formüle ediliyor. İslam-Türk sentezci milliyetçilik, İslamcı dozu yüksek solidarist bir millet tahayyülünü popülerleştirirken rakip milliyetçiliklerin ve ideolojilerin manevra alanını da büyük ölçüde daraltıyor. Militarist değer üretimi ise kendine bu yeni milliyetçilik biçimleri içinde yer bulmaya devam ediyor.

# Bibliyografya

## Militarizmin Kavramsal Boyutu ve Türkiye'de Militarizm Tartışmalarına Dair Bir Çerçeve

(1977) *Savaşsız Bir Dünya İçin,* Kadınların Sesi Yayınları 1, İstanbul, Gençlik Basımevi.

Adelman, M. (2003) "The Military, Militarism, and the Militarization of Domestic Violence", *Violence Against Women,* S. 9.

Akça, İ. (2004) "Kolektif Sermayedar Olarak Türk Silahlı Kuvvetleri", *Türkiye'de Ordu: Bir Zümre, Bir Parti*, Birikim Yay.

Akça, İ. (2010) "Ordu, Devlet ve Sınıflar: 27 Mayıs 1960 Darbesi Üzerinden Alternatif Bir Okuma Denemesi", *Türkiye'de Ordu Devlet ve Güvenlik Siyaseti*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay.

Akgül, Ç. (2011) *Militarizmin Cinsiyetçi Suretleri*, Dipnot Yay.

Akın, Y. (2007) "Uluslararası Etkileşim Yapısı İçinde Türkiye Sol Hareketinin Önemli Polemikleri", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Sol*, İletişim Yay.

Akyaz, D. (2002) *Askerî Müdahalelerin Orduya Etkisi*, İletişim Yay.
Akyürek, S. - Koydemir, S. - Atalay, E. - Bıçaksız A. (2014) *Sivil-Asker İlişkileri ve Ordu-Toplum Mesafesi*, Ankara, Bilgesam.
Albrecht, U (1980) "Red Militarism", *Journal of Peace Research*, Cilt 17, S. 2.
Altınay, G.A. (2004) *The Myth of the Military-Nation: Militarism, Gender and an Education in Turkey*, New Yok: Palgrave Macmillan.
Altınay, G.A. - Bora, T. (2002) "Ordu, Militarizm ve Milliyetçilik", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*, İletişim Yay.
Arslan, Z. (2004) "İdeoloji, Türk Militarizmi ve Post-Militarist Açılımlar", *Doğu Batı*, S. 28.
Artz, L. - Kamalipour, Y.R. (2004) *Bring'em On: Media and Politics in the Iraq War*, Rowman&Littlefield Publishers.
Aydın, S. (2008) "Toplumun Militarizasyonu: Zorunlu Askerlik Sisteminin ve Ulusal Orduların Yurttaş Yaratma Sürecindeki Rolü", Çarklardaki Kum: Vicdani Red (Düşünsel Kaynaklar ve Deneyimler), İletişim Yay.
Barış Derneği (1966) *Kuruluş Bildirisi*, Ankara, İş Matbaacılık ve Ticaret.
Başgil, A.F. (1966) *27 Mayıs İhtilâli ve Sebepleri*, İstanbul, Çeltüt Matbaası.
Belge, M. (2011) *Militarist Modernleşme: Almanya, Japonya ve Türkiye*, İletişim Yay.
Ben-Elizer, U. (1995) "A Nation-In-Arms: State, Nation, and Militarism in Israel's First Years", *Comparative Studies in Society and History*, Cilt 37, S. 2, Nisan.
Ben-Yehuda, N. (1999) "The Masada Mythical Narrative and Israeli Army", *The Military and Militarism Israeli Society*, State University of New York Press.
Berghahn, W.R. (2006) *Europe in the Era of Two World Wars: From Militarism and Genocide to Civil Society: 1900-1950*, New Jersey: Princeton University Press.
Bilgin, P. (2010) " 'Türkiye Coğrafyasında Yalnız Güçlü Devletler Ayakta Kalabilir': Jeopolitik Gerçeklerin Türkiye'deki Kullanımları", *Türkiye'de Ordu Devlet ve Güvenlik Siyaseti*, Bilgi Üniversitesi Yay.
Birand, M.A. (1986) *Emret Komutanım*, Milliyet Yay.
Boggs, C. (2002) "Globalization and New Militarism", *New Political Science*, 24: 1.
Boggs C. - Pollard T. (2008) "The ImperialWarrior in Hollywood: Rambo and Beyond", *New Political Science*, Cilt 30, S. 4, Aralık.

Caforio, G. (Ed) (2006) *Handbook of The Sociology of Military*, İlkbahar.
Cantek, F.Ş. - Cantek, L. (2006) "Erken Cumhuriyet Dönemi Politik Mizahında Tahkir", *Toplum ve Bilim*, S. 116.
Cem, İ. (1993) *12 Mart Tarih Açısından*, Cem Yay.
Cizre, Ü. (1993) *AP Ordu İlişkileri: Bir İkilemin Anatomisi*, İletişim Yay.
Cock, J. (1997) "The Feminist Challenge to Militarism", *Agenda*, Cilt 13, S. 36.
Çadırcı, M. (2008) *Tanzimat Sürecinde Türkiye: Askerlik*, İmge Yay.
Demirel, T. (2003) "The Turkish Military's Decision to Intervene: 12 September 1980", *Armed Forces and Society*, Cilt 29, S. 2.
Doğru, O. (1998) *27 Mayıs Rejimi: Bir Darbenin Hukuki Anatomisi*, İmge Yay.
Enloe, C. (2000) *Maneuvers: The International Politics of Militarizing Women's Lives*, Berkeley: University of California Press.
Enloe, C. (2003) *Muzlar, Plajlar ve Askerî Üsler*, Çev. Berna Kurt, Ece Aydın, Çitlembik Yay.
*Feminism, Nationalism and Militarism* (1995), Arlington, VA: Published by the Association for Feminist Anthropology.
Erkiner, E. (2007) "Küba'dan Türkiye'ye Öncü Savaşı", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Sol*, İletişim Yay.
Ersoy, K. (1960) *Devrim ve Milli Birlik Ruhu*, Doğan Kardeş Yay.
[Evrenol], Hilmi A. Malik (1933) "Kışla ve Köy Terbiyesi", *Ülkü*, Cilt 1, S. 3, Nisan.
Furedi, F. (2005) *Culture of Fear: Risk-Taking and the Morality of Low Expectation*, Continuum International Publishing Group (*Korku Kültürü*, Çev. Barış Yıldırım, Ayrıntı Yay., 2001).
Gagnon, F. (2010) "'Invading Your Hearts and Minds': Call of Duty and the (Re)Writing of Militarism in U.S. Digital Games and Popular Culture", *European Journal of American Studies*, Cilt 5, S. 3.
Gedik, E. (2009) "Türkiye'de Şehit Annelerinin Savaş ve Çözüm Algıları", *Fe Dergi*, Cilt 1, S. 2.
Genelkurmay Başkanlığı (1973) *Komünistler Gençlerimizi ve İşçilerimizi Nasıl Aldatıyor*, Genelkurmay Başkanlığı Birinci Ordu ve Sıkıyönetim Komutanlığı.
Genelkurmay (1976) *Kıbrıs Barış Harekâtı Şehitlerinin Biyografileri*, Ankara, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı.
Güvenç, S. (2010) "ABD Askerî Yardımı ve Türk Ordusunun Dönüşümü: 1942-1960", *Türkiye'de Ordu Devlet ve Güvenlik Siyaseti*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay.

Güventürk, F. (1965) *Komünizm ve Maskeler*, Okat Yay.
Güventürk, F. (1967) *Komünizm ve Faaliyetleri*, Diyarbakır, Baha Matbaası.
Hale, M.W. (1994) *Turkish Politics and the Military*, London, New York: Routledge.
Hane, M. - Perez, L. G. (2009) *Modern Japan: A Historical Survey*, Philadelphia: Westview Press.
Jenkins, G. (2001) *Context and Circumstance: The Turkish Military and Politics*, Oxford, New York: Oxford University Press.
Kamrava, M. (2000) "Military Professionalization and Civil-Military Relations in the Middle East", *Political Science Quarterly*, Cilt 115, S. 1.
Kaplan, S. (2002) "Din-u Devlet All over Again? The Politics of Military Secularism and Religious Militarism in Turkey following the 1980 Coup", *International Journal of Middle East Studies*, Cilt 34, S. 1.
Karaosmanoğlu, L.A. (2000) "The Evolution of National Security Culture and Military in Turkey", *Journal of International Affairs*, 54: 1.
Keser, U. (2007) *Kıbrıs'ta Yer altı Faaliyetleri ve Türk Mukavemet Teşkilatı*, IQ Kültür Sanat Yay.
Kimmerling, B. (2008) *Clash of Identities: Explorations in Israeli and Palestinian Societies*, New York: Columbia University Press.
Köroğlu, E. (2004) *Türk Edebiyatı ve Birinci Dünya Savaşı 1914-1918: Propagandadan Milli Kimlik İnşasına*, İletişim Yay.
Landau, J. (1999) *Pantürkizm*, Çev. Mesut Akın, Sarmal Yay.
Lenin, V. İ. (1975) *Sosyalizm ve Savaş*, Çev. N. Solukçu, Sol Yay.
Lucassen, J. - Zürcher, E.J. (2003) "Giriş: Zorunlu Askerlik ve Direniş: Tarihi Çerçeve", *Devletin Silahlanması: Ortadoğu'da Orta Asya'da Zorunlu Askerlik (1775-1925)*, Bilgi Üniversitesi Yay.
Lutz, C. (2002) "Making War at Home in the United States: Militarization and Current Crisis", *American Anthropologist*, Cilt 104, S. 3.
Luxemburg, R. (2003) *The Accumulation of Capital*, London and New York: Routledge Classics (*Sermaye Birikimi*, Çev. Tayfun Ertan, Belge Yay., 1986).
Maktav, H. (2006) "Vatan, Millet, Sinema", *Birikim*, S. 207.
Mann, M. (1987) "The Roots and Contradictions of Modern Militarism", *New Left Review*, I/162, Mart-Nisan.
McCleary, D. - Nalls, M. - Williams, R. (2009) "Types of Patriotism As Primary Predictors of Continuing Support for the Iraq War", *Journal of Political and Military Sociology*, S. 1, Cilt 37.
*Militarism in Developing Countries* (1975), New Brunswick, N.J.: Transaction Books.

Neocleous, M. (2011) *Güvenlik, Şiddet ve Savaş*, Çev. Ersin Embel, Gül Çorbacıoğlu, Dipnot Yay.

*Ordu Saati Konuşmaları,* Ankara: E.U. Personel Başkanlığı, 1957-1958.

Önal, K. (1992) *Kore Savaşı Şehitlerinin Biyografileri,* Ankara: TC Genelkurmay Başkanlığı.

Örs, B. (1996) *Türkiye'de Askerî Müdahaleler*, Der Yay.

Özcan, G. (2010) "Türkiye'de Cumhuriyet Dönemi Ordusunda Prusya Etkisi", *Türkiye'de Ordu Devlet ve Güvenlik Siyaseti*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay.

Öztan, G. G. (2007-08) "Şiddetin Modern Meşruiyet Zemini: 'Ulusun İntikamı'", *Doğu Batı*, S. 43.

Paker-Balta E. (2010) "Dış Tehditten İç Tehdide: Türkiye'de Doksanlarda Ulusal Güvenliğin Yeniden İnşası", *Türkiye'de Ordu Devlet ve Güvenlik Siyaseti*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay.

Paker-Balta, E. (2012) *Küresel Güvenlik Kompleksi: Uluslararası Siyaset ve Güvenlik*, İletişim Yay.

Peker, R. (1936) *Recep Peker'in İnkılâp Ders Notları*, Ankara, Ulus Basımevi.

Parla, T. (2004) "Türkiye'de Merkantilist Militarizm 1960-1998", *Türkiye'de Ordu: Bir Zümre, Bir Parti*, Birikim Yay.

Radway, I.L. (1968) "Militarism", *Inter-national Encyclopedia of the Social Sciences.* Cilt 10.

Rosenblum, N.L. (1982) "Romantic Militarism", *Journal of the History of Ideas*, Cilt 43, S. 2.

Rupert, M. (2009) "Imperial Consent and Post-Fordist Militarism in USA", *Globalizations,* S. 1, Cilt 6

Saral, H.A. (1970) *Ermeni Meselesi*, Ankara, Genelkurmay Basımevi.

Seyfi, Rıza A. (1940) *Türklük Demek; Kahramanlık Demektir*, İstanbul, Çeltut Matbaası.

Shaw, I.G.R. (2010) "Playing War", *Social and Cultural Geography*, S. 8, Cilt 11.

Simes, K.D. (1981-82) "The Military and Militarism in Soviet Society", *International Society*, Cilt 6, S. 3, Kış.

Skjelsbaek, K. (1979) "Militarism, Its Dimensions and Corollaries: An Attempt at Conceptual Clarification, *Journal of Peace Research*, Cilt 16, S. 3.

Smethurst, R.J. (1974) *A Social Basis For Prewar Japanese Militarism*, Berkeley, Los Angles, London: University of California Press.

Stahl, R. (2009) *Militainment, Inc.: War, Media, and Popular Culture*, Routledge.

Şen, S. (2010) *Silahlı Kuvvetler ve Modernizm*, Su Yay.
Şen, S. (2011) Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Toplum Mühendisliği, Su Yay.
Şenesen, G.G. (2004) "Türkiye'nin Savunma Bütçesi: Veriler ve Gözlemler", *Türkiye'de Ordu: Bir Zümre, Bir Parti*, Birikim Yay.
Şentürk, B. (2011) "Bizi Ayıran Şehitlikler: Türkiye'deki Çatışmada Yakınlarını Kaybeden Asker ve Gerilla Aileleri", *Dipnot Dergisi*, S. 5.
Tansu, İ. (2001) *Aslında Hiç Kimse Uyumuyordu* (Kişisel Yayın).
Tekiner, A. (2010) *Atatürk Heykelleri: Kült, Estetik, Siyaset*, İletişim Yay.
*The Role of Military in Underdeveloped Countries* (1962), New Jersey: Princeton University Press.
Toktaş, Ş. (2002) "Nationalism, Militarism and Gender Politics: Women in the Military", *Minerva: Quarterly Report on Women and the Military*, Yaz.
Tunçoğlu, Kâzım C. (1936) *Askere Okuma Yazma, Hesap ve İnkılâp Dersleri*, Samsun, Ahali Basımevi.
Türkmen, F. (1943) *Milli ve Askerî Ahlâk*, İstanbul.
Ünder, H. (2002) "Türkiye'de Sosyal Darwinizm Düşüncesi", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*, İletişim Yay.
Ünsaldı, L. (2008) *Türkiye'de Asker ve Siyaset*, Kitap Yay.
Weiker, F.W. (1964) *The Turkish Revolution 1960-1961*, Washington D.C.: The Brookings Institution.
Vagts, A. (1967) *A History of Militarism: Civilian and Military*, New York: The Free Press.
Varney, W. (2000) "Playing with Warfare", *Peace Review*, S. 12 (3).
Verhey, J. (2000) *The Spirit of 1914: Militarism, Myth and Mobilization in Germany*, Cambridge University Press.
Yiğitgüden, R. (1941) *Askerlik Psikolojisi*, Ankara: Genelkurmay Matbaası.
Zürcher, E.J. (2008) "Hizmet Etmeyi Başka Biçimlerde Reddetmek: Osmanlı İmparatorluğunun Son Dönemlerinde Asker Kaçaklığı", Çarklardaki Kum: Vicdani Red (Der. Ö.H. Çınar - Ç. Üsterci), İletişim Yay.

## Türkiye'de Milli Kimlik İnşası Sürecinde Militarist Eğilimler ve Tesirleri

Aksoy, L. (1946) *Yaşayan İnkılâp*, Ankara.
Alagöz, O. (2006) *Milli Mücadele'de Kınalı Eller*, Kaynak Yay.
[Altınay] Refik, A. (1929) *Çocuklara Türk İstiklal Harbi*, İstanbul, Hilmi Kitaphanesi.

Altınay G.A. - Bora, T. (2002) "Ordu, Militarizm ve Milliyetçilik" *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*, İletişim Yay.

Altınay, G.A. *The Myth of the Military-Nation: Militarism, Gender and an Education in Turkey,* Palgrave Macmillan, New Yok, 2004.

Altınay, G.A. (2000) "Ordu-Millet Kadınlar: Dünyanın İlk Savaş Pilotu Sabiha Gökçen", *Vatan, Millet, Kadınlar*, İletişim Yay.

*Ankaralı Âşık Ömer'in Cumhuriyet Destanı*, Ankara Halkevi, 1938.

Arıkan, T. (1984) *Atatürk'ün Türk Kadını Hakkında Görüşlerinden Bir Demet*, Ankara, TBMM Yay.

*Askerin Ders Kitabı*, Ankara, Büyük Erkânıharbiye Matbaası, 1934.

Atsız, Nihal H. (1943) "Savaş Aleyhtarlığı", *Orhun*, S. 12.

Aydın, S. (2008) "Toplumun Militarizasyonu: Zorunlu Askerlik Sisteminin ve Ulusal Orduların Yurttaş Yaratma Sürecindeki Rolü", Çarklardaki Kum: Vicdani Red (Düşünsel Kaynaklar ve Deneyimler), İletişim Yay.

Aydın, S. (2009) "Türk Düşüncesinde Alman Etkisi", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Dönemler ve Zihniyetler*, İletişim Yay.

Baycan, N. (1985) "Atatürk ve Türk Silahlı Kuvvetleri" Atatürk Dizisi, S. 18, Atatürk Haftası Armağanı.

[Başar] Şükufe Nihal, (1933) "Kara Günler, Işıklı Yıllar ve Ant", *Yeni Türk Mecmuası*, Cilt 1(2), S. 11-14.

Berktay, F. (1994) "Türkiye'de Kadın Hareketi Tarihsel Bir Deneyim", *Kadın Hareketinin Kurumsallaşması: Fırsatlar ve Rizikolar*, Metis Yay.

Borak, S. (1980) *Resmî Yayınlara Girmemiş Söylev, Demeç, Yazışma ve Söyleşileri*, Ankara, Halkevleri Atatürk Enstitüsü Araştırma Yayınları 2.

Caporal, B. (1982) *Kemalizm'de ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını*, Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılı Dizisi 9, Türkiye İş Bankası Kültür Yay.

Clark, Linda, L. (1984) *Social Darwinism in France*, The University of Alabama Press.

Çaka, C. (1948) *Tarih Boyunca Harp ve Kadın*, Ankara, As. Fb. Basımevi.

Çeçen, A. (1971) "Kemalist Halkçılık" *Gönlümüz Atatürkçülük Ülküsü'yle Dolu ve Yolumuz Kemalist Devrim Yolu*, Halkevleri ve Kemalist Devrimciler Birliği Ortak Yayınları.

Eker, K. (1960) *Millet Morali ve Ordu*, Ankara, Ayyıldız Matbaası.

Engin, Saffet M. (1938) *Kemalizm İnkılâbının Prensipleri*, İstanbul, Cumhuriyet Matbaası.

[Evrenol], Hilmi A. Malik (1933) "Kışla ve Köy Terbiyesi", *Ülkü*, Cilt 1, S. 3, Nisan.

Gedik, E. (2009) "Türkiye'de Şehit Annelerinin Savaş ve Çözüm Algıları", *Fe Dergi*, Cilt 1, S. 2.

Göksel, B. (1993) *Çağlar Boyunca Türk Kadını ve Atatürk*, Ankara, Kültür Bakanlığı.

Güvenç, S. (2010) "ABD Askerî Yardımı ve Türk Ordusunun Dönüşümü: 1942-1960", *Türkiye'de Ordu Devlet ve Güvenlik Siyaseti*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay.

Hale, W. (1996) *Türkiye'de Ordu ve Siyaset*, Çev. Ahmet Fethi, Hil Yay.

Hawkins, M. (1997) *Social Darwinism in European and American Thought (1860-1945)*, Cambridge University.

Karaman, Sabit S. (1947) *Büyük İnkılâbımıza Dair Eski Bir Konferans.*

Kıral, T. (1937) *Türk Askerine ve Köylüsüne Yaşayış Öğütleri*, Samsun, Güneş Basımevi.

*Komutan ve Nitelikleri* (1979) Ankara, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları.

Köymen, Kemal N. (1934) *Halkçılık ve Köycülük*, Ankara, Tarık Edip ve Ş. Kütüphanesi.

Küçüka, Ali N. (1931) *Kadın Hukuku*, Hâkimiyet-i Milliye Matbaası.

Mehpare Tevfik (1936) *Türk Tarihinde Aile Hayatı Evrimi ve Bunda Kadın*, İstanbul, Hüsnütabiat Matbaası.

"Millet ve Ordu", *Konuşmalar*, Ankara, CHP Halkevi Neşriyatı, Birinci Teşrin 1940.

Necati Gültepe, N. (2008) *Türk Kadın Tarihine Giriş: Amazonlardan Bâcıyan-ı Rûm'a*, Ötüken Neşriyat.

O. Şerafeddin (1934) "Bir Irkın Islahı", *Yeni Türk Mecmuası*, Cilt 2, S. 23-24.

Özgüç, M. (1953-54) *Askerlik Psikolojisi Ders Notları*, Harp Okulu Basımevi.

Öztan, G.G. (2006) "Türkiye'de Öjeni Düşüncesi ve Kadın", *Toplum ve Bilim*, S. 105.

Öztan, G.G. (2006) "Türk Milliyetçiliğinde Taşra Fetişizmi ve Toplumsal Cinsiyet", *Doğu Batı*, S. 31.

Öztan, G.G. (2011) *Türkiye'de Çocukluğun Politik İnşası*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay.

Peker, R. (1936) *Recep Peker'in İnkılâp Ders Notları*, Ankara, Ulus Basımevi.

Poggi, G. (2001) *Forms Of Power*, Polity Press, UK.

Sarıhan, Z. (2007) *Kurtuluş Savaşı Kadınları*, (3 bs) Remzi Kitabevi.
Seyfi, Rıza A. (1940) *Türklük Demek; Kahramanlık Demektir*, İstanbul, Çeltut Matbaası.
Şen, S. (2000) *Geçmişten Geleceğe Ordu*, Alan Yay.
Tansel, Abdullah F. (1998) *İstiklal Harbinde Mücahit Kadınlarımız*, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yay., S. 21.
Temel, S. (1947) *Harp ve Sosyal Dâvalarımız*, İstanbul, İktisadi Yürüyüş Matbaası ve Neşriyat Yurdu.
Thom, D. (2017) "Gender and Work", *Gender and the Great War*, New York: Oxford University Press.
Toprak, Z. (1998) "Kadın Askerler ve Milli Aile: Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyeti", *Tarih ve Toplum*, Cilt 9, S. 51.
Tunçoğlu, Kâzım C. (1936) *Askere Okuma Yazma, Hesap ve Inkılâp Dersleri*, Samsun, Ahali Basımevi.
Turda, M. (2005) *The Idea of National Superiority in Central Europe (1880-1918)*, Edwin Melen Press.
Türkkan, Oğuz R. (1940) *Türkçülüğe Giriş*, İstanbul.
*Türkler ve Askerlik* (2009), İstanbul Yay.
Türkmen, F. (1943) *Milli ve Askerî Ahlâk*, İstanbul.
Ünal, T. (2001) *Türk Askerlik Kültürü*, Berikan Yay.
Ünder, H. (2002) "Türkiye'de Sosyal Darwinizm Düşüncesi", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*, İletişim Yay.
[Yalçın], Suat E. (1932) *Türk Kadını: Müsbet-Menfi*, İstanbul, Milliyet Matbaası.
Yiğitgüden, R. (1941) *Askerlik Psikolojisi*, Ankara, Genelkurmay Matbaası.
Zihnioğlu, Y. (2003) *Kadınsız İnkılâp*, Metis Yay.

## Kore Savaşı: Soğuk Savaş Başlangıcında Militarist Örüntünün Oluşma Serüveni

*Milliyet* Gazetesi Arşivi
(1950) *Kore Savunmasına Katılmamızda Dini ve Siyasi Zaruret*, (yayan İlahiyat Kültür Telifleri Basım ve Yayım Kurumu) İstanbul, Acun Basımevi.
(1959) *Kore Harbinde Türk Silâhlı Kuvvetlerinin Muharebeleri*, Ankara, F.U. Basımevi.
(1974) *Kore'de Savaşanlar Derneği Muhtırası*, Ankara.
Akdağ, Z.M. (1951) "Komutanı Huzurunda Mehmetçik", *Orkun*, S. 18.

Akgül, H.L. (2013) "DP Hükümeti'nin Kore Savaşı'na Asker Gönderme Kararı Karşısında CHP Muhalefeti", *Kore Savaşı: Uzak Savaşın Askerleri,* (Der. M.A. Tuğtan), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay.

Akay, A. (1985) *Kore'de Dirilen Şehit*, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.

Akyaz, D. (2002) *Askerî Müdahalelerin Orduya Etkisi*, İletişim Yay.

Albayrak, M. (2004) *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*, Phoenix Yay.

Alpsü, Z.N. (1951) "Mehmetçik Türküsü", *Orkun*, S. 20.

Arcayürek, C. (1985) *Demokrasinin İlk Yılları (1947-1951)*, Bilgi Yay.

Arıcı, M.S. (2010) *Kore Dağlarında Aslanım Yatar*, Kastaş Yay.

Aytav, E.T. (2009) "TSK ve Güney Kore'de İslam".
http://tr.fgulen.com/content/view/18155/12/ [erişim: 14.07.2011].

Azgur, F.A. (1951) "Kore'de: Şehit Ağabeyim Oktay'ın Aziz Ruhuna", *Orkun*, S. 17.

Başer, T.C. (1951) "Kore'de Hıncım Var", *Orkun*, S. 17.

Benlisoy, F. (2011) "Şimal Yıldızı: Kore Savaşı Vatan Müdafaası Olunca".
http://wwww.bianet.org/bianet/bianet/126969-simal-yildizi-kore-savasi-vatan-mudafaasi-olunca

Berksü, K. (1951) "Mehmede Selam", *Orkun*, S. 18.

Bilgisel, Ş. (1965) *Kore'de Türk Süngüsü*, İstanbul, Akın Kitabevi.

Bozkurt, S.H. (1951) "Kore Kahramanlarına", *Orkun*, S. 17.

Brennan, M. (2008) *Wives, Mothers and The Red Menace*, Colorado: University Press Of Colorado.

Canbulat, C. (1951) *Kore'de Mehmetçik*, İstanbul, Anıl Matbaası.

Casey, S. (2008) *Selling The Korean War: Propaganda, Politics and Public Opinionin the United States (1950-1953)*, New York: Oxford University Press.

Clark, M. (1957) *Tuna'dan Yalu'ya*, Ankara: Yıldız Matbaacılık ve Gazetecilik T.A.Ş.

Çakırtaş, M. (1951) "Mehmetçiğim", *Orkun*, S. 17.

Çobanoğlu (1951) "Kore Belinde" *Orkun*, S. 17.

Darendelioğlu, E.İ. (1968) *Türkiye'de Milliyetçilik Hareketleri*, Toker Yay.

Doğan, G. (2004) *Kamuoyunda Kore Savaşı*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Ankara Üniversitesi SBE Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı.

Doğan, İ. (2004) "Kore'ye İslam'ı Türk Askerî Götürdü", *Aksiyon*, S. 505.

http://www.aksiyon.com.tr/aksiyon/haber-15294-34-koreye-islami-turk-askeri-goturdu.html [erişim: 14.07.2011].
Dora, C. (1963) *Kore Savaşında Türkler*, İstanbul, İsmail Akgün Matbaası.
Eminoğlu, İ. (1983) *Savaşla Gelen Umut Kore'de İslamiyet*, İstanbul, Madve Yay.
Eren, H. (1952) "Kore Diliyle Türk Dili Arasında Bir Akrabalık Var Mıdır?", *Türk Dili* (7).
Ergüngör, T. (?) Korede *Birinci Türk Tugayı*.
Gençaydın, N.Y. (1951) "Türk Askerî Kore'de", *Orkun*, S. 17.
Gevgilili, A. (1987) *Yükseliş ve Düşüş*, Bağlam Yay.
Güvenç, S. (2010) "ABD Askerî Yardımı ve Türk Ordusunun Dönüşümü: 1942-1960", *Türkiye'de Ordu Devlet ve Güvenlik Siyaseti*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay.
Judt, T. (2009) *Savaş Sonrası: 1945 Sonrası Avrupa Tarihi*, YKY.
Kaya, İ. (1952) "Kore'deki Mehmed'im", *Kore Kahramanlarına*, Ankara, Genelkurmay Basımevi.
Karademir, S.B. (2012) "Turkey as a 'Willing Receiver' of American Soft Power: Hollywood Movies in Turkey during the Cold War", *Turkish Studies*, 13: 4
Kepir, M. (1952) *Kore Kahramanlarına Radyodan Seslenişler*, Ankara, Emek Basım Yayınevi.
Kimmerling, B. (2008) *Clash of Identities: Explorations in Israeli and Palestinian Societies*, New York: Columbia University Press.
Lee, Hee-Soo [Cemil] (1988) İslâm ve Türk Kültürünün Uzak Doğu'ya Yayılması, Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
Okutan, Ç.M. (2004) *Bozkurt'tan Kur'an'a Milli Türk Talebe Birliği: 1916-1980*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay.
Oruç, Z. (2009) "Geçmişten Günümüze Milli Türk Talebe Birliği", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Dönemler ve Zihniyetler*, S. 9, İletişim Yay.
Önal, K. (1992) *Kore Savaşı Şehitlerinin Biyografileri*, Ankara, TC Genelkurmay Başkanlığı.
Özgüven, F. (2006) "Uzun Ömürlü Usta Atıf Yılmaz Batıbeki", *Adı: Atıf Yılmaz*, Dost Yay.
Öymen, A. (2004) *Değişim Yılları*, Doğan Kitap.
Özdağ, Ü. (2006) *Atatürk ve İnönü Dönemlerinde Ordu-Siyaset İlişkisi*, Bilgeoğuz Yay.
Özoğul, N. (1954) *Kore'de Niçin Savaştım?*, Ankara, Karınca Matbaası.

Öztan, G.G. (2011) *Türkiye'de Çocukluğun Politik İnşası*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay.
Scognamillo, G. (2003) *Türk Sinema Tarihi*, Kabalcı Yay.
Seçer, T. (2005) Destanlaşan Çanakkale Savaşları, Kastaş Yay.
Seçer, T. (2008) *Kore Savaşı'nın Bilinmeyenleri*, Toplumsal Dönüşüm Yay.
Sipahi, S. (2007) *Kore Savaşı ve Türk Kamuoyu*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü.
Skjelsbaek, K. (1979) "Militarism, Its Dimensions and Corollaries: An Attempt at Conceptual Clarification, *Journal of Peace Research*, Cilt 16, S. 3.
Sünbüloğlu, Y.N. (2013) "Militarist Ezberi Tahkim Etmek: Basındaki Temsilleri Üzerinden Kore, Kıbrıs ve Güneydoğu Gazileri", *Erkek Millet-Asker Millet: Türkiye'de Militarizm, Milliyetçilik ve Erkek(lik)ler*, İletişim Yay.
Şener, E. (1970) *Yeşilçam ve Türk Sineması*, Kamera Yay.
Ülkü, S.F. (1951) *Kore Mucizesi ve Şehidin Sesi*, İstanbul, Ülkü Basımevi.
Ünalan, N. (1950) "Kore'ye Seslerimiz", *Orkun*, S. 10.
Vander-Lippe, J.M. (2000) "Forgotten Brigade of the Forgotten War: Turkey's Participation in the Korean War", *Middle Eastern Studies*, 36: 1.
Yaman, A.E. (2005) "Kore Savaşının Türk Kamuoyuna Yansıması", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 37-38.
Yazıcı, T. (1963) *Kore Birinci Türk Tugayında Hatıralarım*, İstanbul, Ülkü Basımevi.
Yılmaz, E. - Bilgin, P. (2005-06) "Constructing Turkey's 'Western' Identity during the Cold War: Discourses of the Intellectuals of Statecraft", *International Journal*, Cilt LXI, S. 1.

## "Milli Dava" Olarak Kıbrıs ve Militarizm

*Milliyet* Gazetesi Arşivi.
Adamson, F.B. (2001) "Democratization and the Domestic Sources of Foreign Policy: Turkey in the 1974 Cyprus Crisis", *Political Science Quarterly*, Cilt 116(2).
Akça, İ. (2002) "Kolektif Bir Sermayedar Olarak Türk Silahlı Kuvvetleri", *Birikim*, S. 160-161.
Alaysa, H.F. (1974) "Kıbrıs Hadiselerinde Amerika'nın İkinci Büyük Hatası", *Türk Kültürü*, S. 146, Aralık.

Altan, H.M. (2004) *Kıbrıs'ta Rumlaştırma Hareketleri,* Yeni Avrasya Yay.

*Avrupa Birliği Kıskacında Kıbrıs Meselesi: Bugünü Yarını* (2001), Ed. E. Efegil - İ.K. Ülger, Ankara.

Başak, Ü. (2006) *Kıbrıs'ın Doğu Akdeniz'de Türkiye Açısından Stratejik Önemi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Bayındır, A. (1975) *Milli Harp Sanayi*, İstanbul, Sebil Matbaacılık.

Belge, M. (2011) *Militarist Modernleşme: Almanya, Japonya ve Türkiye*, İletişim Yay.

Bil, H. (1976) *Kıbrıs Olayı ve İç Yüzü*, İtimat Kitabevi.

Bora, T. (2004) "Türkiye'de Siyasal ideolojilerde ABD/Amerikan İmgesi: Amerika En Batı ve 'Başka' Batı", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık*, c. 3, İletişim Yay.

Bora, T. (2006) *Medeniyet Kaybı: Milliyetçilik ve Faşizm Üzerine Yazılar*, Birikim Yay.

Bölükbaşı, S. (2001) "Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Bileşmiş Milletler: 1954-1996 Arası Barışçı Çözümsüzlük", *Türk Dış Politikasının Analizi*, Der Yay.

Canefe, N. (2007) *Anavatandan Yavruvatana Milliyetçilik, Bellek ve Aidiyet*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay.

Cankut, A. (2006) *Kıbrıs Türkünün Varoluş Mücadelesi: Türk Mukavemet Teşkilatı ve Faaliyetleri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Copeaux, E. – Copeaux, C.M. (2009) Taksim!: Bölünmüş Kıbrıs (1964-2005), Çev. Ali Berktay, İletişim Yay.

Çalık, S. (2006) *Kıbrıs Barış Harekâtında Hava İndirme Birlikleri ve Hava İndirme Harekâtı*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çeçen, A. (2008) *Kıbrıs Çıkmazı*, Fark Yay.

Çetin, M. (1975) "Kıbrıs Zaferi Kimin Eseri", Ötüken, S. 8 (140), Ağustos.

Çetiner, A.C. (2007) *Kıbrıs Barış Harekâtında Kara Muharebeleri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çolak, M. (2016) *Bülent Ecevit: Karaoğlan*, İletişim Yay.

Demiray, T. (1958) *Tarihin Işığı Altında Kıbrıs ve 3. Dünya Harbinde Türk Stratejisi Bakımından Önemi*, İstanbul, Türkiye Basımevi.

Demirel, F. (1974) "Savaşlar ve Sivil Savunma", *Milliyet*, 16 Ağustos.

Dodd, C. (2010) *The History and Politics of the Cyprus Conflict*, Palgrave Macmillan.

Erhürman, T. (2010) "Kıbrıs Türk Siyasi Hayatını Sarsan 10 Yıl: 2000-2010", *Birikim*, S. 258, Ekim.
Erkaya, G. - Baytok, T. (2001) *Bir Asker, Bir Diplomat*, Doğan Kitap.
Eröz, M. (1983) *Milli Kültürümüz ve Meselelerimiz*, Doğuş Yay.
Evin, O.A. (2004) "2 Changing Greek Perspectives on Turkey: An Assessment of the post-Earthquake Rapprochement", *Turkish Studies*, 5: 1.
Gedikli, Y. (2010) *Kıbrıs'ta En Uygun Çözüm Nedir?*, Bilgeoğuz Yay.
Genelkurmay (1976) *Kıbrıs Barış Harekâtı Şehitlerinin Biyografileri*, Ankara, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı.
Gevgilili, A (1972) "Türkiye ve Askerî Sınai Kompleks", *Milliyet*, 26 Aralık.
Gevgilili, A. (1987) *Yükseliş ve Düşüş*, Bağlam Yay.
Gökhan, M. (2003) *Kıbrıs'ta Rum-Yunan Mezalimi*, Yeni Avrasya Yay.
Gürtunca, M. F. (1964) *Kıbrıs Destanı*, İstanbul, Ülkü Basın ve Yayınevi.
Güven, D. (2006) *6-7 Eylül Olayları*, İletişim Yay.
Halman, T. (1969) "Hatay'da Zafer / Kıbrıs'ta Yenilgi", *Milliyet*, 25 Haziran.
Hasgüler, M. (2007) *Kıbrıs'ta Enosis ve Taksim Politikalarının Sonu*, Alfa Yay.
Irak, D. (2013) "From Battlefields to Football Fields: Turkish Sports Diplomacy in the Post Second War Period", *Turkey in the Cold War: Ideology and Culture*, New York: Palgrave Macmillan.
Judt, T. (2009) *Savaş Sonrası: 1945 Sonrası Avrupa Tarihi*, Çev. Dilek Şendil, YKY.
Karagil, N. (1954) "Türk Kıbrıs", *Kıbrıs Meselesi ve Türkiye*, İstanbul, Anıl Matbaası.
Kayabalı, İ. - Arslanoğlu, C. (1978) "Bir Ülkede Milli Savaş Endüstrisi Kurulabilmesi İçin Gerekli Prensipler Neler Olmalıdır?", *Kara Kuvvetleri Dergisi*, S. 54.
Keser, U. (2007) *Kıbrıs'ta Yer altı Faaliyetleri ve Türk Mukavemet Teşkilatı*, IQ Kültür Sanat Yay.
*Kıbrıs Meselesi ve Türkiye* (1954) İstanbul, Anıl Matbaası.
*Kıbrıs Meselemiz*, (1974) (Haz. Milli Türk Talebe Birliği) İstanbul: Fatih Gençlik Matbaa İşletmesi.
Kızılyürek, N. (2005) *Milliyetçilik Kıskacında Kıbrıs*, İletişim Yay.
Kilercioğlu, O. (2007) *Unutulan Bedel Kıbrıs Türk*'ünün Acı ve Cesaret Dolu Yılları, Fark Yay.

Loizos, P. (1988) "Intercommunal Killing in Cyprus", *Man, New Series*, Cilt 23, S. 4.
Manisalı, E. (2003) *Avrupa Kıskacında Kıbrıs*, Derin Yay.
Manizade, D. (1965) *Baştan Sona Kıbrıs Gerçeği*, İstanbul, Hüsnütabiat Matbaası.
Mümtaz, H. (2003) *Kıbrıs'ın Kitabı*, IQ Kültür Sanat Yay.
Örgen, C. (1964) *Bayrağım Kıbrıs Dağlarında*, Ankara.
Özarslan, B.B. (2007) *Uluslar Arası Hukuk Açısından Kıbrıs Sorunu ve Avrupa Birliğinin Yaklaşımı*, IQ Kültür Sanat Yay.
Özcan, G. (2001) "Türkiye'de Siyasal Rejim ve Dış Politika: 1983-1993", *Türk Dış Politikasının Analizi*, Der Yay.
Özmen, S. (2005) *Avrasya'nın Kırılma Noktası Kıbrıs 1974*, IQ Kültür Sanat Yay.
Öztürk, A. (1958) *Kıbrıs Duyguları*, İstanbul, Çelikcilt Matbaası.
Somuncuoğlu, S. (2002) *Kıbrıs'ta Sirtaki*, Ankara, Boyut Matbaası.
Şahinler, M. (1979) *Türkiye'nin 1974 Kıbrıs Siyaseti*, İstanbul, Yeni Karar Matbaası.
Tansu, İ. (2001) *Aslında Hiç Kimse Uyumuyordu* (Kişisel Yayın).
Tarakçı, M. (2010) *Kıbrıs Barış Harekâtı*, Hiperlink Yay.
Tosun, M. (1975) "Türk Savaş Sanayii Nasıl Güçlenir?", *Milliyet*, 21 Haziran.
Tuncalp, E. (1974) *Kıbrıs Barış Harekâtı Destanı*, Ankara, Şark Matbaası.
Türkeş, A. (2000) *Dış Meselemiz*, Berikan Yay.
Yamak, S. - Söylemez, S. - Aykoç, E. (2007) "Başbakanlık Arşivindeki Mektup ve Telgraflarda Kıbrıs: 1950-1970), *VI. Uluslar arası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi Bildirileri*.
Yamak, S. - Söylemez, S. - Aykoç, E. (2008) "Siyasal Katılım Açısından Türkiye'de Kıbrıs Dernekleri: 1950-1960", *VI. Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi Bildirileri*.
Yaşın, Ö. (1953) *Kıbrıs'tan Atatürk'e*, Kıbrıs, Bozkurt.
Yaşın, Ö. (1960) *Mehmetçik Kıbrıs'ta*, Kıbrıs, Çevre Yay.
Yaşın, Ö. (1964) *Kanlı Barış: Bir Şahlanışın Destanı*, Varlık Yay.
Yenilmez, C. (1967) *Kıbrıs Geliyoruz*, Özdemir Basımevi.
Yılmaz, A. (1964) *Kıbrıs Bizimdir*, Rize Halk Eğitim Merkezi Yayınları.
Yurdagün, F. (2008) "1955-1965 Yıllarında Türkiye Basınında Kıbrıs Sorunu", Marmara Üniversitesi (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi).

Yurdakul, N. (1968) *Tarih Işığında Kıbrıs Davamız*, Garanti Matbaası.

Zarakolu, İ.H. (1954) "Açış", *Kıbrıs Meselesi ve Türkiye*, İstanbul, Anıl Matbaası.

## Demokrasi Kaybı: Karşılaştırmalı Perspektiften Türkiye'de Askerî Müdahaleler

*Milliyet* Gazetesi Arşivi

*Resmi Gazete*

Akyaz, D. (2002) *Askerî Müdahalelerin Orduya Etkisi: Hiyerarşi Dışı Örgütlenmeden Emir Komuta Zincirine*, İletişim Yay.

Akyürek, S. - Koydemir, S. - Atalay, E. - Bıçaksız A. (2014) *Sivil-Asker İlişkileri ve Ordu-Toplum Mesafesi*, Ankara, Bilgesam.

Aydın S. Taşkın Y. (2014) *1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi*, İletişim Yay.

Belge, M. (2011) *Militarist Modernleşme: Almanya, Japonya ve Türkiye*, İletişim Yay.

Erkaya, G. - Baytok, T. (2001) *Bir Asker, Bir Diplomat*, Doğan Kitap.

Genelkurmay Başkanlığı (1973) *Komünistler Gençlerimizi ve İşçilerimizi Nasıl Aldatıyor,* Genelkurmay Başkanlığı Birinci Ordu ve Sıkıyönetim Komutanlığı.

Güvenç, S. (2010) "ABD Askerî Yardımı ve Türk Ordusunun Dönüşümü: 1942-1960", *Türkiye'de Ordu Devlet ve Güvenlik Siyaseti*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay.

Hale, W. (1996) *1789'dan Günümüze Türkiye'de Ordu ve Siyaset*, Hil Yay.

Karaosmanoğlu, L.A. (2000) "The Evolution of National Security Culture and Military in Turkey", *Journal of International Affairs*, 54: 1.

Kardaş, Ü. (2006) "Askerî Gücün Anayasal Bir Yargı Alanı Yaratması ve Yürütme Erkini Etkin Bir Biçimde Kullanması", *Türkiye'de Ordu*, Birikim Yay.

Özçelik Kaya, P. (2012) "12 Eylül'ü Anlamak", *Ankara SBF Dergisi*, 66-1.

Özdağ, Ü. (2006) *Atatürk ve İnönü Dönemlerinde Ordu ve Siyaset İlişkisi*, Bilgeoğuz Yay.

Sakallıoğlu-Cizre, Ü. (1993) *AP-Ordu İlişkileri: Bir İkilemin Anatomisi*, İletişim Yay.

Savran, S. (1987) "1960, 1971, 1980: Toplumsal Mücadeleler, Askerî Müdahaleler", *11. Tez*, S. 6.

Selçuk, İ. (1967) "Subaylara Kim Ders Veriyor ?", *Cumhuriyet*, 31 Mart.
Ünsaldı, L. (2008) *Türkiye'de Asker ve Siyaset*, Kitap Yay.
Vaner, S. (2006) "Ordu", *Geçiş Sürecinde Türkiye*, (Der. İ.C. Schick - E.A. Tonak), Belge Yay.
Yılmaz, E. (2017) "Türk Siyasi Tarihinde Askerî Müdahalelere Bir Örnek: Demokrat Partililere Siyasi Haklarının İadesi Meselesi ve 14-21 Mayıs 1969 Buhranı", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, Cilt 16, S. 32.

Siyasal İslam'dan Kürt Sorununa 1990'lar
Türkiye'sinde Kılcallaşmış Militarizm

*Milliyet* Gazetesi Arşivi
Ağduk-Gevrek, M. (2000) "Cumhuriyet'in Asil Kızlarından '90'ların Türk Kızlarına...1990'larda Bir 'Türk Kızı': Tansu Çiller", *Vatan, Millet, Kadınlar*, İletişim Yay.
Akbarzadeh, S. Barry, J. (2017) "Iran and Turkey: Not Quite Enemies but less than Friends", *Third World Quarterly*, 38: 4.
Alkan, Ö.M. (2001) "Resmi İdeolojinin Doğuşu ve Evrimi Üzerine Bir Deneme", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası - Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, İletişim Yay.
Aral, B. (2001) "Dispensing with Tradition? Turkish Politics and International Society During Özal Decade, 1983-93", *Middle Eastern Studies*, 37: 1.
Arap, İ - Erat, V. (2015) "Bir Kamu Politikasının Analizi: Türkiye'de Geçici Köy Koruculuğu", *Mülkiye Dergisi*, 39: 4.
Armaoğlu, F. (1986a) "Bölücüler", *Tercüman*, 20 Ağustos.
Armaoğlu, F. (1986b) "Bir Hukuki Tartışma", *Tercüman*, 5 Eylül.
Ayata, B. - Yükseker, D. (2005) "A Belated Awakening: National and International Responses to the Displacement of Kurds in Turkey", *New Perspectives on Turkey*, S. 32.
Balcı, A. (2011) "Türkiye'nin Dış Politikası ve İsrail: 1990'lar ve 2000'lere İlişkin Bir Karşılaştırma", *Ortadoğu Etütleri*, Cilt 2, S. 2, Ocak.
Başaran, S. (1990) "Milli Zihniyet ve Bunun Milli Birlik ve Beraberliğe Olan Etkisi Üzerinde Düşünceler", *Birlik*, Yıl 6, S. 70, Eylül-Ekim.
Belge, M. (2011) *Militarist Modernleşme: Almanya, Japonya ve Türkiye*, İletişim Yay.

Bilgin, P. (2010) " 'Türkiye Coğrafyasında Yalnız Güçlü Devletler Ayakta Kalabilir': Jeopolitik Gerçeklerin Türkiye'deki Kullanımları", *Türkiye'de Ordu Devlet ve Güvenlik Siyaseti*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay.

Birand, M.A. - Yıldız, R. (2012) *Son Darbe: 28 Şubat*, Doğan Kitap.

Bozarslan, H. (2001) "Political Crisis and the Kurdish Issue in Turkey: 1984-1999)", *Human Rights Review*, 3(1).

Bozarslan, H. (2002) "Kürd Milliyetçiliği ve Kürd Hareketi (1898-2000)", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Dönemler ve Zihniyetler*, Cilt 4, İletişim Yay.

Bölügiray, N. (1993) Özal Döneminde Bölücü Terör, Tekin Yay.

Bruinessen, van M. (2005) *Kürtlük, Türklük, Alevilik: Etnik ve Dinsel Kimlik Mücadeleleri*, İletişim Yay.

Coşkun, B. (1986) "Eşkıya Takibi!", *Günaydın*, 22 Ağustos.

Çalmuk, F. (2001) *Erbakan'ın Kürtleri: Milli Görüş'ün Güneydoğu Politikası*, Metis Yay.

Çeliker, F.H. (1987) "Sevr Hortlatılamaz", *Birlik*, Yıl 3, S. 36, Temmuz.

Dağlılar, M. (1995) "Terörün Önlenmesinde Önlem Eksikliği", *Birlik*, Yıl 12, S. 100, Kasım-Aralık.

Çetingüleç, M (2018) *Ecevit'in Anıları: 12 Yıl Saklı Tutulan "Veda" Sohbetleri*, Doğan Kitap.

Erdoğan, N. (2001) "'Kalpaksız Kuvvacılar': Kemalist Sivil Toplum Kuruluşları", *Türkiye'de Sivil Toplum ve Milliyetçilik*, İletişim Yay.

Ergin, S. (1999) "Erbakan'ın Tahran Gezisini Hatırlayınca", *Hürriyet*, 2 Mart.

Ergur, A. (2002) "Gerçeklik Tanımlayıcısı Olarak Görsellik ve Türkiye'de Siyasetin Gösterileşmesi", *Toplum ve Bilim*, S. 93, Yaz.

Erkaya, G. - Baytok, T. (2001) *Bir Asker, Bir Diplomat*, Doğan Kitap.

Eruysal, E. (2011) *Economic Relations Between Turkey and Iran from 1990 to 2000: A Turkish Perspective* (Ortadoğu Teknik Üniversitesi yayınlanmamış master tezi).

Evin, O.A. (2004) "2 Changing Greek Perspectives on Turkey: An Assessment of the post-Earthquake Rapprochement", *Turkish Studies*, 5: 1.

Fukuyama, F. (1992) *The End of History and the Last Man*, Free Press (*Tarihin Sonu ve Son İnsan*, Çev. Zülfü Dicleli, Profil Yay., 2011).

Galetti, M. (1999) "The Kurdish Issue in Turkey", *The International Spectator: Italian Journal of International Affairs*, 34: 1.

Gökmen, Y. (1999) *Sarışın Güzel Kadın*, Doğan Kitap.

Gunter, M.M. (2008) *The Kurds Ascending: The Evolving Solution in the Kurdish Problem in Iraq and Turkey*, New York: Palgrave Macmillan.

Güney, A. (2008) "Anti Americanism in Turkey: Past and Present", *Middle Eastern Studies*, Cilt 44, S. 3.

Harp Akademileri Komutanlığı (1993) *Güneydoğu Anadolu'da Devam Etmekte Olan Bölücü Hareketin Gelecekteki Muhtemel Seyri ve Türkiye'nin Bütünlüğüne Etkileri*, İstanbul, Harp Akademileri Basımevi.

Harp Akademileri Komutanlığı (1998) *Türkiye Cumhuriyeti Devletinin Laiklik İlkesinin Devamlılığının Sağlanması İçin Yapılması Gereken Faaliyetler*, İstanbul, Harp Akademileri Basımevi.

Huntington, S. (1996) *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, New York: Simon & Schuster (*Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması*, Çev. Mehmet Turhan, Cem Soydemir, Okuyan Us Yay., 2002).

Jacoby, T. (2005) "Semi-Authoritarian Incorporation and Autocratic Militarism in Turkey", *Development and Change*, 36(4).

Kabaklı, A. (1986) "Sıcak Takip", *Tercüman*, 5 Eylül.

Kamrava, M. (2000) "Military Professionalization and Civil-Military Relations in the Middle East", *Political Science Quarterly*, Cilt 115, S. 1.

Karabelias, G. (1999) "The Evolution of Civil-Military Relations in Post-War Turkey, 1980-95", *Middle Eastern Studies*, 35: 4.

Karaosmanoğlu, L.A. (2000) "The Evolution of National Security Culture and Military in Turkey", *Journal of International Affairs*, 54: 1.

Kaya, R. - Çakmur, B. (2010) "Politics and the Mass Media in Turkey", *Turkish Studies*, 11: 4.

Kaygusuz, Ö. (2010) "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türkiye'de Sivil-Asker İlişkilerinin Dönüşümüne Bir Bakış: Küresel Eğilimler, AB Süreci ve Kürt Sorunu'nun Etkileri", *Mülkiye*, Cilt 34, S. 268.

Kışlalı, M.A. (1996) *Güneydoğu: Düşük Yoğunluklu Çatışma*, Ümit Yay.

Kumkale, T. (1991) "Değişen Dünya Güç Dengesi İçinde Türkiye'nin Yeri ve Önemi", *Birlik*, Yıl 6, S. 75, Temmuz-Ağustos.

Lundgren, A. (2008) İstenmeyen Komşu: Türkiye'nin Kürt Politikası, Kitap Yay.

Marcus, A. (2009) *Kan ve İnanç*, İletişim Yay.

Mater, N. (1999) *Mehmedin Kitabı: Güneydoğu'da Savaşmış Askerler Anlatıyor*, Metis Yay.

Natali, D. (2005) *The Kurds and The State: Evolving National Identity in Iraq, Turkey, and Iran*, Syracuse N.Y: Syracuse University Press.

Objektif Araştırmalar Grubu (haz.) (1992) *Türk-Kürt Ayrımcılığının Temel Gerçeği ve Millet Olma Bilinci*, Ankara.

Öztürk, K. (1990) "Bu Yangın Söndürülsün", *Birlik*, Yıl: 5, S. 67, Mart-Nisan.

Özyürek, E. (2008) *Modernlik Nostaljisi: Kemalizm, Laiklik ve Gündelik Hayatta Siyaset*, Boğaziçi Üniversitesi Yay.

Paker-Balta, E. (2010) "Dış Tehditten iç Tehdide: Türkiye'de Doksanlarda Ulusal Güvenliğin Yeniden İnşası", *Türkiye'de Ordu Devlet ve Güvenlik Siyaseti*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay.

Sayarı, S. (2000) "Turkish Foreign Policy in the post Cold War Era: The Challenges of Multi Regionalism", *Journal of International Affairs*, 54: 1.

Sever, M. (haz.) (1992) *Kürt Sorunu Aydınlarımız Ne Düşünüyor*, Cem Yay.

Sevgen, N. (1970) *Doğu'da Kürt Meselesi*, İstanbul, Harp Akademileri Basımevi.

Sönmez, M. (1998) *Türkiye'de İrtica Hareketleri ve Terörizmin İlişkileri*, İstanbul, Harp Akademileri Komutanlığı.

Şarlak, Z. (2006) "Atatürkçülükten Milli Güvenlik Rejimine: 1990'lar Türkiye'sine Bir Bakış", *Türkiye'de Ordu: Bir Zümre, Bir Parti*, Birikim Yay.

Şentürk, B. (2011) "Bizi Ayıran Şehitlikler: Türkiye'deki Çatışmada Yakınlarını Kaybeden Asker ve Gerilla Aileleri", *Dipnot Dergisi*, S. 5.

Tekiner, A. (2010) *Atatürk Heykelleri: Kült, Estetik, Siyaset*, İletişim Yay.

Turan, Ö. (2001) "1980'ler Sonrasında Kemalizm'e Demokratik Meşruiyet Arayışları", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm*, Cilt 2, İletişim Yay.

*Türk Milli Bütünlüğü İçerisinde Doğu Anadolu* (1992) Boğaziçi Yay.

Yeğen, M. (2006) *Müstakbel Türk'ten Sözde Vatandaşa*, İletişim Yay.

Yıldız, B.U. (2010) *Avrupa Birliği Sürecinde Türkiye'de Sivil -Asker İlişkileri: Adalet ve Kalkınma Partisi Dönemi*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (yayınlanmamış doktora tezi).

Yörük, A. (2003) "Terörizm ve Ekonomi", *Türkiye'de Terörizm*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi.

*Türkiye Bülteni*

Akbarzadeh, S. Barry, J. (2017) "Iran and Turkey: Not Quite Enemies but less than Friends", *Third World Quarterly*, 38: 4.

Alkan, T.A. (1991) "Türkiye'de Sol'un Zihni Donanım Problemleri Üzerine Bir Deneme ve Bir Teklif", *Türkiye Günlüğü*, S. 15.

Aral, B. (2001) "Dispensing with Tradition? Turkish Politics and International Society During Özal Decade, 1983-93", *Middle Eastern Studies*, 37: 1.

Arıkan, B.E. (2008) *Türk Sağının Türk Sorunu: Milliyetçi Hareket Partisi*, Agora Kitaplığı.

Atabay, M. (2005) İkinci Dünya Savaşı Sırasında Türkiye'de Milliyetçilik Akımları, Kaynak Yay.

Bora, T. - Can K. (2004) *Devlet ve Kuzgun: 1990'lardan 2000'lere MHP*, İletişim Yay.

Bora, T. (2008) *Türkiye'nin Linç Rejimi*, Birikim Yay.

Can, K. (2002) "Ülkücü Hareketin İdeolojisi", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*, İletişim Yay.

Çınar, M. (2005) *Siyasal Bir Sorun Olarak İslamcılık*, Dipnot Yay.

Çolak, Y. (2006) "1990'lı Yıllar Türkiye'sinde Yeni Osmanlıcılık ve Kültürel Çoğulculuk Tartışmaları", *Doğu Batı*, S. 38.

Doğan, F. (2002) "Üçüncü Meşrutiyet Nasıl İlân Edildi?", İleri, S. 12.

Eriksen, T.H. (1993) "Formal and Informal Nationalism", *Ethnic and Racial Studies*, Cilt 16(1).

Erşen, E. (2013) "The Evolution of 'Eurasia' as a Geopolitical Concept in post Cold War Turkey", *Geopolitics*, 18: 1.

Fırat, G. (2002) "Sömürgeciliğe Karşı Milliyetçilik", İleri, S. 11.

Fırat, G. (2002) "Türk Ulusundan Ayrı Bir Kürt Kimliği Var Mı?", İleri, S. 12.

Gambetti, Z. (2007) "Linç Girişimleri, Neo-liberalizm ve Güvenlik Devleti", *Toplum ve Bilim*, S. 109.

Kandiyoti, D. - Emanet, Z. (2017) "Education as Battleground: The Capture of Minds in Turkey", *Globalizations*, 14: 6.

Landau, M.J. (1995) *Pan-Turkism: From Irredentism to Cooperation*, Indiana University Press (*Pantürkizm*, Çev. Mesut Akın, Sarmal Yay., 1999).

Özal, T. (1992) "Türkiye'nin Önüne Hâcet Kapıları Açılmıştır (Mülâkat)", *Türkiye Günlüğü*, S. 19.

Özkırımlı, U. (2002) "Türkiye'de Gayriresmi ve Popüler Milliyetçilik", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*, İletişim Yay.

Özden, Y.G. (2002) "Üçüncü Meşrutiyet", İleri, S. 12.
Öztaş, K.A. (2002) "Mazlum Ulusların Devrim ve Kalkınma İdeolojisi: Kemalist Milli Devrim", İleri, S. 9.
Topçu, T. (2001) "Avrupa Çıkmazı ve Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri", İleri, S. 4.
Türköne, M. (1991) "Seçkin Kültürü Olarak Türk Sosyalizmi", *Türkiye Günlüğü*, S. 15.
Türköne, M. (2011) *Mankurtlar: Küçük Türkiye Milliyetçiliği*, Etkileşim Yay.
Ünüvar, K. (2010) "Siyasetin Üzerindeki Hayalet: Orta Sınıflar", *Birikim*, S. 260, Aralık.
Yaşlı, F. (2006) "Kızılelmacılık ve Komplocu Zihniyet", *Birikim*, S. 204, Nisan
Yıldız, A. (2001) *Ne Mutlu Türküm Diyebilene: Türk Ulusal Kimliğinin Etno-seküler Sınırları (1919-1938)*, İletişim Yay.
Yavuz, H. (2010) "Giriş: Türkiye'de İslami Hareketin Dönüşümünde Yeni Burjuvazinin Rolü", *AK Parti: Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri*, Kitap Yay.

Türkiye'de militarizm meselesi, çeşitli çalışmalarda ele alınmış olmakla birlikte, uzun zaman bütüncül biçimde değerlendirilmeyi bekledi. Yapılan çalışmalar militarizmi çeşitli bağlamlar ve araştırma problemleri üzerinden dolaylı olarak ele aldı. Güven Gürkan Öztan'ın çalışması ise meseleyi bütüncül olarak görmemize yardım eden geniş bir çerçeve sunarak, modernleşmenin en önemli çıktılarından biri olan yaygın militarizmin Türkiye serüvenini kavramamıza olanak tanıdı.

Elinizdeki kitap, bilhassa Türkiye örneğinde bir fenomen olarak militarizmi, ideolojik-siyasi cereyanlardaki değişmelere rağmen, devletin tercihinde ve devletin yurttaşla kurduğu ilişkide kalıcı olan "ortak ruh" ve bunun somut örnekleri üzerinden derinlemesine analiz etmektedir.

Modern zamanların Türkiye'si militarizm pratiğinin gözlenmesi için mükemmel bir örnek teşkil eder. Güven Gürkan Öztan, neoliberal ve siyasal İslamcı zihniyetlerin hâkimiyeti altında dahi, militarizmin bütün devlet ve siyaset pratiğinde nasıl bir altlık oluşturduğunu mükemmel biçimde aktarıyor.

Suavi Aydın



THG
NOV
03/218

AYRINTI • SCHO
ISBN: 978-605
9 786053